АЛЕКСАНДЕР ДІМА

Ґраф Монте Крісто

ТОМ ПЕРШИЙ

НАКЛАДОМ І ДРУКОМ УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕҐ, КАНАДА.
1924

PRINTED IN CANADA

ГРАФ МОНТЕ КРІСТО.

АЛЕКСАНДЕР ДІМА.

Ґраф Монте Крісто

ТОМ I.

НАКЛАДОМ І ДРУКОМ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
В КАНАДІ, ЛТД. (УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ)
ВІННІПЕҐ, КАНАДА.
1924

Published ,and Printed by the Ukrainian Publishing Co. of Canada, Ltd.
210—214 Dufferin Ave., — Winnipeg, Canada.

ДІЄВІ ОСОБИ:

ЧАС 1815 — 1838.

монд Данте, марсилійський моряк, товариш капітана корабля Фараон, опісля ґраф Монте Крісто, з прибраними іменами лорда Вилмора, священика Бусоні і моряка Синбада.

Людвик Данте, його батько.

Маркида, Каталянка, заручена за Едмонда Данте.

ернанд Мондеґо, її кузин, опісля ґраф Морсерф.

Віцеґраф Альберт Морсерф, його син.

Данґляр, купецький аґент на кораблі Фараон, опісля барон Данґляр, париський банкір.

Баронова Данґляр, його жінка.

нна Евгенія Данґляр, їх дочка.

одвика Армілї, її учителька музики і приятелька.

М. Морель, властитель „Фараона”.

Панї Морель, його жінка.

Максиміліян Морель,
Юлія Морель, } їх діти
Максим Морель,

Емануїл Ербо,
Кокле, } писарі фірми Морель і Син, в Марсилії.

Ґаспар Кадерус, марсилійський кравець, опісля властитель готелю Пон дї Ґар.

Маґда, його жінка, прозвана також Карконтою.

Імператор Наполеон.

Людвик XVIII.

Князь Блякас,
Барон Дандре, міністер поліції } рояльісти.

Ноартіє де Вієфорт, приклонник Наполеона.

Жерард Вієфорт, його син, королївський прокуратор.

Маркіз Сен-Меран,

Маркіза Сен-Меран.

Панна Рене Сен Меран, їх дочка, за Жерардом Вієфортом.

Ґраф Сальвіє, приятель Сен-Мерана.

Ґенерал Флявієн Кеснель,

Барон Франц д'Епіней, його син.

Полковник Людвик Жак Борепер,
Ґенерал-бриґадир Стефан Дішампі,
Клявдій Лешарпаль, надзиратель рік і лїсів. } члени клюбу бонапартистів при вул. Ст. Жак.

Марешель Бертран.

Бовій, інспектор вязниць.

Управитель Шато д'Іф.

Священик Фарія, вязень в Шато д'Іф.

Доворець в Шато д'Іф.

Посадник Марсилії.
Капітан Бальді, з Ля Жен Амелї, женевський пачкар.
Джакопо, оден з його шайки.
Пастріні, властитель готелю „Люндон” в Римі.
Ґатано, римський моряк.
Кукумето, ватажок бандитів.
Діяволячіо, } з шайки Кукумета.
Карлїні, }
Ріта, заручена за Карлїнім.
Людвик Вампа, пастушок, опісля капітан римських бандитів.
Тереса, його наречена.
Пепіно, пастух.
Андрій Рондоля, засуджений убійник.
Ґраф Сан Феліче } римські шляхтичі.
Князь Брачіяно, }
Кармеля, дочка ґрафа Сан Феліче.
Ґрафиня Ґуїчіолї.
Майор Вартоломей Кавалькантї, авантурник.
Бенедето, скриваючий ся під іменем Андрія Кавалькантого.
Лука Дебрей, приватний секретар мінїстра внутрішних справ. } приятелї Альберта Морсерфа.
М. Бошамп, редактор. }
Ґраф Шато-Рено, }
Гельоіза, друга жінка Віефорта.
Едвард, її син.
Панна Валентина, Віефортова дочка від першої жінки, залюблена в Максимілїянї Морель.
Доктор Аріні, лїкар Віефорта.
М. Дешамп, нотар.
Алї Тебелїн, паша Янїни.
Василїка, його жінка.
Гайде, дочка Алї паші і Василїки.
Селім, любимець, Алї паші.
Бертучіо, шафар ґрафа Монте Крісга.
Асунта, братова Бертучіого.
Батістен, льокай Монте Кріста.
Алї, нубійський нїмак, невільник Монте Кріста.
Священик Адельмонте, Сицилїєць.
Жармен, льокай Альберта Морсерфа.
Стефан, льокай Данґляра.
Бароа, слуга Ноартіера.
Фанї, покоївка Віефорта.
Батько Памфілїй, з готелю Ля Резерв.
Капітан Леклер, } на службі в М. Мореля.
Пенельон, моряк, }
Капітан Ґомар, }
Іван, золотник. }

РОЗДІЛ I.

Марсилія — Приїзд.

В день 28-го лютого, 1815 року, сторож на вежі Нотр Дам де ля Ґард давав знаки приїзду тримаштового корабля, Фараона, з пристаний Смирни, Трієсту і Неаполю. Керманич пристані виїхав сейчас на стрічу і обїзджаючи Шато д'Іф всів на згаданий корабель між кінчиною Моржіон і островом Ріон.

Прибережна площа форту Сан Жан зароїла ся цікавими глядачами, які приїзд корабля вважали завсїгди святом в Марсилії, особливо коли сей корабель, подібно як Фараон, був побудований і виряжений всякого рода додатками, та наповнений товарами зі старої Фокеї, а до того належав ще до горожанина міста.

Корабель зближав ся; він переїхав щасливо через просмик, зроблений давно колись вульканічним трусом між островом Калясарень і островом Жарос, минув Помеґ і зближав ся до пристані зі своїми розпущеними, верхніми і передними вітрилами, але так поволи і спокійно, що людоньковe, наче в прочуваню якогось нещастя, питали одні других, що за лихо могло скоїти ся на кораблн. Одначе люди, досвідчені в мореплавстві бачили зовсім ясно, що самому кораблеви не заподіялась ніяка кривда, бо зближаючи ся давав він ознаки цілковитої рівноваги. Поруч керманича, який провадив Фараоном через вузенький в'їзд до порту Марсилії, стояв молодий чоловік, який розправляючи живо руками, пильно стежив кождий рух корабля і повтаряв прикази керманича.

Неспокій, який панував між глядачами, так поділав на одного з між товпи, що він не був в силї вже довше ждати на остаточне остановлене корабля, але чим скорше скочив в невеличке судно, і приказав, щоби його відвезли до Фараона, до якого остаточно добив ся, коли корабель був вже зрівнав ся з притокою, Ля Резерв.

Коли молодий чоловік, що стояв на кораблн, побачив його, покинув керманича і зійшов з відхиленою головою

до боку корабля. Був се високий, стрункий, молодий леґінь, літ девятнайцять, або двайцять, з чорними очима і чорним, як в крука, волосєм; цілий його вигляд зраджував спокій і рішучість, яка відзначає людий привиклих від вчасної молодости до небезпек.

— Ох, сеж ти, Данте — скрикнув молодець в судні. — Що стало ся? Длячого такий спокій на корабли?

— Велике нещастє, п. Морель — відказав молодий чоловік — великий клопіт, особливо для мене! Коло Чівіта Веккія ми стратили нашого славного капітана, Леклер.

— А набір — випитував властитель настійчиво.

— Весь ненарушений, п. Морель; я маю надію, що ви будете вдоволені ним. Але бідняга капітан Леклер...

— Що приключило ся йому — спитав властитель зі спокійним вже виразом. — Що стало ся з нашим дорогим капітаном?

— Помер.

— Чи може упав в море?

— Ні, пане, він помер на мозкову горячку, в страшних муках. — Опісля, звертаючи ся до корабельної залоги, сказав: — Вважайте там, щоби все було готове до спущеня якора.

Всї слухали приказу. Зараз осьмеро чи десятеро моряків метнуло ся, деякі до вітрил, инші до шнурів, піддержуючих вітрила та стяг, а ще инші до горішних вітрил та їх увязів. Молодий моряк доглядав, щоби все зроблено скоро і точно, а опісля знова звернув ся до властителя.

— А як-же се стало ся — випитував сей послїдний, знова згадавши про випадок.

— Ось, пане, в найменш сподіваний спосіб. Після довгої розмови з завідуючим пристанею капітан Леклер покинув Неаполь з дуже замішаним умом. По 24 годинах їзди його напала горячка і він помер три днї пізнійше. Ми похоронили його звичайним порядком і він спочив недалеко острова Ель Джіліо, закутаний в свій гамак та з двома кулями по 36 фунтів, одною в головах а другою в ногах. Для його вдовиці ми передаємо його меч і хрест заслуги. Се є справдї гідна річ — додав молодий чоловік з мелянхолійним усміхом — провадити війну проти Анґлійців через десять літ, і остаточно вмерти в своїм ліжку, як кождий инший.

— Щож, бачите, Едмонде — відмовив властитель, який здавав ся бути що раз то більше задоволеним — ми всї

смертельники і старі мусять робити місце молодим, бо колиб се не діялось, тоді не булоб промоції; і понеже ви запевнили мене, що набір . . .

— Є весь безпечний і здоровий, п. Морель, даю на се своє слово і радивбим вам не приняти 25 ліврів, як зиску перевозу.

Тоді саме, коли минали круглу Вежу, молодий чоловік кликнув:

— Готовтесь звинути горішні, передні і головні вітрила!

Приказ сповнено скоро, наче на воєннім кораблі.

— А тепер звільняйте линовки! — На сей приказ всі вітрила подали ся вниз а корабель сунув ся майже незамітно вперед.

— Тепер зводьте виліізти на поклад корабля, п. Морель — сказав Данте, бачучи нетерпеливість властителя — тут є ваш купець, п. Данґляр, що саме виходить зі своєї кабіни; він подасть вам всі подробиці. Сам я мушу доглянути працю коло якора, а опісля пристроїти корабель для вшанованя памяти небіщика.

Властитель не ждав на повторенє сього запрошеня. Він вхопив линовку, яку подав йому Данте, і зі зручністю, гідною доброго моряка, виліз по ній на корабель, коли тим часом молодий чоловік, віддаючись свойому завданю, полишив розмову з ним людині, названій вже передше — Данґляр, що саме підходив до властителя. Він був мущиною літ 25, або 26, неінтересного вигляду, покірний перед своїми старшинами, гордий для своїх підвладних; а до того кромі свого становиска на кораблі, як відвічальний аґент, що було завсігди ненавистним для моряків, він не знаходив в нікого приязни, коли противно вся залога любила Едмонда Данте.

— Щож- п. Морель — сказав Данґляр — ви чули про нещастє яке посїтило нас?

— Так, так! Бідний капітан, Леклєр! Він був відважний і чесний чоловік!

— І не зрівнаний моряк, що постарів ся між водою та небом — гідний заступати інтереси так важного, торговельного дому, як Морель і Син — добавив Данґляр.

— Одначе — відповів властитель, який стежив своїм зором Дантого, доглядаючого моряків при праці коло якора — менї здаєть ся, що моряк не потребує бути аж старим, як ви се говорите, Данґляр, щоби розуміти обовязок, по-

неже наш приятель, Едмонд здаєть ся розуміє його добре і не вимагає науки від нікого.

— Так — сказав Данґляр, кидаючи на Едмонда свій зір, палаючий від ненависти — так, він ще молодий, а молодість є незмірно певною себе. Як лиш капітан перестав дихати, він обняв команду не порадившись про се з нїким і через нього ми стратили півтора дня на острові Ельба, замісць справити ся прямо до Марсилії.

— Що до обнятя ним команди на корабли Фараон — відповів Морель — то се був його обовязок, як товариша капітана; що до втрати півтора дня біля острова Ельба, то він помилив ся, коли корабель не потребував жадної направи.

— Корабель був кріпкий, неначе я сам, або й ви, п. Морель, і сих півтора дня змарновано прямо через його примхи, — задля самої приємности відвідин берега.

— Данте — сказав властитель корабля, звертаючись до молодого чоловіка — просимо прийти сюда!

— За одну хвилину, пане — відповів Данте — буду вам служити. — Опісля, крикнувши на залогу, додав — спустіть якор в долину!

Якор моментально полетів у воду, тягнучи за собою з лоскотом довжезний ланцюх.

Данте не покидав свойого місця мимо присутности керманича і доглядав праці аж до її укінченя.

— Бачите — сказав Данґляр — він уявляє себе вже капітаном.

— В дійсности він ним є — сказав властитель.

— Так, п. Морель, хиба за згодою вас обох.

— І чому нам не згодитись-би на нього — спитав властитель — правда він ще молодий, однак він є знаменитий моряк і з великим досвідом чоловік.

Заява Мореля викликала невдоволенє в Данґляра.

— Вибачайте, п. Морель — сказав Данте зближаючись — корабель стоїть непорушно і я радо можу служити вам. Ви мабуть кликали мене?

Данґляр відступив на бік.

— Я хотів запитати вас — чому ви задержували ся біля острова Ельба?*).

---

*) Ельба, остров на Середземнім Морю, на який заслано перший раз французького цісаря Наполеона. Наполеон звідтам втік, вернув до Франції і став знов до війни зі своїми ворогами.

— Я не знаю, пане; я тільки сповнив послідний приказ капітана Леклер, котрий перед самою смертю передав мені клунок для Марешеля Бертранда.

— Едмонд — чи бачили ви його?

— Іменно кого?

— Марешеля.

— Так, бачив.

Морель поглянув довкруги себе і тягнучи за собою Дантого на бік, нагло запитав:

—Як проживає імператор.

— Дуже добре, оскільки я міг судити по його вигляді.

— Значить ся ви бачили імператора!

Так, він увійшов до кімнати Марешеля в моїй присутности.

— І ви говорили з ним?

— Він перший промовив до мене добродію — сказав Данте усміхаючись.

— І щож сказав він вам?

— Випитував про корабель — коли виберемо ся до Марсилії, якою дорогою та з яким набором. Я вірю, що коли би пароплав був без набору, а я його властителем, то він певно бувби купив його. Та я пояснив йому, що я був лише товаришем капітана, а корабель належав до фірми Морель і Син. „Чи так, сказав він, я-ж знаю їх! Морелї були властителями кораблів з давен давна; та ще був оден Морель, котрий служив в тім самім полку, що й я, коли я був в Валенції*).

— Єй Богу, що се правда — скликнув властитель, дуже врадуваний. — І се був Полікар Морель, мій вуйко, який опісля був капітаном. Данте, ви мусите переказати мойому вуйкови, що імператор не призабув його, і ви побачите зовсім певно слези в очах старого жовніра. Ходіть, ходіть зі мною — продовжав він, беручи Едмонда за рамя — ви зробили дуже добре, Данте, що сповнили приказ капітана Леклер і задержали ся біля острова Ельби — хоч ви моглиб скомпромітувати себе, колиб світ довідав ся, що ви передали клунок для Марешеля, і говорили з імператором.

— Як се моглоб скомпромітувати мене, добродію — спитав Данте. — Я навіть не знав, що передавав, а імператор випитував мене просто, як першого-лучшого стрічного. Та, бачите, ось надходять урядники здоровля і цла — та

*) Валенція — місто в Еспанії.

із сими словами молодий чоловік подав ся вниз.

Коли він вже відійшов, Данґляр знова зблизив ся і промовив:

— Виходить, що він подав вам вдоволяючі причини свойого перестанку в Порто Ферайо!*).

— Так зовсім вдоволяючі, мій дорогенький Данґляре.

— Тим лучше для вас — додав купець — бо воно завсїгди прикра річ бачити товариша, котрий не сповняє своїх обовязків.

— Данте сповнив свій обовязок — відповів властитель — та се ще не все. Се був капітан Лєклєр, що спричинив сю проволоку.

— Капітан Лєклєр, а чи він не передав вам листа через Дантого?

— Менї, чи справдї так?

— Я вірю, що капітан Лєклєр передав йому кромі клуночка ще й лист.

— Про який клунок ви говорите, Данґляре?

— Таж сей, котрий Данте полишив в Порто Ферайо.

— А як ви знаєте, що він мав се зробити?

Данґляр почервонїв як бурак.

— Я саме переходив попри кімнату капітана, яка була відчинена до половини, і бачив, як він давав йому клунок і лист.

— Він не говорив про се менї — відповів властитель корабля — однак коли він має який лист для мене, то він певно передасть його менї.

Данґляр призадумав ся на хвильку.

— В такім випадку, п. Морель, я прошу вас не згадувати про сю річ Дантому. Я міг помиляти ся.

В сю хвилину молодий чоловік вернув ся назад, а Данґляр віддалив ся.

— Щож, мій дорогий Данте, чи ви свобідні тепер — спитав властитель.

— Так, пане!

— Ви не барились довго.

— Нї. Я передав урядникам митового уряду відбитку нашого спису річий, а прочі папері я передав через чоловіка, якого вони вислали з нашим керманичем.

— Значить ся, ви вже скінчили свою роботу!

*) Порт на острові Ельба.

— Так, все вже в порядку.

— Отже тепер ви, будь ласка, ходіть зі мною на обід!

— Прошу простити мені, п. Морель; я радби найперше побачити свого батька, та я вам дуже вдячний за сю честь.

— Слушно, Данте, зовсім слушно. Я знаю, що ви були завсігди добрим сином.

— А чи не знаєте ви, — випитував дальше Данте поквапно — як поводить ся тепер мойому батькови.

—Вірю, що добре, Едмонде, хоч я не бачив його вже деякий час.

— Так, він любить замикати ся в своїй кімнатці.

— Се доказує безсумніву, що йому не бракувало нічого в часї вашої неприсутности.

Данте усміхнув ся.

— Мій батько є гордий, пане; і колиб йому не стало і кавалка хлїба, то й тодї не просивби в нікого, хиба в самого Бога.

— То після сеї першої вашої візити ми можемо вижидати вас.

— Мушу знова просити вашого вибаченя, п. Морель, — тому, що я опісля радби ще когось побачити.

— Ваша правда, Данте, я забув, що в Каталян є ще хтось, що вижидає вас не менше нетерпляче від вашого батька — ваша люба Маркида.

Данте почервонів.

— Ну, ну — сказав корабельний богатир — се не дивує мене, бо вона приходила три рази до мене за новинами про Фараона. Без жарту, Едмонде, ваша подруга велика красавиця!

— Вона не є моєю подругою — відповів поважно молодий моряк — вона є лише заручена зі мною.

— Часами немає в тому ріжниці — сказав Морель, усміхаючись.

— Не в нас, добродію — відповів Данте.

— Хай і так, мій дорогий Едмонде — продовжав властитель. — Не хочу задержувати вас довше. Ви вирішили мої справи, як не мож найкраще і я відпускаю вас на довільний час. Чи потребуєте гроший?

— Ні, пане; я маю всю свою три-місячну платню.

— З вас обережний молодець, Едмонде.

— Додайте, що в мене бідний батько, добродію.

— Так, так, я знаю, що з вас добрий син. Спішіть ся

отже до нього. Я також маю сина, і прикро булоб мені, наколиб хто здержував його від мене після тримісячної розлуки.

— Значить ся, я одержав від вас відпустку, пане.

Так, коли не маєте вже нічого більше сказати мені.

— Нічого.

— Чи капітан Лєклєр не передав вам для мене якого листа перед своєю смертю?

— Він не міг вже писати листа, пане. Одначе се пригадало мені одну річ, задля якої я мушу просити вас о двотижневу відпустку.

— Поженихати ся?

— Се одно, а друга річ поїхати до Парижа.

— Дуже добре; беріть, скільки вам треба часу, Данте. Шість тижнів забере лише звільнити корабель від набору, та ви не будете могли скорше пустити ся в морську дорогу, чим аж по трох місяцях після звільненя корабля. Тільки за три місяці вертайте назад, бо Фараон — додав властитель, гладячи по плечах молодого моряка, — не може рушити в дорогу без свого капітана.

— Без свого капітана — скрикнув Данте, а очи його заясніли зі зворушеня. — Прошу розібрати свої слова добре, бо вони торкають найскритші бажаня мойого серця. Чи ви справді думаєте зробити мене капітаном Фараона?

— Колиб я був лиш одинокий його властитель, я-б заіменував вас сейчас, мій дорогий Данте; однак я маю спільника, а ви знаєте італійську пословицю, — chi ha compagno ha padrone, — хто має спільника, має наставника. Та справа вже на половину рішена, бо з двох вам потрібних голосів маєте вже оден. І я постараю ся о другий, будьте певні. Зроблю, що лише зможу.

— Ох, п. Морель — скликнув молодий моряк, зі слезами в очах, хапаючи за руку властителя — п. Морель, дякую вам в імени мойого батька і Маркиди.

— Добряга з вас, Едмонде! Бог памятає за добрих людий! Спішіть до свого батька та Маркиди, а опісля приходіть назад до мене.

— Чи маю відвезти вас до берега?

— Ні, дякую вам; я лишу ся тут та перегляну рахункові звіти разом з Данґлярем. Як жили ви оба підчас послідної подорожі?

— Се залежить від змісту вашого питаня, пане. Чи ви

хотіли спитати мене, чи він добрий товариш? Ні, я думаю, що він не любить мене від часу, коли я предложив йому задержати ся біля острова Монте Крісто, щоби поладнати нашу дрібну суперечку — котре то предложенє він зовсім слушно відкинув. Колиж ваше питанє відносить ся до його поведеня, як вашого купця, тоді я не маю що проти нього сказати і я певен, що ви будете вдоволені вислїдом його купецьких заходів.

— Але скажіть менї, Данте, чи ви радо задержалиб при собі Данґляра, колиб обняли команду над Фараоном.

— Хтоб се не був, капітан чи моряк, п. Морель — відповів Данте — я завсїгди поважати-му сих, що тїшать ся повним довірєм нашого властителя.

— Добрий, добрий, Данте! Тепер я бачу, що ви є добрий товариш під кождим зглядом. Не хочу держати вас тут довше. Ідіть, я бачу вашу нетерпеливість.

— Отже відпустка при менї?

— Ідїть, кажу вам.

— Чи можу скористати з вашого судна?

— Певна річ, що можете.

— Тож прощавайте, п. Морель, до побаченя і велика вам дяка за се.

— Я надію ся побачити вас скоро знова, мій дорогий Едмонде. Щаслива вам дорога!

Молодий моряк вскочив в судно і присїв ся в самім заднім його кутку, бажаючи висїсти біля Канебієр. Два веслярі вхопили за весла і маленьке судно сунуло ся досить скоренько проміж тисячами суден, які заглотили вузку дорогу, що вела між двома рядами кораблїв, від самого гирла пристанї, аж до орлеанського пристановища.

Властитель корабля провожав очима відїжджаючого, аж доки він не висїв на беріг і зник серед товпи, яка від пятої години вранцї аж до девятої вечером залягає сю славну вулицю Ля Канебієр, якою сучасні Фокейцї так гордять ся, що висказують ся про неї із найбільшою повагою, та з характерним наголосом твердять, „що колиб Париж мав свою Ля Канебієр, тоді бувби другою Марсилїєю". Обертаючись в противну сторону властитель побачив перед собою Данґляра, який очевидно вижидав його приказів, та в дійсности так само слїдив своїми очима за молодим моряком. Та яким відмінним був вираз лиця обох сих людий, що слїдили за рухами Едмонда Дантого.

РОЗДІЛ II.

Батько і Син.

Ми лишимо Данґляра з його чувствами ненависти і стараннями оклеветати свого товариша перед властителем корабля, а підемо в слід за Дантем, який пройшовши через Канебієр, звернув ся на вулицю Ноай і ввійшов в невеличку хатину на лівім боці алеї Меан, скоренько пролетів темними сходами через чотири поверхи, держучись одною рукою відгородки, а другою стискаючи схвильоване серце; він задержав ся на хвилинку перед на пів відчиненими дверми, через які видно було внутр малого апартаменту.

Сей апартамент був занятий батьком Дантого. Вістка про приїзд Фараона ще не дійшла до відома старенького чоловіка, який, опираючи ся об крісло, забавляв ся переплітанем дрожачою рукою настурцій та повійки, творячи в сей спосіб наче віконну заслону. Нагло старий почув на собі рамена обвиваючі його довкруги, а відомий йому голос гукав: „батьку, дорогий батьку!"

Старенький скрикнув і обернув ся; побачивши свого сина він упав в його обнятя, блідий і зворушений.

— Що з тобою, мій найдорозший батеньку? Чи ти слабий — випитував молодий чоловік, дуже занепокоєний.

— Ні, ні, дорогий Едмонде, мій хлопче, мій сину, ні; але я не надіяв ся ще тебе; радість, несподіванка твоєї наглої появи — ох! Я на правду чую ся, наче мавби вмирати.

— Ходи, ходи; кріпись, мій дорогий батеньку! Се моя вина, — моя! Говорять, що радість не шкодить ніколи, і я приходжу до тебе без найменшого упередженя. Тепер ходи зі мною, гляди весело на мене, а не здивованими очима. Я знова повернув, і тепер ми будемо щасливі.

— Так, так, мій хлопче, справді будемо, — справді — відповів старець. — Але яким чином ми станемо щасливі? Чи ти не покинеш вже мене ніколи? Ходи сюди, розкажи мені про всі свої добрі пригоди.

— Боже прости мені — сказав молодий чоловік, — бо моя втіха вийшла з клопоту других; та Бог знає, що я не шукав за сим то щастем. Простий випадок і мені тяж-

ко здержати ся від сліз. Добрий капітан Леклер помер, батеньку, і можлива річ, що я заберу його місце, при помочи п. Мореля. Чи ти розумієш, батеньку? Лише уяви собі мене капітаном в моїй двайцятці, з платнею сотні люїв і удїлом в зисках! Чи се не більше чим бідний моряк міг сподївати ся?

— Так, мій дорогий хлопче — відповів старець — се справді пощастило тобі.

— І перша плата, яку я одержу, піде на малу власну хатину з городом, в якому ти меш садити свої повійки, настурції і прочі цьвітки. Але що з тобою? Чи ти нездоров?

— Се нічого, нічого; воно перейде — і коли він сказав сї слова, сили опустили його і він упав на крісло.

— Ходи, ходи — сказав молодий моряк — шкляночка вина, батеньку, оживить тебе. Де ти держиш своє вино?

— Ні, ні, дякую. Не шукай за ним, я не хочу його — відмовляв ся старець.

— Але так, батеньку; скажи менї, де воно є — і притім він відчинив дві або три шафчини.

— Се звичайна річ — сказав старець. — Там нема вина.

— Що, нема вина — сказав Данте, блїднїючи і споглядаючи то на запалі лиця старенького батька, то на порожні шафи. — Чи тобі забракувало гроший, батеньку?

— Від коли побачив тебе, я вже нічого не хочу — сказав старець.

— Хиба — з трудом говорив Данте, обтираючи піт зі своїх бровів — хиба я не лишив тобі дві сотки лїрів тому три місяці?

— Так, так, Едмонде, се правда; але ти забув тоді про невеличкий довг у нашого сусїда Кадеруса. Він пригадав менї його і сказав, що коли я не сплачу його сам, то він зверне ся до п. Мореля, а щоби з того не вийшла для тебе яка шкода, бачиш . . .

— І щож?

— Я заплатив йому.

— Але — скликнув Данте — я завинив Кадерусови лище сто сорок лїрів.

— Так — ледви вимовив старець.

— І ти заплатив йому з сих двіста лїрів, які я лишив тобі?

Старенький чоловік лише потакнув головою.

— Значить ся, ти жив через три місяці лише з сих шістьдесять лірів — пробурмотів молодий чоловік.

— Тиж знаєш, які малі вимоги в мене — пояснив старець.

— Хай Бог простить мені — скликнув Едмонд, упадаючи на коліна перед своїм старенським батеньком.

— Що ти робиш?

— Ти зранив до глубини моє серце!

— Не зважай на се тепер, коли ти знова при мені — сказав старець. — Забудьмо за все, коли вже так сталось.

— Так, ось я тут при тобі — сказав молодий моряк — в добрим на будучність виглядом і невеличкою сумою гроший. От тобі, батеньку — додав він — забери їх і пішли за чим небудь сейчас. — І він випорожнив свої кишені на стіл, на якому лежало тепер двайцять золотівок, пять чи шість корон і декілька менших монет. Лице старого Дантого заяснїло.

— До кого вони належать — питав він.

— До мене, до тебе, до нас! Бери їх і купи дещо до їди. Будь щасливий, а завтра будемо мати їх більше.

— Добре, добре — сказав старець, усміхаючись. — Та після твойого виїзду я вживати-му гроший ощадно, — бо волиб сказали, що я певно мусїв ждати аж на твій поворот, колиб побачили, що я тепер купую за богато річий нараз.

— Роби, як тобі подобаєть ся, лише прошу тебе, батеньку, найми собі слугу. Я не хочу лишати тебе самого на так довгий час. Я маю ще на кораблі троха перепачкованої кави і доброго тютюну в малій скриночцї, які принесу тобі завтра. Та ось хтось іде до нас.

— Та се цей Кадерус, який довідав ся про твій приїзд і приходить поґратулювати тобі зі щасливим поворотом.

— Ах, се людина, що инакше думає, а що иншого говорить — шептав собі Едмонд. — Та менше о теє, він є сусїдом, що зробив нам прислугу свого часу, тому ми йому раді.

Коли Едмонд вимовив се речене ледви чутним голосом, в дверах появив ся Кадерус зі своєю чорною та розчіхраною чуприною. Він був мущиною літ двайцять пять або шість; прийшов з куснем якогось полотна, яке він як кравець лагодив ся підшити під якусь одежину.

— Чи ти вже вернув ся, Едмонде — сказав він широким марсилійським наголосом, при чому його зуби, білі як сло-

нева кість, визирнули з під його губ.

— Як сам бачиш, сусідо Кадерусе, і радий послужити тобі з твоім приходом — відповів Данте, скриваючи з трудом свої почуваня під сим виглядом чемности.

— Дякую, дякую, та на щасте, я нічого такого не потребую. Воно часами буває, що радше другі просять мене о поміч .

Данте скривив ся.

— Я не розумію під сим тебе, мій хлопче. О ні! Я позичив був тобі гроший, та ти звернув їх мені; се сусідська річ, і ми тепер не маємо між собою ніяких зобовязань.

— Ми ніколи не байдужі для сих, що робили нам прислугу — звучала Дантова відповідь — бо хоч ми не винні їм гроший, то зате винні їм вдячність.

— Та сього не варта й згадувати! Говорім радше про твій щасливий поворот, мій хлопче. Я ходив до пристані за куснем полотна, та зустрінув там приятеля Данґляра. „Що ви в Марсилії", скричав я. „Так", сказав він. „А я думав, що ви в Смирні". „Я був там, та тепер я знова вернув ся". „А де дів ся дорогий наш хлопчина, Едмонд?" „Певно мусить вже бути в свого батька", відказав Данґляр. — І тому я прийшов — додав Кадерус, — як лиш скоро міг, щоб з приємністю привитати свого приятеля.

— Добрий Кадерус — сказав старець. — Він такий відданий нам!

— Так, без сумніву. Я люблю і поважаю вас, бо чесних людий так мало тепер. Та здаєть ся, ти вернув ся богатим, мій хлопче — продовжав кравець, споглядаючи цікавим оком на золото і срібло, яке Данте витряс на стіл.

Молодий моряк завважив жажду в чорних очах свого сусіда.

— Та се не мої гроші — сказав він недбало. — Я лише висказав свої побоюваня перед батьком, чи йому часами не бракувало чого в моїй неприсутности, а він на доказ висипав отсі гроші на стіл. — Ходи сюди, батеньку — додав Данте — і забери собі назад свої гроші — наколи сусід Кадерус не потребує нічого такого.

— Ні, мій хлопче, ні — сказав Кадерус. — Мені не потрібно нічого, дякувати Богу! Держава кормить мене. Держи свої гроші — говорю, держи для себе. Чоловік ніколи не має їх за богато; та я чую ся зобовязаним для те-

бе твоїм предложенем, наче я покористав ся ним.

— Се зроблено в добрім намірі — сказав Данте.

— Без сумніву, без сумніву. Зачуваю, що ти в добрих зносинах з п. Морелем.

— П. Морель був завсігди дуже ласкавий для мене — відповів Данте.

— В такім разі ти недобре зробив, коли відмовив ся обідати з ним разом.

— Що? Чи ти справді відмовив ся обідати з ним — спитав старий Данте. — Чи він запрошував тебе на обід?

— Так, мій дорогий батеньку — відповів Едмонд, усміхаючись із здивованя батька з великої чести, якої діждав ся його син.

— І чомуж ти відмовив ся, мій сину — випитував старець.

— Щоб чим скорше побачити тебе, мій батеньку дорогий — відповів молодий моряк. — Я так бажав побачити тебе!...

— Одначе се могло загнївити п. Мореля, добрий чоловіче — сказав Кадерус. — І коли ти стараєш ся зістати капітаном, то се не добре з твоєї сторони відмовлятись властителеви.

— Але я пояснив йому причину моєї відмови — відповів Данте — і сподію ся, що він вирозумів мене цілком.

— Так, але щоби зістати капітаном, то повинно ся бути троха уступчивим для свого зверхника.

— Я сподію ся зістати капітаном і без того — сказав Данте.

— Тим лучше для тебе, — тим лучше! Нічо не справить більшої приємности для всіх твоїх приятелів, і я знаю одного геть аж за цитаделею св. Николая, який дуже радо прийме сю вістку.

— Маркида — сказав старець.

— Так, мій дорогий батеньку, тепер я буду просити твого дозволу піти і зложити візиту в Каталян.

— Іди, мій дорогий хлопче — сказав старий Данте — і хай Бог благословить тебе з твоєю жінкою, як благословив мене з сином!

— Його жінка — сказав Кадерус. — Ви, батьку Данте, спішите ся за скоро; здаєть ся, вона ще не є його жінкою.

— Ні, але після всякої правдоподібности вона скоро нею буде — відповів Едмонд.

— Так, так — сказав Кадерус. — Але ти добре зробив, що вернув ся можливо найскорше, мій хлопче.

— Чому ви говорите се?

— Тому, що Маркида є дуже гарна дівчина, а гарним дівчатам ніколи не бракує любовників; особливо вона має їх тузинами.

— Чи справді? — спитав Едмонд, з усміхом на лици, який зраджував занепокоєнє.

— Ой так — продовжав Кадерус — і також грошеві предложеня; але ти знаєш, що як зістанеш капітаном, то хто тобі зможе тоді оперти ся.

— Думали сказати — добавив Данте з виразом ще більшого занепокоєня — що колиб я не був капітаном . . .

— Еге — сказав Кадерус.

— Ходіть, ходіть — сказав моряк — я маю лучшу опінію від вас про жінок взагалі, а особливо про Маркиду; і я певен, що чи я остану капітаном, чи ні, вона буде вірною мені.

— Тим лучше, тим лучше — сказав Кадерус. — Коли хто хоче женити ся, тоді нема нічого кращого над повне довірє. Та менше о те, мій хлопче; іди і дай знати про свій приїзд, і поділяйте разом одну надію.

— Я іду прямо туди — звучала Едмондова відповідь. Він обняв свого батька, розпращав ся з Кадерусом і вийшов з помешканя.

Кадерус вагав ся через хвильку, опісля попращав старого Дантого і зійшов в долину сходами, щоби зійти ся знова з Данґлярем, який ожидав його на розі вулиці Сенак.

— Щож — сказав Данґляр — чи ви бачили його?

— Я саме щой-но покинув його — відповів Кадерус.

— Чи ви натякали на його надію стати капітаном?

— Він говорив про се, як про порішену вже справу.

— Терпеливости — сказав Данґляр — мені здаєть ся, що він спішить ся за скоро.

— Чому, витлядає, що п. Морель приобіцяв йому свою поміч.

— Так, що він вже нею одушевляє ся?

— Він вже став таким гордим що до сеї справи, що предложив мені свою опіку, наче з нього не знати яка ве-

лика особистість, та ще грошеву пожичку, наче банкир який.

— Яку ти певно відкинув?

— Певна річ, хоч я міг найспокійнійше приняти її, бож се був я, що подав йому срібний гріш, якого він перший раз в житю торкнув ся. Але тепер п. Данте не має вже більше охоти на поміч; він має стати капітаном.

— Ба — сказав Данґляр, але він ще не став ним.

— І не зле булоб, колиб він ним ніколи не став — відповів Кадерус, — бо колиб він ним став, тоді і говорити до нього не можнаб.

— Коли нам захочеть ся — відказав Данґляр — він остане тим, чим він є тепер, або й ще чимсь низшим.

— Що ви розумієте під сим?

— Нічого; я говорив лиш до себе. І чи він ще любить ся з сею красавичкою з Каталян?

— По самі вуха; але коли я не милю ся, там вибухне ціла буря.

— Поясніть се близче.

— На що се вам?

— Се можливо є важнійшою справою, чим ви про се думаєте. Чи ви не любите Дантого?

— Я ніколи не люблю сих, що друть ся в гору.

— Тоді скажіть мені все, що знаєте про Каталян.

— Я не знаю нічого певного, одначе я бачив річи, котрі кажуть мені догадувати ся, як я вже сказав вам, що будучий капітан наткне ся на деякі трудности в околицях шпиталя для старих жінок.

— Що ви знаєте? Ходіть, та розкажіть мені!

— Та, скільки разів я бачив, як Маркида ішла до міста, завсїгди товаришив її високий, гнучкий, чорноокий Каталянець, з червоним лицем, рудою скірою, та строгим виглядом, якого вона називає кузином.

— Чи так, і чи ви думаєте, що сей кузин інтересує ся нею?

— Я тільки догадую ся так. Щож більше може означати двайцять-оден-лїтний, гнучкий леґінь поруч гарної, сімнайцять-лїтної дївчини.

— І ви кажете, що Данте пійшов до Каталян?

— Він вибрав ся туди, заки я ще зійшов на долину.

— Ходім тою самою дорогою і задержимо ся в Ля

Резерв і, попиваючи мальґійського винця, ждати-мемо на новини.

— Ходім туди — сказав Кадерус — але памятайте, що ви платите за почастунок.

— Певна річ — відповів Данґляр і, поспішаючи скоренько до висше згаданого місця, вони приказали собі там дати фляшку вина і дві шлянки.

Батько Памфілій бачив, як Данте переходив туди перед десятьма мінутами, та запевняв їх, що він вже є в Каталян. Вони посідали собі під що-й-но розвиваючими ся листками великого клина, на котрого галузках всяка верескліва пташня святкувала перші гарні дні весни.

РОЗДІЛ III.

Каталянці.

Около двіста кроків від місця, де два наші приятелі попивали проміністе винце мальґійське, та пильно слідили очима та вухами далечінь — поза старим і знищеним муром знаходило ся село Каталян. Колись давно одна невідома громадка покинула Еспанію і поселила ся на крайчику землі, де й доси проживає. Ніхто не знає, звідки вона приблукала ся і якою мовою говорила. Оден з її проводирів, який розумів провансальську мову, просив марсилійську громаду подарувати їй сей пустий і незаселений клаптик землі над морем, до якого причалила ціла громадка на своїх човнах, як в давнину моряки. Просьбу принято і в три місяці пізнійше, довкруги двайцяти, або пятнайцяти суден, які принесли сих морських циганів, виросло невеличке село. Се село побудоване в простий та образцевий спосіб, на пів по маврейськи, а на пів по еспанськи, остало незміненим і доси, а мешканцями його є потомки сих перших зайдів, які говорять мовою своїх предків. Через три чи чотири століття вони прилягли душею до сього кусника землі, на якому примістили ся наче юрба морських птахів, та держали ся оподалік від марсилійських мешканців, женячись лише між собою і придержуючись своїх давних звичаїв і своєї прадідної мови.

Наші читачі поспішать разом з нами одинокою вулицею сего невеличкого сілця, та разом з нами зайдуть до одної з хаток, на якої зверхних стінах сонце розілляло всю чудову краску мертвого осінного листка, питому на всіх будинках сього краю, а в середині вимащеної білим вапном, яке є одинокою окрасою еспанських осад. Молода і гарненька дівчина, з гарним волосєм, та лагідними, наче в ґазелї очима, опершись плечима об дерев'яну стіну та натираючи по ній своїми ніжними пальчиками, сплітала китицю кущевих цвіток на старинний лад, та виривала самі цвіти і розсипувала їх по долівці; її рамена, голі по ліктї та потемнілі від сонця, ненастанно рухали ся з нетерпеливости, а своєю гнучкою і зграбною ніжкою тупкала по земли, при чому завважити можна було гарненьку будову цілої ноги, в червоних бавовняних панчохах, з синїми та сірими смужками по боках. В віддалї трох кроків від неї сидів на кріслї, опираючись своїм ліктем на черваками погриженім столї, високий, молодий чоловік, літ двайцяти, або ще з лишком, що глядів на ню зором, в якому відбивались на переміну і гнів і неспокій. Він слідив її своїми очима, одначе рішучий і сталий погляд молодої дівчини панував над його зором..

— Бачиш, Маркидо — промовив молодий чоловік — зближають ся знова великодні свята; скажи менї, чи не добрий се час на весіля.

— Я говорила вже тобі сто разів, Фернанде, і ти сам собі ворогом, коли ще раз допитуєш мене про се.

— Повтори їх ще раз — повтори, благаю тебе, щоб я вкінци повірив тобі! Скажи менї ще один раз, що ти не хочеш моєї любови, на яку згодила ся була твоя матір. Хай я добре з'ясую собі, що ти не робиш собі нічого з мойого щастя, що тебе не обходять нї моє житє, нї моя смерть. Ах, через десять літ мріяти про тебе, як свою подругу, Маркидо, і вкінци втратити сю надію, що одна була цілию мойого істнованя!

— Хибаж я сама піддержувала в тобі сю надію — звиняла ся Маркида. — Ти не можеш закинути менї залицянь до тебе. Я завсігди говорила тобі, що я люблю тебе, як свого брата і ти не повинен просити в мене нічого більше, крім почувань сестри тому, що серце моє є віддане другому. Чи не говорила я тобі сього завсігди, Фернанде?

— Так, я знаю се добре, Маркидо — відповів молодий

легінь. — Правда, ти була отверта зі мною аж до жорстокости, але не забував, що в Каталянців є святий закон женитьби лише зі своїми.

— Ти помиляєш ся, Фернанде, се не закон, а звичай, і я прошу тебе не наводити сього звичаю в свою користь. Впрочім ти і так новобранець і свобода твоя не в твоїх руках, бо тебе можуть покликати до війська кождої хвилї. І щож би ти зробив тодї зі мною, бідною сиротою, опущеною, без средств до житя, без ніякого маєтку, не кажучи нічого про сю на-пів знївечену хатину та подерті сїти, сей спадок полишений батьком матері, а матїрю менї. Матїр померла вже тому рік і ти знаєш, Фернанде, що я жила майже з людського милосердія. Часами ти переконував мене, що я приносила тобі деяку користь і за се ти дїлив ся зі мною своєю рибою; я приймала її одначе тому, Фернанде, що ти є сином брата мого батька, що ми разом росли, а передовсїв тому, що моя відмова болїлаб тебе дуже. Все таки я глубоко відчуваю, що ся риба, яку я продаю і сї гроші, за які купую льняне прядиво, — я чую се дуже виразно, Фернанде, що се просто — милостиня.

— Хай і так, Маркидо, все таки ти мимо свойого вбожества і самітности для мене більше пригожа, чим котранебудь із сих богацьких дївчат Марсилії! Такі, як я, хотїлиб мати лише чесну жінку та добру ґаздиню. А де-ж я знайду лучшу від тебе хочби задля сих двох подробиць?

— Фернанде — відказала Маркида, покивуючи своєю головкою — жінка може стати кепським управителем і чи певна се річ, що вона буде чесною жінкою, наколи вона любить більше другого, чим свого мужа? Будь вдоволений моєю приязнею, бо се одинока річ, яку я можу обіцяти тобі, і більш нїчого понад се.

— Я розумію — відповів Фернанд. — Ти можеш терпеливо зносити свою нещасливу долю, одначе ти боїш ся моєї. Коли так, Макидо, то впевняю тебе, що з твоєю любовю я пробував би щастя, та певно забогатїв би. Я міг би поширити риболовлю, опісля стати писарем в гуртівни, а вкінци самим купцем.

— Ти не дїпнеш сього, Фернанде; ти є жовнїр, і лише тому остаєш в Каталян, що немає війни. Не занедбуй одначе свого рибацького ремесла, а сї великі мрії геть викинь собі з голови, бо вони лише роблять дїйсність більше не-

виносимою. Вдоволяй ся моєю приязнею, бо більше нічого не можу тобі жертвувати.

— Так, ти добре говориш, Маркидо. Я стану моряком і замісць строю наших батьків, якого ти ненавидиш, носитиму блискучий капелюх і сорочку з пасочками і голубий жупанець з якорем на ґузиках. Чи ти часом не любиш такої одежі!

— Що ти загадав — питала Маркида, кидаючи на него своїм гнївним оком — що ти хочеш сказати? Я не розумію тебе.

— Ось в тому і причина, Маркидо, твойого холодного і жорстокого поведеня зі мною, бо се ти вичікуєш когось так одітого, але можливо, що він не такий то вірний, або коли я помиляю ся, то море є таке для нього.

— Фернанде — скрикнула Маркида — я вірила, що в тебе є добре серце, та я помиляла ся! Фернанде, ти безсоромно призиваєш собі на поміч зависть і гнїв Бога! Так, я не перечу, я вижидаю його, я люблю сього, про якого ти думаєш; і коли він не верне ся ,я не стану обвиняти його в невірности, про яку ти згадуєш, а свято вірити-му, що він згинув люблячи мене і лише мене одну.

Молодий Каталянець аж затряс ся з лютости.

—Я розумію тебе, Фернанде; ти мстив би ся на ньому, тому, що я не люблю тебе; ти спробувавби свого каталянського ножаки проти його моряцького кінджала. На що се здало би ся? Ти стратив би мою приязнь, колиб програв в борнї і побачив би, що приязнь перевернулась би в ненависть, колиб ти вийшов витязцем. Повір менї, що шукати зачіпки з чоловіком на се, щоби здобути собі ласку в жінки, яка любить сього чоловіка — се погана дорога. Нї, Фернанде, ти не позволиш злим гадкам заволодїти собою. Коли вже я не можу стати твоєю жінкою, то я не відмовляю ся бути для тебе приятелькою і сестрою; а до того — вона додала з зажуреними та зрошеними слезами очима — пожди, пожди, Фернанде! Ти саме тепер сказав, що море є зрадливе, а його нема вже від чотирох місяців і в тім часї ми переживали страшні бурі.

Фернанд не відповідав, анї не старав ся здержати слїз, які стікали по лицях Маркиди, хоч за кожду таку слезу він готов був пролляти кров свого серця; та сї слези текли для другого. Він піднявсь з місця, перейшов ся по хатї, а опісля нагло задержуючись перед Маркидою, з горіючими

очима та з витягненими руками, промовив:

— Слухай, Маркидо, скажи мені раз на все, чи се твоя остаточна постанова?

— Я люблю Едмонда Дантого — відповіла спокійно молода дівчина — і ніхто кромі него не буде моїм чоловіком.

— І ти меш завсігди любити його?

— Як довго жити буду.

Фернанд спустив в долину свою голову, як побіджений, зітхнув важко, а опісля, нагло зазираючи її прямо в лице, з затисненими зубами та надутими ніздрями, сказав:

— А колиб він помер...

— Коли-б він помер, я вмру також.

— Колиб він забув про те...

— Маркидо — розілляв ся на дворі голос, повний радости — Маркидо!

— Ох! — скликнула молода дівчина паленіючи з роскоші та зриваючись любовним рухом — бачиш, що не забув за мене! — І кинула ся до дверий, відчинила їх, та сказала: — Тут, Едмонде, ось тут я!

Фернанд, блідий і тремтючи, подав ся взад, як подорожний перед гадюкою, і наткнувшись на крісло впав на него. Едмонд і Маркида обнялись своїми раменами. Палке сонце Марсилії, діставшись в кімнату через відчинені двері, закрило їх повению свого світла. Спершу вони не бачили нічого побіч себе. Їх безмірне щасте відгороджувало їх від решти світа, і вони говорили до себе врваними словами, які були лише виразом радости так великої, що виглядала радше, як вираз болю. Нагло Едмонд завважив нахмурену стать Фернанда, бліду і визиваючу; одним рухом, за який він ледви чи вважавби себе відвічальним, молодий Каталянець поклав свою руку на ножаку за поясом.

— Ах, вибачайте — сказав Данте, прибравши строгий вигляд. — Я не запримітив, що нас є тут троє. — Опісля звертаючи ся до Маркиди, спитав: — Що се за добродій?

— Се оден з твоїх будучих, найлучших приятелів, Данте, тому що він є моїм приятелем, моїм кузином, моїм братом; се є Фернанд, мущина, якого я, Едмонде, після тебе найлучше люблю в світі. Чи ти не пригадуєш собі його?

— Так — сказав Едмонд і не опускаючи руки Маркиди, подав другу Каталянцеви в вічливім настрою. Одначе Фернанд, замісць відповісти на сей приязний рух, сидів мовчки і непорушно, наче статуя. Тоді Едмонд поглянув допитли-

вим оком на Маркиду, зворушену і затрівожену, то знова на Фернанда, нахмуреного і визиваючого. Сей погляд сказав йому все і його чоло зморщилось від гнівного подражнення.

— Я не знав, коли я летів сюди з таким поспіхом, що тут мав би зустрінути ворога.

— Ворога — скрикнула Маркида, кидаючи гнівний погляд на свого кузина. — Ворога в моїй хаті, ти думаєш, Едмонде? Колиб я повірила сьому, тоді пішлаб з тобою до Марсилії і не вертала більше до своєї хати.

Очи Фернанда спалахкотіли вогнем.

— І колиб тебе стрінуло яке нещастє, дорогий Едмонде — продовжала вона з тим самим спокоєм, що для Фернанда було доказом, що молода дівчина вичитувала найглибші тайни його ганебної гадки — колиб мало стрінути — тебе яке лихо, тоді я вийшлаб на найвисший вершок кінчини Моржіон і кинулаб ся з нього в долину.

Фернанд поблід смертельно.

— Одначе ти помиляєш ся, Едмонде — вона продовжала. — Ти не маєш тут ворога — тут нема нікого, крім Фернанда, мойого брата, котрий привитає ся з тобою, як добрий приятель.

І при сих словах молода дівчина вплялила свій приказуючий погляд в Каталянця, який наче очарований ним, підійшов поволи до Едмонда і подав йому свою руку. Його ненависть, подібно як немічна, хоч шалена филя, розбилась проти її над ним переваги. Та як лиш він діткнув ся руки Едмонда, почув, що більше він не в силі зробити і скоро вибіг з хати.

— Ох, — скликнув він, вилітаючи з хати мов шалений та з руками закутаними в своїм волосю. — Ох, хто визволить мене від сього чоловіка, мене нещасливого!

— Здоров був, Каталянче! Здоров, Фернанде, куди так спішиш ся — почув ся голос.

Молодий чоловік пристанув нагло, оглянув ся довкруги і побачив Кадеруса та Данґляра, сидячих при столі під деревами.

— Щож — сказав Кадерус — чому не приходиш? Чи ти справді в такім поспіху, що й часу не маєш сказати „добрий день” своїм знакомим?

— Та ще коли перед ними стоїть повна фляшщина — додав Данґляр.

Фернанд поглянув на них обох нахмуреним оком і словечка не промовив.

— Виглядає на похмеленого — сказав Данґляр, торкаючи коліном Кадеруса. — Мабуть ми помиляємо ся і Данте святкує побіду мимо наших сподівань.

— Мусимо вивідати ся про се — відповів Кадерус, опісля звертаючи ся до молодого чоловіка, він сказав: — Ну і щож, Каталянче, чи не можеш рішити ся?

Фернанд обтер цюрком ллючий ся піт з чола і поволи підходив під дерева яких тінь, здавалось, привертала троха спокою його змислам, а холод відсвіжував його втомлене тіло.

— Добрий день — сказав він. — Чи ви кликали мене? — І при тім він радше повалив ся, чим присів на одно з крісел, що окружали стіл.

— Я закликав тебе тому, що ти летів мов шалений і я бояв ся, щоб ти не кинув ся в море — сказав Кадерус, усміхаючись. — До чорта, коли чоловік має приятелів, то вони повинні не лише подати йому чарочку вина, але ще й перешкодити, щоб він непотрібно не напив ся трох, або чотирох кварт води!

Фернанд застогнав, що подобало радше на шльохане, і склонив свою голову на руки, опираючись ліктями об стіл.

— Щож, Фернанде, я мушу сказати — говорив Кадерус, починаючи свою розмову з сим простацтвом простолюдини, в якій цікавість вбиває всю чемність, — ти виглядаєш на нещасливого любовника — і притім почав реготати ся.

— Хиба — сказав Данґляр — леґінь такого покрою, як він, родив ся, щоб заводитись в любови! Ти ще смієш ся з нього, Кадерусе!

— Ні — відповів він — я лише прислухую ся до його шльохань! Ходи, ходи сюди, Фернанде — сказав Кадерус — підніми в гору голову і відповідай нам. Се нечемно мовчати, коли приятелі твої випитують тебе про здоровлє.

— Моє здоровлє досить добре — сказав Фернанд, ломлячи свої руки та не підносячи ще своєї голови.

— От бачиш, Данґляре — сказав Кадерус, моргаючи на свого приятеля — справа має ся так: Фернанд, якого тут ось перед собою бачиш, є добрий і завзятий Каталянець, оден з найлучших рибаків в Марсилії, і він полюбив дуже гарненьку дівчину, Маркиду; одначе виходить на його нещастє, що красавиця полюбила товариша команданта на

пароході, Фараон, а що Фараон причалив сегодня — ось чому, розумієш!

— Ні, я не розумію — сказав Данґляр.

— Бідний Фернанд зістав відправлений — продовжав Кадерус.

— І щож дальше — сказав Фернанд, піднимаючи в гору свою голову і глядячи на Кадеруса очима чоловіка, що шукає за кимсь, на кому хочеть ся йому вилляти свою злобу. — Преціньь Маркида не є відвічальна перед ніким, чи не так? Вона може любити, кого захоче!

-- Коли ти так дивиш ся на сю справу — сказав Кадерус — то се друга річ. Одначе я думав що ти Каталянець, а мені сказано, що Каталянці не вступають ся ніколи перед своїми суперниками. Мені навіть сказано, що Фернанд особливо є страшний в своїй мести.

Фернанд усміхав ся жалібно.

— Любовник ніколи не є страшний — він сказав.

— Бідняга — завважив Данґляр, ніби то жаліючи молодого чоловіка з глубини свойого серця — він певно, як бачить ся, і не сподівав ся так скорого повороту Дантого Можливо, що він вважав його за помершого, або хочби невірним! Такі річи спадають на нас тим прикрійше, коли падуть нагло.

— На всякий случай — сказав Кадерус, попиваючи в часі говореня, і під очевидним впливом діланя мальґійського вина — на всякий випадок Фернанд не є одинокий в такім положеню, спричиненім приїздом Дантого; чи не так, Данґляре?

— Ні, ти добре кажеш; і се після мене не вийде йому на добре.

— Та менше о теє — відповів Кадерус, наливаючи чарочку вина для Фернанда і наповняючи свою вже восьмий чи девятий раз, підчас коли Данґляр лише посмоктував свою. — Менше о теє; все таки він оженить ся з Маркидою, з любою Маркидою, — або бодай спробує ще раз свого щастя.

Саме тоді Данґляр впялив свій острий зір в молодого чоловіка, на якого серце слова Кадеруса падали наче розтоплене олово.

— А коли буде весілє — він спитав.

— Се ще не рішено — пробурмотів Фернанд.

— Ні, але воно буде — сказав Кадерус — так певно,

як сей сам Данте стане капітаном Фараона; гей, Данґляре?

Данґляр загряс ся на сей неожиданий натяк і обернув ся до Кадеруса, щоб переконати ся, чи сей удар Кадеруса був нарочно вимірений проти його особи. Та він не вичитав нічого крім зависти та піяцького простацтва.

— Хай і так — сказав він, наливаючи чарки — випиймо на здоровлє капітана Едмонда Дантого, чоловіка гарної Каталянки!

Кадерус підніс непевною рукою свою шклянчину і одним душком випорожнив її.

— Ей, ей, ей — загикував ся Кадерус. — Що я бачу там під стіною в напрямі Каталян! Дивись, Фернанде, твої очи лучші від моїх! В моїх очах все двоїть ся. Ви знаєте, що в вині є блуд; та менї видить ся, що там йде поруч себе двоє залюблених, побравшись за руки. Боже, прости менї, та вони й не знають, що ми бачимо їх, і вони таки справдї обнимають ся!

Данґляр глядячи не стратив з під уваги нї одного болю, який переживав Фернанд.

— Чи ти знаєш їх, п. Фернанде — він спитав.

— Так — звучала відповідь придавленим голосом. — Се є п. Едмонд і панна Маркида!

— О, дивись тепер там — заговорив Кадерус. — А я не пізнав їх! Як ся маєш, Данте! Як ся маєш, люба панянко! Ходїть сюди та скажіть нам, коли буде весїлє, бо п. Фернанд не хоче нам нічого розказати!

— Мовчи — сказав Данґляр, хотячи нїби то повздержати Кадеруса, який з впертістю пяного чоловіка виглядав зпоза дерев. — Стій просто і не перешкаджай залюбленим в їх любощах. Дивись на п. Фернанда, і йди за його приміром; він держить ся прилично!

Фернанд, можливо роздражнений через край, та ще штовханий Данґлярем, наче бик наганячами, хотів вже вискочити; він вже був підняв ся з свого місця і готовив ся кинутись просто на свого суперника, коли Маркида, поважна і з усміхом на устах, підняла в гору свою головку і поглянула своїми чистими та ясними очима. Фернанд в ту мить пригадав собі її погрозу на випадок смерти Едмонда і знова тяжко звалив ся на своє крісло. Данґляр споглядав тепер то на одного, то на другого, та оден з них запив ся до нестями, а другий тратив глузди з любови.

— Я не добуду нїчого з сих дураків — бурмотів він і

мені самому страшно робить ся тут між пияком та трусом. Однак сей Каталянець має очи, які іскрять ся, наче в Еспанців, Сицилійців та Калябрийців, а всі вони управляють месть. Безперечно Едмондова звізда піднімає ся в гору і він готов одружити ся з сею чудовою дівчиною; він стане капітаном і посміє ся з нас всіх, коли я — і злобний усміх заграв на його устах — коли я не вмішаю ся в сю справу — він додав.

— Здоров був -- повтаряв в одно Кадерус, ледви підносячись і держачи кулак на столі — здоров, Едмонде! Чи ти не бачиш своїх приятелів, а може ти за гордий говорити з нами?

— Ні, мій дорогий товаришу — відповів Данте — я не гордий, лиш щасливий; а щасливість засліплює, думаю, більше, чим гордість.

— Дуже добре, ось вам і пояснене — сказав Кадерус. — Добрий день, пані Данте!

Маркида вклонилась поважно і сказала:

— Се не моє імя; в моїй вітчині се не віщує доброго щастя кликати молоду дівчину іменем її зарученого, заки ще він стане її мужем. Клич мене отже, Маркидою, коли ласка.

— Ми мусимо простити нашому доброму сусідови Кадерусови — сказав Данте — він так легко помиляє ся.

— Значить ся, весілє відбуде ся сей час, п. Данте — сказав Данґляр, кланяючись молодій парі.

— Можливо як найскорше, п .Данґляр; сегодня поробить ся всі вступні приготованя в мойого батька, а завтра, або найдальше після завтра відбуде ся весільний пир в Ля Резерв. Я сподію ся, що мої приятелі також будуть там; значить ся, я запрошую вас, п. Данґляр і тебе Кадерусе.

— А Фернанда — сказав Кадерус з уриваним сміхом — Фернанда також запрошуєш?

— Брат моєї жінки є моїм братом — сказав Едмонд — і нам, Маркиді і мені, було б дуже прикро, колиб він не був разом з нами в такий час.

Фернанд відчинив свій рот до відповіди, але його голос завмер на устах, і він не міг промовити і словечка.

— Сегодня вступні приготованя, а завтра, або після завтра весілє! Ви отже спішите ся, капітане!

— Данґляр — сказав Едмонд усміхаючись — я скажу вам, як перед хвилею сказала Маркида Кадерусови, не да-

вайте мені чести, яка мені не належить ся; се може принести мені лихо.

— Вибачайте — відповів Данґляр. — Я лише хотів сказати, що ви спішите ся. Ми маємо богато часу. — Фараон не може бути готовим в дорогу скорше, чим аж за три місяці.

— Ми завсїгди спішимо ся, коли розходить ся о щастє, п. Данґляр, бо коли ми терпимо через довгий час, то опісля тяжко нам повірити в добру долю. Однак не саме лиш самолюбство змушує мене до поспіху; я мушу їхати до Парижа.

— До Парижа, чи направду? І се буде ваша перша візита там, Данте?

— Так, прошу.

— Чи маєте там який інтерес?

— Не свій власний; послїдне припоручене бідного капітана Леклер. Ви знаєте, Данґляр, про що я говорю; се святість. Та я лиш туди і назад.

— Так, так, я розумію — сказав Данґляр; а опісля тихійшим голосом він додав: — До Парижа, без сумніву, щоби доручити лист, який йому передав великий маршалок. Ах, сей лист подає мені ідею, знамениту ідею! Данте, приятелю мій, ти ще не записаний під числом — перший — на добрім корабли Фараон — опісля, звертаючись до Едмонда, який відходив від них голосно кликнув: — Щаслива дорога!

— Дякую — відповів Едмонд, з приязним уклоном, і обоє залюблені пішли своєю дорогою, спокійні і веселі.

РОЗДІЛ IV.

Заговір.

Данґляр слїдив очима Едмонда і Маркиду, аж доки не зникли за углом одного з фортів св. Николая; опісля обертаючись, завважив Фернанда, який упав на своє крісло весь блїдий і тремтючий, підчас коли Кадерус вигукував слова якоїсь пияцької пісоньки.

— Так, мій дорогий панонньку — сказав Данґляр до Фернанда — тут маємо супружество, яке здаєть ся не кождого ущасливлює.

— Воно приводить мене до божевілля — сказав Фернанд.

— Чи ви любите Маркиду?

— Я обожаю її!

— Чи ви любите її вже довго?

— Від коли знаю її.

— І ви сидите так, рвучи на собі волосє замісць пошукати за ліком. До біса з тим всім! Я не думав, що люди вашого племени ділати-муть в сей спосіб.

— Щоб ви порадили мені робити — спитав Фернанд.

— Звідкиж мені се знати? Се не моя справа. Я не люблю панни Маркиди, — се вас обходить. Шукайте, каже святе письмо, а знайдете.

— Я вже знайшов.

— Що?

— Я бувби вбив сього чоловіка, але вона сказала мені що наколиб яке лихо стрінуло її зарученого, тоді вбилаб себе.

— Що? Жінки говорять про такі річи, але не сповняють їх.

— Ви не знаєте Маркиди; що грозить, те й зробить.

— Дурак — бурмотів Данґляр. — Чи вона вбє себе, чи ні, се не робить ріжниці, щоб лиш Данте не став капітаном.

— Замісць того, щоб Маркида мала згинути — відповів Фернанд з рішучістю — волію сам згинути!

— Отсе вам і любов — сказав Кадерус, ще більше опянілим голосом. — Се правдива любов, або я не розумію, що є любов.

— Ходи зо мною — сказав Данґляр — ти виглядаєш на доброго товариша, і хай чорт мене бере, я радий помогти тобі, але...

— Так — сказав Кадерус — але як?

— Мій дорогий товаришу — відповів Данґляр — ти вже три-чверти пяний; скінчи сю фляшку, а сповнить ся міра твоя. Та й не мішай ся до наших дискусій, тому що се вимагає людського хисту і холодного осуду.

— Я пяний — говорив Кадерус. — Так, се добре! Я потрафивби випити ще чотири таких фляшці; вони не є більші від флящинок з кольонською водою. Батьку Памфілій, ще вина! — і Кадерус постукав шклянкою по столі.

— Ви щось говорили, добродію — питав Фернанд,

цікавий довідати ся про кінець перерваної замітки.

— Що я говорив? Я забув вже. Сей пяниця Кадерус геть помішав мені гадки.

— Пяниця, хай буде і так; тим гірше для сих, що боять ся вина, бо вона може витягнути на верх всяку гидку погань, що скриваєть ся в їх серцях — і Кадерус почав співати дві послідні стрічки дуже популярної в ті часи пісні:

„Всі поганці пють водицю,
Се доказано потопом."

— Ви казали, пане, що ви раді помогти мені.

— Так; та я хотів ще додати: помогти лише о стільки, щоб Данте не поженихав ся на тій, яку ви любите. І супружество можна легко розбити, по моїй гадці, притім Данте не мусить гинути.

— Одна смерть може розлучити їх — завважив Фернанд.

— Алеж в тебе мазниця, не голова — заговорив Кадерус. — Тут маєш Данґляра, який має отверту, ясну і глибоку голову і він тобі докаже, що ти ошибаєш ся. Докажи йому Данґляре. Я відповім йому за тебе. Скажи, що Данте не мусить вмирати; булаб велика шкода, колиб він мусів. Данте є добрий товариш. Я люблю Дантого; Данте, на твоє здоровлє!

Фернанд встав з місця з нетерпеливости.

— Хай він забереть ся — сказав Данґляр, повздержуючи молодого чоловіка і хоч який він пяний, то все таки глузди в нього не зовсім ще зсунули ся. Неприсутність може стільки зробити, що і смерть, і колиб вязничні стіни розділили Едмонда від Маркиди, тоді розлука булаб така, як і під нагробним каменем.

— Так; але вязень остаточно виходить з вязниці — знова перервав Кадерус, який з тою свідомістю, яка ще лишилась при ньому, жадібно прислухував ся їх розмові; — а коли він вийде, тоді пімстить ся, хиба він не Едмонд Данте...

— Що нас се обходить — бурмотів Фернанд.

— І за що, я хотівби знати — наставав Кадерус — малиб Дантого вкинути у вязницю? Він нікого не зрабував ані обікрав, ані вбив.

— Ти лучше мовчи — сказав Данґляр.

— Я не буду мовчати — відповів Кадерус — я кажу, що я хочу знати за що мають вязнити Дантого. Я люблю

Дантого; Данте, на твоє здоровлє — він проковтнув знова шклянку вина.

Данґляр бачив в тупім погляді кравця поступ підхмелля і звертаючи ся до Фернанда, сказав:

— Тепер ви розумієте, що неконче вбивати його.

— Певна річ, що ні, коли, як се ви тільки що сказали, можете спричинити арешт Дантого. Чи справді можете?

— Можна щонебудь вислїдити. Але на біса звідки менї до сього мішати ся? Се не моя справа.

— Я не знаю, чи се ваша справа — сказав Фернанд, ловлячи його за рамя. — Та я знаю, що ви маєте якусь причину ненавидїти Дантого, бо хто самий ненавидить, ніколи не помиляє ся в почуванях других.

— Я маю причину ненавидїти Дантого? Ніякої, повірте на слово! Я бачив ваш нещасний вигляд і се зацїкавило мене. От і все. Але коли ви вірите, що я роблю се на свій власний рахунок, тодї мій дорогий приятелю, вмиваю руки з того всього як найскорше — і Данґляр повстав з місця наче до відходу.

— Ні, ні — сказав Фернанд, повздержуючи його — оставайте! Се впрочім не має для мене ріжниці, чи ви ненавидите Дантого, чи ні. Я сам ненавиджу його! Говорю се отверто. Ви винайдїть средства, а я вже виповню їх, — лише не вбивайте сього чоловіка, тому що Маркида заявила, що вбє себе, на випадок смерти Дантого.

Кадерус, який був схилив свою голову на стіл, підняв її в гору, поглянув на Фернанда своїми мутними очима і сказав:

— Вбивати Дантого! Хто то говорить про смерть Дантого? Я не позволю, щоб його вбити, — не позволю! Він є моїм приятелем і сегодня рано хотів позичити менї своїх гроший, як то я робив давнїйше з ним. Ні, не позволю вбити Дантого, — не позволю!

— А хтож говорив про смерть Дантого, ти мазнице — репетував Данґляр. — Ми лиш жартуємо; випий на його здоровлє — додав він наливаючи шклянку Кадеруса — і не мішай ся між нас.

— Так, так, на здоровлє Дантого — сказав Кадерус, випорожнюючи чарку — ось тут на його здоровлє! На його здоровлє! Гурра!

— Але средства, средства -- почав знова Фернанд.

— Чи не маєте яких на думці?

— Ні, виж взяли се на себе.

— Так, ваша правда — відповів Данґляр. — Французи перевисшають під тим взглядом Еспанців, які лише пережувають се, що Французи видумають.

— Отже чи ви знайдете їх — питав нетерпеливо Фернанд.

— Кельнер — сказав Данґляр — пера, чорнила і паперу.

— Пера, чорнила і паперу — бурмотів Фернанд.

— Так, я є корабельний купець. Перо, чорнило і папір є мої знаряди, а без них я ні до чого здав ся.

— Пера, чорнила і паперу — скрикнув Фернанд голосно.

— Все те на столї — сказав кельнер, показуючи на прилади до писаня.

— Принеси їх сюда.

Кельнер зробив, як приказано йому.

— Колиб хто подумав про се — знова заговорив Кадерус, опускаючи свою руку на папір — що є річи, які вбивають чоловіка певнійше, чим засїдки по лїсах в цїлях морду ... Я завсїгди бояв ся більше пера, фляшки чорнила, кусника паперу, чим меча, або кріса.

— Товариш не такий ще пяний, як видаєть ся — завважив Данґляр. — Дайте йому ще вина, Фернанде.

Фернанд наповнив чарку Кадеруса, який мимо свого добре підхмеленого стану, підняв свою руку з паперу і вхопив за чарку. Каталянець глядів на нього так довго, доки вкінци Кадерус, під впливом сего послїдного напору алькоголю на свої змисли, не випустив з рук своєї чарки.

— І щож дальше — знова почав розмову Каталянець, коли побачив, як послїдна дрібка Кадерусового розуму покидала його перед послїдною чаркою вина.

— Що дальше я мавби сказати — продовжав Данґляр — колиб приміром, після сеї послїдної подорожі Дантого, підчас якої він вступав на остров Ельбу, хтось зробив донос до королївського прокуратора, що він аґент Бонапартого ...

— Я зроблю сей донос — скрикнув з поспіхом молодий леґінь.

— Так, але опісля вони прикажуть вам підписати заяву і поставлять вас лице в лице з ним; я вистараю ся о докази для його оскарженя, тому що я добре їх знаю. Але Данте не може оставати в вязници на завсїгди, і колись він з неї

вийде; і тоді горе тому, хто спричинив його увязнене!

— Яб нічого більше і не бажав, лиш коби він прийшов до мене на суперечку.

— Так, а Маркида, — Маркида, котра зогидить собі вас, наколи ви лиш задрасните шкіру її улюбленого Едмонда!

— Правда ваша — сказав Фернанд.

— Ні, ні — продовжав Данґляр. — Коли ми рішимо ся на такий крок, тоді буде далеко краще взяти, як я се роблю тепер, се перо вмочити його в се чорнило і написати лївою рукою (щоб писаня не розпізнали) донос, який ми задумуємо зробити.

І Данґляр, поєднавши разом досвід з теорією, написав лївою рукою в противну сторону зовсїм непохожі на його власні слїдуючі рядки, які передав Фернандови, а які Фернанд перечитував собі півголосом:

Пане:—Оден з приятелїв престола і релїгії отсим доносить вам, королївський прокураторе, що Едмонд Данте, товариш капітана на корабли Фараон, що сегодня приплив зі Смирни, задержуючись по дорозї в Неаполю і Порто Ферайо, мав припоручений Муратом лист для узурпатора, а опісля від узурпатора забрав лист для бонапартського комітету в Парижі.

Доказ сего злочину знайдеть ся пісдя його арешту, тому що лист є можливо або при ньому, або в помешканю його батька, або вкінци в його кабінї, на корабли Фараон.

— Знаменито — почав знова розмову Данґляр. — Тепер ваша месть виглядає на щось путнього і ніяким чином не зачепить вашої особи, а справа піде своєю власною ходою. Тепер не остає нічого иншого зробити, лиш звинути листок, як я се роблю, і написати на ньому: „До Державного Прокуратора” і все поладнано. — І Данґляр написав адресу саме, як говорив.

Так і се все поладнано — скликнув Кадерус, який послїдною дрібкою свого розуму слїдкував за словами листа і інстинктовно поняв всю мерзоту, яку спровадить такий донос. — Так і все поладнано; тільки се буде соромна ганьба — і він простягнув свою руку за листом.

— Так — сказав Данґляр, усуваючи лист подальше від нього. — Все що я говорю і роблю, се лиш жарт і менї першому булоб дуже прикро, наколиб що сталось Дантови. Дивись тут Кадерусе! — Притім взяв він сей лист, зімняв його і кинув в кут під дерева.

— От туди з ним — сказав Кадерус. — Данте є моїм приятелем і я не позволю його зневажати.

— А хтож на біса думає зневажати його? Певна річ, що

ні я, ні Фернанд — сказав Данґляр, повстаючи і дивлячись на молодого чоловіка, який сидів ще та зір свій впялив в донощицький лист, кинутий в кут.

— А тепер — відповів Кадерус — напиймо ся знова вина. Я бажаю випити на здоровлє Едмонда і любої Маркиди.

— Тобі, пияку, вже й так забогато — сказав Данґляр. — Ще одна чарка і ти проспиш ся тут, бо не зможеш встояти на своїх ногах.

— Я! — говорив Кадерус, встаючи з місця з ображеною гідністю пяного чоловіка — я не можу стояти на своїх ногах? Закладаю ся з вами, що я вийду до акулійської вежі, не спотикаючись!

— Згода — сказав Данґляр — і приймаю ваш заклад, лиш не сегодня, бо мусимо сейчас вертати домів. Подайте мені свою руку і ходім.

— Дуже добре, ходім — сказав Кадерус. — Та я не хочу твоєї руки. Ходи, Фернанде, чи ти хочеш вертати з нами до Марсилії?

— Ні — відповів Фернанд — я вертаю до Каталян.

— Так не добре. Ходи з нами до Марсилії, ходи.

— Я не піду.

— Що ти кажеш? Не підеш? Роби як хочеш, мій князю; свобода для цілого світа. Ходи, Данґляре, а молодий леґінь хай вертає до Каталян, коли так хоче.

Данґляр скористав з оживленого настрою Кадеруса, без надуми і оба вибрали ся до Марсилії через Порт Ст. Віктор, по дорозї спотикаючись.

Коли вже ввійшли зо двайцять ярдів, Данґляр поглянув взад і побачив, як Фернанд зігнув ся, вхопив зімнятий папір, вложив його до своєї кишені, а потім вибіґ з поміж дерев та пігнав прямо до Пілльон.

— Як же се — сказав Кадерус — чому він говорив брехню? Казав, що піде до Каталян, а він пігнав до міста. Здоров був, Фернанде!

— Ей, ти помиляєш ся — сказав Данґляр. — Він пішов як слід.

— Чи так — добавив Кадерус — а я думав, що нї; яке се вино зрадливе!

— Ходи, ходи — говорив Данґляр до себе самого — тепер я певен, що справа бере добрий оборот і менї нічого більше робити, але лишити се все самій судьбі.

РОЗДІЛ V.

Весільний Пир.

Ранїшне сонце виглянуло чисте і палаюче, позолочуючи нєбеса і пінисті филї своїми ясно палахкотячими промінями.

Богатий пир приготовано в Ля Резерв з котрого гаєм читач вже знакомий. Апартамент призначений на сю цїль просторий і освітлений цїлим рядом вікон, а над кождим з них виписано золотими буквами одно з головнїйших міст Францiї; понизше вікон через цїлу довжину хати розтягав ся деревляний балькон. Хоч початок весїльної забави був назначений на дванайцяту годину, то вже цїлу годину скорше балькон був заповнений нетерпеливими і вижидаючими гістьми, що складались з добірної частини залоги Фараона і прочих особистих приятелїв молодого, а всї вони прибрались в свої найлучші строї, щоби в сей спосіб пошанувати сей день. Ріжні поголоски повідомляли про се, що навіть самі властителї Фараона обіцяли взяти участь в супружеськім святї, та всї сумнївались, чи така рідка і небувала пониженість стану може мати місце.

Одначе Данґляр, який саме тепер явив ся в товаристві Кадеруса, потвердив поголоску заявляючи, що він недавно говорив з М. Морелем, який сам запевняв його, що прийде на весїлє свойого другого офіцира.

В дїйсности невдовзї явив ся і п. Морель між гістьми, а його присутність повитали моряки однодушною бурею оплесків. Присутність корабельного властителя була для них певною ознакою, що чоловік, якого весїлє він вшанував своєю присутністю, стане скоро першим командантом Фараона; і тому, що Дантого любили всї на корабли, моряки не посїдали ся з радости, що опінїя і вибір їх старшин як раз вдоволяли їх власні бажаня.

Коли се голосне та сердечне повитанє скінчило ся, вислано Данґляра і Кадеруса до мешканя молодого, щоби повідомити його про прихід так важної особистости і заразом сказати йому, щоби поспішив ся приняти свого достойного гостя.

Висше згадані людцї вибрались були вже скорим кро-

ком за ділом, та заки ще вспіли пройти пару сот кроків, побачили громадку людий ідучих проти них, а в ній заручену пару, та молодих дівчат, дружок, а при боці молодої йшов також батько Дантого. За ними йшов Фернанд, якого уста як звичайно злобно усміхались.

Ані Маркида, ані Едмонд не завважили сего дивного вигляду його лиця; вони були такі щасливі, що очима своїми гляділи лиш на себе та на чисте, прекрасне над ними небо.

Покінчивши так свою орудку та сердешно привитавшись з Едмондом, Данґляр зєднав ся з Фернандом, а Кадерус зі старим Данте, який став осередком загальної уваги. Старенький чоловік був прибраний в чорну одежу з сталевими ґузиками, чудово витятими і вичищеними. Його тонкі, але ще здоровезні ноги вкривали богато мережані панчохи, очевидно анґлійського виробу; з його трикінчастого капелюха звисала довга, перевязана китиця білих і синїх стяжок, а підпирав себе чудно вирізьбленою палицею. При його боці, як ми вже сказали, волочив ся Кадерус, якого бажанє скористати з ріжних добрих річий на весілю принукало його до поєднаня з Дантами, батьком і сином, і який зберіг ще в своїй памяти слабий і неточний образ подій з вчорашнього вечера — як нераз мозок по пробудженю зберігає мутні і мрачні черти сну.

Коли Данґляр зблизив ся до розчарованого любовника, кинув на нього оком, повним глубокого значіня, Фернанд йдучи поволи позаду за щасливою парою, яка здаєть ся в своїм незакаламученім вдоволеню цілком забула, що подібне йому єство істнувало, був блїдий, і розсїяний. Лише від часу до часу темно-червоний румянець вкривав його лице, а нервові рухи мязів викривляли черти його лиця підчас коли його неспокійне і невтомлене око спозирало в сторону Марсилії, сподїючи ся звідтам якогось незвичайного випадку.

Данте сам був одїтий в невибагливу, але гарненьку, моряцьку одежу — з напів військовими, а напів міщанськими прикметами; і зі своїм гарним лицем, яснїючим з радости і щастя він робив вражінє усовершенного образу мужеської краси.

Чудова, наче Грекиня з Кипру або Хіосу, Маркида пишалась такими самими ясними, чорними очима і повними, коралевими устами. Вона ішла гожим та свобідним кроком

Андалюзійців. Неоден опитний в штуках великих міст, волівби бачити її радість скриту під воалькою, або принайменше спущені в долину її густі рясниці на се, щоби закрити водяний блеск її живих очий; але Маркида гляділа довкруги себе з усміхом, який неначе говорив: „коли ви є мої приятелі, радійте разом зі мною, бо справді я чую ся дуже щасливою".

Як лиш весільна дружина показала ся в Ля Резерв, п. Морель вийшов зустрінути її, а за ним зібрані там жовніри і моряки, яким він повторив свою обіцянку, вже раз сказану, що Данте буде наслідником бл. п. капітана Леклер, Едмонд, зрівнавшись зі своїм добродієм, вложив рамя своєї судженої під рамя п. Мореля, котрий ведучи її деревляними сходами в гору до кімнати, приладженої на таку забаву, провадив заразом за собою всіх гостий, під яких товплячими ся ногами невеличкий будинок потріскував і стогнав, наче напуджений незвичайним натиском.

— Батеньку — сказала Маркида, задержуючись перед великим столом — сідайте, прошу вас, по моїй правій руці; по лівій руці сяде сей, хто був завсігди для мене братом — додала з лагідною ніжністю, яка пробшибла серце Фернанда, наче удар ножаки. Його уста поблідли і навіть під темною краскою його скіри можна було завважити втікаючу кров, неначе якийсь наглий біль гонив її назад до серця.

Рівночасно Данте, по противній стороні стола, розмістив в подібний спосіб своїх найперших гостий; п. Мореля примістив по своїй правій руці, а Данґляра по лівій; решта товариства примістилась після того, як кому було вигіднійше.

А тепер почалась праця нищеня богатьох добрих річий, якими був заставлений стіл. Арлійські ковбаски, зі своїми ніжними смачками і запахами, раки в своїх ясно-червоних панцирах, великі і блискучі черепашки, морський їжак зі зверхніми колючками та смачненьким в середині мясцем; кловці, яких епікурейці полудня вважають навіть вибагливійшими що до смаку, від самих устриць — та ще до того богато присмачків, викинених на береги морськими филями і названих вдячними рибаками „морськими овочами", доповняли всячину на весільнім столі.

— Справді гарна тишина — промовив старенький батько молодого, коли ніс до свого рота чарочку вина, краски

і ясности топаза, а якого подали також і самій Маркиді. — Чи думає хто тепер, що тут знаходить ся тринайцятеро людий, котрі бажають лише сміяти ся!

— Ах — зітхнув Кадерус — подруг не завсігди є веселий.

— Правдою є — відповів Едмонд — що я є защасливий для верескливої втіхи; коли ти в своїм розслідї мав се на думцї, тодї ти вгадав. Радість впливає часами дивно: вона гнобить нас майже так само, як і смуток.

Данґляр поглянув в сторону Фернанда, якого вражлива вдача принимала і зраджувала по собі кожде свіже вражінє.

— Чи може тобі що бракує — спитав він Едмонда. — Чи ти може побоюєш ся якого зближаючого ся лиха? Я сказавби, що ти найщасливійший з живучих мущин в сю хвилю.

— І се власне непокоїть мене — відповів Едмонд. — Чоловік не є призначений, здаєть ся менї, для такої незакаламученої щасливости. Щасливість є наче сї казочні палати, про які ми читали в дитинстві, до яких вступу боронять сильні, вогняні потвори, і треба вперед сих ріжних потворів побороти, заки осягнете остаточну побіду. Я з дива не можу вийти задля сьої припавшої менї почести, якої я вважаю себе негідним — іменно бути чоловіком Маркиди.

— Чоловіком, чоловіком — сказав усміхаючись Кадерус. — Ще нї, мій капітане. Пробуй грати ролю чоловіка, а побачиш, як будеш принятий.

Маркида зарумянілась. Фернанд, неспокійний і роздражнений, здрігнув ся за найменшим звуком і час від часу обтирав з чола великі краплини поту, наче перші краплини дощу перед бурею.

— Та не дивуйтесь сьому, сусїдо Кадерусе; воно і не заслуговує на се, щоби через таку марницю перечити ся зі мною. Се правда, що Маркида в дїйсности не є ще моєю жінкою, але — додав він споглядаючи на годинник — за півтора години вона буде моя.

Кождий з подиву аж скрикнув, за виїмком старого Дантого, якого усміх відкрив повну красу його великих, білих зубів. Маркида усміхала ся, та більше не червоніла. Фернанд вхопив за рукоять свого ножа судорожним рухом.

— За півтора години — випитував Данґляр, блїднїючи. — Як же се станеть ся, мій приятелю?

— Так, мої приятелі — відповів Данте. — Дякуючи впливам п. Мореля, якому після мойого батька завдячую всї свої блага, усунено всї трудности. За гроші ми добули дозвіл оминути звичайну проволоку. Пів до третої години посадник Марсилії ждатиме на нас в Готелю де Віль. А що тепер вибило чверть по першій, то твердженєм своїм я не розминув ся з правдою, коли сказав, що за півтора години Маркида стане пані Данте.

Фернанд зачинив свої очи; жарке вражінє промайнуло через його брову і він мусів сперти ся об стіл, щоби не впасти. Та мимо всїх його зусиль він не міг здержати ся від глибокого стону, який одначе згубив ся серед щасливих вигуків товариства.

— На моє слово — кричав старенький батько — ти коротко з тим справляєш ся. Що-й-но вчера рано повернув, а вже ожениш ся сегодня о третій годинї! Нема то як моряк з своєю скорою роботою!

— Алеж — випитував дальше боязким голосом Данґляр — як вспіли ви полагодити прочі формальности — як угоду, запис і т. и.?

— Благословен єси — відповів Данте сміючись — наші документи скоро виписано. Маркида не має маєтку і я не маю нічого до запису для неї. Отже, бачите, наші папери були скоро готові і певна річ не коштували богато.

Сей жарт викликав свіжий вибух оплесків.

— І так ми гадали бути на заручинах, а в дійсности ми є на весільнім обіді — добавив Данґляр.

— Нї, нї — відповів Данте. — Не думайте, що я позбуду ся вас в такий дешевенький спосіб. Завтра рано я вибираю ся до Парижа. Треба чотири днї туди їхати, а чотири назад, притім оден день забере полагодити припорученний менї обовязок, а на 1-го марта я буду з поворотом; слїдуючого дня я спрошу вас на мій дійсний весїльний пир.

Сей проспект на ще одну забаву ще більше розвеселив гостий так, що старий Данте, який на початку сего принятя згадував про тишину, тепер з тяжким трудом серед гамору ріжних голосів допросив ся хвилинки спокою, щоби випити за здоровлє і щастє молодої і молодого.

Данте, відчуваючи чутливе схвильованє свого батька, відповів поглядом вдячного задоволеня, підчас коли Маркида, якої очи безнастанно слїдили за рухом вказівок на

годиннику, окрашаючім кімнату, хотіла одним вимовним рухом вплинути на Едмонда.

Довруги святочного стола панувала ся радісна свобода, яка звичайно знаменує закінчене людських сходин, особливо між сими, яких посліднійше положенє в суспільстві робить щасливими при таких нагодах проти острих правил етикети. Сї, що були невдоволені зі своїх місць при столї, шукали за другими сусідами. Всї говорили разом; і ніхто не пробував відповідати запитам своїх співбесїдників, але кождий говорив зі своїми власними гадками.

Блїдість Фернанда сама впала в очи Данґляреви. Що до самого Фернанда, то він здаєть ся переживав тортури проклятого. Відчуваючи потребу відпочинку, він перший відійшов від стола і наче стараючись освободити ся від сього веселого вереску, який майже заглушував, він проходжував ся мовчки в самім кутку сальону.

Кадерус зблизив ся до нього саме в хвилю, коли і Данґляр підійшов до нього в куток кімнати, хоч здавалось, що Фернанд бажав не сходити ся з сим послїдним.

— Вірте менї — сказав Кадерус, якого чувство зависти Дантовому доброму щастю уступило цїлковито з нього під впливом приязного поведеня Дантого з його особою, та знаменитого вина — вірте менї, що Данте є наскрізь добрий товариш і коли я бачу його сидячого побіч його чорнявої жіночки, яка нею скоро вже стане, то все менї приходить до голови ся пожалуваня гідна штучка, яку ви плянували вчера для нього.

— Ми не думали про кривду — відповів Данґляр. — Передше я троха побоював ся, що Фернанд схоче щось зробити, але коли я побачив, як він панує цїлковито над своїми чувствами та ще й бере участь в весїлю свого суперника, як його дружба, тодї я переконав ся, що нема більше причини непокоїти ся.

Кадерус змірив очима Фернанда, який був мертвецько блїдий.

— Безперечно — продовжав Данґляр — се неабияка жертва, коли зважить ся красу молодої. Совістно признаюсь, що мій будучий капітан є щасливим собакою! Ей, коби то так сталось, щоби він відступив менї своє місце!

— Чи не пора нам в дорогу — питала солодким та срібнозвучним голосом Маркида. — От що-й-но вибила друга

година, а тиж знаєш, що нас ожидають в Готелю де Віль за чверть години.

— Так, правда — скликнув Данте, поспішно зриваючись зза стола. — Ходімо прямо туди!

Його слова повторило ціле товариство, яке також охоче піднялось з місць і збиралось до виходу.

В сю хвилю Данґляр, який пильно слідив Фернанда, побачив, як він захитав ся і упав майже в судорожнім нападі на крісло зараз коло відчиненого вікна. В ту саму хвилю дали ся чути на сходах голоси, а за ними рівномірні кроки жовнїрів, побренькуючих шаблями, та прочими військовими причандалами; опісля настигли ріжні звуки богатьох голосів, які моглиб заглушити навіть гамірну веселість весільного товариства, яке в неспокійній мовчанці вижидало розвязки сеї події.

Гамір зближав ся. Почулись три стукоти в двері Кождий споглядав на свого сусіда в здивованю.

— В імени закона — кликав різкий голос, на який не було ніякої відповіди.

Двері відчинено, і явив ся перед всіма офіцир в своїй урядовій лентї та ще в товаристві чотирьох жовнїрів і одного капраля. Неспокій присутних гостий прокинув ся тепер в невиносимий страх.

— Чи можу я спитати про причину сеї несподіваної візити — заговорив п. Морель до урядника, якого мабуть знав. — В тому мусить бути якась помилка, яку буде можна легко вияснити.

— Коли воно так є, п. Морель — відказав офіцир — то будьте певні, що все справить ся як слїд; а тимчасом я маю з собою приказ арешту, і хоч з якою відразою я сповняю повірену менї задачу, не можу її одначе не сповнити. Хто отже між зібраними називає ся Едмонд Данте?

Всїх очи звернули ся на молодого чоловіка, котрий хоч чимало змішаний, поважно підійшов і сказав певним себе голосом:

— Я є ним, яке вам діло до мене?

— Едмонде Данте — відповів офіцир — я арештую вас в імени закона!

— Мене — повторив Данте, зміняючи троха краску свого лиця — і за що, коли ваша ласка?

— Я не знаю, та вас повідомлять про се при першім допитї.

Морель розумів, що всякий опір або сварка в такім случаю є злишні. Комісарський урядник з урядовою лентою перестає бути людиною; він стає холодною і німою машиною закона. Одначе старий Данте підійшов скоро до офіцира, — бо є річи, яких батьківське чи матірне серце не в силі розібрати своїм розумом. Він просив і благав і хоч його просьби і благаня були без ніяких наслідків, то його розпука була так велика, що урядник сам зворушив ся.

— Паноньку — він сказав — успокійте ся. — Ваш син можливо занедбав законом приписане правило відносно оплати цлової або кварантанни; дуже можливо, що його випустять на волю скоро по перших його виясненях.

— Що се все означає — випитував насуплений Кадерус Данґляра, який вдавав здивованого.

— Що я можу сказати тобі — відповів він. — Мене самого бентежить дуже ціла ся пригода і я одного слова з того всього не розберу.

Тоді Кадерус оглянув ся довкруги за Фернандом, який кудись пропав.

Події з послїдної ночи пригадались йому тепер з подиву гідною точністю. Катастрофа, якої він саме був свідком, наче стягнула заслону, якою пиятика послїдного вечера закутала його память.

— То се так — говорив він до Данґляра захриплим і придушеним голосом — отсе, значить ся, частина сеї штуки, яку ви укладали вчера. В такім випадку ганьба хай буде, виновникови! Се погане діло!

— Нісенїтниці — сказав Данґляр. — Ти знаєш дуже добре, що я подер папір на кусні.

— Ні, се неправда — відказав Кадерус — ви лише відкинули його на бік. Я бачив його в кутку.

— Держи язик за зубами! Ти не бачив нічого. Ти був пяний!

— Де Фернанд? — допитував Кадерус.

— Звідкиж менї се знати — відповів Данґляр. — Певно глядить за своїми справами. Та менше о теє, от ходім і побачимо, що можнаби зробити для наших бідних приятелїв в сім їх клопотї.

Підчас сьої розмови Данте, попращавшись зі всіма своїми приятелями, віддав ся в руки офіцира, додаючи на відхіднім:

— Не турбуйте ся мною; в тому є якась невеличка по-

милка, і менї можливо не доведеть ся бачити самої вязниці задля неї.

— О, певна річ — відповів Данґляр, зблизившись тепер до громадки. — Більше нїчого, лише помилка, я певен.

Данте зійшов в долину сходами, випереджений старшиною, а позаду ступали жовнїри. Віз ждав на них при дверах; всїли разом до середини і відїхали до Марсилїї.

— До побаченя, до побаченя, найдорозший Едмонде — через плач голосила Маркида, витягнувши до нього свої руки з балькона.

Вязень почув сей послїдний голос, який так жалїбно дрожав виходячи з пораненого серця його судженої; він вихилив ся з воза і скликнув:

— До побаченя, Маркидо — і віз зник за одним з углів форту св. Николая.

— Ждіть на мене тут всї — заявив схвильованим голосом п. Морель. — Я вcяду на першу-лучку стрічну фіру і поїду скоро до Марсилїї, звідки вивідаю про все, що стало ся.

— Дуже гарно — потакнуло богато голосів — їдьте і вертайте скоренько назад!

Пісдя сього другого відїзду запанував на хвильку між оставшими наче якийсь обморок. Старенький батько і Маркида стояла оподалїк одно від другого, кожде заняте своїми клопотами, але вкінци обі нещасливі жертви одного і того самого удару підняли свої очи і з рівночасним вибухом своїх почувань кинулись одно другому в обнятя.

Тимчасом Фернанд знова явив ся між гістьми, набрав собі дрожачою рукою шклянку води і скоро випив її, сїдаючи притім на перше порожне крісло перед своїми очима. Припадково воно стояло зараз коло крісла, на якому присїла ся напів обімлїла Маркида, звільнившись з обнять старого чоловіка. Фернанд інстинктовно подав ся з своїм кріслом взад.

— Се він — шепотів Кадерус до Данґляра, не спускаючи очий з Фернанда.

— Я не думаю так — відповів Данґляр. — Він за дурний на таку штуку. Я маю надію, що клопіт сей спаде на голову сього, хто зробив донос.

— Ви не згадуєте про того, що його уплянував — завважав Кадерус.

— А вжеж нї — сказав Данґляр. — Не можна робити

чоловіка відповідальним за все, що лиш скаже в воздух!

— Так, коли се все сказане в воздух вернеть ся назад, звідки вийшло.

Тимчасом справу арешту розбирано зі всіх можливих сторін.

— Що ви думаєте про се, Данґляр — спитав його оден з товариства.

— Мені здаєть ся — пояснював Данґляр — що дуже можливо на кораблі в Дантого викрито якусь дрібну річ, як контрабанду.

— Але як він міг се зробити без вашого відома, Данґляр; виж були корабельним купцем.

— Що до сього, то я міг знати лише се, що мені сказано відносно товарів, наладованих на кораблі. Я знаю, що корабель був наладований бавовною і що він брав свій набір в Александрії з гуртового складу п. Пастрета, і в Смирні від п. Паскаля; се все, що я був обовязаний знати, і я просивби, щоби мене не випитувано про инші подробиці.

— Тепер я пригадую собі — сказав пригноблений старий батько. — Мій бідненький хлопець сказав мені вчера, що він має невеличку скриночку кави і таку саму скриночку тютюну для мене!

— Ось і маєте — скрикнув Данґляр. — Тепер виходить клопіт на верх; люди з цлового уряду мусіли перешукувати в нашій неприсутности корабель і знайшли скарби бідного Дантого.

Одначе Маркида не звертала своєї уваги на сі пояснення причин арешту свого любого. Її жаль, який доси зберігав ся насильно в її серці, вибухнув тепер непогамованим, ґістеричним плачем.

— Ходи, ходи до мене — сказав старий чоловік — та успокій ся, моя бідна дитино; не тратьмо ще надії!

— Не тратьте надії — повторив Данґляр.

— Не тратьте надії — хотів сказати Фернанд — одначе слова сї наче застрягли десь і лиш уста рухали ся без найменшого звуку.

— Добра новина, добра новина — скликнула одна особа, що стояла на балконі. — Вже йде п. Морель. Почуємо зараз про увільнене нашого приятеля.

Маркида і старенький батько вибігли на стрічу корабельному властителеви і зустрінули його в дверах. П. Морель був дуже блідий.

— Що стало ся — закричали нараз всі голоси.

— Так, мої приятелі відповів п. Морель, похитуючи сумно головою — справа представляє ся серіознійше, чим ми думали.

— О, направду, пане, він є невинний — з плачем говорила Маркида.

— Я вірю сьому — відповів п. Морель — та його обвиновачують...

— В чому — питав старий Данте.

— В приналежности до аґентів бонапартівської партії.! Богато моїх читачів може представити собі, яким страшним було таке оскаржене в часи мойого оповіданя.

Розпучливий крик добув ся з блідих уст Маркиди, підчас коли тронутий до глубини свого серця батько упав безсильно на крісло.

— Ах, Данґляре — шептав Кадерус — ви ошукали мене; тепер я бачу, що штучку, про яку ви говорили послідної ночі, здійснено, а я не можу позволити на се, щоби старий бідняга і невинна дівчина мали загибати з жалю через вас. Я рішив ся, розказати їм про все.

— А будеш ти мовчати, дураку — зарепетував Данґляр, вхопивши його за рамя. — В противнім випадку я не ручу за твоє власне безпеченство. Хто може сказати, чи Данте є невинний, чи виноватий. Корабель задержував ся біля Ельби, де він висідав на беріг і провів цілий день на острові. Тепер, коли при ньому знайдуть які листи, або инші обвинувачуючі письма, то само собою розуміє ся, що всіх його оборонців вважатимуть співвинуватими.

Кадерус інстинктовно задля свого самолюбства признавав рацію такому розумованю Данґляра; він споглянув на нього очима, закаламученими страхом та жалем і подав ся взад кілька кроків.

— Ми лучше пождемо — пробурмотів.

— Певна річ — відповів Данґляр. — Пождім на всякий випадок. Коли він є невинний, то розуміеть ся його освободять, а коли виноватий, то пощо нам мішати ся в його заговір.

— Отже забираймо ся. Я не можу оставати тут довше.

— З великою приємністю — відповів Данґляр, вдоволений, що знайшов товариша в своїм відступі. — Ходім краще иншою дорогою, а прочі хай собі роблять, що хотять.

Після їх відходу Фернанд, який тепер знова лишив ся протектором молодої дівчини, взяв Маркиду за руку, і повів її до Каталян, підчас коли деякі приятелі Дантого відпроваджували горем прибитого старця до власного дому,

Вістка про арешт Едмонда, як бонапартського аґента, скоро пролетіла по цілім місті.

— Чи ви повірилиб коли в таку річ, мій дорогий Данґляре — питав п. Морель, котрий вернувши до порту за свіжими новинами в справі Дантого, подибав там свого купця і Кадеруса, — чи ви повірилиб були в можливість такої річи?

— Щож, я-ж казав вам — відповів Данґляр, що я вважав обставину його задержаня ся біля острова Ельби дуже підозрілою.

— А чи ви згадували може про сі підозріня кому иншому, кромі мене?

— Нікому — відповів Данґляр, додаючи до сього тихим голосом: — ви розумієте, що задля вашого вуйка, п. Полікара Мореля, який служив під иншим правительством і який зовсім не скриває ся, що до своїх поглядів на сю справу, і вас підозрівають в прихильности для вивезеного Наполеона. Я бояв ся вразити обох, себто Едмонда і вас самих, колиб був звірив ся кому зі своїми поглядами. Я дуже добре розумію, що, хоч як підвладний, я зобовязаний повідомити властителя корабля про все, що дієть ся, є одначе богато річий, які він повинен скривати перед всіма иншими.

— Се добре, Данґляре, добре — відповів п. Морель. — Ви є гідний товариш; я вже навіть думав про ваші інтереси на випадок, колиб бідний Едмонд був зістав капітаном Фараона.

— В якім змислї, пане?

— Так, я вже давнійше випитував Дантого про його гадку що до вас, іменно чи він має що проти сього, щоб ви оставали на дальше на своїм становиску — бо я завважив певного рода холод між вами.

— І яка була його відповідь?

— Що він певно мав причину до нарікaня на вас в одній справі, якої одначе менї не вияснив, але що він готов дарити своїм довірєм всякого, хто лише удостоїть ся довіря самих властителів корабля.

— Гіпокрит — бурмотів Данґляр собі під носом.

— Бідний Данте — сказав Кадерус. — Ніхто не запе973речить, що він був шляхотний молодий парень!

— Та серед того всього клопоту — продовжав п. Морель — прошу не забувати, що Фараон остав ся тепер без капітана.

— Що до сього — відповів Данґляр — ми і так не рушаємо ся з порту через три місяці, а до того часу чейже Дантого випустять на волю.

— Я не сумніваю ся про се, але що ми повинні покищо зробити?

— Я прецінь лишаю ся тут, п. Морель — відповів Данґляр. Ви знаєте, що я потрафлю завідувати кораблем, як з найбільшим досвідом капітан в службі; і се вийде вам на користь, коли приймете мої услуги, бо з хвилею освободженя Едмонда, не треба буде заводити жадних инших змін на покладі Фараона, лише мені і Дантому перебрати свої обовязки.

— Дуже, дуже вам дякую, мій добрий приятелю, за вашу знамениту гадку, яка вирівнає всї трудности. Я даю вам зараз повновласть обняти команду на Фараонї і доглядати над виладовуванєм його набору. Бизнес не сміє від того терпіти, що комусь приключить ся щонебудь.

— Звірте ся на мою ревність і увагу, п. Морель; а коли думаєте можливим дістати дозвіл побачити нашого бідного приятеля у вязниці.

— Я впевняю вас про се, що як лиш побачу п. Віефорта, якого буду старати ся заінтересувати в Едмондову користь. Я знаю, що він є горячий рояліст; та мимо сього, що він є королївський прокуратор, він є такий самий чоловк, як і ми, і після мене не кепський.

— Можливо, що ні — відповів Данґляр. — Та я чував, що він є дуже амбітний, а амбіція робить серце твердшим!

— Та ми вже побачимо — завважив на се п. Морель. — А тепер спішіть ся на корабель; я також там буду.

Сказавши се властитель корабля розійшов ся з двома приятелями і подав ся в напрямі Палати Справедливости.

— А бачиш — сказав Данґляр, звертаючи ся до Кадеруса — який оборот бере ціла та справа. Чи ти ще бажаєш стояти в його обороні?

— Анї дрібки; але для мене видаєть ся страшною річию, що простий жарт довів до таких неймовірних наслїдків.

— Але хто перевів в діло сей жарт, спитаю? Ані ви, ані я, лиш Фернанд. Ви знаєте дуже добре, що я кинув папір в кут, — по правді я думав, що я знищив його.

— О, ні — відповів Кадерус — се я вже знаю, що ні. Я лише хотівби його бачити тепер так виразно, як бачив його, коли він лежав там під деревами, помнятий та здавлений рукою.

— Коли ви бачили се, то будьте певні, що Фернанд підняв його, і або переписав його, або казав комусь переписати, а можливо навіть, що він зовсім не клопотав ся переписуванєм його. І тепер я думаю про се власне, чи не післав він тої самої записки. На своє щастє я відмінив письмо.

— Отже ви знали, що Данте бере участь в заговорі.

— Ні, не знав. Як я вже передше сказав, я думав про цілу справу, як жарт, і нїщо більше. Одначе воно виглядає, що я, подібно як Гарлекін, висказав жартом правду.

— Все таки — доказував Кадерус — я-б не знати що дав, щоб се не сталось було, або принайменше я сам не був вмішаний в тому. Побачите ще, Данґляр, що з того вийде халепа для обох нас.

— Нїсенїтниці! Коли яка шкода малаб вийти з того, то повинна впасти на винувату особу, якою, як ви знаєте, є Фернанд. Як ми можемо бути замішані в се? Лиш свій розум мати і сидїти тихо; нї словом не зраджувати про те все, а побачите, що буря перелетить не чіпаючи нас і волоском.

— Амен — відповів Кадерус, помахуючи своєю рукою на знак пращаня з Данґлярем і, спрямовуючи свої кроки до меянських алей, лише покивував своєю головою і по дорозї щось собі приговорював, як звичайно чоловік, що занятий своїми гадками.

— Ну, дотепер — говорив Данґляр до себе — все пішло, як я бажав сього. Я став тимчасовим командантом Фараона, та певний, що буду ним стало, коли вспію переконати Кадеруса, щоби держав язик за зубами. Бою ся лише, щоби Данте не відзискав свободи. Але як, коли він в руках справедливости, — а вона — додав усміхаючись — зробить вже своє.

Сказавши се, він вскочив до судна і приказав везти себе до Фараона, де після умови мав здибати ся з д. Морелем.

РОЗДІЛ VI.

Товариш королівського прокуратора.

В одній з великих, аристократичних палат, положеній при вулици Ґранд Кур, напроти жерела Медузи, святковано другий весільний пир, майже в тій самій годині, що й весільну забаву, приладжену Дантим. Але замісць моряків, жовнірів і инших приналежних до найнизшої верстви суспільства, отсе товариство складало ся виключно з самого цвіту, самих вибранців марсилійських жителів, — урядників, які зреклись своїх урядів підчас влади узурпатора; офіцирів, що з погордою відносились до його стягів та були на услугах чужих держав; і молодших людий, яких виховано в ненависти до чоловіка, котрого пять літ на засланю булоб зробило мучеником, а пятнайцять літ побуту між своїми вилеслоб на рівень півбога.

Гості сиділи ще при столі, а горячкова і завзята розмова зраджувала насильні і мстиві пристрасти, що тоді ворушили мешканців полудня, де через пятьсот літ ведена релігійна борба лише заострювала міжпартійні усобиці.

Імператор, тепер король острова Ельби, — який пів світа покорив під свою соверенську владу та привик був вже слухати „хай жиє Наполеон між сто двайцять міліонами горожан, з десятьма ріжними мовами", — не мав мира в сім товаристві, яке вважало його як страченого на завсїгди для Франції і її престола.

Урядники розправляли свобідно про свої політичні погляди; військова частина товариства розговорювала про Москву та Липськ, а жінки про розвід цісаревої Йосифіни*). Сей королївський збір, радїючи і тріюмфуючи не над упадком чоловіка, а над загладою прінціпу, вірив, що їм знова відчиняв ся політичний добробут, і що вони лишали за собою сон повний мук.

Оден старець, відзначений хрестом св. Людвика, повстав і предложив зібраним тоаст на здоровлє короля, Людвика XVIII. Сей старенький чоловік — се був маркіз де Сен-Меран. Згаданий тоаст, пригадуючи всїм терпеливе

*) Перша жінка Наполеона Бонапарте, який розвів ся з нею тому, що була бездітна.

заслане Гартвела і миролюбного короля Франції, розбудив загальний ентузіязм; шклянки піднощено в воздух на анґлійський лад, а жінки, зриваючи китиці цвітів зі своїх грудий, вкрили цілий стіл цвітними скарбами. Одним словом всїх обхопив поетичний настрій.

— Ах — сказала маркіза Се-Меран, жінка з суворим та непривітним оком, хоч з шляхотним та пристойним виглядом, мимо пятьдесятки літ — ах, сї революціонери, що вигнали нас з наших посілостий, які вони опісля самі купили за безцїн в часї панованя терору, мусїлиб тепер признати, колиб тут були, що вся правдива відданість справі по нашій стороні, бо ми вдоволялись та поділяли судьбу упавшого монарха, підчас коли вони нагромадили собі достатків покланяючись сходячому сонцю; так, так вони мусїлиб признати тепер, що король, для якого ми посвятили наші становиска, богацтва і місця, був дійсно наш „улюблений Людвик”, коли тимчасом їх мерзавець узурпатор був і завсїгди буде для них їх злий ґеній, їх „проклятий Наполеон”. Чи не правду говорю, Віефорт?

— Простїть менї, панї. Я справді мушу благати вас простити менї, бо по правдї — я не зважав на розмову.

— Маркізо, маркізо — вмішав ся сей сам старець що підносив тоаст — лишіть молодіж в спокою; позвольте сказати вам, що на весїлю маємо більше приємних річий до обговорюваня, чим суху полїтику.

— Не гнївайте ся, дорога мамочко — сказала молода і миленька дївчина, з рясним, ясно-рудим волосєм, та очима наче плаваючими в плиннім хрусталї — се моя вина неуваги п. Віефорта до сього, що ти розказувала. Та тепер — бери його — на так довго, як сама лише бажаєш. Пане Віефорт, я маю честь пригадати вам, що моя матінка говорить до вас.

— Коли добродійка маркіза схоче ласкаво повторити слова, які я неточно зрозумів, я радо відповідатиму — сказав п. Віефорт.

— Нїчого, Реночко, нїчого — відповіла маркіза та так нїжно подивилась на неї, що всї аж дивувались з сеї нїжности при її сухім та бридкім лици; але хочби всї инші чувства змарнїли в природі жінки, то остаєть ся завсїгди в матірній груди одна ясна та усміхаюча ся щілинка, — іменно ся, яку Бог призначив матірній любови — я прощаю тобі.

Я говорила, п. Вієфорт, що бонапартисти не мали в собі анї нашої щирости, анї ентузіязму, анї посвяти.

— Зате одначе в них було се, що заступало місце сих гарних прикмет — відповів молодий чоловік. — Се був фанатизм. Наполєон є Магометом Заходу і є обожаний своїми простими, але амбітними приклонниками не лише як провідник і законодатель, але також як втілене рівности.

— Він — скликнула маркіза — Наполєон образом рівности? А за когож тодї вважаєте Робеспієра? Прошу, прошу, не переносіть його чеснот на Корсиканця; менї здаєть ся, що ми маємо вже досить узурпації.

— Нї, нї, добродійко; я поклавби обох сих героїв на їх заслужених місцях. Робеспієра на тому місци, де стояв його шафот, а Наполеона на колюмнї на вендомській площі. Одинока ріжниця містить ся в відміннім характері рівности, піддержуваної обома сими людьми, — оден з них побивав ся за рівністю, яка знижувала, а другий визнавав рівність що вивисшувала; оден спроваджує короля в обсяг ґільотини, а другий підносить людий до уровени престола. Прошу розуміти — говорив Вієфорт усміхаючись — я не хочу заперечувати, що обі особистости, обговорювані нами, були революційними ошустами, то що 9-ий день термідора*) і 4-ий день цвітня були щасливі днї для Франції, варті вдячної памяти в кождого приятеля монархії і републики; і се власне пояснює, чому Наполеон, хоч вже на віки упавший має між нами своїх до нїчого нездатних приклонників. Та так, маркізо, мала ся справа і з иншими узурпаторами, — приміром Кромвелом, який і половини того не накоїв, що Наполєон, а який також мав своїх приклонників і оборонців.

— Чи ви знаєте, Вієфорт, що ви говорите в найстрашнїйшім, революційнім дусї? Але я прощаю се; воно й неможлива річ домагати ся від сина жирондиста, щоби не осталось в ньому хочби троха сеї старої кислоти.

Лице Вієфорта спаленїло.

— Се правда, добродійко — відповів — що мій батько був жирондист, але він не належав до сих, що голосували за смертю короля; він так само натерпів ся підчас панованя терору, як і ви і мало не стратив свою голову на тім самім шафотї, що ваш рідний батько.

*) Одинайцятий місяць французького републиканського календара, від року 1794, між 19-им липня, а 17-им серпня.

— Се правда — відповіла маркіза, не сумніваючись ані дрібки в що-й-но згадану, траґічну схожість. — Але прошу памятати, що наші родичі терпіли переслідуваня і засуд за зовсім протилежні собі прінціпи. На доказ сього я наведу лиш, що коли моя родина була одною з найвпертійших прихильників вигнаних князїв, то ваш батько сейчас пристав до нового правительства; і після сього, як горожанин Ноартіє став жирондистом, ґраф Ноартіє виступив як сенатор і державний муж.

— Дорога мамочко — вмішалась Рена — ти знаєш дуже добре про угоду, після якої всї подібні, неприємні спогади повинно ся відложити на бік.

— Добродійко — відповів Віефорт — я разом з панною Сен-Меран прошу вас забути минувшину. Бо що поможе нам розбирати і осуджувати прикрі обставини, які далеко поза нашою памятю. Що до себе самого, то я покинув навіть імя свого батька і загалом відпекав ся його полїтичних прінціпів. Він був — а можливо ще й тепер є — бонапартистом і називає ся Ноартіє; я противно, є твердий рояліст і зву себе Віефорт. Хай останки революційних соків самі вичерпають ся і висохнуть разом зі старим пнем, а ми заходім ся лише коло молодого паростка, який виростає далеко від батьківського пня, не в силї, та не без бажаня, цїлком віддїлити ся від роду, з якого вийшов.

— Браво, Віефорт — кричав маркіз. — Знаменито сказано! Аж тепер я надїю ся осягнути від маркізи обіцянку, до якої я вже від давна намовляю її, — іменно, цїлковитої амнестиї і забутя минувшини.

— З цїлою душею — відповіла маркіза. — Хай минувшина пропаде на віки! Я нїчого лучшого не бажаю і на се моя згода; але бодай на будуче Віефорт мусить бути неподатливий. Памятайте, Віефорт, що ми зобовязані перед їх величеством за вашу вірну і певну льояльність і що на наші представленя король згодив ся забути минуле (тут подала вона йому свою руку), як саме тепер я роблю на вашу просьбу. Лиш затямте собі, що колиб хто попав вам з тих, що змовляють ся проти правительства, тодї будете тим більше зобовязані примірно покарати таку обиду тому, що се вже знана річ, що ви належите до підозрілої родини.

— Безперечно, добродійко — відказав Віефорт — моя професія, як також і часи в яких живемо, змушують нас до такої строгости. І я буду строгим. Я вже перевів успішно

кілька прилюдних оскаржень і стягнув на виноватих примірну кару. Та на наше нещастє сьому ще не кінець.

— Чи ви дійсно так думаєте — випитувала Маркіза.

— Я бодай так побоюю ся. Наполеон, на острові Ельба, є за близько Франції, і його близькість піддержує надії його прихильників. Марсилія є заповнена на половину платними офіцирами, які щоденно з сьої чи тої причини заводять сварні з роялістами, а звідси виходять двобої в висших клясах, а морди в низших.

— Ви може чули про се — сказав ґраф де Сальвіє, оден з найстарших приятелів п. Сен-Мерена і шамбелян ґрафа Артоа — що святий союз задумує перевезти його в друге місце.

— Так, вони обговорювали сю справу, коли ми виїхали вже з Парижа — сказав п. Сен-Меран. — І куди вони вишлють його?

— На остров св. Олени.

— На остров св. Олени? Де се саме — випитувала маркіза.

— Се остров положений по другім боці рівника, найменше чотири тисячі миль звідси — відповів ґраф.

— Тим лучше! Як Віефорт завважав се, дуже нерозумно лишати такого чоловіка між Корсикою, де він родив ся, а Неаполем, якого королем є його шваґро, та ще проти Італії, якої зверхником хотів зробити свого сина.

— На нещастє — сказав Віефорт — ми маємо угоду з 1814 року і ми не можемо робити кроків проти Наполеона не зломавши сеї угоди.

— Дуже добре, ми зломимо її — сказав п. Сальвіє. — Чи ми маємо бути аж такими точними в зобовязанях що до сього, котрий казав розстріляти нещасливого князя Анфієна.

— Воно здаєть ся можливим — сказала маркіза — що при помочи святого союза ми позбудемо ся Наполеона і ми мусимо вірити заходам п. Віефорта прочистити Марсилію з його сторонників. Король є або королем, або жадним королем; коли він признаний як володітель Франції, тоді його треба піддержувати в мирі і спокою. А се можна осягнути лише при помочи найстрогійших аґентів, які мають здусити всяку спробу заговору, і се є найлучший і найпевнійший спосіб не допустити до клопотів.

— На жаль, добродійко — відказав Віефорт — сильна

рука закона не може вмішувати ся, коли лиха ще не заподіяно.

— В такім випадку він повинен старати ся його направити.

— І се неможлива річ, добродійко, бо закон є часто безсильний осягнути се; все, що він може зробити, є лиш кара за злочин.

— Пане Віефорт — скликнула гарна молода дівчинка, дочка ґрафа Сальвійого і улюблена приятелька панни Сен-Меран — старайте ся о якусь славну судову розправу, коли ми ще є в Марсилії. Я ще ніколи не була в суді; мені говорили, що се така забавна річ!

— Забавна річ, безперечно — відповів молодий чоловік — о стільки, що ви не проливаєте сліз над якоюсь видуманою, страшною історією в театрі, а бачите в суді випадок дійсного нещастя — драму житя. Вязень, якого ви там бачите, блідий, зворушений, змішаний, замісць піти, — як се діеть ся в театрі після відограня штуки, — до дому на спокійну вечеру зі своєю родиною, а опісля спочати в ліжку, щоби на другий день знова вдавати людське горе, є усунений з ваших очий для сього, щоби назад попасти до вязниці а звідтам в руки ката. Я лишаю вашому власному осудови до рішеня, як довго ваші нерви змоглиб видержати таку житєву дію. Одначе впевняю вас, що при найблизшій, кориснїй нагоді не забуду подати вам до ласкавого вибору бути присутною на ній.

— Встидайте ся, пане Віефорт — сказала Рена, цілком бліднїючи. — Хиба ви не бачите, як сим страхаєте нас. Ви ще смієте ся!

— А щож маю робити. Сеж двобій. Я вже проголошував засуд смерти пять або шість разів за політичні, або инші провини; а хто може вгадати, скільки ножів вже є готових, виострених, які лише ждуть на добру нагоду, щоби застрягнути в мойому серцю.

— На Бога святого, пане Віефорт — сказала Рена, що раз то більше переймаючись страхом — ви певно жартуєте.

— Так, справді — відповів молодий судовий достойник, усміхаючись — в такій інтереснїй розправі, якою отся молода панянка бажає наситити свою цікавість, а я сам хотївби задоволити свою амбіцію, ціла річ ще погіршиласьби.

Припустім, примірои, що вязень служив під Наполеоном, — чи повірилиб ви на хвильку, що чоловік, привикший на одно слово свого команданта кидати ся без страху на штики свого ворога, що він буде бояти ся проколоти шпилєтом того, котрого він вважає своїм особистим ворогом, більше чим вбити Москаля, Австріяка, або Мадяра, яких він ніколи й не бачив давнійше. А в додатку, сей антаґонізм, як бачите, є найважнійша річ в такім положеню; без нього наше діло булоб до нічого. Що до мене самого, коли побачу в очах обвиненого ясне полумя гніву, то стаю відважнійшим, живійшим. Се вже не розправа, а борба. Я накидаю ся на нього, а він відбиває мої напади; тоді я подвоюю свою енерґію і борба кінчить ся, як всі борби, побідою або програною. Ось що означає судова оборона, взглядно скарга; ціла небезпека в вимові. Коли обвинена особа смієть ся з моїх слів, то мені здаєть ся, що я ґоворив погано, що се, що я сказав, було бліде, безсильне, невмістне. Уявіть собі вражінє гордости в адвоката, переконаного про вину обвиненого, коли він бачить, як він блідніє і згинає ся під ударами його вимови! Отся голова похилилась, вона впаде...

Рена закричала півголосом.

— Браво! — скликнув оден з гостий. — Отсе я називаю говоренєм для мети.

— Ось вам чоловік, якого нам потрібно в теперішні часи — сказав другий.

— Що за чудове діло ся ваша послїдна розправа була, мій дорогий Вієфорт — завважив третий. — Я маю на гадці чоловіка, що вбив свого батька. Даю вам слово своє, що ви вбили його, заки ще кат поклав на нього свою руку.

— Ах, що до сих батьковбійців, або инших того рода страшних людий — вмішала ся Рена — не робить ріжниці, що там з ними робить ся, але нещасливцї, яких одиноким злочином є політичні інтриґи...

— Чому, та-ж се найбільша провина, якої вони могли допустити ся; хиба ти не бачиш, Рено, що король є батьком людий, і сей, що змовляє ся, або бурить ся як небудь проти житя, або безпеченства батька трийцять двох мілїонів людий, є батьковбійцем на великі розміри.

— Я про се нічого не знаю — відповіла Рена — але ви, п. Вієфорт, обіцяли менї — чи не так — милосердити ся

над сими, за якими я вставлятимусь.

— Будьте що до сього спокійні — відповів Віефорт, з одним зі своїх найсолодших усміхів. — Ви і я будемо завсігди радити ся що до наших засудів.

— Моя дорогенька — сказала маркіза — ти пильнуй своїх голубів, маленьких собачок та вишиванок, а не мішай ся до сього, чого не розумієш. Сими часами військова професія має спокій, а зате цивільна власть здобуває признанє; одна латинська приповідка говорить про се дуже влучно.

— Cedant arma togae — сказав Віефорт кланяючись.

— Я не сміла говорити по латиньски — звинялась маркіза.

— Мені так жалко — сказала Рена — що ви не вибрали собі иншого званя, — приміром лїкарського. Ангел нищеня, хай він буде собі і ангелом, здавав ся мені завсїгди страшним.

— Дорога, добра Реночко — шепотів Віефорт, споглядаючи з невимовною ніжнотою на любого бесідника.

— Треба нам сподївати ся, моя дитино — розраджував маркіз — що п. Віефорт може стати моральним і полїтичним лїкарем сеї провінциї; в такім випадку він осягне шляхотну мету.

— А до того ще прочистить спогади про поступки свого батька — додала непоправна маркіза.

— Добродійко — відповів Віефорт з жалісним усміхом — я вже мав честь переконати ся, що мій батько — бодай так сподїю ся — вже відпекав ся своїх давних блудів і що він тепер є твердим і завзятим приятелем релїгії і порядку, — лучшим роялїстом, можливо, від свого сина; він жеж має направити ще свої минулі похибки, коли я не маю иншого товчка, кромі теплого, порішеного вибору і переконаня.

Скінчивши свою добре обдуману промову, Віефорт поглянув обережно довкруги, щоби переконати ся про враженя своєї промови, саме як він бувби зробив і в судовій салї промовляючи до судіїв присяглих.

— Чи ви знаєте, дорогий Віефорт — заговорив ґраф Сальвіє — що се дуже можлива річ, про що я сам говорив недавно в Тілїєрах*) та питанє головного шамбеляна його величества, що до особливости супружа між сином жирон-

---

*) Королївська палата в Парижі.

диста, а дочкою офіцира армії Кандого; і я впевняю вас, що він вповні годив ся на такий спосіб поладнаня політичних ріжниць, опертий на здоровій і знаменитій засаді. Тоді король, чого ми і не догадували ся, підслухав нашу розмову і перервав нашу балачку словами: „Вієфорт — завважте, що король не згадав слова Ноартіє, але противно поклав особливший наголос на слово „Вієфорт" — Вієфорт, сказав він є молодий чоловік з великим осудом і проникливістю, і він певно відзначить ся в своїм званю; я люблю його дуже і зрадів невимовно, коли почув, що він має стати зятем п. маркіза і добродійки маркізи Сен-Меран. Я сам бувби припоручив такий союз, колиб шляхотний маркіз був не випередив моїх бажань своєю просьбою о мою згоду".

— Чи король говорив се, ґрафе — питав врадуваний Вієфорт.

— Передаю вам його самісінькі слова; і коли маркіз схоче бути отвертим, тоді він признати мусить що вони годять ся точнісенько з словами, сказаними його величеством до нього, коли то він ходив тому шість місяців за порадою до нього в справі ваших старань о його дочку.

— Безперечно — відповів маркіз — ви сказали лише правду.

— Який я зобовязаний для сього шляхотного князя! Що би я не зробив, щоб лиш відвдячити ся йому!

— Дуже добре — скликнула маркіза. — Я люблю вас такого. Тепер колиб попав ся в ваші руки заговірщик який, не пожалувалиб його.

— А я, дорога мамочко — вмішалась Рена — благаю Бога, щоби вас не вислухав, і щоб лише малих злочинців, бідних довжників і нещасливих ошустів насилав в руки Вієфорта, тоді я буду вдоволена.

— Саме так — сказав Вієфорт сміючись — якби ви просили, щоби лікар записував свої ліки лише на біль голови, кір і укушенє оси, або инші легкі ушкодженя наскірні. Коли ви бажаєте бачити мене королівським прокуратором, тоді ви мусите бажати для мене сих сильних і небезпечних хоріб, від вилічення яких стільки слави добавляє ся лікареви.

В сю хвилину, начеб висказ Вієфортового бажаня вистарчав для його сповненя, в кімнату ввійшов слуга і прошептав кілька слів в його ухо. Вієфорт сейчас повстав з місця і вибрав ся звідтам, звиняючись пильним ділом; одначе він скоро вернув ся, цілий осяяний радістю. Рена

дивилась на нього зворушена; його гарні черти, до того ще осяяні якимсь незвичайним вогнем і запалом ще більше ворушили невинний подив, з яким вона споглядала на свого принадного і розумного любчика.

— Ви от що бажали — сказав Вієфорт звертаючись до неї — щоб я був радше лїкарем, замісць адвокатом. В одному я похожий на учнів Ескуляпа*); подібно як вони і я не маю одного дня, котрий я міг би назвати своїм, навіть дня своїх заручин.

— І куди вас взивано саме тепер — питала панна Сен-Меран, троха занепокоєна.

— До хорого, який мусить бути, коли се правда, що менї сказано, в послїдній агонії. Се є серіозний випадок, а хороба торкає ся шафоту.

— Як страшно — скликнула Рена, а лиця її, які передше горіли зі зворушеня, поблїдли тепер наче мармур.

— Чи се можлива річ — промовили нараз всї, що стояли досить близько судового достойника, та чули його слова.

— Так, коли доноси є правдиві, то відкрито певного рода банапартський заговір.

— Чи можливо повірити своїм ухам — кричала маркіза.

— Я прочитаю вам лист з доносом — сказав Вієфорт:

„Оден з приятелїв престола і релїгії отсим доносить вам, королївський прокураторе, що Едмонд Данте, товариш капітана на кораблн Фараон, що сегодня приплив зі Смирни, задержуючись по дорозї в Неаполю і Порто Ферайо, мав припоручений Муратом лист для узурпатора, а опісля від узурпатора забрав лист для бонапартського комітету в Парижі.

„Доказ сего злочину знайдеть ся після його арешту, тому що лист є можливо або при ньому, або в помешканю його батька, або вкінци в його кабінї, на корабли Фараон."

— Алеж — сказала Рена — сей лист, який є лише анонїмною базґраниною, не є адресований до вас, а до королївського прокуратора.

— Правда; лише сього добродія нема в дома, а його секретар, на його розпоряджене відчинив його листи. Вважаючи отсей за важний, він післав за мною, а не знайшовши мене, сам видав приказ арешту оскарженої сторони.

— Значить ся, винувата особа є абсолютно під ключем — говорила маркіза.

— Сказати, оскаржений — добавила Рена.

— Він є під добрим доглядом — відповів Вієфорт —

*) Ескуляп мав бути, після віруваня Греків, першим лїкарем на земли.

і як я саме мав честь висказати ся перед панною Реною, коли можна буде відшукати згаданий лист, тоді пацієнт є справді дуже хорим чоловіком.

— І де знаходить ся нещасливе сотворінє — питала Рена.

— Він є в моїм домі.

— Ходіть, спішіть ся, мій приятелю — перервала маркіза — не занедбуйте свого обовязку на забаві з нами. Ви є слугою короля і мусите іти, куди кличе вас обовязок.

— О, пане Віефорт — голосила Рена, плескаючи своїми руками — будьте милосердні в день наших заручин.

Молодий чоловік, обійшов довкола стола аж до місця, де сидів гарний оборонець і опираючись на її крісло промовив ніжно:

— Для твойого задоволеня, моя солодка Реночко, обіцяю руководити ся всею в моїй силі лагідністю; одначе коли скарга проти сього бонапартського героя виявить ся правдивою, тоді ти мусиш позволити мені дати приказ відрубати його голову.

Рена, майже з судорожним трепотом, відвернула свою голову, наче сама згадка зимнокровного людського сотворіня була чимсь таким, чого її ніжна вдача не була в силї видержати.

— Не зважайте на сю дурненьку дівчину, Віефорт — сказала маркіза. — Вона скоро привикне до таких річий.

Сказавши сї слова, пані Сен-Меран подала свою костисту, суху руку Віефортови, яку він поцїлував, а споглядаючи притім на Рену наче хотів сказати своїми очима, „я цїлую твою руку, або бодай бажаю поцїлувати її в сю хвилину".

— Се є жалібні ознаки заручин — зітхнула бідна Рена.

— На мою честь, дитино — скликнула гнївно маркіза — твоя глупота переступає всякі границї. Я хотїлаб знати, яка сполука є можливою між твоєю хорою чутливістю, а справами нашої держави!

— Ох, мамочко — ледво чутно промовила Рена.

— Хай там, добродійко, благаю вашого вибаченя для сього маленького зрадника — сказав Віефорт. — Обіцяю вам, щоби доповнити брак її льояльности, бути самому непохитно строгим.

Але підчас коли він промовляв сї слова до маркізи, ки-

нув рівночасно виразистий погляд на свою суджену, в якому хотів її сказати, „будь спокійна, Рено; для самої твоєї любови я буду милосердний". Рена відповіла на се своїм найсолодшим усміхом і Вієфорт вийшов звідтам раюючи у свойому серцю.

РОЗДІЛ VII.

Допит.

Як лише Вієфорт вийшов з сальону, прибрав на себе поважний вигляд чоловіка, що держить в своїх руках судьбу житя або смерти. Та мимо рухливости своїх чертів — які заступник прокуратора часто плекав перед зеркалом, що кождий професіональний бесідник повинен робити — в сю хвилю він з тяжким трудом міг зморщити свою брову і взяти на себе достойну самопевність. З виїмком спогадів про політичну діяльність свого батька, які могли впливати на його карієру, колиб він сам не поступав був з як найбільшою розвагою, Вієфорт був щасливим, оскільки чоловік може бути ним. Сам богатий, а до того з високим урядовим чином, хоч йому було тільки двайцять сім років, він мав одружити ся з молодою і чарівною женщиною, яку він любив не пристрасно, а розумово, як лиш заступник королівського прокуратора потрафить любити. Кромі своєї замітної краси панна Сен-Меран, його суджена, належала до одної з найлучше записаних на дворі короля родин того часу; в додатку до політичного впливу її батька і матері, які в браку більше дітий могли зужити його цілковито на добро свого зятя, вона приносила свому чоловікови пятьдесять тисячів корон, а колись пізнійше придане могло зрости до пів міліона. Все те разом взяте давало Вієфортови чималу суму щасливости, і коли він часами розбирав будучність свойого внішного житя, здавалось йому, що він дивить ся на околиці на сонци.

Перед дверми Вієфорт зустрів поліційного комісара, який ждав на нього. Вид сього урядника прикликав його з третього неба на землю; він нарядив своє лице, як ми се описували вже висше, і сказав:

— Я читав лист, пане, і ви поступили правильно аре-

штуючи сього чоловіка; тепер розкажіть мені, що ви відкрили про нього і його заговір.

— Ми не знаємо ще нічого про його заговір, пане; всі знайдені папери запечатано і покладено на вашім столику. Вязень сам називає ся Едмонд Данте, моряк тримаштового корабля „Фараон", ведучого торговлю бавовни з Александрією і Смирною, а належачого до Мореля і сина з Марсилії.

— Заки він ще вступив до фльоти, чи він служив коли при маринарці?

— О, ні, пане; він ще дуже молодий.

— Кілько йому років?

— Девятнайцять, або найбільше двайцять.

Саме тоді, коли Вієфорт прийшов був до рога вулиці Консей, зближав ся до нього чоловік, який мабуть ждав на нього; був се п. Морель.

— Ах, пане Вієфорт — сказав він — я такий радий, що побачив вас! Хтось з ваших поповнив найдивачнійшу похибку, — іменно арештував Едмонда Дантого, товариша капітана мойого корабля.

— Я знаю се, пане — відповів Вієфорт — і я тепер власне хочу розглянути його справу.

— Ви його не знаєте — промовив Морель, перенятий приязнею для молодого чоловіка, але я знаю його. Він є найцінніийшим і найвірнійшим сотворінєм в світі, і я сміло можу сказати, що немає від нього лучшого моряка в цілій купецькій фльоті! Пане Вієфорт, я благаю вас помилувати його!

Вієфорт, як ми вже бачили, належав до аристократичної партії в Марсилії, а Морель до плебейської; перший був роялїстом, а другий підозрілим бонапартистом. Вієфорт поглянув згірдно на Мореля і відповів холодно:

— Ви розумієте, пане, що чоловік може бути цінний і вірний в приватному житю, і навіть найлучшим моряком в торговельній службі, а одначе в політичному змислї може бути великим злочинцем. Чи се неправда?

Заступник прокуратора з притиском висказав сі слова, наче хотів примінити їх до самого властителя, підчас коли його очи, здавалось, потонули в серцю того, що вноминав ся за другим, коли сам він повинен би знати, що таке помилуванє йому придалось би. Морель червонів, бо його власна совість не була зовсім чиста в політичних справах; до того ще Данте розказував йому про стрічу з великим мар-

шалом, а то що сказав йому імператор, непокоїло його. Однак він відповів в тоні щирого заінтересованя:

— Я брагаю вас, п. Вієфорт, бути як завсігди ласкавим і вирозумілим і скоро звернути його нам назад.

Отсе „звернути нам" звучало революційно в ухах товариша прокуратора.

— Ей, ей — бурмотів він собі — чи сей Данте не є часами членом якого товариства карбонаріїв, що його опікун вживає такої широкої форми. Він був арештований, о скільки я пригадую собі, в кабареті, в товаристві богатьох инших — опісля додав: — Пане, ви можете бути певні, що я сповню свій обовязок безсторонно, і наколи він є невиноватий, ви звертались до мене не на дармо; колиб одначе він провинив ся, в такім випадку безкарність, та ще в теперішну добу моглаб послужити небезпечним приміром, і я мушу сповнити свій обовязок!

Коли вже опинив ся перед дверми своєї хати, яка притикала до палати справедливости, він ввійшов до середини, розпращавшись дуже холодно з властителем корабля, який остав наче закаменілий на сьому місци, де покинув його Вієфорт. Передпокій був повний поліційних та жандармських агентів, а по середині стояв вязень, спокійний та усміхнений, під обережним наглядом. Вієфорт перейшов через передпокій, глипнув на Дантого і, відібравши від жандарма пакуночок, приказав вперед привести туди вязня.

Скорий глип Вієфорта послужив йому самому сяк так збагнути чоловіка, якого мав сейчас допитувати. Він завважив інтелїгенцію в його високім чолї, відвагу в темних очах і обвислих бровах, і простодушність в грубих, на пів відчинених устах, за якими скривались рядки перлиних зубів. Перше вражінє Вієфорта було прихильне, одначе його вже стільки разів заводили сї перші почуваня, що він й сим разом примінив свою засаду до першого вражіня, забуваючи ріжницю між сими двома словами. Тому він приборкав свої почуваня симпатії, зібрав до купи сили своїх змислів і сїв при своїм столику. За хвильку ввійшов до середини Данте. Був блїдий, але спокійний і усміхнений і кланяючись, розглядав ся довкола за кріслом, наче він був в сальоні Мореля. Тодї саме він перший раз почув на собі погляд Вієфорта — сей питомий погляд справедливости, яка, вичитуючи гадки оскарженого, не зраджує однак своїх власних.

— Хто ви є і чим займаєте ся — спитав Вієфорт, перебираючи рукою звиток паперів, містячих інформацію відносно вязня, які передав йому поліційний аґент при вході до хати.

— Я називаю ся Едмонд Данте — відповів молодий чоловік спокійно. — Я є товаришем капітана на Фараоні, що належить до п.п. Морелів.

— Скілько вам років — продовжав Вієфорт.

— Девятнайцять — відказав Данте.

— Що ви робили в хвилю вашого арешту?

— Я був на своїм весільнім святі, пане — сказав молодий чоловік, троха тремтячим голосом, болісно відчуваючи сей великий контраст недавнього ще щасливого моменту, а отсеї прикрої церемонії; дальше великий контраст між нахмуреним поглядом п. Вієфорта, а радіючим лицем Маркиди.

— Ви були на святі свого весіля — сказав товариш прокуратора, мимовільно дрожачи.

— Так, пане, я мав одружити ся з молодою дівчиною, з якою я любив ся вже через три роки.

Вієфорт, хоч який був невражливий, зістав тронутий сим сутіком річий; і дрожачий голос Дантого, заскоченого в таку щасливу хвилину, порушив симпатичні звуки в його власній груди. Він також мав вінчати ся, і його відірвали від такого щастя на се тільки, щоби зруйнувати щастє другого. „Сі фільозофічні заключеня, подумав, зроблять велике вражінє на панну Сен-Меран"; і він склав в своїм умі, підчас коли Данте ждав на дальші запити, антитезу, якою промовці часто здобувають собі славу. Коли ся промова була вже готова, Вієфорт, усміхнув ся з її майбутніх наслідків і повернув ся знова до Дантого.

— Продовжайте, пане — сказав Вієфорт.

— Що маю продовжати, прошу?

— Подайте по можности всю інформацію.

— Прошу, скажіть мені, про що саме маю говорити, а скажу вам все, що знаю; лише — додав з усміхом — перестерігаю вас, що знаю дуже мало.

Чи ви служили під узурпатором?

— Я саме мав вступити до королівської маринарки, коли він провалив ся.

— Сказано в доносї, що ваші політичні погляди є скрайні — сказав Вієфорт, який ніколи не чув нічого по-

дібного, але так захотілось йому спитати, неначе такою була скарга.

— Мої політичні погляди, мої? — відповів Данте. — Я, добродію, не мав ще ніколи жадних поглядів. Мені ледви девятнайцять літ; я нічого не знаю і до нічого не втручаю ся. Коли я дістану бажану позицію, то буду мав завдячити її п. Морелеви. Всі мої погляди — не скажу політичні, а приватні — містять ся в сих трох почуванях: я люблю свого батька, я поважаю п. Мореля і обожаю Маркиду. От і все, пане, що я можу сказати вам і ви самі бачите, які вони нецікаві.

Коли Данте говорив, Вієфорт вдивляв ся в його шляхотне і ясне лице і пригадав собі слова Рени, яка, не знаючи оскарженого, просила його о взгляди для нього. При адвокатськім знаню злочинів і злочинців, кожде слово молодого чоловіка переконувало його щораз то більше, про його невинність. Сей хлопчина — він ледви чи був ще мущиною — простий, природний, вимовний сею вимовою серця, якої ніколи не знаходить ся, коли за нею умисно шукає ся, повен чувств для кождого, бо сам він був щасливий, а щасливість робить навіть лихих людий добрими, своїми почуванями ділив ся навіть зі своїм судією, мимо суворого погляду і острого наголосу Вієфорта.

— Даруйте — подумав Вієфорт — він є шляхотний хлопець! Маю надію, що легко здобуду собі ласки в Рени, сповняючи сей перший її приказ, переданий мені. Се здобуде мені стиск її руки на прилюдному місци, а солодкий поцілуй в затишку.

Захоплений сею гадкою, Вієфорт так зрадів від сього, що і Данте, завваживши сю зміну на його лиці, також усміхав ся.

— Пане — сказав Вієфорт — чи ви знаєте, що маєте ворогів?

— Чи маю ворогів — повторив Данте. — Моя служба не така ще масненька до сього. А що до мого характеру, то можливо, що він троха за скорий; але я завсігди старав ся здавити його. Я маю десять або дванайцять моряків під собою і колиб ви спитали їх, то вони певно відказалиб, що люблять і поважають мене, не як свого батька, бо я ще за молодий, але як свого старшого брата.

— Але замісць любови ви могли викликати завист. Ви мали стати капітаном в девятнайцятім році, — високе мі-

сце для чоловіка в вашім положеню; ви маєте одружити ся з гарною дівчиною, яка любить вас, — щастє таке рідко у всїх умовинах в світї. І сї дві річи доброго щастя могли викликати в когось зависть.

— Ви правду кажете. Ви знаєте людий краще від мене, і признаю ся, що воно можливо і так є; але коли сї зависні є між моїми приятелями, то для мене краще не знати сього, чим на силу ненавидїти їх.

— Ви помиляєте ся; ви повинні завсїгди старати ся бачити все ясно, що лиш крутить ся коло вас. Ви виглядаєте на гідного молодого чоловіка; я відступлю від правильного ходу свойого обовязку і поможу вам відкрити автора сього оскарженя. Ось тут маєте папір: чи пізнаєте писанє?

При сих словах Віє́форт передав Дантови винятий з кишенї лист. Данте прочитав його. Хмаринка пролетїла понад його брови, коли він промовив:

— Ні, пане, не знаю сього писаня; воно є підроблене, хоч написане свобідною рукою. Хтоб його не написав, пише досить добре. Я є дуже щасливий — додав він, споглядаючи вдячними очима на Віє́форта — що на вас припав обовязок допитувати мене, — бо ся завистна особа є дійсно моїм ворогом.

І по живих та скорих рухах його очий Віє́форт пізнав, скільки енерґії скривалось під сими лагідними чертами.

— Тепер — промовив заступник прокуратора — скажіть менї отверто, — не як вязень судії, але як чоловік в фальшивім положеню другому, який інтересує ся ним, — скільки правди є в оскарженю, яке містить ся в сім анонімнім листї?

І Віє́форт кинув згірдно на свій столик лист, який Данте віддав йому назад.

— Ніякої правди. Я розкажу вам про дійсний стан річий. Присягаю на свою моряцьку честь, на любов Маркиди, на житє мого батька...

— Говоріть, добродію — перебив йому Віє́форт. Опісля подумав собі, — „коб Реночка могла бачити мене, я сподію ся, вона булаб вдоволена і більше не називалаб мене здериголовою”.

— Отже коли ми виїхали з Неаполю, капітан Леклєр дістав нападу мозкової горячки. Тому, що ми не мали з собою лікаря, а він так бажав доплисти до Ельби, що не хотів задержувати ся біля жадного иншого порту, його хо-

роба змогла ся до такої височини при кінци третього дня, що він в прочутю смерти прикликав мене до себе. „Мій дорогий Данте”, сказав він, „присягніть, що сповните все, що прикажу вам, бо се незвичайної ваги справа”.

„Присягаю, капітане — відповів я.”

„Отже тому, що після моеї смерти команда переходить на вас, як на мого товариша, переберіть команду і спрямуйте до острова Ельби; задержіть ся в Порто Ферайо, спитайте за великим маршалом і передайте йому сей лист; можливо, що вони дадуть вам другий лист і вложать на вас новий обовязок. Ви сповните се, що властиво я сам мав зробити, і за се вам вся честь і нагорода”.

„Я зроблю се, капітане; але можливо, що мене не допустять до великого маршала, як ви сього сподїєте ся?“

„Тут маєте перстень, який запевнить вам стрічу з ним і усуне всяку труднїсть”, сказав капітан. При сих словах він подав менї перстень. Се дїялось в дві години після нападу горячки, а на другий день він помер”.

— І що ви тодї зробили?

— Що я повинен був зробити, і що на мойому місци зробивби кождий. Скрізь послїдна просьба умираючого чоловіка є свята; але в моряка послїдна просьба його старшини є приказом. Я поплив до острова Ельби, куди прибув слїдуючого дня; я приказав кождому остати на кораблі, і лиш сам вибрав ся на сушу. Як я сподївав ся, менї прийшло не так легко доступити до великого Маршала; одна че я післав перстень, який одержав від бл. п. капітана і мене безпроволочно впущено. Він випитував мене про смерть капітана Леклєра і, як небіщик говорив менї, передав менї лист до одної особи в Парижі. Я приняв ся за се, бо до сього зобовязав мене мій капітан. Я приїхав сюди, поладнав справи свого корабля і спішив ся побачити свою улюблену наречену, яку я застав ще любійшою, чим колинебудь передтим. Завдяки д. Морелеви зладжено скоро всї папери, одним словом, як я вжє сказав вам, я був на своїм весільнім святї. За годину вже мав повінчати ся і завтра збирав ся до Парижа, коли на сей донос, який здаєть ся таким осоружним для нас обох, мене арештовано.

— Се виглядає на правду — сказав Віефорт. — Коли ви провинили ся, то се був нерозум, і сей нерозум був оправданий приказами вашого капітана. Віддайте менї сей лист, що привезли його з Ельби і приречіть, що явите ся

тут на наш поклик, а тоді можете йти і зєднати ся з вашими приятелями.

— Значить ся я свобідний — кликнув Данте радісно.

— Так, але найперше дайте мені сей лист.

— Ви вже його маєте; вони забрали його від мене разом з прочими, які бачу в сім клуночку.

— Задержіть ся на хвилину — сказав заступник, коли Данте взяв в руки свій капелюх і рукавиці. — До кого він заадресований?

— До п. Ноартії, вул. Кокерон, ч. 13, Париж.

Колиб грім був попав в кімнату, Вієфорт не бувби чув ся більше приголомшеним. Він упав на своє сидженє і скоро перегортав в клуночку, та добувши згаданий лист, дивив ся на нього з виразом перестраху.

— Пан Ноартіє, вул. Кокерон, ч. 13 — бурмотів він, ще гірше блїднїючи.

— Так — сказав Данте здивований — значить ся, ви знаєте його.

— Ні — відповів Вієфорт. — Вірний слуга короля не знає заговірщиків.

— Чи се заговір — питав ся Данте, який, почуваючи себе свобідним, почав тепер непокоїти ся більше, чим на початку. — Я вже сказав, пане, що я не знав нічого про зміст листа.

— Так, але ви знаєте імя особи, до якої він був заадресований — сказав Вієфорт.

— Я мусів прочитати адресу, щоби знати, кому його віддати.

— Чи ви показували його кому ще більше — питав Вієфорт, щораз то більше блїднїючи.

— Нікому, на свою честь.

— Ніхто не знає, що ви везли з собою лист з острова Ельби, заадресований до п. Ноартіє?

— Ніхто, кромі особи, що передала його менї.

— Се за богато — шептав Вієфорт.

Його брови потемнїли; його білі уста і рядки зубів викликали в Дантого задуму. Прочитавши лист, Вієфорт закрив своє лице руками.

— Що стало ся — спитав Данте боязким голосом.

Вієфорт не відповів нічого, але підняв свою голову по кількох хвилинах і знова прочитав уважно лист.

— Чи ви даєте менї слово своєї чести, що ви не знаєте нїчого про зміст сього листа?

— Даю вам слово чести, пане — сказав Данте. — Але що стало ся? Ви є хорі. Чи маю прикликати поміч?

— Нї — сказав Віефорт, встаючи скоро з місця. — Лишайте ся на свойому місци. Менї прислугує тут давати приказн, не вам.

— Пане — відповів Данте гордо — я хотїв лише прикликати поміч для вас.

— Я не потребую жадної помочі; се була лише часова недиспозиция. Пильнуйте себе, а не мене і відповідайте на мої питаня.

Данте ждав на питаня, але на дармо. Віефорт упав назад в своє крісло, потер рукою свої брови, вогкі від поту і третий раз прочитав лист.

— Ох, коли він знає зміст його — шептав — і що Ноартіє є батьком Віефорта, я страчений, — і притім він вдивив ся в Едмонда, наче хотїв прошибнути його гадки.

— Та се неможливо сумнївати ся — скликнув він нагло.

— На самого Бога — кликав нещасливий молодий чоловік — наколи недовіряєте менї, тодї допитуйте, а я відповідати му.

Віефорт при незвичайнім зусилю промовив голосом досить рішучим і певним:

— Пане, дуже поважні обвинуваченя слїдують з ваших допитів. Менї неможливо, як я сподївав ся, привернути вам сейчас свободу. Заки се зроблю, мушу порадити ся в судіїінструктора; та ви бачите, як я обходжу ся з вами.

— О, пане — сказав Данте — ви були для мене радше приятелем, чим судією.

— Я отже мушу задержати вас троха довше, але старати ся буду справити ся з сим як найскорше. Головна скарга на вас є власне сей лист, і ви бачите . . . — Віефорт зближив ся до вогню, кинув лист в нього і ждав, аж він спопелїв цїлий.

— Бачите, я знищив його.

— Ох! — скликнув Данте — ви є чимсь більшим від справедливости, ви є самою добротою.

— Слухайте — продовжав Віефорт. — Ви можете тепер мати довірє до мене після того, що я зробив.

— Так, приказуйте, а я буду слухати вас!

— Слухайте, се не є приказ, але рада, яку я даю вам.

— Говоріть, а я піду за вашою радою.

— Я задержу вас аж до вечера в палаті справедливости. Колиб хто инший ще допитував вас, не згадайте ані одним словечком про сей лист.

— Обіцяю.

Се вже був Віефорт, що благав, а вязень запевняв його.

— Ви бачите — продовжав — лист вже знищений; лише ви і я знаємо про нього. Колиб вас отже випитували, твердіть, що нічого не знаєте про нього.

— Не бійте ся нічого; я так зроблю.

— Чи се оден тільки лист ви мали?

— Так.

— Присягніть.

— Присягаю.

Віефорт задзвонив. Поліцийний аґент ввійшов до середини. Віефорт прошептав кілька слів до його вуха, на що офіцир відповів кивненем голови.

— Йдіть за ним — сказав Віефорт до Дантого.

Данте засалютував Віефортови і відійшов. Як лише двері за ним зачинили ся, сили Віефорта зовсім охляли і він кинув ся напів обімлілий на крісло.

Після довшої хвилини прокинув ся і прошептав:

— Ох, мій Боже, колиб так королівський прокуратор був в Марсилії, або колиб найперше звернено ся було до судії-інструктора, замісць до мене, був би я пропав. Сей проклятий лист бувби загнав мене в пропасть. О, мій батьку, чи минула твоя робота мусить завсігди ставати впоперек моїм стремлїням?

Нагло, лице його заяснїло і усмішка заграла на його устах, його зажурені очи споважнїли і здавались розбирати якусь нову гадку.

— Се вистарчить — сказав він. — З сього листа, який мав мене знищити, я витягну своє щастє.

І впевнивши себе що до відходу вязня, поспішив назад до дому своєї судженої.

РОЗДІЛ VIII.

Шато д'Іф*).

Поліційний комісар, переходячи через передпокій, дав знак двом жандармам, з котрих оден станув по правій стороні Дантого, а другий по лівій стороні. Двері, що вели до палати справедливости, відчинили ся і всї вони опинили ся в довгих і темних коритарах, яких вигляд проймав дрощем навіть найсміливійшого. Палата справедливости була злучена з тюрмою, — темним будинком, що споглядав своїми закратованими вікнами на акулійську вежу з годинником. Після многих закрутів Данте побачив зелїзні двері. Комісар застукав тричі, а кождий стук був для Дантого наче ударом в його серце. Двері відчинили ся, жандарми пхули його легко вперед і двері знова зачинили ся за ним з лоскотом. Воздух тут не був вже свіжий, але густий і відразливий, — він опинив ся в тюрмі. Його завели до сяк так охайної кімнати, але загородженої зелїзними штабами, і длятого вигляд її не бентежив його так дуже; а до того слова Вієфорта, заінтересованого здавалось в ньому чимало, відбивались в його ухах, наче обітниця свободи. Була четверта година, коли саджали в сю кімнату Дантого. Се діялось, як вже сказано, дня 1-го марта, і вязень потонув скоро в темноті, яка ще збільшала вражливість його слуху. На найменший звук він вставав і підбігав до дверий в тім переконаню, що його скоро випустять на волю, та звук пропадав кудись, а Данте знова сїдав на своє сидженє. Вкінци около десятої години, коли саме Данте почав попадати в розпуку, почулись на коритарі кроки, відчинив ся замок, спали зелїзні окови і великі дубові двері відхилились. До середини впала повінь світла з двох смолоскипів. При такому світлї Данте бачив лискучі шаблюки і кріси чотирьох жандармів. Він підійшов близше спершу, але на вид сеї свіжої наступаючої сили пристанув.

— Чи ви прийшли сюда забрати мене — спитав він.

— Так — відповів жандарм.

---

*) Шато д'Іф є замок на острові коло Марсилії; сего замку вживали як тюрми.

— Чи на приказ товариша королівського прокуратора?

— Здаєть ся, що так.

— Дуже добре — сказав Данте — я готовий йти за вами.

Переконане, що вони прийшли від Вієфорта, розвіяло весь Дантовий несупокій; він підійшов спокійно і станув в середині між проводаторами. Перед дверми ждав на них віз з візником на переді, а з одним сторожем, що сидів позаду него.

— Чи сей віз для мене — питав Данте.

— Так для вас — відповів жандарм.

Данте хотів ще промовити щось, одначе під напором жандарма, якому не хотів і немав впрочім сили оперти ся, вскочив до воза, і в ту хвилину сидів між двома жандармами; два другі сіли проти них, і візок покотив ся по камінним бруку.

Вязень споглянув на вікна; вони були загороджені. Він обміняв свою тюрму за другу, яка провадила його не знати куди. Через огорожу одначе Данте бачив, що переїздили через вулицю Кессері, і попри св. Лаврентія та вул. Тарамі та їхали прямо до порту. Тут він завважив світло Консінії, що падало на него через загороджене вікно.

Віз зупинив ся; сторож з воза зіскочив і зблизив ся до вартівні, звідки вийшло дванайцять жовнірів і уставило ся в порядку і Данте бачив відблеск їх крісів при світлі лямп надбережних.

— Чи всю ту військову силу скликано задля мене — подумав він.

Сторож відчинив двері, які були зачинені, і не говорячи ні слова у відповідь на запит Дантого, — бож він бачив між двома рядами жовнірів утворений прохід від самого воза, аж до порту. Два жандарми, що сиділи проти него, перші вилізли, опісля приказали йому вилїзти а з ним висідали оба жандарми по обох його боках. Вони підійшли до човна, яке держав при березї на ланцюху оден з митових старшин.

Жовніри дивили ся на Дантого в настрою глупої цікавости. В одній хвилї примістили ся на самому задї човна між жандармами, підчас коли сторож примістив ся на переді; човен зіпхнуто на воду і чотири крепкі весляри посували його скоро в напрямі Пільону. На заклик з човна

знижено в воду ланцюх, що замикав в'їзд до пристані, і за одну хвилину вони були поза пристаню.

Перші почуваня Дантого виявили ся в радости зі свіжого воздуха — бо свіжий воздух се свобода; він вдихав повною грудю сей любий подув, який несе на своїх крилах приємний запах ночі і моря. Але скоро він зітхнув, пливучи попри Ля Резерв, де він сього ще ранку був такий щасливий і тепер через відчинені вікна долітав до нього сміх і метушня балю. Данте зложив свої руки, підняв очи до неба, і молив ся.

Човен прямував своєю путю. Вони переїхали попри Голову Смерти, були тепер перед морською вежою і мали обїздити батерию. Сей маневр був не зрозумілий для Дантого.

— Куди мене провадите — питав Данте.

— Скоро довідаєте ся.

— А однак...

— Нам заборонено давати поясненя.

Данте знав, що нічого немає дурнійшого, як випитувати підвладних, яким заборонено відповідати, і тому замовк.

Найдивачнійші гадки прошибали його ум. Човен, в якому вони сиділи, не може пускати ся в далеку дорогу; більшого парохода не видко було поза пристаню, тому він думав, що вони оставлять його десь на недалекому місци. Він не був звязаний, анї вони пробували закувати його рук; се ворожило не злим. Кромі сього чи товариш прокуратора, який був такий ласкавий для нього, не сказав йому, що наколи він не зрадив ся перед ніким зі словом Ноартіє, то нїчого йому не станеть ся. Чи Вієфорт не знищив в його присутности фатального листа, одинокий проти нього доказ. Він ждав мовчки, стараючись прошибнути темноту.

Вони минули остров Ратонно, де стояла морська вежа, по правій стороні і були тепер напротив знаного Каталяну. Вязневи здавало ся, що він може розріжнити на березї женську стать, бо саме там мешкала Маркида. Як се могло стати ся, що прочутє не повідомило Маркиду, що любчик її знаходив ся так близько неї?

Одно лиш світло мерехтїло і Данте був певен, що се світло з кімнати Маркиди. В цілій оселї одна Маркида не спала. Вона моглаб почути його крик, але він не важив ся кричати. Що подумалиб його сторожі, колиб почули його крик, наче божевільного.

Він мовчав, а очи його впялились в се світло; човен плив дальше, але вязень думав лише про Маркиду. Якийсь горбок закрив світло. Данте обернув ся і завважив, що вони виїхали на отверте море. Коли він над сим думав, вони розпростерли вітрила.

Мимо своєї неохоти говорити до своїх сторожів, Данте звернув ся до найблизшого жандарма і беручи його руку, промовив:

— Товаришу, благаю вас, як християнина і жовніра, скажіть мені, куда ми їдемо. Я є капітан Данте, льояльний Француз, хоч оскаржений о зраду; скажіть мені де супроважаєте мене, а я обіцяю вам на свою честь, що повинуватись-му своїй судьбі.

Жандарм подивив ся нерішучо на свого товариша, який дав відповідь вздихом, наче говорячи, „я не бачу великої шкоди, наколи ти скажеш йому тепер" — і жандарм відповів:

— Ви є марсилійський уроженець і моряк і ще не знаєте, куди ми їдемо?

— Честю свідчусь, що не маю понятя.

— Се неможлива річ.

— Присягаю перед вами, що правда. Скажіть мені, благаю вас.

— Алеж наша заборона.

— Ваша заборона не відносить ся до сього, що я й так буду знати за десять мінут, чи за пів години, або і годину. Вкоротіть мою непевність. Дивіть ся, я прошу вас, як своїх приятелів. Я не маю охоти ані спирати ся з вами, ані втікати; впрочім я не можу сього зробити. Куди ми їдемо?

— Коли ви не є сліпі, та були колинебудь поза пристаню, то мусите знати.

— Ні, не знаю.

— Подивіть ся довкола себе.

Данте встав, поглянув перед себе і в віддалі яких сто ярдів перед собою побачив чорну і непривітну скалу, а на ній Шато д'Іф. Ся темна кріпость, яка через поверх три сотки літ була предметом стільки дивачних леґенд, з'являючись нагло перед Дантовими очима, поділала на него так, як шафот на засудженого на смерть чоловіка.

— Шато д'Іф — скрикнув — чогож ми їдемо туди?

Жандарм усміхав ся.

— Я не їду туди в тюрму — сказав Данте. — Вона при-

значена лише для політичних вязнів. Я не поповнив жадного злочину. Чи в Шато д'Іф є які поліцейські старшини або судії?

— Є там — сказав жандарм — управитель, залога, ключники і здорові, грубі стіни. Ходіть, ходіть, не дивіть ся так здивовано, а то я подумаю, що ви смієте ся з мене за моє добре серце.

Данте стиснув руку жандарма, начеб хотів її роздавити.

— Ви отже думаєте — говорив він — що мене везуть туди в тюрму?

— Можливо, що так; та ви не маєте за що стискати мене так сильно.

— Без жадних формальностий?

— Всї формальности переведено.

— Мимо обітниць д. Вієфорта?

— Я не знаю, що Вієфорт обіцював вам — сказав жандарм, але я знаю, що ми веземо вас до Шато д'Іф. Але що ви робите? Помочи, товариші, помочи!

Скорим рухом, який досвідчене око жандарма скоро завважило, Данте кинув ся вперед, щоби вскочити в море; але чотири сильні рамена вхопили його в хвилї, коли його ноги вже повисли над долівкою човна. Він упав назад в човен, пінячись зі злости.

— Добре — сказав жандарм кладучи своє колїно на його груди. — Ось як ви додержуєте своє моряцьке слово! І вірте тут солодким словам джентельмена знова! Слухай, мій приятелю! Я не послухав свойого першого приказу, одначе я не повторю сього самого з другим; коли ви тільки рушите ся, я розібю ваш мозок кулею.

І він спрямував свій кріс на Дантого, який почув дотик дула на своїй голові.

Через хвильку, він думав про сей заборонений рух, щоби в сей спосіб покінчити з лихом, яке нагло спало на нього; але саме тому, що лихо прийшло неожидано, Данте вірив, що воно довго не потреває. Опісля пригадка Вієфортової обітниці оживила його надії; впрочім смерть на днї човна з рук жандарма здавалась йому бридкою і буденною. Тому він упав назад на своє місце, зойкнувши зі злости і гризучи свої руки, наче божевільний.

В ту хвилю човно затряслось досить сильно. Оден з моряків скочив на беріг, линовка заскреготіла перелїтаючи через кільце, і Данте зрозумів, що дорога їх скінчила ся.

Сторожі взяли його за рамена підняли на ноги і потягнули за собою до ступнів, що провадили до воріт твердині, підчас коли сторож йшов за ними з крісом та штиком в руках.

Данте не опирав ся; він поводив ся тепер, як чоловік в сні. Бачив жовнірів, які станули рядом по боках; бачив сходи, на які мусів ставати своїми ногами; він завважив двері, попід які переходив, та що сі двері за ним зачинили ся, але бачив се все наче в млі, не розбираючи всього ясно. Він не бачив вже і моря, — сього жалібного видовища для увязненого, який глядить в простір в тім болючім пересвідченю своєї немочі буяти по ньому.

Вони задержали ся на хвильку, підчас чого він старав ся зібрати до купи свої гадки. Він оглянув ся довкруги; опинив ся в чотирокутнику, зачиненім чотирма високими стінами. До його уха долітав рівномірний хід сторожів в службі, і коли вони переходили через освітлений простір, він бачив, як світили ся дула їх крісів.

Вони ждали поверх десяти мінут. Певні, що Данте не може втечи, вони дали йому волю. Здавало ся, що ожидали на дальші прикази, які скоро й прийшли.

— Де є вязень — спитав якийсь голос.

— Тут — відповів жандарм.

— Хай іде за мною; я заведу його до кімнаги.

— Ідіть — сказали жандарми, тручаючи Дантого.

Вязень йшов за своїм провідником, котрий провадив його до кімнати, майже під землю, якої голі і паруючі стіни виглядали, наче пересяклі людськими слезами, а лямпка, приміщена на столику, слабо освічувала келію і вказувала Дантови черти свого провідника, піддозорця, лихо одітого із злобним виглядом чоловіка.

— Ось тут твоя келія на сю ніч — сказав. — Се пізна пора і пан управитель спить. Завтра, коли встане і розгляне ся в твоїх паперах, тоді можливо обміняє твоє мешканє. Тут є хліб, вода і свіжа солома; се все, що вязень може бажати собі. Добра ніч.

І заки Данте міг відчинити свій рот, заки ще вспів розібрати, де дозорець поклав воду та хліб, заки ще поглянув в куток, де була солома, дозорець зник, забираючи з собою лямпку.

Данте остав ся сам серед тишини, німий і спокійний,

як сї підземні закутини, яких як лїд зимну атмосферу відчував на своїх горіючих бровах.

Вранцї дозорець повернув з приказом лишити Дантого в тій самій келії. Він застав вязня в тім самім положеню, наче прикованого там, з очима набренїлими від плачу. Він так простояв цїлу ніч, не здрігнувшись навіть. Дозорець підійшов; Данте, здавалось, не запримітив його. Він діткнув ся рамен; Данте затряс ся.

— Чи ти спав що троха — питав дозорець.

— Я не знаю — відповів Данте.

Дозорець видивив ся на нього.

— Чи ти голодний — продовжав.

— Я не знаю.

— Чи хочеш чогонебудь?

— Я хочу бачити управителя.

Дозорець зрушив своїми раменами і вийшов з келії.

Данте провадив його своїми очима і простягнув свої руки до відчинених дверий, але двері зачинили ся. Всї його почуваня тепер вибухли; він припав до землї, гірко плачучи і питав себе самого, за яку провину він оттак караєть ся.

Так проминув цїлий день; не їв нїчого, лише ходив довкола своєї келії, як дикий звір в своїй клїтцї. Особливо одна гадка мучила його: чому він був спокійний і бездїльний підчас отсеї невідомої йому дороги, коли він міг кільканайцять разів скочити в море і при своїй силї пливаня, чим він прославив ся, міг добити ся до берега, скривати ся аж до приїзду якого еспанського, або ґенуйського корабля, і на ньому втїчи до Еспанії або Італії, куди могли приїхати також Маркида і його батько. Він не страхав ся житя; добрих моряків приймають радо всюди. Він говорив по італїйськи, як Тосканець, а по еспаньски, як Кастилїєць. Там бувби щасливий, коли тут замкнений в Шато д'Іф не знає, що станеть ся з його батьком і Маркидою; а се все через те, що він довіряв Віефортовій обітницї. Ся гадка приводила його до божевіля і він кинув ся ридаючи на солому. На другий день дозорець знова зявив ся.

— Щож — говорив дозорець — чи став вже розумнїйшим сьогодня?

Данте не відповідав.

— Ну, не бій ся; чи хочеш чогонебудь, що я мігби зробити для тебе?

— Я хочу бачити управителя.

— Ет — сказав дозорець нетерпеливо — я вже говорив тобі, що се неможлива річ.

— Чому так?

— Тому, що се не дозволене правилами.

— А щож тут дозволене?

— Лучша їда, коли заплатиш за неї; книжки і дозвіл проходжувати ся.

— Я не хочу книжок, задоволений з їди і не дбаю за прохід; лише я хочу бачити управителя.

— Коли ти знова меш клопотати мене тою самою справою, то я не принесу тобі більше їсти.

— Коли так — сказав Данте, то я помру з голоду, — і на тому кінець.

Тон, в якому Данте висказав сї слова, доказував дозорцеви, що його вязень цїлком готовий вмирати; тому що кождий вязень вартує для дозорця десять центів на день, тому він відповів трохи лагіднійшим голосом:

— Твоя просьба неможлива до сповненя; але коли ти будеш добре заховувати ся, тобі буде можна проходжувати ся, а пізнійше побачиш самого управителя; а чи він схоче говорити з тобою, се вже його річ.

— А як довго мушу ждати — питав Данте.

— Може місяць, шість місяців — або й рік.

— Се за довго. Я хочу бачити його зараз.

— Ах — сказав дозорець, не повтаряй одного й того самого завсїгди, коли воно неможливе, инакше ти збожеволїєш в протягу двох тижнів.

— Так думаєш?

— Так, божевільний; божевілле починає ся завсїгди в сей спосіб. Ми мали оден примір тут. Оден монах, що був в сїй келії перед тобою, жертвував в одно оден міліон лїрів управителеви за свою свободу, аж вкінци збожеволїв.

— Як давно тому він вибрав ся звідси?

— Тому два роки.

— Ви після сього його увільнили?

— Нї, його всадили у темницю.

— Слухай — сказав Данте — я не є монах і я не є божевільний; можливо, що ще збожеволїю, але на жаль покищо ще при здорових глуздах. Я зроблю тобі друге предложене.

— Іменно яке?

— Я не обіцяю тобі міліона, бо я його не маю; але я

дам тобі сто корон, коли ти при першій нагоді відшукаєш в Марсилії молоду дівчину, іменем Маркиду з Каталян, і передаш їй від мене дві стрічки.

— Колиб я взяв їх, і опісля мене приловили, яб стратив своє місце, яке мені приносить на рік два тисячі лірів. Я бувби великим дураком, колиб зважив ся на таке непевне діло і за три сотки.

— В такім випадку — сказав Данте — запамятай собі отсе: коли ти не схочеш передати Маркиді двох стрічок, або бодай сказати їй, що я тут, то я одної днини сховаю ся за двері і коли ти ввійдеш до середини, розібю отсим стільцем твої мозки.

— Погроза — закричав дозорець, відступаючись взад в оборонній поставі. — Ти певно збожеволієш. Монах починав так само, і за три дні ти потребуватимеш вузенького жупана; та на щастє ми маємо тут темницю.

Данте вхопив столець і вимахував ним понад своєю головою.

— Добре — сказав дозорець — дуже добре! Коли ти таке виробляєш, то я іду і повідомлю управителя.

— Отсе й гаразд — добавив Данте — спускаючи в долину столець і сідаючи на нього зі спущеною в низ головою а втомленими очима, так, неначе справді попадав в божевіллє.

Дозорець вийшов, і за хвилину вернув ся з капралем і чотирма жовнірами.

— На приказ управителя — сказав він — запровадьте вязня вниз.

— Значить, у темницю — сказав капраль.

— Так, ми мусимо вкинути божевільного між божевільних.

Жовніри вхопили Дантого, який попав в певного рода задеревілість і пійшов з ними без найменшого опору.

Він зійшов вниз яких пятнайцять ступенів. Двері темниці були відчинені і він увійшов до середини, говорячи:

— Добре зробив; божевільного треба примістити між божевільних.

Двері зачинили ся і Данте з розпростертими руками підійшов аж до самої стіни; опісля сів собі в куті, доки очи його не приноровились до темноти. Дозорець не помиляв ся; Дантому мало що бракувало до божевілля.

РОЗДІЛ IX.

Вечір заручин.

Вієфорт, як ми вже сказали, вернув ся з поспіхом на площу Ґранд Кур і, ввійшовши в хату, не застав вже гостий при столї, а в сальонї. Рена з рештою товариства ожидала його нетерпляче, і як лиш він зявив ся, всї повитали його загальним окликом:

— Як же там, стороже держави? Бруте*), карателю, що стало ся? — додав оден.

— Чи може надходить гроза терору — питав другий.

— А може корсиканська потвора видерла ся знова на волю — кричав третий.

— Добродійко маркізо — сказав Вієфорт, зближаючись до своєю будучої тещі, я прошу вашого вибаченя, що так оставив вас. Добродію маркізе, дуже прошу на коротеньку лише з вами розмову!

— Значить ся, та справа дїйсно серіозна — питав маркіз, завваживши хмаринку на брові Вієфорта.

— Така поважна, що буду мусів покинути вас на кілька днів; з того — додав він звертаючись до Рени — судїть самі о скільки вона важна.

— Ви думаєте лишити нас — скликнула Рена, не могучи скрити своїх почувань.

— На жаль — відповів Вієфорт — мушу.

— Кудиж ви вибираєте ся — питала маркіза.

— Се, добродійко, тайна мойого уряду: але коли ви маєте яку орудку до Парижа, то можете передати її моїм приятелем, який відїздить туди днесь вечером.

Гостї лише поглянули один на другого.

— Ви хочете говорити зі мною на самотї — спитав маркіз.

— Так, прошу, перенесїм ся до вашого кабінету.

Маркіз взяв його під руку і оба вийшли з сальону.

— Щож — спитав він, як лиш зачинили за собою двері — скажіть, що стало ся?

— Річ як найбільшої ваги, яка вимагає моєї безпрово-

*) Брут був основателем римської републики. Був дуже строгий і двох своїх синів засудив на кару смерти за заговір проти републики.

лочної присутности в Парижі. А тепер вибачайте за мою нечемність, маркізе, але чи ви маєте які вартости в державних паперах?

— Цілий мій маєток вложений у фондах — сім або вісім сот тисячок лірів.

— Тож продайте їх; випродайте, маркізе, можливо як найскорше.

— Якжеж я можу продати їх звідси?

— А може маєте якого біржевика?

— Так, маю.

— В такому разі дайте мені до нього лист і скажіть йому, щоби продав їх без найменшої проволоки, бо можливо що я і так запізню ся.

— Чортяка — сказав Маркіз — не тратьмо отже часу!

І сідаючи написав листа до свого біржевика з зазивом випродати папері за всяку ціну.

— А тепер — сказав Віефорт, кладучи лист в кишеню, — напишіть ще оден!

— До кого?

— До короля.

— Я не смію писати до Його Величества.

— Я не прошу вас писати до його Величества; але попросіть пана Сальвіє до сього. Я хочу мати листа, який дав би мені можність побачити короля без всіх тих формальностий, сполучених з авдієнцією, які потягають за собою лише страту часу.

— Зверніть ся до печатника; він має право свобідного входу і він виєднає вам авдієнцію.

— Без сумніву; але з ним не буде мені нагоди поділити ся з заслугою мого відкритя. Печатник лишить мене позаду, а сам забере всю почесть. Кажу вам, маркізе, моя карієра запевнена, коли я першим дібю ся до Тіїлєрів, бо я зроблю королеви прислугу, якої він не забуде ніколи.

— В такім випадку готовтесь в дорогу; я прикличу Сальвійого і попрошу його написати потрібного листа.

— Лишень скоренько, бо за чверть години я мушу вибрати ся в дорогу.

— Прикажіть свойому візникови задержати ся при дверах.

— Просіть вибаченя у маркізи і панни Рени, яких я покидаю в такий день з великим жалем.

— Вони обі є в моїй кімнаті, ви можете се все сказати самі.

— Тисячу разів дякую; спішіть ся з листом.

Маркіз задзвонив, до середини ввійшов слуга.

— Повідоми ґрафа Сальвійого, що я жду на нього.

— Тепер можете йти — сказав маркіз

— Так, але я верну ся сейчас.

Вієфорт вийшов з поспіхом, але розваживши, що такий прискорений хід товариша королівського прокуратора мігби в цілому місті викликати переполох, звільнив ходу для самої поваги високого достойника. В дверах завважив в тіни якусь особу, що здавалось ждала на нього. Се була Маркида, яка, не дізнавшить нічого про свого любого, прийшла сама почути про причину його арешту.

Коли Вієфорт приблизив ся, вона підійшла і станула перед ним. Данте говорив йому про свою суджену і Вієфорт сейчас пізнав її. Її краса і струнка, висока стать здивували його, і коли спитала, що стало ся з її дорогим, йому здавалось, що вона була судією, а він оскарженим.

— Молодий чоловік, про якого ви говорите — сказав Вієфорт різко — є великим злочинцем, і я не можу нічого зробити для нього, панно.

Маркида розплакалась і коли Вієфорт старав ся обійти її, вона знов спитала його:

— Але бодай скажіть мені, де він знаходить ся, щоб я могла довідати ся, чи він ще живий, чи мертвий.

— Я не знаю; він вже не є в моїх руках — сказав Вієфорт.

І бажаючи покінчити з сими запитами, він лишив її і зачинив двері, щоби в такий спосіб здавити в собі біль, який відчував. Але жалю позбути ся так не можна; наче фатальну стрілу, про яку говорить Вірґілій*), поніс його з собою ранений чоловік. Відчинив і зачинив двері і опинившись в свойому сальоні, стратив цілком силу; лише зітхнув, наче ридав, і упав на крісло.

От тоді то на самому дні сього недужого серця осів ся перший зародок смертельного боляка. Чоловік, якого він жертвував свойому самолюбству, ся невинна жертва, якою платив кару похибок свойого батька, явив ся перед ним блідий і грізний, ведучи за руку свою улюблену суджену, бліду, як і він сам, і несучи з собою розпуку, — не як роз-

---

*) Вірґілій був латинський поет, жив від 70 до 19 р. перед Христом.

казують зі старини — шалену та страшну, але сю повільну і гризучу агонію, якої болї щораз змагають ся аж до самого кінця житя. Та ось він призадумав ся. Він завсїгди домагав ся поголовної кари для злочинців і завдяки його незрівнаній вимові їх засуджували на смерть: а однак за се найменша тїнь жалю нїколи не захмарювала його лиця, бо вони були виноваті — бодай він так вірив. Але тепер справа була зовсїм відмінна. Він засудив невинного чоловіка на муки досмертного увязненя, — невинного чоловіка, який щойно станув на порозї свого щастя; тут він не був вже судією, але катом.

Коли так роздумував, відчував в своїй груди враженє, яке ми описали, а яке доси було йому невідоме, і воно наповнило його якимсь непевним почутєм. Ось так тремтить ранений чоловік інстинктовно перед зближаючою ся до своєї рани рукою, аж доки вона не загоїть ся. Але Вієфортова рана була одною з тих, що нїколи не гоять ся, або коли гоять ся, то так, щоби опісля з тим більшим болем розранити ся.

Колиб так в сю хвилину в його ухах задзвенїв солодкий голос Рени, благаючої помилуваня, або явилась перед ним Маркида і промовила: „В імя самого Бога заклинаю вас, віддайте менї мого любого”, його холодні, і тремтячі руки булиб підписали увільненє, не зважаючи на се, якіб з того вийшли для него наслїдки. Але нїякий голос не переривав тишини в кімнатї, і двері відчинив доперва чура Вієфорта, який прийшов сказати йому, що повозка вже готова.

Вієфорт встав, чи радше зіскочив зі свого крісла, як чоловік, що вийшов побідоносно в своїй внутрішнїй борбі, відчинив скоро одну з шуфляд свойого бюрка, забрав звідтам все золото, опісля спинивсь непорушно через хвильку, Держачись рукою за голову белькнув кілька незрозумілих звуків, та завваживши свойого слугу з плащем в руках скочив до повозки, приказуючи візникови їхати на вулицю Ґранд Кур, до хати п. Сен-Мерана.

І так нещасливий Данте зістав засуджений на тяжку кару.

Вієфорт застав маркізу і Рену в кабінетї, як приобіцяв Маркіз. Він здрігнув ся, коли побачив Рену, бо думав, що вона буде знова вставляти ся за Дантим. На його щастє вона думала лише про його відїзд.

Вона любила Вієфорта і він покидав її в хвилину, коли

мав стати її чоловіком. Віефорт не знав, коли поверне, а Рена не тільки не вставляла ся, а ще ненавиділа чоловіка, якого злочин розлучав їх обоє.

Щож Маркида мала до говореня? Вона зустрінула Фернанда на розі вулиці ля Льон, відтак вернула ся до Каталян і в розпуці кинула ся на свою софу. Фернанд, клякнувши при її боці, взяв її за руку і вкрив поцілуями так, що вона й не чула їх. Так пройшла ціла ніч. Нафта в лямпі вигоріла, але вона не завважила темноти і коли настав день, вона не запримітила його світла. Жура засліпила її на все, кромі одного предмету — Едмонда.

— Ах, ти є тут — сказала вкінци.

— Я не покидав тебе від вчера — відповів Фернанд з жалем.

Морель не опускав рук в борбі. Він довідав ся, що Дантого відвезено в тюрму і він ходив по всіх своїх приятелях і до кількох впливових осіб в місті; але поголоска вже поширилась, що Данте був арештований, як бонапартський аґент, і тому що найгорячійші дивились на пробу повороту Наполеона на престол, як на божевільне діло, він стрінув ся скрізь з відмовою і вернув ся до дому в розпучливім настрою.

Кадерус був також неспокійний, але замісць старати ся помогти Дантови, він зачинив ся з двома фляшками вина, хотячи в сей спосіб втопити свої спогади. Але се йому не вдало ся, і він лиш так запив ся, що не міг вже принести собі більше вина, та не так дуже ще, щоби забути про недавну подію.

Оден Данґляр був спокійний і не журив ся; був навіть радий, що позбув ся ворога і зберіг своє місце на покладі „Фараона". Данґляр був оден з тих спекуляторів, що родять ся з пером за ухом, і каламарем, замісць серця. В нього все було множенєм і відниманєм; він цінив житє чоловіка низше, чим чиселыну фіґуру, особливо коли та фіґура могла побільшити цілу суму, коли тимчасом житє зменшувало її.

Віефорт, одержавши лист п. Сальвійого, обняв Рену, поцілував в руку маркізу, подав руку маркізови і вибрав ся в дорогу до Парижа.

Батько Дантого умирав з журби і занепокоєня.

РОЗДІЛ X.

Малий кабінет в Тіілєрах.

В часї, коли Віефорт з таким поспіхом гнав ся до Парижа, ми загляньмо до малого кабінету в Тіілєрах з луковими вікнами, так улюбленого місця перебуваня Наполєона і Людвика XVIII, як і також тепер Людвика Пилипа.

Там в тому кабінеті сидів перед оріховим столом, привезеним ним з Гартвел, до якого він звичаєм питомим в великих людий так привязав ся, король Людвик XVIII, та байдужно прислухував ся до бесіди чоловіка пятьдесяти та можливо з додатком ще двох років, з сірим волосєм, аристократичними рухами, та незмірно вибагливім строю, який робив свої спостереженя до книжки Горація, виданя Ґрифія, що богато завдячувало глубоким фільольоґічним вказівкам його величества.

— Що ви сказали — спитав король.

— Що я дуже занепокоєний, ясний пане.

— Чи так? Чи може вам снило ся сім ситих і сім худих коров?

— Ні, ясний пане, се лиш означувалоб для нас сім років обильних достатків, а сім років недостатків; але з королем такої проникливости, як ваше величество, недостаток не є страшний.

— Якоїж иншої нагайки боїте ся, мій дорогий Блякасе?

— Ясний пане. Я маю велику причину догадувати ся, що на полудни заносить ся на бурю.

— Сим разом, мій дорогий князю — відповів Людвик XVIII, — вас мильно повідомлено, бо я знаю зовсім певно, що погода в сих сторонах є дуже гарна.

Попри свої спосібности Людвик XVIII. любив забавні жарти.

— Ясний пане — продовжав Блякас — для самого провіреня вірности слуги, Ваше величество зволить вислати гідних довіря людий до Лянґедок, Прованс і Додіне, щоби вони принесли достовірні звіти про настрій в сих провінціях.

— Canimus surdis — відповів король продовжуючи своїї уваги над Горацієм.

— Ясний пане—наставав дворянин, сміючись, щоби здавалось, що він розуміє наведені слова. — Ваше величество покладає ся цілковито оправдано на добрі почуваня Франції, одначе я бою ся, що мої погляди про можливість такого розпучливого кроку є вмістні.

— З чиєї сторони?

— Бонапартого, або що найменше його сторонників.

— Мій дорогий Блякасе — сказав король — ви своїми непокоюючими вістками здержуєте мене від праці.

— А ваша самопевність, добродію, не дає заснути мені.

— Заждіть, мій дорогий панцю, одну хвилинку, — бо в мене є така чудова записка про Pastor quum traheret, — заждіть а я пізнійше вислухаю вас.

По короткій перерві, підчас якої Людвик XVIII. виписував дальше дрібними буквами свої записки над Горацієм, він поглянув на князя з задоволенем чоловіка, який розбираючи чужі гадки, висновує сво. власні про ту саму річ, і сказав:

— Продовжайте, мій дорогий князю, продовжайте, я слухаю вже.

— Ясний пане — сказав Блякас, надіючись на короткий час використати Віефорта — я примушений сказати вам, що се не є звичайненькі собі поголоски, які непокоять мене; ось приїхав чоловік, гідний мойого довіря, якому я припоручив приглянути ся добре справам на полудни (князь вагав ся, коли вимовляв сї слова), щоби розповісти про велику небезпеку для короля і се приневолило мене явити ся перед вами, добродію.

— Mala ducis avi domum — продовжав Людвик XVIII., все ще коментуючи.

— Чи ваше величество бажає, шоб я перестав говорити про сю справу?

— Ніяким чином, дорогий князю; але простягніть лише руку.

— Котру?

— Котру хочете; ось там на ліво.

— Чи тут, ясний пане?

— Я кажу вам на ліво, а ви шукаєте на право. Я думаю на моїм ліво, — так — там знайдете вчерашний донос міністра поліції. От і п. Дандре сам.

Саме тоді ввійшов п. Дандре, проголошений вперід двірським шамбеляном.

— Прошу до середини — сказав Людвик XVIII., з незамітною усмішкою — ходіть сюди та розкажіть князеви про все, що знаєте про Бонапартого. Не скривайте нічого, хочби й серіозного; ми знаємо, що остров Ельба є наче вулькан, звідки може бухнути палаюча і вилискуюча війна, — bella, horrida bella.

П. Дандре спер ся дуже поважно на зад крісла своїми двома руками і сказав:

— Чи ваше величество читали з увагою донос?

— Так, так; але розкажіть самі князеви, який не може знайти, що сей донос містить в собі. Подайте йому подрібно про все, що узурпатор робить на своїм острові.

— Пане — сказав барон до князя — всі слуги його величества повинні бути вдоволені послідними вістками, які ми маємо з острова Ельби. Бонапарте, — продовжав барон, притім споглядаючи на Людвика XVIII., який був занятий писанем своїх заміток і навіть не підносив своєї голови, — Бонапарте є смертельно втомлений і цілими днями приглядає ся праці вуглекопів в Порто Льонґон.

— І шкробає ся для розривки — додав король.

— Шкробає ся? — здивовано спитав князь. — Що ваше величество під сим розуміє?

— Так, без жарту, мій дорогий князю. Чи ви забуваєте, що сей великий чоловік, сей герой, сей півбог терпить напади хороби шкірної, яка журить його на смерть?

— А до того, пане князю — продовжав міністер поліції — ми майже певні, що узурпатор в дуже короткім часі збожеволіє.

— Збожеволіє?

— Збожеволіє до певної міри; його голова слабне. Часами він гірко плаче, а часами спазматично смієть ся; то знова проводить години на морськім березі і бавить ся киданем плиточок по воді, а коли яка плиточка відібеть ся об воду пять або шість разів, тоді він тішить ся так, начеб виграв другий Маренґо, або Австерліц. Тепер, мусите признати, що се є несумнївні ознаки слабости.

— Або розуму, пане бароне, — або розуму — сказав Людвик XVIII., сміючись. — Найбільші вожди в давнину бавили ся киданем камінців в море; перечитайте собі лише Плютарха „Житє Сципіона африканського”.

П. Блякас розважав глубоко сю сліпу безжурність короля і міністра. Віефорт, який не відкрив всього секрету, щоби хто другий не використав його для себе, сказав однак досить для як найбільшого занепокоєня.

— Добре, добре, Дандре — сказав Людвик XVIII. — Блякас не переконав ся ще; розкажіть йому про навернене узурпатора.

Міністер поліції вклонив ся.

— Навернене узурпатора? — шепотів князь, споглядаючи на короля і Дандрого, які говорили на переміну, як вівчарі Вірґілія. — Узурпатор навернув ся!

— Безперечно, мій дорогий князю.

— В якім напрямі навернув ся?

— До добрих засад. Поясніть се, бароне.

— Справа має ся ось так, шановний князю — сказав міністер з найповажнійшою міною в світі: — Недавно тому Наполеон робив перегляд своїх ветеранів і двох чи трох з них, що забажали вернути ся до Франції, увільнив зі своєї служби і притім пригадав їм, щоб „послужили свойому доброму королеви". Отсе його власні слова, шановний князю і я певен сього.

— І щож, Блякасе, ви думаєте про се? — випитував з триюмфом король, забуваючи на хвилю за свойого старинного клясика.

— Мушу заявити, ясний пане, що або шановний міністер поліції дуже помиляєть ся, або я; а тому, що се неможлива річ, щоб він помиляв ся, бож він є сторожем супокою і чести його величества, отже можливо я помиляю ся. Однак, добродії, коли моя рада придасть ся на що, в такому разі я дуже прошу, щоб його величество зробило сю честь особі, про яку я згадував, і випитали її.

— Дуже радо, князю; за вашою порадою я прийму всяку особу, але з оружем в руках. Пане міністер, чи маєте який новійший донос від сього з дня 20-го лютого, бо сегодня вже маємо 3-го марта.

— Ні, ваше величество, однак я вижидаю його кождої хвилини; можливо, що він наспів вже саме, коли я вийшов зі свого бюра.

— Ідіть туди, а коли не застанете жадного, — тоді — продовжав Людвик XVIII. — виробіть самі; сеж звичайний спосіб, чи не так? І король розсміяв ся зі свого дотепу.

— Ясний пане — відповів міністер — ми не маємо на-

годи на винаходи; кождого дня наші столи є повні всяких доносів від людців, які сподіють ся якоїсь нагороди за услугу, котрої вони не сповнили, а мали лише добру волю зробити її. Вони числять на щасте і сподіють ся, що якийсь неожиданий випадок здійснить їх пророцтва.

— Ідіть отже, панцю — сказав Людвик XVIII. — і памятайте, що я жду на вас.

— Я скоренько верну ся, ваше величество, бо за десять мінут буду назад тут.

— А я піду пошукаю за своїм вістуном — сказав Блякас.

— Заждіть, пане, заждіть — сказав Людвик XVIII. — Я мушу, Блякасе, змінити вашу оружну прикрасу; я дам вам вірла з розпростертими крилами, держучого в своїх пазурах добичу, яка даремно хоче видерти ся, а над ним отсю напись, — Tenax.

— Я слухаю — сказав Блякас, кусаючи свої ніхті з нетерпеливости.

— Я хочу почути вашу раду про отсей висказ, — Molli fugiens anhelitu; ви знаєте, він відносить ся до оленя утікаючого перед вовком. Чи ви не є великим спортсменом і великим ловцем вовків? Отже, що ви думаєте про molli anhelitu?

— Чудово, ясний пане! але мій вістун виглядає на оленя, про якого ви згадували, бо він проїхав чотириста сорок миль в трьох днях та кількох годинах.

— Що є получене з великим змученєм і непевністю, мій дорогий князю, коли замісць того ми можемо покористати ся телеґрафом в протягу двох-трох годин без найменшого в світі задиханя.

— О, ваше величество, ви так погано відплачуєте ся сьому бідному молодому чоловікови, який приїхав з так далека і з таким завзятєм передати вашому величеству користні інформації. Вже зі взгляду на самого пана Сальвійого, який поручає його вашим взглядам, я благаю ваше величество приняти його з пошаною.

— Пан Сальвіє, шамбелян мойого брата?

— Так, ясний пане.

— Він є в Марсилії.

— І звідтам пише мені.

— Чи він згадує вам про сей заговір?

— Ні; але він дуже вставляє ся за Віефортом і просить мене представити його вашому величеству.

— Пан Віефорт! — скликнув король — чи імя вістуна є — Віефорт?

— Так, ваше величество.

— І чи він приходить з Марсилії?

— Особисто.

— Чому ви не згадали його імени сейчас — спитав король, зраджуючи деякий неспокій.

— Я думав, що його імя не є знане вашому величеству.

— Ні, ні, Блякасе; він є чоловіком сильного і великого розуму, а також честилюбивий, в додатку ви мусите знати імя його батька.

— Його батька?

— Так, Ноартіє.

— Ноартіє жирондиста? Ноартіє сенатора?

— Того самого.

— І ваше величество приймає на службу сина такого чоловіка?

— Блякасе, приятелю мій, у вас вузкі відомости. Я вже сказав вам, що Віефорт є честилюбивий; для успіху Віефорт посвятивби все, навіть свого батька.

— Значить, ясний пане, — можу представити його.

— Сейчас, князю! Де він є?

— Жде на долині в моїй повозці.

— Ідіть за ним чим скорше.

Князь вийшов з кімнати з поспіхом молодого чоловіка; його щирий роялізм відмолодив його знов. Людвик XVIII. лишив ся сам і звернувши свої очи на свого на пів відчиненого Горація, прошептав, „Justum et tenacem propositi virum".

Блякас вернув ся з тою самою скорістю, а в передній кімнаті він мусів апелювати до королівського авторітету. Віефортова запорошена одіж, його стрій, який був зроблений не після двірських приписів, будив підозріне пана Брезого, який дуже здивував ся почувши, що сей так убраний чоловік має намір станути перед королем. Однак князь усунув всі трудности одним словом, — приказом його величества; і мимо всїх заміток, які поробив голова церемоній для самої чести свойого уряду і засад, Віефорт був допущений.

Король сидів на свойому давному місци. Відчинивши

двері Віефорт станув лицем перед королем і через хвилину не промовив ані одного слова.

— Прошу близше, пане Віефорт.

Віефорт вклонив ся і приступаючи близше ждав на питаня свойого зверхника.

— Пане Віефорт — сказав Людвик XVIII — князь Блякас запевняє мене, що ви маєте для мене дуже важні вісти.

— Ясний пане, князь сказав правду. Я вірю, що ваше величество признають їх вагу.

— Найперше, панцю, чи зло є таке велике по вашій думці, яким його представляють мені?

— Ваше величество, я вірю, що зло є велике, але я маю надію, що завдяки мойому поспіхови воно не є неможливе до направи.

— Говоріть про сю справу як найширше, пане — сказав король, який почав піддавати ся сьому настроєви, який відбивав ся на лици Блякаса і в голосі Віефорта. — Говоріть, пане, і прошу вас зачинати з самого початку; я люблю порядок у всьому.

— Найяснійший пане — сказав Віефорт — я зложу вашому величеству вірний звіт, але я мушу просити вибаченя, наколи моє занепокоєнє спричинить деяку неясність в моїй мові.

Оден погляд на короля після сього зручного вступу запевнив Віефорта про ввічливість королївського екзаминаторства і він продовжав:

— Ваше величество, я приїхав до Парижа можливо в найскоршім часі, щоби повідомити вас про своє відкрите підчас сповнюваня своїх обовязків, про небувалий заговір, якого не знаходить ся між простими людьми та жовнїрами, про бурю, яка загрожує навіть престолови вашого величества. Узурпатор узброює три кораблї; він розважує якийсь проєкт, котрий, хоч як божевільний, може бути страшним. В сю пору він вибирає ся з Ельби, щоби виїхати кудись. Я не знаю, але певна річ, що він спробує висїсти або в Неаполю, або на берегах Тосканії, а можливо що і на берегах Франції. Ваше величество певно знає, що зверхник острова Ельби піддержував зносини з Італїєю і Францією.

— Мене ся справа, пане — сказав король — дуже роздражнює; недавно ми довідали ся про бонапартську відновлену злуку на Ст. Жак вулици. Та ви продовжуйте, прошу вас. Яким чином ви одержали сї подробиці?

— Найяснійший пане, вони є вислідом допиту, зробленого мною з одним чоловіком з Марсилії, якого я пильнував через якийсь час і арештував в день мойого відїзду. Ся особа, моряк неспокійної вдачі, якого я підозрівав в бонапартизмі, був потайком на острові Ельба. Там він бачив великого маршала, який поручив йому славну місію до бонапартистів в Парижі, яких імен я не міг з нього добути; та ся місія мала на ціли приготовити його сторонників на скорий його поворот.

— А де знаходить ся сей чоловік?

— У вязниці, найяснійший пане.

— І справа виглядає після вас серіозною!

— Так серіозною, ясний пане, що коли сей випадок заскочив мене в часі родинного свята, в сам день моїх заручин, я покинув свою наречену і приятелів, все відложив на бік, щоби можна як найскорше зложити перед вами побоюваня, що пригнітають мене, і запевнити ваше величество про свою відданість.

— Правдиво — сказав Людвик XVIII. — Чи не була се весільна забава задуманого вашого супружества з панною Сен-Меран?

— Дочка одного з найвірнійших слуг вашого величества.

— Так, так; але ми говорім про сей заговір, пане Вієфорт.

— Ясний пане, я побоюю ся, що се щось більшого від заговору.

— Заговір в теперішні часи — сказав Людвик XVIII., усміхаючись — легко викликати, але труднійше довести його до успішного кінця, тимбільше, що ми від часу відзисканя престолу наших предків, мали наші очи відкриті сейчас на минувшину, теперішність і будучність. Через останних десять місяців мої міністри подвоїли свою чуйність і догляд над берегами Середземного моря, хоч воно і так добре стережене. Колиб Бонапарте висів в Неаполю, ціла коаліція зірвалась би на ноги заки він ще дістав би ся до Піомбіно; колиб він висів в Тосканії, то там зустріне неприязне населенє, а колиб висів у Франції, та ще до того з горсткою своїх людий, то наслідок легко предвидіти, бо тут всі вже його прокляли. Не тратьте, пане, відваги; але рівночасно можете полягати на нашу королївську вдячність.

— Ось і Дантре — скликнув Блякас.

В сю хвилю явив ся в дверах міністер поліції, блідий, тремтячий і майже вмліваючий. Вієфорт хотів вже відійти, та п. Блякас, беручи його за руку, задержав.

РОЗДІЛ XI.

Страховище з Корсики.

На вид такого схвильованя Людвик XVIII. нагло відопхнув стіл, коло якого писав.

— Що вам бракує, пане барон? — закликав він. — Виглядаєте зовсім перестрашені. Всі ті клопоти та непевність — чи вяжуть ся вони якбудь з тим, що Блякас мені говорив, або Вієфорт саме тепер потвердив?

Блякас пустив ся нагло до барона, але страх дворака запанував над тріюмфом державного мужа; поминувши все те, як справи склали ся, користнійше для него було, щоби префект поліції тріюмфував над ним, ніж він мав би упокорити префекта.

— Ваше величество — почав загикуючись барон.

— Що таке? — спитав Людвик XVIII.

Міністер поліції під вагою почутя розпуки хотів вже впасти до ніг Людвикови XVIII., коли той відпустив крок назад і нахмурив ся.

— Чи хочете говорити? — спитав він.

— О, ваше величество, яке страшне нещасте! Мене дійсно треба жалувати. Я собі ніколи не прощу!

— Пане — сказав Людвик XVIII. — я приказую вам говорити!

— Отжеж, милостивий пане, самозванець відплив з Ельби 26 січня і висів 1-го марта на беріг.

— Де, в Італії? — запитав король нетерпеливо.

— У Франції, в малім порті, коло Антібе, в заливі Жуана.

— Самозванець висів у Франції, коло Антібе, в заливі Жуана, двіста пятьдесять ліґ від Парижа, 1-го марта, а ви

довідали ся про се доперва нині, марта 4-то! Ні, се, що ви говорите, неможливе. Ви мусіли одержати неправдиву вістку, або може стратили розум.

— Та лихо, милостивий пане, що се аж занадто правдиве!

Людвик XVIII. зробив рух неописаного гніву і перестраху і випростував ся, немов наглий удар досягнув його серце і лице.

— У Франції! — крикнув він — той самозванець у Франції! Виходить, що за ним не наглядали. А хто знає... може вони були з ним в змові!

— Ох, милостивий пане! — закликав князь Блякас — Дандре не такий чоловік, щоби його можна оскаржувати о зраду. Пане, всі ми були сліпі і міністер поліції був сліпим таксамо — ось як воно!

— Але — сказав Віефорт, та нагло себе здержав. — Ваша милосте — по хвили продовжав він дальше — та моя ревність завела мене за далеко. Чи ваше величество мені простить?

— Говори, говори сміло — відповів Людвик XVIII. — Ти одинокий перестерігав нас про лихо; радь же й тепер, коли нам потрібно помочи!

— Ваше величество — сказав Віефорт — самозванця ненавидять на полудни; і мені здаєть ся, що коли він відважить ся туда пійти, буде легко підняти Лянґведок і Прованс проти него.

— А вжеж певно — відповів міністер — тількож він поступає через Ґап і Систерон.

— Поступає! Він поступає! — сказав Людвик XVIII. — Невжеж він прямує на Париж?

Міністер поліції мовчав і се значило те саме, що притакувати.

— А що з Дофіне, пане? — запитав король Віефорта. — Чи думаєте, що його так легко розбудити, як Прованс?

— Пане, мені болючо відкривати перед вашим величеством люту дійсність; але настрої в Дофіне зовсім неподібні до настроїв в Провансї і Ланґведоку. Верховинці всі бонапартисти.

— Коли так — муркнув Людвик XVIII. — то він був добре освідомлений. А кілько людий має він з собою?

— Не знаю, ваше величество — відповів міністер поліції.

— Що! Ви не знаєте? Чиж не постарали ся о відомости про сю справу? Та правда, що се маловажне — додав він з болючою усмішкою.

— Ваша милосте, неможливо було про се довідати ся. Донесене говорить лише про сам факт і про шлях, який самозванець вибрав.

— А як ся відомість прийшла? — допитував ся король.

Міністер схилив голову, виразний румянець виступив на його лице і він загикуючись сказав:

— Через телеґраф, ваше величество.

Людвик XVIII. поступив оден крок і склав руки на грудях, так, як звик то робити Наполеон.

— Отсе так! — закликав він блїднїючи від гніву — сім поєднаних армій перемогли сього чоловіка! Чудо неба посадило мене знов на престолї моїх батьків по двайцять і пятьох лїтах вигнаня. І протягом тих двайцять пять лїт я прослїджував, я зглубляв і розбирав людий і справи Франції, які були для мене прияючі. Але коли я досягнув цїли моїх бажань, власть, яку держув в руках, розлїтає ся і рве мене на атоми.

— Милостивий пане, се призначене! — муркнув міністер відчуваючи однакож, що хоч такий тягар легкий для судьби, то однакож настілько важкий, що може придавити чоловіка.

— Отже, що наші вороги про нас говорять, є правдиве: ми нїчого не навчили ся, нїчого не забули! Колиб мене зрадили, як зрадили його, я був би спокійний; але бути між людьми, яких я підніс до таких гідностий і котрі повинні дбати про мене пильнїйше, нїж про себе — бож моя доля, се і їх доля; передо мною вони не були нїчим і по менї нїчим не будуть — і загинути нещасно через неспосібність і дурноту! О, так, добродію, ваша слушність — се нещасливе призначене!

Міністер стояв похилений під вагою такого давлячого насміху. П. Блякас обтер піт з чола. Віефорт підсміхав ся в душі, коли побачив, як його значінє зростало.

— Упасти — продовжав король Людвик, котрий за першим поглядом змірив пропасть, над якою висїла королївська Франція — упасти і довідати ся про упадок через телеґраф. Ох! Я раднїйше вступав би на смертне підвисшене мого брата, Людвика XVI., нїж сходити вниз по ступнях Тіілерів, коли тебе виганяють насміхами. Насміхи, добродію! Не знав ти їх сили у Франції та тепер мусиш знати!

— Милостивий пане — прошептав мінїстер — милосердя . . .

— Приступіть п. Віефорт — почав король, звернувшись до молодого чоловіка, що стояв не рухаючись і без віддиху та прислухував ся розмові, від якої залежала судьба королївства — приступіть і скажіть сему добродїеви, що було неможливо наперед знати все те, що він не знав.

— Ваше величество, воно дійсно було неможливо довідатись про тайни, які той чоловік заховав від усього сьвіта.

— Дійсно неможливо! Так! се велике слово, добродію! На нещасте, бувають великі слова і великі люди. Я їх змірив. Дійсно неможливо для мінїстра, що має власть, аґентів, шпіонів і півтора міліона франків на тайну полїцію, неможливо знати, що дїєть ся шістьдесять ліґ поза берегами Франції! Тількож подивіть ся: тут є добродій, що не має нїчого з усіх тих можностий, — добродій, що є лише звичайним судією, а який довідав ся більше, нїж ви з усею полїцією і котрий вратував би моє пановане, колиб він, як ви, мав до розпорядимости телеґраф.

На лици мінїстра полїції показав ся вираз найглубшої ненависти до Віефорта, котрий покірно похилив голову в почутю своєї перемоги.

— Я не маю тебе тут на гадці, Блякасе — продовжав Людвик XVIII. — бо колиб ти був нїчого не відкрив, тодї лишилаб ся тобі причина до підозріня. Хтобудь другий поза тобою міґби уважати відкритя п. Віефорта нзеначними, або подиктованими продажними почуванями.

Все отсе відносило ся до тих слів, які мінїстер полїції висказав з таким довірєм годину передтим. Віефорт розумів, куда звертались уваги короля. Можливо, що иншого чоловіка сї похвали занадто настроїли би, однакож він бояв ся робити з мінїстра полїції смертельного для себе ворога, хотяй йому було видно, що значінє Дандре було неминуче страчене. На дїлї мінїстер, який при повноті своєї власти не міг вглянути в тайни Наполеона, міг в теперішних душевних муках відкрити його тайну (Віефорта), для чого треба йому лише запитати Данта. І через те він забрав ся ратувати мінїстра, що упав з вершин, замісць його роздавити.

— Ваше величество — сказав Віефорт — наглість події

показує, що лише оден Бог може тут перешкодити, спричинивши бурю. А се, що ваше величество приписує мені, як овоч великої прозорливости, є лише овочем припадку і лише завдяки припадкови я зискав, як добрий і вірний слуга — більше нічого! Нехай отже ваша милість не приписує мені більше, ніж я заслугую, щоби вашому величеству не треба було зміняти перші думки вироблені про мене.

Мінїстер поліції подякував молодому чоловікови зрозумілим поглядом і Віефорт побачив, що він досягнув свого заміру; сказати яснійше — не стративши вдячности короля, він зискав приятеля, на якого в потребі може покладати надію.

— Добре, добре —заговорив після того король. — Але тепер, мої панове — продовжав він, звернувшись до п. Бляказа і мінїстра поліції — більше справ з вами не маю і можете відійти; вся дальша робота буде робити ся через уряд мінїстра війни.

— Щастє, ваша милосте — сказав Бляказ, — що можемо надіятись на армію. Ваше величество знає, як кожде донесене потверджує її відданість і привязанє.

— Не згадуй мені донесень, добродію, бо я знаю тепер, яке довірє можна до них мати. Та коли бесіда про донесеня, то, пане барон, які в вас відомости що до події на вулиці Ст. Жак?

— Подія на вулиці Ст. Жак! — закликав Віефорт, не могучи здержати свого оклику. Але нагло спинивши бесіду, він додав: — Простіть, ваша милосте, але моє віддане вашому величеству спричинило не те, що я забув, належну вам пошану, бо та глубоко записана в моїм серци, але правила поведеня.

— Говори і роби, добродію — відповів король. — Нинї ти набув право задавати питаня.

— Ваша милосте — сказав мінїстер поліції — я прийшов, щоби дати вашому величеству нові відомости, які я одержав, коли увага вашого величества була звернена на подію в заливі. І тепер такі факти не будуть вашій милости інтересні.

— Противно, добродію, противно — сказав Людвик XVIII. — менї здає ся, що ся справа нерозривно вяже ся з тим, що займає нашу увагу і можливо, що смерть ґенерала Квеснеля заведе нас на слід великого внутрішного заговору.

На згадку про ґенерала Квеснеля Віефорт затремтїв.

— В самім ділї, ваша милосте — говорив дальше мі-нїстер поліції — всі відомости приводять до висновку, що ся смерть не була наслідком самовбійства, як ми передтим думали, але наслідком убійства. Показуєсь, що ґенерал Квеснель вийшов з клюбу бонапартистів, після чого зник. Того ранку була з ним незнана особа і мала бачити ся з ним на вулиці Ст. Жак; але на нещастє слуга ґенерала, який вбирав його волосє в тій хвилї, коли незнакомий вступив, хотяй чув назву вулиці, та не прислухав ся до числа.

Коли мінїстер поліції оповідав королеви, лице Віефорта, котрий слїдив за оповіданєм так, немов від сього зависіло його істнованє, ставало напереміну то блїдим, то румяним. Тепер король глянув на него.

— Чи ви думаєте, як і я, п. Віефорт, що ґенерал Квеснель, який уходив в них за прихильника самозванця, але який на дїлї був наскрізь вірний менї, згинув як жертва пляну бонапартистів?

— Се можливе, ваша милосте — відповів Віефорт. — Але чи се все, що відоме?

— Впали на слїд чоловіка, що назначував з ним стрічу.

— Впали на слїд? — спитав Віефорд.

— Так! Слуга описав того чоловіка. Був се пятьдесять до пятьдесять двох лїт віку, чорнявий, з чорними очима і кудлатими бровами та густими бакенбардами. Був одягнений в синий жупан, позащіпаний під саму бороду і в петельцї мав розетку офіцера Почетного Леґіону. Вчера бачили чоловіка, що зовсім відповідав описови, але на розї вулиць де ля Жуссіен і Кок'ерон стратили його з очий.

Віефорт випростував ся тепер в крїслї; коли мінїстер поліції говорив, він чув, що ноги під ним згинають ся, але довідавшись, що незнаний чоловік висмикнув ся з під зору аґента, який за ним наглядав, відіткнув свобіднїйше.

— Не переставайте шукати за тим чоловіком, добродію — сказав король до мінїстра поліції — бо коли ґенерала Квеснеля, який нам нинї так потрібний, замордували бонапартисти, чи хто инший, то убійників люто покараєсь.

При сїй бесідї короля Віефорд мусів зібрати всю свою силу, щоби не показати зворушеня, яке заява короля в нїм викликала.

— Як дивно! — продовжав король огірченим тоном. — Поліція думає, що все вже сказане, коли каже: убійства

доконано; а вже особливо, коли додасть: Ми впали на слід убійників.

— Вірю, що ваше величество бодай що до сього боку справи, будуть вдоволені.

— Побачимо. Я довше задержувати вас не буду, бароне. П. Вієфорт, ви мусите бути перемучені по так довгій подорожи; йдіть отже і відпічніть. Ви певно замешкали в вашого батька?

Сили опустили Вієфорта.

— Ні, ваше величество — відповів він — я спинив ся в Мадритськім Готели, при вулиці Турно.

— Але ви його бачили.

— Я пішов просто до князя Блякаса.

— Але ви будете з ним бачити ся?

— Не думаю, ваше величество.

— Ах, я забув — сказав Людвик XVIII. усміхнувшись так, що се вказувало, що всї ті питаня не були поставлені безцільно. — Я забув, що відносини між вами і п. Ноартіє не найкращі; се окрема посвята для королівської справи, за яку ви мусите бути винагороджені.

— Ваше величество, ласкавість, яку ви виявили для мене, є винагородою, яка остілько перевисшає мої бажаня, що я не можу бажати нічого більше.

— Менше з тим, добродію, ми вас не забудемо, будьте за се спокійні! Міжтим (тут король відчепив хрест Почетного Леґіону, який він звичайно носив на синім плащи коло хреста Святого Людвика, понад Святокармельським ордером і ордером Св. Лазара і дав його Вієфортови) — покищо прийміть сей хрест.

— Ваше величество милить ся — се хрест офіцерський.

— Прийміть його таким, яким даю — сказав Людвик XVIII., бо в мене нема часу, щоби постарати ся о инший. Блякас, подбайте, щоби вироблено почетний документ і переслано до п. Вієфорта.

Очи Вієфорта наповнили ся сльозами радости і гордости. Він взяв хрест і поцілував його.

— А тепер — сказав він — чи можу знати, які обовязки зволить вложити на мене ваше величество?

— Перше всього відпочиньте і памятайте, що коли не можете послужити менї в Парижи, ви можете зробити менї найбільшу прислугу в Марсилії.

— Ваше величество — сказав Вієфорт кланяючись — за годину я виїду з Парижа.

— Їдьте, добродію — сказав король — а колиб я вас забув (память королів коротка), не бійте ся мені про себе пригадати. Пане барон, пішліть за міністром війни! Ви, Блякас, останьте!

— Ах, пане — сказав міністер поліції до Вієфорта, — коли вийшли з Тіілєрів — ви входите відповідними дверми; ви забезпечили собі щасте.

— Та чи на довго? — сказав Вієфорт, прощаючи міністра, якого становище скінчило ся і оглянув ся за фіякром. За хвилю надіхав оден, якого він покликав. Сказавши візникови, куда їхати, він всів у візок і потонув в мріях своїх бажань.

Десять мінут опісля Вієфорт був вже в готели, де приказав приготовити власні коні і казав, щоби йому принесли снїдане. Він мав вже забиратись до їди, коли почув голос дзвінка, яким дзвонила сміла і сильна рука. Слуга отворив двері і Вієфорт почув вимовлене своє імя.

— Хто міг знати, що я вже тут?— сказав до себе молодий чоловік.

Слуга вступив.

— Що такого? — запитав Вієфорт. — Хто дзвонив? Хто за мною питав?

— Незнакомий, який не хоче подати свого імени.

— Незнакомий, який не хоче подати свого імени! Чогож він хоче від мене?

— Хоче говорити з вами

— Зі мною?

— Так!

— Чи він згадував моє імя?

— Так!

— Як він виглядає?

— Вік його буде коло пятьдесять літ.

— Високий чи низкий?

— Вашого росту.

— Чорнявий чи білявий?

— Чорнявий, дуже чорнявий; чорні очи; чорне волосе; чорні брови.

— А як одягнений? — запитав Вієфорт скоро.

— В синий жупан, тісно позащіплюваний, почетний леґіонер.

— Се він! — сказав Вієфорт і поблїд.

— О, Господи! — сказав незнакомий, якого опис ми вже мали два рази перед собою, вступаючи в двері — що за церемонії! Невжеж в Марсилії такий звичай, що сини позволяють батькам чекати у ждальнях.

— Отче! — сказав Вієфорт — отже я не помилив ся. Я був певний, що се ти мусиш бути.

— Так? Але коли ти був такий певний — сказав входячий — то позволь менї сказати, мій милий Жерарде, що се не по синівськи.

— Лиши нас самих, Жермейн — сказав Вієфорт. І слуга вийшов з кімнати з очевидним здивованем.

РОЗДІЛ XII.

Батько і Син.

Ноартіє — бо се був власне він — провів слугу очима, аж доки той не замкнув дверий. Та побоюючись, що його можуть підслухувати в переднїй кімнатї, він знов відхилив двері. Осторога його не була даремна, бо показало ся, що Жермейн стояв за дверми; як видно, не був він вільний від гріха, який знищив щастє наших перших родичів. Після того п. Ноартіє замкнув пильно двері передної кімнати, опісля спальнї і аж після того протягнув руку до Вієфорта, що слїдив всї його рухи зі здивованем, якого не міг ще позбути ся.

— Тепер, мій дорогий Жерарде, — сказав гість до молодого чоловіка, дивлячись дуже значучо — виглядаєш так, немов ти не дуже рад мене бачити.

— Мій дорогий отче — сказав Вієфорт — зовсїм противно, я дуже рад, але я так мало сподївав ся твого приходу, що се трошка мене здивувало.

— Але, мій дорогий друже — відповів п. Ноартіє сїдаючи — я мігби сказати то само про тебе, коли повідомляєш мене про своє весїлє, що має бути 28 лютого, а 4 марта ти тут, в Парижи.

— Коли я прибув сюди, мій дорогий отче — сказав Жерард, присуваючись до п. Ноартіє — не нарікай, бо власне задля тебе я прибув і можливо, що моя подорож буде для тебе спасенем.

— Отсе так! — сказав п. Ноартіє, витягаючись свобідно в кріслї. — Розкажи-ж менї про се, пане судіє, бо се мусить бути інтересне.

— Отче, ти чув о якімсь клюбі бонапартистів, що збираєсь на вулиці Ст. Жак?

— Число 53. Так, я єсьм там власне заступником предсїдателя.

— Отче, твій холод морозить мене.

— Алеж, мій дорогий хлопче, коли верховинцї виняли чоловіка з під закона, коли доводилось тікати йому з Парижа в фірі сїна, коли гонили за ним в пустини Бордо Робеспієрові хорти, він мусїв до богатьох річий привикнути. Але продовжай! Щож про сей клюб на вулиці Ст. Жак?

— Отсе вони спонукали ґенерала Квеснеля зайти там; і ґенерала Квеснеля, що вийшов з власного дому о девятій годинї вечером, знайшли другого дня в ріцї.

— Хтож оповів тобі ту гарну історію?

— Сам король.

— Коли так, то на твою історію я оповім тобі свою.

— Мій дорогий отче, я думаю, що вже знаю, про що ти хочеш менї оповісти.

— О, так ти чув, що його величество, цїсар, висїв на беріг?

— Прошу тебе, отче, тихійше — для твоєї і моєї справи. Так, я чув про те і знав навіть скорше, ніж ти; бо перед трома днями я їхав з Марсилїї до Парижа з найбільшим поспіхом і майже в розпуцї, що не міг скорше переслати через двіста лїґ перед себе тих думок, які мною володіли.

— Перед трома днями! Ти стратив розум. Алеж перед трома днями цїсар не був ще вступив на землю.

— Менше з тим; менї був відомий його плян.

— Як же ти про него довідав ся?

— З листа висланого до тебе з острова Ельби.

— До мене?

— До тебе, а який я знайшов в клунку післанця. Колиб лист був попав в руки кого другого, тебе би правдоподібно давно розстріляли.

Батько Вієфорта розсміяв ся.

— Говори, говори — сказав він — воно виглядає, що Реставрація*) навчила ся від Цісарства скорого полагоджуваня справ. Стріляти, мій хлопче! Ти виходиш наперед з пімстою. А деж той лист, про який ти говориш? Я знаю тебе занадто добре і тому певний, що ти не позволиш такій річи минути твоїх рук.

— Я спалив його побоюючись, щоби і клаптя не лишило ся, бож такий лист був би твоїм проклятєм.

— І також знищенєм твоїх надій — відповів Ноартіє — се я добре розумію. Але менї нїчого бояти ся, доки ти стоїш в моїй оборонї.

— Я роблю більше, нїж то, отче, я тебе спасаю.

— Мене спасаєш? Алеж дійсно справа стає щораз більше драматичною. Поясняй дальше!

— Я мушу знов звернути мою бесіду про клюб на улиці Ст. Жак.

— Виглядає, що той клюб робить поліції троха клопоту. Чомуж вони пильнїйше не слїдять? Вони би знайшли...

— Вони не знайшли, але впали вже на слїд.

— Так, сеж звичайна фраза; я се добре знаю. Коли поліція завинила, тодї вона каже, що впала на слїд, а уряд терпеливо чекає дня, коли почує, що слїд згубив ся.

— Так, алеж вони знайшли трупа. Ґенерала Квеснеля убито і всюда говорять про убійство.

— Убійство, чи так? Алеж хиба є які докази, що ґенерала замордовано? Людий знаходять в ріцї кождого дня, що втопили ся з розмислом, або не вміючи плавати.

— Отче, ти знаєш дуже добре, що ґенерал не був чоловіком, який втопив би ся з розпуки; а люди в сїчни не купають ся. Нї, нї! се булаби помилка. Ся смерть була явним убійством.

— Хтож се так означив?

— Сам король.

— Король! Я думав, що він є настілько великим фільозофом, щоб признати, що в політицї нема убійства. В політицї, мій дорогий, се знаєш ти так добре, як і я, нема людий, тільки ідеї; нема почувань, тільки інтереси. В політицї не вбиваємо чоловіка, ми усуваємо перешкоду. Чи хотїв би ти знати, що властиво стало ся? Добре, я тобі скажу. Думало ся, що на ґенерала Квеснеля можна спустити ся;

*) Відновлене королївства.

його поручили нам з Ельби. Оден з нас пійшов і запросив його на Ст. Жак, де він мав стрінути ся із товаришами. Він там прийшов і йому показано цілий плян — утечу з Ельби, пляноване повороту і т. д. Колиж він все почув і зрозумів до найменших подробиць, тоді відповів, що він рояліст. Тоді всі присутні глянули оден на другого. Після того зажадали від него присяги на мовчанку, що він і зробив, однакож його присяга була такою, що була хиба образою Провидіня. Однакож мимо того ґенералови позволено відійти свобідно — зовсім свобідно. Та до дому він не вернув. Щож би се значило? Хиба се, що вийшовши від нас він заблудив. Убійство! Дійсно ти Віефорте здивував мене. Ти, заступник прокуратора і засновуєш скаргу на таких злих основах. Чи я коли сказав тобі, коли ти, виповняючи свою рояліїстичну програму, відрубував голову комусь з моєї партії: „Мій сину, ти поповнив убійство“? Ні! Я казав: Дуже добре, пане, побіда по вашій стороні; та можливо, що завтра буде по нашій.

— Але, отче, треба бути осторожним; коли прийде наша черга, наша пімста буде широка.

— Я тебе не розумію.

— Ви надієте ся на поворот самозванця?

— Так!

— Ви милитесь; він не поступить дві милї в глубину Франції, як пійдуть за ним, припинять і зловлять, як дикого звіра.

— Дорогий приятелю, цісар в сій хвили є в дорозї до Ґреноблє; на 10-го, або 12-го він буде в Ліонї, а 20-го, або 25-го в Парижи.

— Населенє заворушить ся.

— Так, щоби його витати.

— Алеж він має ледво жменю людий з собою; а проти него вишлють армії.

— А вжеж! Вони будуть товаришити йому при в'їздї до столиці. Дійсно, ти Жерарде ще дитина. Ти уважаєш себе добре поінформованим, бо телеґраф сказав тобі три днї по прибутю: „Узурпатор (самозванець) висїв в Канте з кількома людьми. Його переслїдують”. Але де він є, що він робить? Про се ти нїчого не знаєш. Його переслїдують, се все, що ти знаєш. Однакож так будуть переслїдувати його аж до Парижа, не діткнувши ся рушниції.

— Ґренобле і Ліон є вірними королеви і стануть перед ним непроходимою стіною.

— Ґренобле отворить йому свої брами дуже радо; цілий Ліон поспішить його витати. Вір мені, що ми таксамо поінформовані, як і ви; і наша поліція така-ж добра, як і ваша. А може хочеш доказу? Добре! Ти хотів закрити від мене свою подорож, а однакож я знав о твоїм приїзді пів години по тім, як ти минув загороду. Ти сказав про напрям їзди лише твому візникови, однакож я маю твою адресу, а на доказ я прийшов сюди в тій самій хвили, коли ти сідав до стола. Подзвони отже, будь ласка, за другим ножем, вилками і тарелем, то разом пообідаємо.

— А вжеж! — відповів Віефорт зі здивованем — як бачу, то ви дуже добре поінформовані.

— Е, справа зовсім проста. Ви, котрі стоїте при власти, маєте лише ті способи, котрі за гроші можна дістати; ми, котрі надіємо ся, маємо способи, які лише посвята дає.

— Посвята? — сказав Віефорт сміючись.

— Так, посвята! Я вірю, що се слово означує многонадійну гордість. — І батько Віефорта протягнув руку до шнурка від дзвінка, щоби закликати слугу, якого син доси не покликав, але Віефорт задержав його руку.

— Зачекай, дорогий отче — сказав молодий чоловік — ще одно слово.

— Кажи!

— Хоч яка нікчемна є королівська поліція, однакож знає вона одну страшну річ.

— Щож такого?

— Вигляд чоловіка, який ранком того дня, коли ґенерал Квеснель зник, явив ся був в його домі.

— О, гідна подиву поліція і про се дізнала ся? І який же може бути той вигляд?

— Чорняве лице; волосє, брови і бакенбарди чорні; синий жупан, позащіплюваний до верха; розетка офіцера Почетного Леґіону в петельці; капелюх з широкими крисами і малякська палиця.

— Ах, ах, вони про се знають? — сказав Ноартіє — чому отже не взяли того чоловіка в свої руки?

— Тому, що вчера, чи передвчера він зник їм з очий на розі вулиці Кок'ерон.

— А чи не казав я, що ваша поліція нідочого?

— Так, але ще можуть його спіймати.

— А вжеж — сказав Ноартіє, розглядаючись недбало довкола себе — а вжеж, колиб того чоловіка ніхто не перестеріг, як се вже стало ся. — А дальше додав з усмішкою: — Чоловік сей після того змінить вигляд і одяг. — При тих словах він підняв ся, скинув свій плащ, краватку і підійшов до столика, на якім лежали синові прибори до убирання (тоалєта), намастив лице, взяв бритву і за хвилю тих бакенбардів не стало, які були для поліції такою гідною ознакою. Віефорт слідив за ним з перестрахом і подивом.

Коли бакенбардів не стало, Ноартіє дав голові новий вигляд; замісць чорної краватки взяв яснобарвний шаль, що лежав на верху отвореної подорожної торби; вдягнув замісць свого темно брунатний плащ сина, широкий з переду; опісля надів перед зеркалом капелюх сина з вузкими крисами, що припав йому дуже до лиця; лишаючи свою тяжку палицю в куті, він взяв легеньку тростинову палицю сина, з якою той деколи любив проходжуватись і яка помагала йому виявляти той поспіх, який був вродженою прикметою його вдачі.

— Гляди! — звернув ся він тепер до здивованого сина, коли ціла переміна була довершена — чи думаєш, що ваша поліція тепер мене пізнає?

— Ні, отче, — вистогнав Віефорт — бодай я не надію ся.

— А тепер, мій дорогий хлопче — продовжав Ноартіє — ти мусиш зужити своєї хитрости, щоби поспрятувати всі ті річи, які я в тебе лишаю.

— О, що до сього, то нема клопоту.

— Так, так! Тепер я вірю, що ти мав слушність і що ти дійсно вратував моє житє. Та я тебе запевняю, що дуже скоро відплачу ся тобі за се.

Віефорт потряс головою.

— Ти ще не дав переконати ся?

— Я бодай думаю, що ти можеш милити ся.

— Чи будеш знов бачити короля?

— Може.

— Чи будеш уходити в його очах за пророка?

— Пророків, що віщують зло, нерадо приймають на королївських дворах, отче.

— Так, але колись заплатять їм по заслузї. Коли припустимо, що можна буде ще раз привернути королївство, так тогди ти будеш великим чоловіком.

— Ну, нехай, але що міг би я королеви сказати?

— Скажи йому так: „Ваше величество, ви помиляєтесь що до настрою у Франції, а іменно що до думки міст і пересудів армії. Того, кого в Парижи ви звете страховищем з Корсики, которого в Наварі звуть самозванцем, того в Ліоні витають, як Бонапарта, а як цісаря в Ґренобль. Ви думаєте, що за ним слідять, гонять, лапають, а він поступає вперед так скоро, як його власні орли. Вояки, про яких ви думаєте, що вмирають з голоду, що обезсилені перемученєм і готові до утечі, ростуть, як клапті снїгу на снїговій кули, яка котить ся вперед. Найкраще було би вашому величеству забрати ся і лишити Францію її дійсному панови — тому, який її не купив, але здобув. І забрати ся не тому, що стоїте перед непевністю — бо ваш противник досить сильний, щоби показати вам свою ласку, — але тому, щоби не стягати пониженя для внука Святого Людвика, коли його житє буде залежати від чоловіка з Арколї, Маренґа, Австерліцу." Скажи йому так, Жерарде — або радше не кажи нічого. Нехай твоя подорож буде тайною; не хвали ся тим, що прийшов в Парижи робити, або зробив. Вертай як найскорше; їдь до Марсилії ночию, а до власного дому зайди задними дверми і там сиди, не показуючи себе нікому, спокійно і піддаючись всему; а вже головно — не виступай проти, бо присягаю перед тобою, що будемо поступати, як сильні люди, що знають своїх ворогів. Іди-ж, мій сину, йди мій дорогий Жерарде — а за твій послух моїм вітцївським приказам, або скажім, коли хочеш — дружним порадам — ми задержимо тебе на твоїм місци. В такий спосіб — додав Ноартіє усміхнувшись — будеш міг мене спасти ще раз, коли полїтична вага перехилить ся так, що ти станеш високо, а я стану низько. Прощай, мій дорогий Жерарде і приїхавши другий раз висїдай перед моїм порогом.

По сих словах Ноартіє вийшов, такий же холодний, як і підчас цілої інтересної бесіди. По його виходї Вієфорт, блїдий і зворушений, підійшов до вікна, відтягнув заслону і побачив, як його батько пійшов холодним і певним кроком попри двох чи трох непевного вигляду людий на розї вулиці, що були там очевидно на те, щоби арештувати чоловіка з чорними бакенбардами, в синім жупанї і в капелюсї з широкими крисами .

Віефорт стояв і без віддиху глядів, аж доки батько не сховав ся за рогом вулиці Біссі. Тодї допера підійшов він до всїх тих річий, які батько полишив. Він положив чорну

батькову краватку та його жупан на самий спід подорожної торби, кинув капелюх в кут темного закамарку, поломив палицю на дрібні кусні і положив на вогонь, надів подорожну шапку, закликав слугу, по лици якого було видно тілько цікавости, що міг би задати тисячу питань, заплатив готелевий рахунок, сів до візка, який на него вже чекав, довідав ся в Ліоні, що Бонапарте увійшов до Ґреноблє і поміж натовп народу, який він стрінув по дорозі, дістав ся до Марсилії — як жертва всїх надій і непевностий, які родять ся в серци гордого чоловіка при першім його успіху.

РОЗДІЛ XIII.

Сто днів.

П. Ноартіє був правдивим пророком і події поступали так скоро, як він предсказав. Всякому відома історія повороту Наполеона з Ельби — того небувалого і дивного повороту, не маючого рівного собі в минувшині і який правдоподібно остане одиноким і для будучности.

Людвик XVIII. не виявив великих з'усиль для відбитя несподіваного удару. Королївство, яке він ледво відбудував, хитало ся на непевних основах і треба було лише знаку імператора, щоби перевернути зовсїм ту будову, штучно склеєну з старинних пересудів і нових понять. Длятого Віефорт не зискав нїчого крім королївської вдячности (яка під сю хвилю могла йому навіть шкодити) і хреста Почетного Леґіону, якого він тепер з обчисленя не носив, хотяй Блякас доручив йому королївську про се постанову.

Наполеон був би без сумнїву позбавив Віефорта його становища, колиб не Ноартіє, що мав силу на цісарськім дворі. Так отже жірондист*) з '93 і сенатор з 1806 року помагав тепер тому, хто недавно йому помагав. Вся увага Віефорта підчас привернення цісарства — якого конець було

*) Член партії жірондистів, поміркованих републиканців, підчас французької революції.

можна легко предвидіти — була звернена на те, щоби заховати тайну, яку Данте майже розкрив. Уряду позбавлено лише королівського прокуратора, якого підозрівали о прихильність королеви.

Однакож ледво цісарську власть привернено, себто — ледво цісар вступив до Тіілерів і видав численні розпорядженя в тій малій кімнаті, з якою вже познакомили ся наші читачі і де він навіть знайшов на столі до половини наповнену табакирку Людвика XVIII., коли вже Марсиліянці — помимо заяв міського уряду — зачали розуміти, що пожар горожанської війни (який вчасти дало ся загасити на полудни) зачинає знов розгорюватись; треба було дуже мало, щоби попхнути населенє до вчинків більше рішучого насильства, ніж крики і зневаги вимірені супроти рояліствів (прихильників короля), коли тії відважили ся публично виступати.

Завдяки такій переміні поважний властитель корабля став не то, щоби всемогучим, бо Морель був хитрим і трошка боязким чоловіком — бодай остілько, що найгорячійші прихильники Наполеона закидали йому „поміркованість” — однакож став він настілько впливовим, щоби з його голосом числили ся, коли чого зажадав; а ми можемо легко вгадати, що се жаданє відносило ся до Данта.

Віефорт задержав свій уряд мимо того, що його шеф свій уряд стратив, однакож женячку відложив на догіднійшу пору. Колиб цісар остав на престолі, тоді Жерард буде потребувати ріжних союзників для піддержаня для него доброго становища, а таке старав ся здобути для него батько; колиж Людвик XVIII. повернув би на престіл, тоді зріс би значно плив Сен-Мерана, а тим самим і його власний і тоді вже можна буде зовсім спокійно подумати про женячку.

Заступник прокуратора був першим судовим урядником Марсилії, коли одного ранку двері отворили ся і його повідомлено, що Морель прийшов. Хтобудь другий зараз поспішив би приняти його, але Віефорт був думаючим чоловіком — він знав, що се було би ознакою податливости. Він отже заставив Мореля чекати в почекальни, хотяй в него нікого другого не було — чекати просто тому, що королівський прокуратор кождого заставляв таксамо чекати. Доперва по пятнайцяти мінутах переглядання часописи, він казав Мореля закликати.

Морель сподівав ся, що застане Віефорта прибитим та

побачив його таким, як перед шістьма тижнями, спокійним, рішучим, з усіми ледяними чемностями — тою непроходимою з усіх перегородою, яка відокремляє добре вихованого і простого чоловіка. Він вступав до кабінету Вієфорта з тою думкою, що судія буде перед ним тремніти; тимчасом йому самому пійшов мороз поза плечі, коли увійшовши побачив Віефорта, як той, сидячи, спер ся ліктем на стіл і підпер рукою голову. Морель спинив ся на порозї. Віефорт глянув на Мореля так, немов не міг його зараз пізнати і аж по хвили, бачучи, що гість мне в руках капелюх, сказав:

— Думаю, що пан Морель?

— Так, пане.

— Зайдіть близше — сказав судія, повівши поважно рукою — і скажіть, якій обставині можу завдячувати ваші відвідини.

— Чи не відгадуєте, пане? — запитав Морель.

— Найменше ні; але буду рад, коли зможу вам в чім небудь послужити.

— Все від вас залежить.

— Будь ласка все розказати.

— Пане — почав Морель, відзискуючи певність себе під час бесіди — ви памятаєте, що кілька днів перед тим, як висів на землю його величество цїсар, мені довело ся вставлятись в справі молодого чоловіка, мого корабельного підофіцера, якого оскаржували, що має зносини з Ельбою. Зносини, які тоді були злочином, нині є заслугою. Тогди ви служили Людвикови XVIII. і не показали надмірної ревности — се був ваш обовязок; нині служите Наполеонови і повинні його піддержувати — се рівнож ваш обовязок. Я отже прийшов запитати, що стало ся з тим молодим чоловіком?

Віефорт напружив всі сили, щоби над собою запанувати.

— Скажіть мені його імя.

— Едмонд Данте.

Віефорт раднїйше згодив би ся стати перед дулом пістолї на віддалї двайцять пяти кроків, як почути се імя; але не показав жадного зворушеня.

— Данте — повторив він — Едмонд Данте?

— Так, пане.

Віефорт отворив книгу, опісля пійшов до стола, від стола вернув знов до книг і тоді звернув ся до Мореля:

— Чи ви певні, що не милите ся, пане? — сказав він найбільше спокійним голосом на світі.

Колиб Морель вмів спостерігати, або мав більше досвіду в подібних справах, він би здивував ся, що „королівський прокуратор” відповідає йому про сю справу, замісць післати його до начальників вязниці, або начальника вязничного відділу. Але Морель, завівшись в надії на викликане страху, не бачив тепер ознаки піддаваня ся. Тимчасом Вієфорт все добре обчисляв.

— Ні — сказав Морель — я не милю ся. Я знав його десять років, а послідних чотири був він в моїй службі. Я приходив перед шістьма тижнями, як можете собі пригадати, просити для него помилуваня, як приходжу нині просити для него справедливости. І ви були приняли мене дуже холодно. О! Рояліісти поступали тоді дуже строго з бонапартистами!

— Пане — почав Вієфорт — я тогди був рояліїстом, бо вірив, що Бурбони є не тілько наслідниками престола, але також вибранцями народу. Та чудесний поворот Наполеона показав, що я милив ся; правним монархом є той, за ким є любов народу.

— Слушно! — закликав Морель — тішить мене ваша бесіда і я можу з неї ворожити щасте для Едмонда.

— Заждіть хвильку — сказав Вієфорт перевертаючи картки книжки — ось я маю його: моряк, що мав женити ся з каталянською дівчиною. Тепер пригадую, се було поважне оскаржене.

— Як се так?

— Ви ж знаєте, що коли звідси відїхав, то його забрали до вязниці Палати Справедливости.

— Отжеж?

— Я доніс про се властям в Парижи та післав знайдені при нім папери. Самі ж признаєте, що се був мій обовязок. Тиждень пізнійше його забрали.

— Забрали! — сказав Морель. — Щож могли вони з ним зробити?

— О, його забрали до Фенестреле, до Пінероль, або на остров св. Марґарети. Та він котрогось недалекого дня поверне, щоби обняти команду над вашим кораблем.

— Нехай вертає, а його місце чекає на него. Але як же се, що він доси не вернув? По моїй думці справедливість

бонапартистів вимагає, щоби найперше освободити тих, яких позамикала несправедливість рояліст ів.

— Не занадто спішіть ся, пане Морель — відповів Вієфорт. — Ми мусимо у всіх справах поступати після закона. Приказ арештувати вийшов від найвисшої власти, а приказ освободити мусить вийти з того ж самого жерела. А що Наполеон ледво перед двома тижнями обняв владу, то ще сї справи не могли прийти на чергу до його рук.

— Але чи не можна приспішити всїх тих формальностий тепер, коли наша справа стала горою? Я маю кількох приятелів і троха впливу і чейже зможу освободити його з арешту.

— Він не був арештований.

— Алеж він попав в реєстр вязнів.

— В справах політичних не провадить ся реєстрів вязнів. Справа уряду вимагає часом, щоби чоловік зник, не лишивши по собі жадного слїду. А реєстр мігби привести до нового розслїду справи.

— Можливо, що таке бувало в Бурбонів, але тепер...

— Воно завсїгди те саме, дорогий Морелю, ще від Людвика XIV. А цїсарська дисциплїна вязниць навіть більше строга, нїж дисциплїна самого Людвика XVIII. і число вязнїв, яких імен не записано до реєстрів, несчислене.

Колиб в Мореля і було яке підозрінє, то так велика отвертість була би його знищила.

— Якаж ваша рада, що менї робити, щоби приспішити поворот бідного Данта? — запитав він.

— Просити мінїстра.

— Так, алеж я знаю, що се значить; мінїстер дістає кождого дня три сотки просьб, а перечитає лише три.

— Так, се правда. Тількож він перечитає просьбу, яку я окремо підпишу і доручу.

— А чи потрудитесь ви се зробити?

— Дуже радо. Тодї Данте був винен, але він невинен тепер; і нинї моїм обовязком є освободити його таксамо, як перше було його засудити.

Таким способом Вієфорт обминув небезпеку слїдства, яке — хоч не конечно, але дуже можливо — було би могло довести його до руїни.

— Та якжеж звертатись менї до мінїстра?

— Сїдайте ось тут — сказав Вієфорт, даючи йому своє місце — і пишіть, що вам скажу.

— Зробите мені велику прислугу.

— Сідайте! Не тратьте часу, бо і так вже за богато стратили.

— Се правда. Згадати б, що молодий чоловік чекає, терпить, в розпуку попадає.

Вієфорта обляло морозом на згадку про мовчазну і темну тюрму, яка його проклинає, але він зайшов за далеко, щоби міг вернути ся. Вієфортова гордість мусить Данта роздавити.

Вієфорт подиктував просьбу, в якій, удаючи найщирійшу волю, прибільшив патріотизм Данта і його заслуги для Банапартого. В тій просьбі Данте виходив одним з найдіяльнійших чинників в повороті Наполєона. Можна було сподівати ся, що на вид такого документу мінїстер сейчас скаже його освободити. Коли письмо було готове, Вієфорт прочитав його голосно.

— Того досить — сказав він — лишіть решту для мене.

— Чи се письмо скоро пійде?

— Нинї.

— З вашим підписом?

— Найкраще, що можна зробити, то ствердити правдивість змісту вашої просьби. — І сївши підписав письмо.

— Чи треба ще чого більше? — запитав Морель.

— Ждіть — відповів Вієфорт — я вже решту зроблю.

Таке запевненє дуже вдоволило Мореля. Попращавшись з Вієфортом він поспішив до старого Данта з вісткою, що скоро побачить сина.

Однакож Вієфорт не післав просьби до Парижа, але заховав її старанно в себе, радіючи, що справа так склала ся — зовсїм добре навіть на той випадок, колиб прийшло знов до відновленя королївства.

Так Данте лишив ся забутим вязнем в глибинї вязничного льоху. Він не чув нічого про заворушеня, які були при упадку Людвика XVIII., анї про ще більші розрухи, які були при упадку цїсарства.

Але Вієфорт слїдив за всїм дуже пильно і прислухував ся до всего з найбільшою увагою. В часї Сто Днів*) Морель два рази поновляв жаданє і Вієфорт оба рази потїшав його

*) Сто Днів — час між поворотом Наполеона і зреченем ся престола — від 10. марта до 28. червня 1815 р.

обіцянкою. Вкінци прийшла велика подія коло Ватерльо *) і Морель більше не приходив. Він зробив, що міг, а яка будь нова проба була би вийшла лише на його власну шкоду.

Людвик XVIII. вернув знов на престіл. Віефорт, в якого памяти з Марсилією вязало ся богато болючих споминів, постарав ся, що його назначено королївським прокуратором в Тулюзї, а два тижнї пізнійше оженив ся з Реною, якої батько стояв тепер на королївськім дворі лучше, нїж коли передтим. Так можна пояснити, чому Данте в часї Сто Днів і по Ватерльо лишив ся у вязниції, забутий Богом, коли вже не людьми.

Данґляр розумів весь розмір нещастя, що упало на Данта, але як всї люди неглубокої думки, так і він називав се „присудом Провидїня”. Однакож коли Наполеон вернув до Парижа, Данґляр підупав на дусї і йому стало страшно стрінути ся з Дантом, готовим до пімсти. Через те він повідомив Мореля, що бажає лишити море та одержав від него поручене до еспанського купця, до якого вступив на службу при кінци марта — себто десять, або дванайцять днів по повороті Наполеона. Тодї він відїхав до Мадриту і більше не було про него чутки.

Щож до Фернанда, то сей знав про Данта лише те, що його нема. Що з ним стало ся, він не старав ся розвідати. Хиба що підчас спокою, який давала йому відсутність суперника, він роздумував вчасти над ошукою Маркиди що до причини відсутности Данта, а вчасти про те, якби йому виїхати і забрати з собою Маркиду; так думав він сидячи на шпилю Фаро в тім місци, з якого було видно Марсилїю і село Каталяни; тут він немов то вижидав появи молодого, гарного чоловіка, що мав бути для него післанцем пімсти. І він постановив, що тодї убє Данта, а потім і себе. Однакож Фернанд милив ся -- він би себе не убив, бож в него лишала ся ще якась надія.

В тім часї вийшов послїдний поклик до зброї і всї люди Франції, спосібні до бою, поспішили на поклик імператора. Фернанд відійшов з послїдними, несучи з собою важку думку, що в його неприсутности Данте може вернути і оженить ся з Маркидою. Колиб же Фернанд дійсно думав про самовбійство, то зробив би се розстаючись з Маркидою.

---

*)Ватерльо — французьке село, 11 миль на полудне від Брукселї, де Велїнґтон, анґ. ґенерал, побив армію Наполеона 18 червня, 1815.

Привязане і співчуте, яке показав він в її нещастю, викликали такі наслідки, до яких завсігди спосібні шляхотні уми — Маркида завсігди дуже поважала Фернанда, а тепер поважане скріпило ся ще і вдячністю.

— Мій брате — сказала вона, завдаючи йому на плечі торністру — хорони себе, бо колиб ти згинув, я лишила би ся сама на світі. — І сї слова влили промінь надії в серце Фернанда. Колиб Данте не вернув, Маркида вкінци була би його.

Маркида лишивши ся сама, дивила ся на безкраю рівнину, яка ніколи не виглядала такою мертвою, як тепер, та на море, що ніколи не було таке безконечне. Нераз можна було її бачити, як блукала коло села Каталяни, заливаючись сльозами. Часом стояла вона — німа і непорушна, як статуя, з очима зверненими на Марсилію; иншим разом сїдала на берег і прислухуючись до шуму филь, вічних як її смуток, і питала себе, чи не лучше було би кинути ся в пропасть океану, ніж мучитись так важко і безнадійно. І була би в неї відвага се зробити, колиб не релїґійні почуваня, які вратували її від загибелї.

Кадерус, подібно як і Фернанд, записав ся до армії, але що був жонатий, то його післали лише на пограниче. Старий Данте, який держав ся лише надією, з упадком Наполеона всю надію стратив. Пять місяців по тім, як розстав ся з сином і майже в тій годині, в котрій був арештований, він віддав Богу духа на руках Маркиди. Похорон відбув ся коштом Мореля, який поплатив також невеличкі довги, які за небіщиком лишили ся.

В тім, що зробив Морель, було не тілько добродійство; тут була відвага — бо помагати хочби на смертній постели батькови такого небезпечного бонапартиста, як Данте, уважало ся злочином.

РОЗДІЛ XIV.

Два вязні.

Минав рік по тім, як Людвик XVIII. знов засів на престолі, коли головний інспектор вязниць мав відвідати Шато д'Іф. Данте в глубині своєї келії чув гамір, який спричиняли приготованя на приняте інспектора — чув голоси, які в глубині, де він перебував, міг чути лише вязень, що серед безнастанної тиші призвичаїв ухо до тишини остілько, що в глуху ніч чує як павук снує павутину і час від часу падає кропля води, що зібрала ся на стели його льоху. Він відгадував, що щось незвичайне роблять живі люди; він же так довго не бачив світа, що зачав уважати себе мертвим.

Інспектор відвідував келії і льохи оден за другим. Він питав вязнів, чи пожива їх добра і чи не мають яких домагань. Загальна відповідь була, що пожива недобра і вони бажали би бути свобідними. Інспектор питав, чи не жадають чого більше, на що всі крутили заперечуючо головами. Чогож їм треба поза свободою? Вкінци інспектор звернув ся сміючись до начальника:

— Я не знаю, яке значінє уряд привязує до тих марних відвідин. Коли бачиш одного вязня, то бачиш всіх — всюда одно і те саме: пожива зла і кождий невинен. Чи нема ще инших?

— Небезпечні і божевільні сидять в льохах.

— Ходімо до них — сказав інспектор змученим голосом. — Я мушу свій обовязок сповнити. Ходімо!

— Треба перше післати за двома вояками — сказав начальник. — Вязні часом через важке житє, і щоби дістати засуд на смерть, непотрібно кидають ся на людий і ви могли би стати їх жертвою.

— Зарядіть всяку можливу осторогу — сказав інспектор.

Сейчас покликано двох вояків і інспектор зійшов по сходах, таких брудних, таких вогких і темних, що самий сей

перехід разив болючо око, викликав відразу і стримував віддих.

— Ох! — закликав інспектор задержуючись серед дороги — чи є такий чорт, якого можна би тут саджати?

— Мешкає тут найнебезпечнійший заговірник і нам приказано наглядати над ним як найпильнійше, бо дуже він відважний і завзятий.

— Чи він сам?

— Так.

— Як довго він тут?

— Майже рік.

— Чи його посаджено тут від самого початку?

— Ні, а доперва аж тоді, коли хотів убити ключника.

— Убити ключника?

— Так, того самого, що нам присвічує. Чи-ж не правда се, Антоне? — запитав начальник.

— Чи треба внести на него скаргу? — запитав інспектор.

— О, ні, се непотрібно. Його вже досить покарано. Крім того він майже божевільний, а вже на слідуючий рік певно ним буде.

— Остілько для него лучше; буде менше терпіти — сказав інспектор. Ся увага якраз показувала, що він був чоловіколюбною людиною і відповідною для такого уряду.

— Правда ваша, добродію — додав начальник — і ся ваша увага показує, що ви розважно поступаєте. Та около двайцять кроків звідси маємо инший льох, до якого зійдете иншими сходами; там сидить священик, провідник давної італійської партії. Він є тут від 1811 року, а в 1813 стратив розум і від того часу дуже змінив ся. Перше плакав — тепер сміє ся; перше марнів — тепер товстіє. Краще би вам на него подивити ся, ніж на других, бо його без'умство дуже потішаюче.

— Я хочу побачити їх обох — відповів інспектор. — Я мушу сумлінно виповнити обовязок. — Додати би, що се були перші відвідини інспектора і він хотів перед властями похвалити ся. — Відвідаймо вперед найблизшого.

— Дуже радо — сказав начальник і дав знак ключникови, щоби отворив двері. При брязкоті ключа і скрипі завісів, Данте, що сидів скулившись в куті льоху, і до якого долетів радісний промінь світла, підніс голову. На вид не-

знакомого, освічуваного двома ключниками, при двох вояках і до якого начальник говорив скинувши капелюх, Данте зрозумів, що надійшла хвиля, коли зможе заявити свою справу перед властями, отже скочив наперед з заложеними руками.

Два баґнети показались на переді в одній хвили, а інспектор відступив два, або три кроки назад. Данте побачив, що його представляють, як небезпечного вязня. І він, прибравши такий вираз лиця, з якого пробивала ся шляхотність серця і покора, зачав говорити майже святими словами, що дуже присутних здивувало; він хотів зворушити серце інспектора.

Інспектор слухав його уважно, а там звернувшись до начальника, сказав:

— Він стане релїґійним; він тепер вже більше лагідний. Він боїть ся і відступає перед баґнетами, а без'умний нікого не боїть ся. Я поробив деякі інтересні спостереженя що до сього ще в Шарентонї.

Тогди звернув ся він до вязня:

— Чого жадаєш?

— Хочу знати, який мій злочин; хочу, щоби поставлено мене перед суд і, сказавши коротко, коли винен — нехай розстріляють, коли невинен — нехай освободять, як невинного.

— А чи добре дають їсти?

— Я вірю, що дають; я не знаю, але се маловажна справа. Важне не тілько для мене, нещасного вязня, але може ще більше для урядників визначуючих справедливість, а ще більше для короля, котрий панує над нами, щоби невинний чоловік не ставав жертвою чорного доносу і щоби не гинув проклинаючи своїх катів.

— Ти нинї дуже смирний — зауважив начальник, — але не завсїгди був ти таким. Колись-то, приміром, коли хотів убити ключника . . .

— Се правда, пане, і я прошу прощеня, бо він відносив ся до мене завсїгди добре. Але я не памятав, я був лютий.

— А тепер ти таким не є?

— Нї! Вязниця зогнула, зломила, знищила мене. Я тут так довго . . .

— Так довго? Колиж тебе арештовано? — запитав інспектор.

— Се було 28 лютого 1815 року, о пів до третої по полудни.

— Нині маємо 30 червня 1816, отже-ж всего сімнайцять місяців.

— Тілько сімнайцять місяців! — повторив Данте. О, ви не знаєте, чим є сімнайцять місяців у вязници. Се сімнайцять віків, особливо для чоловіка, як я, котрий стояв перед здійсненєм своїх бажань; для чоловіка, як я, що думав взяти собі дружину, яку обожав; який бачив перед собою шлях до становища, аж поки все зникло в одній хвили... Дня того з між найкращих радостий дня я попав нагло в непроглядну ніч; чиї пляни знищені і який не знає навіть про судьбу своєї нареченої, ані навіть, чи його старий батько ще жиє. Сімнайцять місяців вязниці для чоловіка, що привик віддихати вільним воздухом моря, що звик до свобідного житя моряка, до простору, до незмірности, до безконечности! Пане, сімнайцять місяців у вязници є більшою карою, ніж належить ся за найогиднійші злочини, які можна назвати людською мовою. Пожалійте мене і просіть для мене — не прощеня, але суду. Пане, я хочу лише стати перед судіями; а вони не повинні відмовити суду оскарженому.

— Побачимо — сказав інспектор. Звернувшись же до начальника, сказав: — Що не казати, а сей бідняга мене зворушив. Мусите показати мені реєстр.

— Розумієсь, але ви побачите страшні замітки про него.

— Пане — продовжав Данте — я знаю, що ви не маєте сили висвободити мене, але ви можете вставитись за мною, ви можете поставити мене перед суд. Того одного я прошу.

— Світіть мені — сказав інспектор.

— Пане — закликав Данте — я чую з ваших слів, що в вас зродило ся милосердє; подайте мені бодай надію.

— Того сказати не можу — відповів інспектор. — Я можу лише обіцяти, що розгляну твою справу.

— Ох! Тогди я буду вільний! Я буду свобідний!

— Хто тебе арештував?

— П. Віефорт. Запитайте його, що він скаже.

— П. Віефорта нема вже в Марсилії; він тепер в Тулюзі.

— Тепер я не дивую ся — сказав Данте — що мене тут тримають, коли одинокого мого заступника перенесено.

— Чи мав він яку особисту причину супроти тебе?

— Зовсім ні; він відносив ся до мене дуже щиро.

— Коли так, то чи можу опирати ся на записках, які він лишив, або які може мені дати?

— Цілком!

— То добре. Тепер чекай терпеливо.

Данте впав на коліна і прошептав молитву, в якій поручив Богу чоловіка, який зайшов до його льоху, немов Спаситель, що визволяв з пекла грішні душі. Двері замкнули ся; однакож новий товариш лишив ся з ним — лишила ся надія.

— Чи хочете бачити реєстр зараз — запитав начальник — чи підемо до иншої келії?

— Відвідаймо всіх. Коли я раз вийду на верх, то не буду мати відваги зійти сюда знов.

— О, сей не такий як тамтой і його божевілле не робить такого вражіня, як розум отсего його сусіда.

— Як же воно проявляєть ся?

— Він уявляє собі, що посідає незмірні богацтва. Першого року він давав правительству міліон лірів, коли його освободять; другого року давав два; третого три; і так з кождим роком прибільшує. Тепер він тут пять років. Він схоче з вами особисто поговорити і буде жертвувати пять міліонів.

— О, се дуже інтересне! Як же той міліонер називає ся?

— Священик Фарія.

— Число 27 — додав інспектор.

— Так, се тут. Антоне, отвори двері!

Ключник відомкнув і інспектор дивив ся не без інтересу до келії „дурного Фарії". На середині келії, в колесі нарисованім відломком зі стіни, сидів чоловік, на якім ледво держали ся якісь лахи. Він рисував в тім колесі ґеометричні фіґури і здавало ся, що був таксамо занятий сим, як Архімед*), коли вояк Марцеля убив його. Він не порухав ся на скрип дверий і дальше рисував, аж доки незвичайне світло смолоскипів не освітило стін його мешканя. Доперва тоді, піднісши руку, він побачив кілька осіб в своїй кімнаті. Він поспішно взяв покривало з постелі і обвинув себе ним.

— Чого жадаєш? — запитав інспектор.

---

*) Архімед з Сиракуз, славний математик. Коли Римляне заняли Сиракузи, приказано було щадити його жите, однакож якийсь жовнір убив його в хвили, коли той був занятий розвязуванем якоїсь математичної задачі. Жив від 287 до 212 перед Христом.

— Я, пане — відповів запитаний з виразом здивованя — нічого не потребую.

— Ти не розумієш — продовжав інспектор. — Уряд післав мене сюда оглянути вязниці і почути жаданя вязнів.

— О, так се що иншого — сказав вязень — і я сподію ся, що оден другого зрозуміємо.

— Отсе — шепнув начальник — він починає, як я вже говорив.

— Пане — продовжав вязень — я є священик Фарія, родив ся в Римі. І через двайцять літ був я секретарем кардинала Спади і мене арештовано, хоч незнаю за що, 1811 року. Від того часу я жадав увільненя від італійського і француського уряду.

— Чому від француського уряду?

— Бо мене арештовано в Піомбіно і я припускаю, що Піомбіно, подібно, як Мілян і Фльоренція, стало столицею якоїсь француської провінції.

Інспектор і начальник глянули на себе з усмішкою.

— Добрий чоловіче — сказав інспектор — твої новини з Італії дуже давні.

— Вони відносять ся до часу, коли мене арештовано — відповів священик — а що імператор сотворив нове римське королівство для свого новонародженого сина, я припускаю, що він зрозумів мрії Махіявелля і Цезара Боржії*), які бажали видіти Італію одним злученим королівством.

— Добродію — сказав інспектор — Провидінє перемінило той великанський плян, який ви так сердечно поручаєте.

— Се одинокий плян, щоби Італія була щаслива і свобідна.

— Дуже можливо, але я не прийшов, щоби розбирати з вами питаня італійської політики. Я прийшов, щоби довідатись, чи не маєте яких скарг що до поживи і мешканя.

— Пожива така сама, як і в других вязницях, себто дуже погана; мешканє дуже нездорове, але як на льох, то уві-

---

*) Нікколько Махіявеллі (або Макіявеллі) — італійський визначний політик і письменник, фльорентієць. Був секретарем Фльорентійської Републики від 1498 до 1512. Був арештований, як заговірник супроти Медичеїв, та увільнений, провів послідні літа занимаючись письменництвом. Родив ся 1469, вмер 1530 р.

Цезар Боржія — син папи Александра VI. Став Кардиналом в 17 році житя, але покинув се становище і став вояком, де виявив велику жорстокість. Вмер 1507 р.

йде. Та се маловажне; одно, про що хотів би я поговорити, се тайна найбільшого значіня, яку хочу відкрити.

— Тепер приходимо до справи — шепнув начальник.

— І тому я рад, що можу вас бачити — продовжав священик — хотяй ви перервали найважнійші мої обчисленя, котрі, колиб повело ся, змінили би систему Нютона*). Чи міг би я поговорити з вами кілька слів приватно?

— Що я вам говорив? — сказав начальник.

— Ви знали його — почав інспектор, а звернувшись до Фарії, сказав: — О що просите, се неможливе.

— Але — сказав священик — я хочу говорити о великій сумі гроший, що виносить пять міліонів.

— Точно та сума, про яку ви згадували — шепнув інспектор.

— Однакож — продовжав Фарія, бачучи, що інспектор забирає ся до відходу — се не конечне, щоби ми були самі; пан начальник може бути присутним.

— На нещасте — сказав начальник — я наперед знаю, про що хочете говорити; правда, що се про ваші скарби?

Фарія глянув на начальника таким поглядом, що всякий запевнив би ся, що сей чоловік зовсім здоровий. І глянувши, сказав:

— Без сумніву, що про теє-ж; про що инше мав би я говорити?

— Пане інспектор — звернув ся начальник до інспектора — я можу сам оповісти вам цілу історію, бо вона дзвонить мені в ухах протягом послідних чотирох літ.

— Се показує — додав від себе священик — що ти подібний до тих, про яких Біблія каже, що: мають очи, а не бачать; мають уха, а не чують.

— Уряд не потребує ваших скарбів — сказав інспектор — задержіть їх, доки не станете свобідним.

Очи Фарії заясніли; він злапав інспектора за руку і заговорив:

— Але коли мене не увільнять; коли наперекір усій справедливости мене будуть держати в сім льоху; коли умру і не відкрию нікому своєї тайни, тоді скарби пропадуть. Чи-ж не лучше, щоби уряд мав з них користь, а я таксамо?

*) Ізаак Нютон — славний анґлійський натураліст-фільозоф. Найбільше відомим його науковим здобутком було відкрите закона притяганя. Писав богато наукових і других річий. (1642—1727).

Я можу посунути суму до шість мільонів, пане; дам шість мільонів, а сам буду задоволений тим, що остане, коли зможу дістати свободу.

— Вірте мені, — сказав інспектор до начальника притишеним голосом — колиб мене не упереджено, що він божевільний, я мусів би повірити його словам.

— Але-ж я не божевільний! — крикнув Фарія, якого привикле до тишини ухо не пропустило й одного слова інспектора. — Богацтво, про яке говорю, є дійсним і я готов підписати угоду, в якій з'обовяжу ся вказати місце, де треба копати; колиж мої слова не справдять ся, приведіть мене назад сюди — я більше не жадаю.

Начальник розсміяв ся.

— Як же далеко те місце?

— Сто ліґ.

— Се зовсім не зла думка — сказав начальник. Колиб кождий вязень взяв собі до голови їхати сто ліґ, треба би посилати з ними сторожів, та всеодно малиб вони всі найкращу нагоду до втечі.

— Такі пляни не новина — додав інспектор і добродій Фарія не може похвалити ся їх винаходом. — Тогди звернувшись до Фарії, сказав: — Я питаю, чи вам дають добре їсти?

— Заручіть мені — відповів Фарія, не слухаючи, яке було питанє — що увільните мене, коли покаже ся, що я говорю правду, а я готов лишити ся тут, коли ви пійдете до вказаного місця.

— Чи дають вам добре їсти? — повторив інспектор.

— Пане, для вас нема жадної небезпеки, бо я ще раз кажу, що остану тут; нема отже і мови про утечу.

— Ви не відповідаєте на моє питанє — сказав інспектор знетерпеливившись.

— Зовсім таксамо не відповідаєте ви на моє — крикнув Фарія. — І тому нехай спаде на тебе проклін, як рівнож на всіх инших дурнів, які не хотіли мені вірити. Не хочете ви мого золота, отже задержу його для себе. Ви не хочете дати мені свободи, так Бог дасть її мені. Забирайтесь! Більше не маю що казати. — Сказавши се Фарія, скинув простирало і сів на давнім місци докінчувати обчисленя.

— Що він там робить? — запитав інспектор.

— Числить свої скарби — відповів начальник.

Чуючи сей насміх, Фарія глянув на начальника поглядом найбільшої погорди.

Інспектор вийшов і ключник замкнув двері келії.

— Мабуть він був колись богатим — сказав інспектор. А може снило ся йому і він пробудив ся божевільним.

— Вкінци — додав інспектор, виявляючи своєю увагою душу зіпсутого чоловіка — колиб він був богатий, він не був би тут.

Так скінчили ся сї відвідини для священика Фарія. Він остав в своїй келії, а сї відвідини лише скріпили віру в його божевілле.

Каліґуля, або Нерон*), які так ревно шукали за маєтками, ті, які шукали неможливого, були би за маєток дали нещасливцеви свободу дихати тим воздухом, якого так бажав, але королї новійших часів, що обертають ся в границях правдоподібности, не мають вже відваги виявити своїх бажань. Вони боять ся уха, що слухає їхніх приказів, боять ся ока, що слїдить за їхніми вчинками. Давно королї вірили, що вони є, або бодай казали, що вони є синами Юпітера**) і держали ся до певної міри звичаїв бога, їх вітця. Що дієть ся за хмарами, тяжко зараз доказати; але нинїшні королї держать себе готовими до відповіди перед всїми людьми.

Полїтика деспотичних урядів завсїгди вимагала, щоби жертви їх полїтики другий раз на світ не показували ся. Як Інквізиція***) рідко коли позволила, щоби її жертви показували ся на світ з повикручуваними членами і ранами від мук, таксамо божевілле держать в келії, а коли воно пе-

---

*) Каліґуля — римський цїсар, панував від 37 до 41 рр. по Христї. Провадив марнотратне і злочинне жите.

Нерон — римський цїсар, панував від 54 до 68 рр. по Христї. Жите його було дуже злочинне, поубивав богато своїх близких і визначних людий; підозрівають, що се він казав запалити Рим, щоби натїшити ся видом пожару; мучив христіян, а вкінци — боячись попасти в руки виведених з терпеливости власних підданих — відобрав собі жите.

**) Юпітер — римський найстарший бог; в Греків звав ся він Зевс або Дзевс.

***) Церковний трубунал, оснований за папи Інокентія IV., 1248 р. Заданем його було — судити і карати еретиків і сей трибунал найгірше лютував в Еспанії, менше в Італії, Німеччині і полудневій Франції. Сила Інквізиції зачала слабнути в 17-ім столїтю, а впала в Европі зовсїм на початку 19-го столїтя.

рейде, жертву переводять до якогось понурого шпиталю, де лікар в понівеченім останку людського єства, яке передала йому вязниця, не знаходить ані чоловіка, ані розуму. Те саме божевілля священика Фарія, що збожеволів у вязниці, держало його постійно у запертю.

Інспектор додержав приреченя даного Дантови. Він переглянув реєстр і знайшов, що до Данта, таку увагу:

ЕДМОНД ДАНТЕ.	Незмірно завзятий бонапартист; брав участь в повороті з Ельби. Треба мати над ним найострійший надзір.

Ся увага була писана иншою рукою, ніж решта письма, що властне вказує, що була вона додана в часі його приміщеня в арешті. Інспектор не міг сперечати ся з таким присудом і лише написав: „Не можна нічого зробити".

Сі відвідини, так сказатиб, привернули Данта до житя. Відколи вступив до вязниці, він забув числити дні, а тепер інспектор дав йому нову дату і він її не забув. Він написав на стіні відломком зі стіни: „Липень 30, 1816" і від того часу він робив кождого дня знак, щоби не стратити знов числа. Минали дні, минали тижні, почали минати й місяці. Данте чекав. З початку сподівав ся, що буде вільний за два тижні і ті два тижні проминули. Тоді почав думати, що інспектор згадає про його справу аж коли верне до Парижа, а се буде, коли обіде назначені йому місця. Данте числив се на три місяці. Але три місяці минули, минуло і шість. І протягом усіх тих місяців не зайшла жадна зміна на краще і Данте зачав уявляти собі, що відвідини інспектора були лише сном, уявою його мозку.

По році старого начальника вязниці перенесено в инше місце; його перенесено в Гам. Він забрав з собою кількох з вязничної прислуги, а між ними і Дантового ключника. Прийшов новий управитель. Він був за лінивий, щоби запамятувати імена вязнів, отже замість імен запамятав їх числа. В сім страшнім місци було пятьдесять закамарків, а їх мешканці були позначені числами. І нещасний молодий мущина тепер не звав ся вже Едмонд Данте, але „Число 34".

РОЗДІЛ XV.

Ч. 34 і Ч. 27.

Данте перейшов через усі степені лиха, які лише забутий в льоху вязень може пережити. Він почав гордістю — се був природний наслідок надії і свідомости своєї невинности; опісля зачав він сумнівати ся, що до своєї невинности — і сей сумнів оправдував до певної міри віру управителя в його умову слабість. Дальше спустив ся він з верха своєї гордости — він просив, хоч покищо не Бога, але просив людий. Щоби молодий чоловік почав шукати Бога і покладати на него надію, він мусить спробувати усі другі надії.

Данте отже просив, щоби його перенесли з його тепершного льоху до иншого — бо хочби ся зміна і не принесла користи, то всеж заінтересувала би його на який час. Він просив, щоби позволили проходжуватись, мати книжки й музичні інструменти. Нічого з тої просьби не вийшло; мимо того він просив дальше. Він призвичаїв себе говорити до свого нового ключника, хотяй він був більше мовчазний, ніж попередний; однакож бесіда хочби і до німого чоловіка, була для него чимсь вартним. Данте говорив, щоби чути свій власний голос; він пробував говорити, коли був сам оден, але звук його власного голосу страшив його. Данте нераз передтим, нім його арештовано, обурював ся на громади вязнів, що складали ся зі злодіїв, волоцюг й убійників. А тепер він бажав бути між ними, щоби бачити инші лиця побіч лиця ключника, який не хоче до него говорити; він зітхав за ґалєрами з поганими костюмами, з ланцюхами, з пятном на рамени. Невільники, що веслували на ґалєрах, віддихали свіжим воздухом неба і бачили оден другого. Вони були щасливі. Одного дня він благав вязничника, щоби дав йому товариша, хочби ним був божевільний Фарія.

І хотяй душа вязничника була проста і затверділа від безнастанного оглядання тількох терпінь, однакож все таки він був чоловіком. На дні серця прокинуло ся в него співчутє для нещасного, який так мучив ся. І він передав про-

хане ч. 34 начальникови. Однакож сей, будучи хитрим, немов би був політиком, уявив собі, що Данте бажає робити змову, або хоче втікати і не вволив його просьбі. І коли Данте спробував всіх людських способів, а ті не помогли, він тоді звернув ся до Бога.

Всі побожні понятя, які він давно забув, воскресли в його души. Він пригадав молитви, яких вчила його мати і віднайшов в них значінє доси йому невідоме. В щастю молитви здають ся лише купою слів і допера горе відкриває нещасному чоловікови ту взнеслу мову, якою він просить в Неба милосердя. І він молив ся — не з запалом, але з вогнем. Він молив ся голосно, але його голос вже не наводив на него страху. Після того він попав неначе в сон. Він бачив Бога, що слухав кождого його слова; він заносив кождий вчинок свого житя перед Всемогучого, предкладав свої пляни і на кінци кождої молитви заносив благанє, що відносило ся більше до людий, ніж до Бога: „Остави нам довги наші, як ми відпускаєм довжникам нашим".

Пізнійше понурий настрій оповив його душу. Йому здало ся, що він став дуже простим і малосвідомим; він не міг серед понурої самоти келії, і лише серед власних думок, уявити собі віків, що проминули; не міг оживити в своїй уяві народів, що загинули; не міг поставити перед своїм умом старинних міст, які уява свобідних людий вбирає в такі величаві образи, освічені небесними вогнями, що їх бачимо на образах Мартена. Він тепер став для всего того неспосібним; його минувше житє було таке коротке, його теперішність така понура і сумнівна. Відмалювати девятнайцять ясних років серед вічної темноти! Ніщо не могло прийти йому з помочию; його сильний дух, що міг би помогти йому перелетіти в минувшину, був звязаний, як орел в клітці. Він обертав ся коло одної думки — коло свого щастя, яке без причини знищила невідома конечність. Він думав і передумував сю думку, або сказавши инакше — пожирав її, як Уґоліно пожирає череп архиепископа Рожера в Пеклї Данта*).

*) Данте Аллїґієрі — великий італїйський поет, родив ся 1265, вмер 1321. Він написав твір великої слави і вартости, що звесь „Божественна Комедія" (Комедія Дівіна). — Князь Уґоліно, Італїєць, жив з 13-ім столїтю. Вороги посадили його до льоху разом з його двома синами і двома внуками, де всї вони згинули голодовою смертю. Про нього пише Данте в „Божественній Комедії".

За час побожний вогонь перемінив ся в лють. Він почав зневажати все святе так, що се наводило страх на його ключника; бив собою люто до стін своєї келії. Він звертав свою лють проти всего, що було кругом нього, а головно проти себе самого, проти найдрібнійшої річи, яка його дразнила — чи се було зерно піску, чи стебло соломи, чи воздух для віддиху. Перед його уявою став лист з погрозою, який Віефорт йому показував і йому здало ся, що бачить кождий рядок виписаний вогненими буквами на стіні, як „Мане-Текель-Фарес" Валтазара. Він говорив собі, що не пімста Неба, але ворожнеча чоловіка кинула його в обійми найбільшої нужди. Він засуджував тих незнаних насильників на найстрашнійші муки, які міг собі уявити і всї здавали ся недостаточними; по муках приходить смерть, а по смерти спокій, а бодай та нечулість, яка до спокою дуже подібна.

Безнастанна думка про те, що смерть є спокоєм та що замісць тяжких мук треба винайти иншу кару, зродила в нім думку про самовбійство. Нещасний, хто на березї горя думає такі думки. Ідея самовбійства є одним з тих мертвих морей, що манять око блеском і спокоєм, однакож хто нерозважно віддасть себе в його обійми, той попадає в трясовину, що манить до себе і рівночасно пожирає. І кого воно раз до себе заманить, для того нема вже виходу, бо власні його з'усиля лише пхають його дальше в безодню; одна божа рука може його вратувати.

А однакож такий стан умового болю є менше важкий, ніж терпіне, що його попереджало, або може і наслідок, який по нім наступає. Буває се рід полекші, яка стремить до всепожираючої пропасти, на днї якої розложила ся непроглядна тьма.

Едмонтови така ідея давала розраду. З його келії зникли всї смутки і всї терпіня з цїлим рядом понурих страховищ, щоби немов зробити місце ангелови смерти, який готовив ся сюда вступити. Розглядаючи холодно минувше своє житє і рівночасне, бачучи страшну будучність, Данте вибрав середну дорогу, яка найбільше обіцювала йому полекшу.

— Нераз підчас моїх подорожий по морю — говорив він до себе — коли я ще був чоловіком свобідним і сильним, коли я приказував другим, я бачив, як небо чорніло, як море ревло і пінило ся, як буря лютувала, немов величанський птах покрив крилами цїлий небозвід. І коли гура-

ґан кидав судном, мов пірєм й воно тремтїло і кидало ся, я чув, що судно перестає бути для мене захистом. Буря з одного, а вид острих скал з другого боку наводили думку, що смерть недалеко і тодї смерть була менї страшною. Тодї я уживав всеї моєї вправи і вмілости, яко мущина і моряк, в борбі з ангелом смерти. І робив я се тому, що був щасливий; поворот до житя був поворотом до радостий; я не хотїв тодї смерти, не шукав її і тому спочинок на скалах і морських рослинах був для мене страшним. Я не хотїв тодї, щоби я, єство на образ божий сотворене, служив за поживу мевам і гайворонам. Нинї противно: я стратив все, що вязало мене з житєм, одна лиш смерть усміхає ся до мене і кличе на спочинок. Я вмираю після власного бажаня, вмираю знесилений, з розбитою душею — зовсім так, як кладу ся до сну кождого вечера серед розпуки і люти, обійшовши три тисячі разів мою тїсну келїю.

Як тільки така думка зродила ся в його души, він зараз став спокійнїйшим — він привів до найкращого порядку свій тапчан, їв і спав дуже мало а його положенє видало ся для него богато лекшим — лекшим через те, що кождої хвилї міг скинути його з себе, як скидає ся стару одїж. Він мав два способи смерти — оден: повісити ся на хусточцї, привязавши її до вікна; другий: не принимати поживи і вмерти з голоду. Однакож перший спосіб був для него відразливим. Смерть піратів (морських розбійників), яких вішали на поперечках щоглів, все була йому мукою і він не рад був вмирати такою безславною смертю. Через те він постановив ужити другого способу і зачав тогож таки дня виконувати постанову. Аджеж вже проминуло майже чотири роки і зараз в другім роцї він згубив рахубу часу, яку привернув йому знов інспектор.

Данте сказав: „Бажаю вмерти!” і вибрав для себе рід смерти. Однакож, побоюючись, що може змінити постанову, він присягнув, що мусить вмерти. „Коли ранком і вечером принесуть менї поживу — думав він — я викину її за вікно і нїхто про се не буде знати”.

І він додержав слова. Два рази денно викидав він через заґратований отвір поживу, яку ключник приносив — з початку радіючи, дальше роздумуючи, а вкінци жалїючи. Прийшло до того, що мусів аж ставити собі перед очи зроблену присягу, щоби витревати в переведеню по-

станови. Пожива, на яку недавно дивив ся з відразою, зі зростом голоду манила до себе око і впливала запахом щораз більше. Нераз годину тримав в руках посудину з поживою, вдивляючись лакомо в кавалок зігнилого мяса, або смердячої риби та кавалок сплїснїлого хлїба. Був то послїдний супротив закону житя, який щораз більше нищив його попередну постанову. Тодї тюрма не здавала ся йому вже такою понурою, його положенє не таке вже розпучливе. Він жеж був ще молодий, мав ледво двайцять чотири або пять років, отже міг ще жити років пятьдесять, себто два рази тілько, що пережив. Кількож випадків могло би на протязї такого часу розбити двері його вязницї, розвалити мури кріпости д'Іф і випустити його на волю. Так роздумуючи підносив до уст поживу, однак немов добровільний Танталь*) власним бажанєм відвертав ся від неї. Він нагадував зроблену присягу і його шляхотна натура не могла погодити ся з тим, щоби дану присягу легковажити. І він лишав ся при данїй постанові, однаково строгим і немилосерним, аж поки сил не стало викидати поживу за вікно.

Слїдуючого дня по тім пригас його зір; його слух став слабим і вязничний доглядач думав, що Данте попав в небезпечну хоробу. І сам Данте думав, що смерть вже недалеко.

Так минув цїлий день; він чув, що цїлий деревіє і разом з тим приходить полекша. Болї в жолудку припинили ся і коли замкнув очи, тодї бачив тьму блискаючих світел, нїби тії блїдї вогники, що з'являють ся коло мочарів. Се був досвіток того світа, що смертю називає ся.

Одного вечера, коли лежачи чекав смерти, почув глухий голос в стїнї, коло якої лежав.

Чимало дрібних комах бувало в його кімнатї і він чув їх нїжні голоси, однакож се не перешкаджало йому в снї. Тепер однакож або піст зробив вразливійшим його слух, або

*) Після давних грецьких оповідань, Танталь був королем Лідії (в Греції). Був він посвояченим з богами, отже раз запросили його безсмертні до себе на празник. Однакож Танталь зрадив божеські тайни і боги засудили його в підземнім світї (в Гадесї) на таку кару: він стояв по шию в водї і не міг пити, бо як тілько нахиляв ся, то вода тїкала від него; над головою висїли всякі овочі, однак як тілько простягнув по них руку, вони піднимали ся до гори. Так маючи перед собою воду і поживу, мучив ся він вічною спрагою і голодом.

голос був дійсно голоснійшим, ніж звичайно, або вкінци в такій рішаючій хвили все набирає більшого значіня — досить того, що Едмонд підніс голову і зачав прислухувати ся. Було то одномірне, плянове драпанє, немов величезним пазуром, сильним зубом, або зелїзним приладом об камінь під землею.

І хотяй мозок Данта був ослаблений, однакож сейчас пробудила ся в нїм звичайна думка вязня — думка про свободу. І йому здало ся, що вкінци Бог згадав за нього і післав йому сей голос, щоби остерегчи тоді, коли одна нога стояла вже на березї пропасти. Можливо, що хтось з його близьких, хтось з тих, що його любили, думає тепер про нього і просить в Бога для него помочи...

Однакож сейчас прийшла нова думка — що се лише сни, що снять ся перед порогом смерти.

Та Едмонд не переставав прислухувати ся. Шкрабанє продовжало ся около три години. Вкінци ніби щось упало, а дальше голос зовсїм затих.

Минуло кілька годин тишини і драпанє знов почало ся, сим разом вже богато виразнійше. Данте почав сим драпанєм пильно інтересувати ся і пильнійше вслухувати ся, аж поки несподївано не увійшов ключник.

Протягом тижня, відколи почав він думати про самовбійство, та протягом чотирох днів голодованя, він не промовив до ключника анї одного слова. Він навіть не відповідав, коли ключник питав, що йому бракує і відвертав ся до стїни, коли той йому приглядав ся. Та тепер почав він бояти ся, що ключник може підслухати сей таємний голос і наробити крику, може знищити його — сей одинокий промінь, що освічує тепер його душу.

Ключник приніс снїданок. Данте підняв ся і зачав говорити про все — про недобру поживу, про холод, нарікав голосно, щоби ключник не мав часу прислухати ся до підземного голосу. Се зворушило ключника і він приніс йому того дня троха росолу і свіжого хлїба. Думаючи, що Данте хорий, ключник поставив поживу на столї і забрав ся. Та ледво двері замкнули ся, як Едмонд зачав знов прислухувати ся. Невдовзї почув ся голос наново і сим разом був він такий сильний, що можна було його чути без напруженя.

— Се нїщо инше — думав він — як тілько те, що якийсь вязень пробує видістатись на свободу. Ох, колиб я міг бути разом з ним, як радо помагав би я йому в роботі!

Однакож в душі Данта зродила ся несподівано нова думка; він так привик до нещастя, що найменший сумнів прибивав зовсім його надію. Він почав думати, що се працюють робітники, направляючи сусідну келію.

Правда, про се можна було легко довідатись, однакож чи можна виставляти таку річ на непевну пробу? Було можна звернути увагу ключника на сей невідомий йому голос і придивити ся, як той буде прислухувати ся. Та хто знає, чи такою цікавістю не знищив би він великої справи?

Однакож голова Данта була така слаба, що не міг прийти до якоїсь одної постанови.

Йому здало ся тепер, що є оден спосіб, яким приверне ясність і певність своїм думкам. Він підніс ся, підійшов хиткою ходою до столика, взяв росіл, який ключник поставив, підніс до уст і лакомо та з смаком випив до самого дна. Та пригадав собі випадки, де люди, які виратувались при розбитю корабля і довго не мали поживи в устах, умирали сейчас, коли нараз добре наїли ся. І тому він відложив хліб на бік і положив ся; йому не хотіло ся тепер вмирати. За час почув він, що його думки стають яснійші; він міг думати, міг розумованєм розбирати справи. І тоді сказав він до себе:

— Треба спробувати щастя, не наражуючи нікого на небезпеку. Колиб се був звичайний робітник, тоді вистарчить застукати, а він перерве працю, щоби довідатись хто стукає і чого хоче. Але робітник візьме ся за хвилю наново до роботи, бо він обовязаний працювати. Колиб же се був вязень, то стукіт його перестрашить, він перестане працювати і візьме ся до роботи хиба тогди, коли, по його думці, все позасипляє.

Едмонд знов підняв ся, але тепер його ноги вже не дрожали і зір став ясним, як давно передтим. Він підійшов до кута келії, відірвав камінь, що від вогкости ослабив ся і вдарив ним об стіну в тім місци, де голос був виразнійший. Він вдарив три рази. За першим зараз ударом голос замовк, немов чудом задержаний.

Едмонд слухав з напруженєм. Минула одна година, минуло дві і не чути було жадного звука.

З новою надією Едмонд з'їв кусок хліба, напив ся води і будучи сильної будови, скоро почув себе досить сильним.

Проминув цілий день, проминула ніч і не було чути жадного голосу.

— Се мусить бути вязень — сказав до себе Данте, радіючи.

Ніч була як найспокійнійша, але Данте не замкнув очий.

Рано ключник приніс звичайну поживу і Данте з'їв її дуже радо. З'ївши почав ходити по келії і слухав. Час від часу він лапав за штабу вікна і тягнув завзято, щоби відновити втрачену силу і сим приготовити ся до всякої можливости. Між тим слухав, чи голос не повторить ся і осторожність незнаного вязня зачала його нетерпеливити. Було видно, що вязень був непевний від кого походили удари; може йому і на гадку не приходило, що стукав такий же вязень, як і він, що таксамо бажає свободи.

Минуло три днї — сімдесять і дві убійчих годині, які Данте числив мінуту за мінутою.

Вкінци одного вечера після звичайних вечірних відвідин вязничника, і після того, як Данте вже сотий раз приложив ухо до стіни, йому здало ся, що чує між камінем якийсь рух, але так слабий, що тяжко було його ухом схопити. Він відійшов від стіни і зачав проходжуватись, щоби знов зібрати думки, а там знов приложив до стіни ухо.

Не було сумніву, що за стіною щось робить ся. Вязень відкрив небезпеку і щоби в дальшій роботі бути безпечним, уживав тепер не штаби, але долота.

Се відкрите заохотило Едмонда і він постановив підпомочи невтомну працю сусіда. Найперше поставив постіль там, звідки повинна була прийти для него свобода, а потім оглянув ся за якою будь річию, при помочи якої можна би пробити стіну, видовбати вапно і вийняти камінь.

Але під руками не було нічого. Він не мав анї ножа, нї якого другого острого приладу; одинокою зелїзною річию були штаби в вікнї, однакож він вже нераз випробував, що про їх виняте не може бути мови. Всї його знаряди складали ся з постелї, крісла, стола, миски, збанка і горщечка. Постіль мала зелїзні клямки, але вони були прикріплені шрубами до дерева і треба було якогось інструменту, щоби їх відкрутити. Стіл і крісло не могли зовсім придати ся. Збанок мав колись зелїзну ручку, котру однакож відорвано. Лишав ся оден спосіб, а то — розбити горщик і при помочи черепків забрати ся до роботи. Він отже кинув горщик на землю і розбив його на кавалки. Дальше заховав кілька най-

острійших черепків в постелю, лишаючи решту на земли. Розбите горшка було звичайним випадком і для підозріня не було тут місця. Для роботи лишала ся йому ціла ніч, однакож в темноті робота йшла поволи. Та по якімсь часі він завважив, що його прилад до твердої стіни скоро затупив ся. Поставив отже постіль на своє місце і чекав дня. Разом з надією вернула до него і терпеливість.

Цілу ніч чути було підземного робітника, який не переставав копати. Коли настав ранок, прийшов ключник. Данте сказав, що збанок випав йому з рук, коли пив воду і дозорець воркотячи вийшов, щоби принести другий. А щоби позбирати черепки, про те і не думав. Невдовзі він вернув, остерігаючи вязня, щоби був більше уважним і з тим вийшов.

Данте радів чуючи скрипіт замку. Він ще слухав, доки не завмер відгомін кроків дозорця і тоді відсунув постіль, щоби забратись до роботи. При світлі дня побачив він, що дарма була праця попередного вечера. Замісць видрапувати вапно довкола каміня, він шкробав камінь. Але спробувавши знов, він побачив, що вапно стало мягке і легко відлїтало, хоч що правда, маленькими дрібками. Минуло пів години і він мав вже жменю вапна.

Математик мігби обчислити точно, що за два роки такої роботи, колиб не наткнути ся на скалу, можна зробити тунель двайцять стіп довгий, а дві стопі широкий.

Бачучи, що робота може бути не дарма, зачав Данте дорікати собі, що перебутого у вязници часу не ужив на подібну роботу. Чого би то не можна було зробити протягом цілих шести літ!

Працею трох днїв вдало ся Дантови з найбільшою осторогою усунути все вапно і дістати ся до чистого каміня. Стїна була збудована з нетесаного каміня, між яким в деяких місцях для скріпленя були повкладані тесані камені і власне оден такий камінь мав Данте перед собою. Треба було виняти його, але як? Пробував він зробити се палцями, але палцї були за слабі; хотів заважувати черепками та ті сейчас ломали ся. І так по півгодиннім силуваню ся припинив роботу. Але чи мав лишити почате діло зовсїм і чекати аж його працьовитий сусїд зробить для него, що потрібне? Та несподївано зродила ся в його голові нова думка і вогке від поту чоло стало зовсїм сухе.

Ключник завсїгди приносив Дантови юшку в зелїзнім горшку. Сей горнець був троха більший, бо приносив він в нїм юшку для своїх вязнів нараз і деколи скорше давав юшки Дантови, а деколи його сусїдови. Для Данта було важне те, що ручка сього горшка була зелїзна і він дав би тепер за ню десять лїт свого віку.

Ключник вилив юшку до миски і пійшов. Данте з'їв, обмив миску і деревляну ложку і вечером поставив миску на землю перед самими дверми. Вечером прийшов знов ключник і не дивлячись під ноги, наступив ногою і миска розлетїла ся на кусні. Тепер вина за розбиту миску спадала вже не тілько на Данта, але також на ключника, що не дивив ся під ноги.

Сказавши кілька слів, ключник оглянув ся, щоби вилити в щось юшку, але иншої посудини не було.

— Лиши з горшком — сказав Данте — а забереш, коли принесеш снїданок. Се подобало ся ключникови, бо не треба було виходити, приходити і знов виходити. І він лишив горнець.

Данте задрожав з радости. Він поспішно з'їв вечеру, але цїлу годину не забирав ся до роботи. Він думав, що ключник може прийти за горшком. Але бачучи, що ключник не приходить, він відсунув постелю і взяв ся до розпочатого вже дїла. Він вложив зелїзну ручку між камінє, заважив і показало ся, що камінь легко порухав ся. Се був знак, що треба дальше працювати. По годинній роботї вдало ся вийняти камінь зовсїм і лишила ся яма півтора стопи в промірі.

Данте старанно позбирав вапно, висипав по кутах, надрапав землї і прикрив нею вапно. Але ніч треба було використати для працї — ту ніч, в якій міг послугувати ся інструментом, який припадок, або радше його хитрість дала йому в руки. І він працював з усеї сили. Доперва коли зачинало днїти, він заложив камінь в стїну, присунув постелю і положив ся спати. На снїданок ключник приніс йому самого хлїба і положив на столї.

— А чи я не дістану иншої миски? — запитав Данте.

— Нї — відповів ключник — бо ти все нищиш. Перше ти розбив збанок, дальше я через тебе розбив миску. Колиб всї вязнї пійшли за твоїм приміром, то скоро знищили би державу. Я лишу тобі сей зелїзний горщик і до него буду тобі давати юшку. Так не будеш міг нищити посуди.

Данте підніс очи до неба і зложив до молитви руки.

Він дякував Богу більше за сю зелїзну ручку, ніж коли в житю за щобудь друге.

Однакож він завважив, що вязень за стїною припинив роботу. Та се нїщо — се знак, що йому самому остілько завзятїйше треба брати ся до працї. І він працював цїлу днину, а вечером зібрав десять жмень вапна і кілька відломків каменя.

Коли ключник мав прийти, Данте поставив горщик на звичайне місце і чекав. Ключник влив юшки і вкинув риби, бо се був пісний день; вязнї три днї в тижни мусїли пости- ти. Се служило вязням також до численя днїв, хоч Данте та- ке числене давно залишив. Виливши юшку, ключник забрав ся.

Данте хотів тепер запевнити ся, чи його сусїд дїйсно залишив роботу. Він зачав наслухувати. Було зовсїм тихо, як протягом трох днїв. І він вздихнув. Стало видно, що сусїд йому не довіряв. Однакож він працював тимбільше не спочиваючи.

По двох або трох годинах працї Данте почув, що в стїнї є якась перепона. Зелїзна ручка совґалась по гладкій поверхни, не зачіпаючи її. Він пошукав рукою і переконав ся, що се деревляна підвалина, яка загороджувала отвір, що Данте доси видовбав. Виходило, що треба тепер копа- ти або висше, або низше. Данте такої перепони зовсїм не сподїван ся.

— О, мій Боже, мій Боже — сказав він зітхнувши. — Ти, котрий змилосердив ся наді мною; Ти, котрий зіслав менї промінь надії; Ти, що відвернув ногу мою від пропасти смер- ти і привернув мене знов до житя, поможи менї і тепер і не дай попасти в розпуку!...

— Хто говорить нараз про Бога і розпуку? — почув ся голос, що виходив з під землї і відбивав ся гробовим від- гомоном в серци Данта.

Його волосє стало дубом, колїна під ним зігнули ся. Він почув людський голос, а прецїнь цїлі лїта не чув він людського голосу, крім голосу вязничного начальника. А вязничник не є для вязня чоловіком — він є живими дверми, доданими до дверий духових; є штабою з крови і кости доданою до штаби з зелїза.

— В імя Боже — закликав Данте — хто би ти не був — говори!... хоч твій голос наводить на мене страх...

— Скажи менї перше, хто ти такий? — почув ся голос з під землї.

— Нещасливець! — відповів Данте.

— Звідки, що за оден?

— Француз.

— Як називаєш ся?

— Едмонд Данте.

— Твоє занятє?

— Моряк.

— Як довго тут сидиш?

— Від 28 лютого 1815 року.

— За що сидиш?

— Зовсїм невинно.

— Але які закиди тобі роблять?

— Що помагав при повороті цїсаря.

— Як при повороті цїсаря? Хиба ж цїсар стратив свій престіл?

— Він зрік ся престола в Фонтенбльо 1814 року і мусів замешкати на острові Ельбі. Від коли ж ти тут сидиш, що сього не знаєш?

— Від 1811 року.

Данте задрожав. Сей чоловік прийшов сюди чотири роки перед Дантом.

— Не копай більше — сказав голос — але скажи менї на якій височинї зачав ти копати?

— Рівно з долївкою.

— Як ти отвір закриваєш?

— Він є за моєю постелею.

— Чи твою постіль переношено, від коли тут сидиш?

— Нї!

— Де виходить отвір твоєї келїї?

— На коритар.

— А коритар?

— На подвірє.

— Лихо! — почув ся викрик.

— Що такого? — запитав Данте.

— Я помилив ся. Неточність моїх обчислень знищила мою роботу. Помилка одної лїнії в моїм плянї рівнає ся помилцї пятнайцять стіп на дїлї і я брав стїну, яку підкопуєш, за стїну твердинї.

— А чи тодї був би ти близше моря?

— Того я сподївав ся.

— А колиб се було стало ся?

— Я кинув би ся в море, видістав би ся на оден з островів, Дом, або Тібулєн, а дальше був би вільний.

— А невже ти міг би так далеко плисти?

— Небеса дали би мені силу; а тепер все страчене.

— Все?

— Припини свою роботу і не копай більше. Жди, поки я тобі не скажу.

— Скажиж мені вкінци, хто ти такий.

— Я є — я є число 27.

— Отже ти мені не довіряєш? — сказав Данте. Йому видалось, що чує гіркий сміх з підземелля.

— Аджеж я християнин — почав він знов, думаючи, що незнакомий хоче його лишити. — Я клену ся Христом, що скорше дам себе замучити ніж мав би твоїм і моїм катам виявити тайну. В імя Бога молю тебе, не позбавляй мене твоєї присутности, не переставай зі мною говорити, инакше клену ся тобі, що розібю собі голову об мур — бо моя терпеливість кінчить ся і ти будеш мати мою смерть на своїй совісти.

— Кілько тобі літ? Твій голос показує, що ти ще молодий чоловік.

— Кілько мені тепер, я не можу тобі сказати, бо не числив кілько літ я тут уже сиджу. Скажу хиба, що коли 28 лютого 1915 року мене тут посаджено, я мав девятнайцять літ.

— Маєш несповна двайцять і шість літ — почув ся з під землї голос — а в такім віку не бувають зрадники.

— Ні, ні! — закликав Данте — я клену ся тобі ще раз, що скорше дам себе порубати на куснї, ніж мав би тебе зрадити.

— Ти добре зробив, що заговорив до мене і все менї пояснив, бо в мене була думка виробити инший плян і тебе лишити. Але твій вік запевнює мене. Я до тебе знов верну. Жди!

— Коли?

— Мушу обдумати всі відносини. Будь спокійний, я дам тобі знак.

— Тілько мене не покидай і прийди, або позволь менї прийти до тебе. Ми втічемо разом, а коли не буде можна, тодї будемо разом говорити: ти о своїх близьких, а я о своїх. А преційнь ти також когось любив.

— Ні, я сам оден на світї.

— Тодї ти будеш мене любити. Коли ти молодий — буду твоїм приятелем; коли ти старий — буду тобі сином. Я маю 70-лїтного батька, колиб він ще жив. Я люблю батька і молоду дївчину, іменем Маркиду. Я певний, що батько про мене не забув; але Господь оден знає, чи він жиє. Я буду любити тебе, як люблю мого батька.

— Добре, добре — сказав голос — до завтра!

Сї слова були сказані твердим тоном і не було сумнїву, що вони наскрізь щирі. Данте встав, поховав вапно і відломки, як і перше і присунув постїль до стїни. Тодї потонув цїлий в своїм щастю.

Тепер він не буде одиноким. А хто знає, може видобудеть ся на свободу. Та колиб се не вдало ся, то всеж буде мати товариша; а коли неволю дїлиш з товаришем, вона буває тілько половиною неволї.

Цїлий день Данте ходив по своїй келїї, радуючись. Час від часу надмір щастя здержував його віддих і він сїдав і притискав руку сильно до грудий. Він зривав ся на найслабший шелест і біг до дверий. Кілька разів через голову пролетїла йому думка, що його можуть розлучити з невідомим покищо товаришем, яким він так тїшив ся. І тодї власне він виробив таку постанову: Колиб ключник порухав його постїль і схилив ся, щоби приглянутись отворови, він убє його збанком. Його засудять на смерть, алеж хиба він був далеко від смерти передтим, нїм той дивний голос привернув його до житя?

Вечером прийшов ключник. Данте лежав тодї на постели. Йому здавало ся, що так лекше закрити те, що було для него таке важне. Річ певна, що його очи мусїли виглядати незвичайно, коли ключник сказав:

— Щож, ти знов попадаєш в божевілє?

Данте не відповів. Він бояв ся, що зворушенє може його зрадити. Ключник покрутив головою і вийшов.

Надійшла ніч. Данте сподївав ся, що його сусїд тепер заговорить до него, однакож він помилив ся. Зате слїдуючого ранку, коли він відсунув постїль від стїни, він почув стукіт — три удари. Він упав на колїна.

— Чи се ти? — сказав він. — Я є тут!

Чи ключник пійшов?

— Так — відповів Данте — і він верне аж вечером. Лишає ся дванайцять свобідних годин.

— Отже можна зачинати роботу? — сказав голос.

— Зовсім можна, хочби сейчас.

В одній хвили земля, на якій спиралась рука Данта, на-пів захованого в отворі, почала западатись. Він скоро подав ся назад і за хвилю камінє і земля, що була під його руками, запали ся в долину. Перед ним отворила ся яма, глубини якої годі було доглянути.

Нараз з під землї зачала показувати ся голова, дальше рамена, а вкінци цілий чоловік вискочив зручно до його келії.

РОЗДІЛ XVI.

Учений Італїєць.

Данте обняв товариша, якого так довго вичікував і повів його до вікна, щоби при неповнім світлї, яке падало через закратоване вікно, краще йому придивити ся.

Був се чоловік малого росту, якого волосє побілили не так літа, як терпінє і журба; проникаючі, глубоко осаджені очи ховали ся під сивими, густими бровами, а довга борода (ще і доси чорна) спадала до пояса.

Його знищене лице, яке журба поорала густими зморщками, при сміли́х, сильно вражаючих рисах, свідчило про чоловіка, що більше привик до умової, ніж фізичної праці. Тепер на його чолї було видно кроплї поту, а замісць людської одежі висіли кругом него такі лахи, що з них годі було би дійти, як вони новими виглядали.

Незнакомий міг числити 60 або 65 літ; однакож з його живих рухів можна було висновувати думку, що довга тюрма постаріла його більше, ніж довге житє.

Втіха, яку виявив Данте при повитаню, тронула його душу; його замерзлі почуваня немов огріли ся, стрінувши ся з теплою душею товариша. І він дякував йому сердечно за його щирість, хотяй з другого боку не міг він певно забути, що там, де сподївав ся знайти свободу, він знайшов новий льох.

— Огляньмо найперше — сказав він — чи можна закрити сліди моєї гостини; бо вся наша безпека залежить від того, щоби доглядачі про ню не знали.

Приступивши тепер до отвору, він нахилив ся і підніс камінь так легко, ніби він не важив більше, як унцію; опісля примірив до місця, з якого був винятий і сказав:

— Ти виняв сей камінь дуже недбало — та певно не було чим краще виняти.

— А хибаж ви маєте чим краще винимати? — запитав Данте.

— Я зробив собі деякі прилади. З винятком пильника, я маю все, що потрібне — долото, кліщі, дручок.

— Ох, як радо хотів би я бачити все те, що витворила ваша праця і терпеливість!

— Добре! В першу чергу тут маєш моє долото. — Сказавши се, він показав остре сильне зелізо з буковою ручкою.

— І чим вдало ся вам його зробити? — запитав Данте.

— Защіпкою моєї постелї. І сей інструмент поміг менї проколоти дорогу, якою я сюда прийшов — найменше 50 стіп довгу.

— Пятьдесять стіп! — повторив Данте немов з перестрахом.

— Не говори так голосно, молодий товаришу; не говори так голосно! У вязницях, як отся, ставлять часом людий, щоби підслухували, що вязні говорять.

— Так, тількож вони знають, що я оден тут замкнений.

— Се не робить ріжниці.

— І ви кажете, що прокопали 50 стіп, нїм сюда дістали ся?

— Так! Така є віддаль між моїм, а твоїм льохом. Лише нещастє хотіло, що я не повів прокопу, куди треба. Бачиш, брак менї потрібних ґеометричних інструментів для точного виміру закрута і я замісць еліпси (кривої лінії) 40 стіп, взяв 50. Я сподївав ся, як вже казав тобі, що дійду до зверхної стіни, пробю її і кину ся в море, тимчасом я тримав ся коритара, на який твоя келія отвирає ся. Так вся моя робота нї до чого, бо нинї розумію, що коритар виходить на подвіре, на якім стоять жовнїри.

— Се правда — сказав Данте. — Однакож коритар, про який говорите, прилягає лише до одного боку моєї келії;

лишає ся ще три боки. Чи вам відоме щось близше про їх положенє?

— Дещо відомо. Отсей бік прилягає до одноцільної скали. Треба кількох каменярів з відповідними інструментами, щоби за кілька літ її пробили. Отся друга стіна прилягає до низшої части мешканя надзирателя вязниць. Колиб туда пробивати ся, то досить попасти в які замкнену пивницю, а звідси знов в руки вязничників. Четвертий бік твоєї келії виходить... та зажди хвильку!... куда се він виходить?

Бік, про котрий тепер йшла бесїда, се той бік, в якім було вікно, через яке світло діставало ся до келії. Отвір був такий, що від келії був широкий, а виходячи на двір, звужував ся так, що через него не могла би протиснути ся навіть мала дитина. Та для більшої певности і сей отвір був загороджений трома зелїзними штабами, немов на те, щоби і найбільше підозріваючий вязничник не потребував журити ся, що вязень може втечи.

Тепер дивний гість притягнув стіл до вікна і сказав:

— Вилїзай!

Данте в одній хвили виповнив приказ. Розуміючи думку товариша, він спер ся об стїну. Тепер гість зі звинністю кота, або повзуна, скочив на стіл, а там і на плечі Дантови. Стеля келії була низка, отже треба було зігнути ся — та всеж вдало ся йому остілько впхати голову понад штабу, що міг оглянути місце на дворі від гори до долини.

За хвильку він відвів голову і сказав: „Я так думав" — і спустившись на стіл, скочив легко на землю.

— Щож ви думали, що там є? — запитав Данте ніби заклопотаним тоном, зіскакуючи також зі стола.

Старий вязень почав надумувати ся.

— Так — сказав він по хвилї намислу — так воно й є, сей бік виходить на отверту ґалерію, куди ходить сторожа і нагляд не перериваєсь день і ніч.

— Чи-ж ви певні того?

— Певний. Я бачив жовнїрську чаку і конець його мушкета. Я навіть боявся, щоби він мене не побачив.

— Отжеж? — запитав Данте.

— Через твою келїю видістатись на світ зовсім неможливо.

— А дальше? — продовжав молодий вязень своє питанє.

Дальше — нехай діє ся воля божа!

При сих словах холодний спокій розлив ся по лици старого. І Данте глядів зі здивованєм на чоловіка, що так глубокоумно зрікаєсь надій, які цілі літа голубив в души, і ще більша пошана до сього мудрця зродила ся в уяві молодого вязня.

— Скажіть, прошу вас, хто ви такий? — запитав він.

— Радо скажу — відповів дивний чоловік — а однакож ти інтересуєш ся мною, тепер, коли не зможу тобі помогти.

— Ви можете потішити і піддержати мене — бо ви виглядаєте сильним між сильними.

Незнакомий сумно всміхнув ся.

— Коли так, то слухай. Я священик Фарія і мене посаджено в Шато д'Іф 1811 року. Передтим я сидів три роки в кріпости Фенестрелле. В році 1811 мене переведено до Піємонту в Франції. В тім то часї я довідав ся, що судьба, яка годила Наполеонови в усїх його забаганках, дала йому сина, якого ще в колисці названо королем Риму. Я тоді зовсім не надіяв ся змін, про які ти менї звістив, — а іменно, що по чотирох роках сей велитень сили упаде. Хтож панує в Франції в сїй хвили — чи не Наполеон II?

— Нї, Людвик XVIII.

— Брат Людвика XVI! Які незбагнуті шляхи Провидїня! Для якої важної і дивної цїли подобалось Небесам так принизити великого і могучого, а піднести подоптаного і понївеченого?

Цїла увага Данта спочила тепер на чоловікови, який міг так наскрізь забути свою недолю, заінтересувавшись долею других.

— Але таке бувало в Анґлії — продовжав він. — По Каролеви І. прийшов Кромвел; за ним прийшов Кароль II., а ще дальше Яків II., по якім наступив нїби зять, нїби свояк, якийсь князь Оранжу*) — властитель міста став королем.

---

*) Кароль І. (1660—1649), наслїдник свого батька, Якова І. З початку був в незгоді з парляментом. Здирства, що були за него, довели до горожанської війни і йому самому стято голову. — Кромвел Олївер (1599—1658) був правителем Анґлії по Каролеви І. Чоловік строго релїґійний, він правив як самовладний воєнний диктатор. — Кароль II. (1630—1685), був великим самолюбом і не лишив по собі доброї слави. — Яків II. (1633—1701) (по анґ. Джеймс II.), панував коротко, та допік народови і мусів тїкати до Франції. — Вілїям III. з Оранжу (1650—1702) наступив по Якобови II.

А там нові уступки в користь народу, дальше конституція, а ще дальше свобода! Ти ще молодий — звернув ся він до Данта з палаючим зором пророка — ти ще молодий і ти ще все побачиш...

— Так... як колинебудь видістану ся на волю.

— Се правда — зауважив Фарія — ми вязні. Однакож я деколи про се забуваю, а бувають хвилї, коли моя уява переносить мене поза отсї мури і менї здаєсь, що я на волї.

— Чому-ж ви тут сидите?

— Тому, що в 1807 роцї я думав про те саме, що Наполеон хотїв зробити 1811; тому, що так, як колись Махіявеллї, я бажав змінити полїтичне лице Італїї — на місце малих князівств, над якими стоять слабодухі, або тиранські князики, я хотів мати одну цїлість і могучу державу. Вкінци менї здавало ся, що я знайшов мого Цезара Боржія в коронованім дурневи, який звернув на себе мою увагу, щоби мене ошукати. Пляни робив Александер VI. і Клемент VII.*) однакож тепер се не вдасть ся. Даремні були їх з'усиля, а Наполеон також не довершив їх роботи. Здаєсь, що Італїї призначено бути нещасливою!

Сї послїдні слова сказав Фарія з глубоким сумом і його голова опала безнадїйно на груди.

Для Данта все те було незрозуміле. Йому було неясне, як може чоловік легковажити власне житє для подібних справ. Наполеона знав він, що правда, бо бачив і говорив з ним, але про Клемента VII. й Александра VI. він не чув нїколи.

— А чи не є ви тим священиком — почав Данте, хотячи зачепити увагу Фарії — чи не ви тим священиком, якого тут всї уважають за хорого?

—За божевільного, чи не так?

— Сього не хотїв би я сказати — відповів Данте усміхнувшись.

— А все-ж — продовжав дальше Фарія з гіркою усмішкою — треба на твоє питанє відповісти. Я власне той нещасний божевільний вязень сеї вязниці, який протягом богатьох лїт тїшив всяких відвідувачів тим, що вони звали божевіллєм. І менї здаєсь, що менї казали би забавляти дїтий, коли-б в сїм місци терпіня і розпуки були дїти.

*) Александер VI. був папою від 1492 до 1503, а Клемент VII. від 1523 до 1534.

Данте стояв довшу хвилю непорушний і мовчазний і аж по часі сказав:

— Невже-ж ви лишаєте зовсім надію на утечу?

— Я бачу, що утеча зовсім неможлива, було би отже гріхом силуватись до того, чого Всемогучий не позволяє.

— А все-ж не треба тратити надії. Хиба-ж і від першої проби не вимагало ся за богато? І чому би не пробувати робити прокопу в иншім напрямі?

— Так, але чи знаєш ти, що я зробив, коли так легко говориш о початю нової роботи? Чотири роки я робив лише знаряди, а кілька літ драпав і копав землю, тверду, як ґраніт. Я мав повинимати камені, про які можна було думати, що їх ніколи не зрушить ся. Цілі дні минали мені в тій надлюдській роботі і я вважав великим здобутком, коли протягом ночи мені вдало ся відлупити квадратовий цаль цементу, який століття замінили на камінь. Дальше-ж — треба було десь заховувати всю ту землю, отже я проломав закамарок, де містять ся сходи і скидав в порожну частину закамарка овоч моєї праці. Через те нині там повнісько землї і дуже можливо, що нова жменя землї, яку би там додати, відкрила би всю роботу. Уважай дальше, що я свято вірив, що я досягнув моєї цїли, віддаючи для неї всю свою силу... Та власне в хвили, коли я уявляв собі повний успіх, всі мої надії нараз зникли. І тому я повторяю, що ніщо не заставить мене до поновної подібної праці, хиба що Всемогучий того захотїв би.

З похиленою головою слухав Данте тої мови; він не хотїв виявити свому товаришеви, як мало співчутя могло бути видно на його лици. Бо, сказавши правду, молодий вязень більше мусїв радіти з того, що його келія не є самотною і він має побіч себе живу людину.

Фарія сїв на постіль Данта, сам же Данте стояв. Вже більше не буде для него нагоди до утечі. Бувають справи, які здають ся настілько неможливими, що розум через якийсь час не хоче до них приглянути ся. Зробити підкоп 50 стіп довгий; посвятити три роки часу на працю, яка, колиб мала успіх, де завела би чоловіка? Завела би на скалу, що надвисла над морем. З неї треба би скочити в морські хвилї з висоти 50, 60, а може і 100 стіп і дуже можливо, що чоловік розбив би ся до каміня. І колиб вдало ся вязневи виминути кулї вязничної сторожі, то треба би ще перепли-

сти три милї — се були такі трудности, про які Данте і не снив, піддаючись призначеню долї.

Однакож образ старого чоловіка, що з такою розпучливою відвагою боронив свого житя, дав новий напрям його думкам і розбудив в нїм відвагу і силу. Аджеж коли старий чоловік постарав ся о прилади і зробив таку роботу, чому не мігби зробити він? Виходить, то все можливе. Фарія прокопав 50 стіп, він прокопає 100. Старий Фарія працював три роки, а він молодий може шість. Фарія священик і мислитель не бояв ся плисти три милї до островів Дом, Ратоно чи Лємер, а чи він, моряк, що опускав ся для жарту на дно моря, щоби видобути коралеву галузку, мав би бояти ся? І в однїй хвили Данте рішив спробувати того, що пробував його товариш.

По довшій надумі молодий вязень заговорив:

— Я вже маю те, чого ви шукали!

— Маєш? — і голова Фарії скоро підняла ся — кажи, кажи, що прийшло тобі на думку!

— Прохід, який ви викопали, тягнесь в такім напрямі, як і дальша ґалєрія?

— Так.

— І не буде більше, як пятнайцять стіп від неї?

— Менше більше так.

— Отже тепер скажу, що маємо робити. Мусимо від середини підкопу пійти в бік. Тепер обчислити буде можна богато лекше і ми дістанемо ся на ґалєрію. Там убємо сторожа і втічемо. Одного, чого треба тут до успіху, то відваги, яка у вас є, і сили, якої менї не бракує...

— Зажди хвильку, товаришу — перебив Фарія — менї здаєсь, що ти не розумієш, якого роду відвага є в менї і як я думаю використати мою силу. Що до моєї терпеливости, то менї здаєсь, що я добре її випробував, зачинаючи кождого ранку роботу, яку заперестав в ночи, а повторяючи в ночи те, що заперестав в день. Але я тогди думав, що моя робота не буде противна присудам Всемогучого, бож моя неволя невинно на мене наложена.

— А хиба ви змінили нинї свої думки? Чи відколи ми здибались, ви вважаєте себе винним?

— Нї! Але я не хочу стати винним. Перше я боров ся з обставинами, а ти заставляєш боротись з людьми. Я міг робити підкоп чи розломати закамарок, де були сходи, але

пробити людського серця, або знищити житя я не можу.

Така бесіда здивувала Данта.

— Чиж тут, де ходить о свободу, можна вязатись таки-ми тонкостями?

— Добре — сказав Фарія — ти скажи мені, чому ти не вбив свого ключника, не перебрав ся в його одежу і не пробував тікати?

— Я ніколи про таке і не думав.

— Бачиш! Є в нас вроджена відраза до злочину і вона не допускала до тебе такої думки. Самі природні почуваня бережуть нас від того, чого робити не треба. Тигр, який з природи любить точити кров, послугуєсь лиш нюхом, який без його бажаня дає йому знати, що недалеко є жертва; він в однїй хвилї скаче і роздирає її. Він слухає того закону, що є в нім. Чоловік же инакше, він боїть ся крови. Не тілько громадський, але і природний закон противить ся убійству,

Данте мовчав, чуючи ся приголомшеним виясненем думок, які були і в його голові, або радше серцю. Бо є думки, що виходять з голови, а є такі, що родять ся в серцю.

— Ще від мого увязненя — продовжав Фарія — я перейшов думками всї найславнїйші способи утечі з вязниць. Пляновані утечі вдавали ся, але рідко. А ті, що вдали ся, були найперше глубоко обдумані і старанно приготовані — примiром утеча князя Бофорта з вязниці в Вінсенне; або священика Дібіквоа з Фор Л'евек та Лятіда з Бастилї. Часто припадок дає нагоду, про яку передтим не думало ся. І тому треба і нам чекати терпеливо на сприяючу хвилю. Надій ся її, а побачиш, що я використаю її не пізнїйше, ніж ти.

— О! — сказав Данте — вам легко так чекати; ви завсїгди працювали коло виконаня поставленої задачі, а коли прийде змучене від праці, в вас є надія, що вас відсвіжує і додає відваги.

— А я запевняю тебе, молодий друже, що я ніколи не черпав з такого жерела розривки, ні піддержки.

— Так щож ви тоді робили?

— Я писав, або студіював.

— Ну, а хибаж позволили вам уживати пер, чорнила і паперу?

— Зовсїм не позволили. Я послугуюсь лише тим, що сам собі зроблю.

—То невжеж се значить, що ви робите для себе пера, чорнило і папір?

— А вжеж, що так.

Данте глянув на Фарію з подивом. А однакож в його душі зродилась рівночасно іскра сумніву, що зараз завважило слідче око Фарії.

— Коли ти завитаєш до моєї келії — сказав він — я покажу тобі всю мою роботу, овочі думок і передумувань мого житя — думок, що зродились ще посеред звалищ Колїзея*) в Римі, коло колюмни Святого Марка в Венеції та на берегах Арна коло Фльоренції**). Я не припускав, що колись мої доглядачі дадуть менї подостатком вільного часу для списаня всього того серед стін отсеї вязниці. І праця, про яку говорю, звесь: „Наукова Розвідка про Практичність Злуки Італії в Одноцільну Монархію", з чого буде книжка більшого обєму.

— На чім же ви все те писали?

— На двох моїх сорочках. Я винайшов спосіб, як зробити полотно таким гладким, як перґамін***).

— А хибаж ви також хемік****).

— Потроха. Я знав Лявоазієра і був близким товаришем Кабаніса*****).

— Алеж для такої роботи треба книжок, а хиба ви їх мали?

— Я мав около 5000 томів в своїй бібліотеці в Римі. Прочитавши їх кілька разів я побачив, що 150 добре вибраних книжок можуть дати чоловікови повне знанє людських відомостий, або все те, що або користне, або що чоловік

---

*) Колїзей — колишний амфітеатер в Римі. Була се величезна будівля, що окружала арену, себто площу, де відбувались борби ґлядіяторів, та звірів і тут випускали також диких звірів на християн. Будову Колїзея скінчено около 80 року по Христї за цісара Тита. Всїх місць для глядців було в тімже амфітеатрі 87,000. Звалища його є до нинї.

**) Арно — ріка в в Італії. Венеція і Фльоренція — міста в Італії.

***) Перґамін — виправлена і виготована до писаня шкіра з кіз, овець і телят. Перґаміну зачали вперве уживати до писаня около 200 років перед Христом в місті Перґамос в Малій Азії звідки і його назва.

****) Хемік — учений, що розуміє з яких частий всяка річ складаеся, як ріжні складники лучити та які вони мають власности.

*****) Лявоазіє (1743—1794) французький хемік. Підчас революції відрубано йому голову. Кабаніс — французький фізик і письменник (1757 — 1808).

бажає знати. І я посвятив три роки житя на прочитанє і прослідженє тих півтори сотки томів і вивчив їх майже на память. Напруживши ж трошка увагу я пригадав все так, ніби ті книжки лежать перед моїми очима. Я можу переповісти тобі цілого Тукидіда, Ксенофонта, Плютарха, Тита Лівія, Тацита, Страда, Жорнанда, Данта, Монтеня, Шекспіра, Спінозу, Міхіявеля і Босюета*). Я згадую тілько найвизначнійших письменників.

— Коли так, то думаю, що ви мусите знати кілька мов.

— Так... З новійших мов знаю пять, а то: німецьку, француську, італійську, англійську і еспанську. При помочи старо-грецької мови я навчив ся ново-грецької. Правда, не говорю нею добре, але тепер її виучую.

— Ви виучуєте? — аж скрикнув Данте дивуючись.

— Так! Я виробив словар тих слів, які знав, переглянув їх добре і порозкладав так, що можу ними висказувати свої думки. Я знаю около тисячу слів, себто тілько, кілько конче потрібно, хоч знаю, що в словари буде около сто тисяч. Правда, плинности в бесіді не наберу, але буде можна мене розуміти, а того досить.

Подив Данта ріс з кождим словом Фарії. Йому здало ся, що в сього чоловіка надлюдські здібности. Однакож захотілось йому спробувати знайти які небудь недостатки, що зводилиб його до рівня звичайного смертельника і він запитав:

— Але коли вам не дали пер, то як змогли ви написати твір, про який говорите?

— Зовсім просто: я зробив собі такі пера, що таких всї уживали би, колиб про них знали. Аджеж знаєш, які великі білі риби дають нам в пісні днї. З їх голов я виби-

---

*) Тукидід — грецький історик, атенчик (вмер около 401 перед Христом). — Ксенофон(т) — грецький історик і фільозоф (430—357 перед Хр.). — Плютарх — славний старинний житєписець, родив ся коло 50 р. по Христї. В Римі вчив фільозофії. — Тит Лївій — римський історик (род. 59 перед Хр., вмер 17 по Хр.). — Тацит — римський історик (55—130). — Страда Фаміяно — Єзуїт в Римі, письменник (1572—1649); Жорнандес — Італїєць, письменник і духовний (жив в 6 столїтю); Данте (пояснено давнійше). — Монтень — француський письменник (1533 — 1592). — Шекспір — анґлїйський драматурґ (1564—1616). — Спіноза — фільозоф, Жид, родив ся в Амстердамі (1632—1677). — Махіявель (пояснено давнійше). — Босюе(т) — француський епископ і теольоґ (1627—1704).

рав мякші хрящові части і ти не знаєш, як я радів, коли приходила середа, пятниця і субота. Ті дні давали мені нові пера — бо мушу додати, що мої історичні твори були для мене великою осолодою і втіхою. Коли переглядаю минувшину, то забуваю теперішність; коли досхочу сліджу історію, то забуваю, що я вязень.

— Тепер розумію. Але деж ви взяли чорнила? — допитував ся Данте.

— Пожди, я скажу. Перше в моїй келії була піч, але в ній перестали палити перед моїм приходом. Тількож передтим мусіли в ній довго палити, бо назбирало ся там чимало саджі. Ту саджу я розпускав в дрібці вина, що приносили мені кождої неділї і я запевняю тебе, що кращого чорнила не знайти. А для підчеркненя важних місць, що малиб звертати увагу, я проколював палець, брав кров і зазначував.

— Колиж ви все те мені покажете?

— Коли тобі подобає ся.

— Так нехай се буде в тій хвили!

— Добре! Ходиж тепер за мною — сказав Фарія і зник в підземнім проході. Данте пійшов за ним.

РОЗДІЛ XVII.

Келія Фарії.

Підземний прохід, яким перебирав ся тепер Данте, був такий, що можна було в нім порушати ся без великого труду, однакож випростуватись не було можна. Але чим близше було до кінця проходу, тим він ставав вузший, так, що треба було лїзти майже на руках і ногах.

Земля в келії Фарії була виложена камінєм і власне Фарія зачинав роботу від того, що виняв камінь в найтемнїйшім куті і почав копати.

Опинившись в мешканю товариша, Данте окинув оком

стіни і що там було, шукаючи за всіми тими чудами, про які чув, однакож інтересного не побачив нічого.

— Отсе добре — сказав Фарія — тепер доперва 15 мінут по дванайцятій, отже лишаєсь нам кілька годин.

Мимоволі Данте обвів зором ще раз цілу кімнату, хотячи довідатись, який саме годинник вказує його товаришеви такий точний час.

Зауважив се Фарія і почав:

— Глянь на сей промінь світла, що дістаєсь крізь вікно, а дальше глянь на отсі лінії, що нарисовані на стіні. Отжеж при помочи тих ліній, які відповідають подвійному рухови землї, як також еліптичній (кругло видовженій) дорозї, яку земля робить кругом сонця, я можу означити час з найбільшою точністю, краще навіть, ніж се вказав би годинник. Бо годинник може попсувати ся, або схибити, а земля і сонце завсїгди йдуть одним ходом.

Се пояснене було для Данта майже незрозуміле. Йому завсїгди здавало ся, що сонце сходить з поза гір і заходить в Середземне море, отже сонце порушуєсь, а не земля. Подвійний рух землї, на якій мешкає, а якого зовсім не видно, здавав ся йому майже неможливим. Та хотяй не міг поняти цілого значіня поясненя свого товариша, однакож кожде слово, яке він чув, вязалось в його уяві з чудами науки, які треба вивести на світ; йому здалось, що се такі цінности, як ті блискучі скарби, які він бачив в Ґузераті і Ґольконді.

— Тепер, будь ласка — сказав він до Фарії — покажіть менї ті дивні винаходи, про які ви оповідали. Я просто горю з нетерпеливости.

Легкий усміх показав ся на лици Фарії. Він підійшов до колишньої печі, і при помочи долота виняв довгий камінець, за яким була досить простора комірка, що служила сховком для всїх тих річий, про які Данте чув.

— Щож ти хотїв би найперше бачити?

— Найперше інтересує мене твір про Італію — відповів Данте.

Тодї Фарія виняв зі сховку три, або чотири невеличкі звої полотна, зложеного одно на другім, як фалди напірусу*), знайденого при муміях**). Ті звої складали ся з поло-

*) Папірус — папір, якого уживали старинні Єгиптяне, також Греки і Римляне. Його робили з рослини, що росла в Єгиптї і давалась тереби-

тняних тасьмів, около 4 цалї широких, а 18 довгих, що мали порядкові числа і були густо вкриті письмом. Письмо було виразне і Данте легко міг його читати, а навіть розуміти. Письмо було в мові італїйській, а провансалець, яким був Данте, може італїйську мову добре розуміти.

— Бачиш — сказав Фарія — се мій твір і перед тижнем я його скінчив, написавши при кінци шістьдесять осьмого звоя „фініс" — конець. На се все я подер дві свої сорочки і всї хустинки, Колиб я колись звідси видістав ся і знайшов друкара, що се надрукував би — моє імя знали би широко.

— Тепер бачу — говорив дальше Данте — але зараз рад би я побачити ті пера, що ними ви все те написали.

Фарія сягнув рукою і сказав:

— Глянь, отсе перо!

І показав Дантови тонкий патичок, около шість цалїв довгий, до якого була привязана ниткою рибяча кісточка, про яку згадував Фарія. Була вона остра і розколена на двоє, як в звичайнім пері. Данте оглядав і дивив ся, яким інструментом її так гарно оброблено.

— Дивно тобі де я дістав писарського ножа? — сказав Фарія. — Я зробив його, як і отсей ніж, з старого зелїзного лїхтаря.

І справдї ножик був острий, як бритва. Щож до другого ножа, то він міг служити і за ніж і за штилет.

Данте оглядав все, що Фарія показував, з такою увагою, як колись виставлені в Марсилїї вироби дикунів зі сторін полудневого моря, які привезено на показ.

— Щож до чорнила — сказав Фарія — то я вже говорив тобі, як менї вдало ся його роздобути; я робив його час від часу, оскілько потребував.

— Одно мене дивує — почав знов Данте — як ви все те серед дня могли робити.

— Щож, я робив і ночию.

— Ночию? Хибаж в вас очи, як в кота, що можете в темноті бачити?

ти, як цибуля. Довгі тонкі тасьми з сеї рослини зліплювали, сильно стискали і так робили папір. Ся рослина росла в Єгиптї опісля також в полудневій Італїї і звалась „папірус", від чого пішла назва паперу.

**) Мумії — забальсамовані тіла старинних Єгиптян, що доси переховались. Деякі з них мають 5 до 6 тисяч лїт.

— Того вже ні — відповів Фарія — однакож Бог дав чоловікови розум, щоби порадив собі там, де його змисли не вистарчають. І тому я постарав ся о світло.

— А сеж як? — аж дивував ся Данте.

— Я відділяв товщ від мяса, топив і ним світив. Ось, бачиш, моя лямпа. — І Фарія показав посудинку, що служила йому за лямпу.

— А однакож одно — де ви взяли вогню?

— Для сього послужили мені отсї два кремінї і дрібка перепаленого полотна.

— Тількож і до сього треба якихсь сїрників. Як же ви їх робили?

— Зовсїм просто. Я сказав, що маю на шкірі прищі і попросив о сїрку, яку менї і дали.

Данте поклав всї ті річи обережно на столї і задумав ся. Він доперва тепер зачав розуміти, яка в сього чоловіка витревалість і сила характеру.

— Ти, друже, не бачив ще всїх моїх скарбів — сказав Фарія — бо я маю і такі, які держу в безпечнїйшім місци. Отже закриймо сей схoвок!

Данте поміг заложити камінь на місце, а Фарія засипав порохом і затер ногою, щоби не лишило ся на погляд нїякого слїду. Після того пійшов він до постелї і відсунув на инше місце. На сторонї від голови був отвір, та хитро закритий каменем, а в тім отворі драбина з шнурів, 25 до 30 стіп довга. Данте оглянув її з близька і дуже пильно. Він побачив, що зроблена гарно і могла б видержати хочби і який тягар.

— Хто дав вам шнурка на сю драбину? — спитав він Фарію.

— Я сам роздобув — відповів тойже. — Я подер на се кілька моїх сорочок і розторочував накритя з постелї, коли ще сидів три роки в Фенестрелї. Колиж мене переводили сюда, то менї вдало ся взяти з собою тороки, а решту я вже тут докінчував.

— А чи ніхто не добачив, що рубцї на краях накривал були розпорені, бо так мусїло бути?

— Зовсїм нї. Коли я наторочив троха ниток, то краї знов зашивав.

— Зашивали!... Чим?

— Голкою — сказав Фарія — витягаючи з лахів довгу,

остру голку, зроблену з рибячої кости, з маленьким вушком, в якім ще був кусочок нитки.

— Колись я думав — продовжав Фарія — вийняти ті зелізні штаби і спустити ся з вікна на долину, що як бачиш, трошка більше, ніж твоє, хоч певна річ, треба би було його ще розширити. Однакож я побачив, що я опинив би ся на замкненім подвірю і через те залишив ту думку зовсім, як дуже небезпечну. Однакож драбину я заховав на випадок непредвидженої нагоди, про яку я недавно згадував і які доля часто дає.

Хотяй здавало ся, що Данте дуже занятий огляданєм драбини, однакож в його души було що друге. Він питав себе, чи справді сей незвичайно розумний і прозорий чоловік розвяже тайну сього лиха, якого Данте не міг собі розвязати.

— Про що ти думаєш? — запитав несподівано Фарія, бачучи, що його товариш під враженєм того, що бачить, потонув зовсім в думках.

— Перша моя думка — відповів Данте наче прокинувшись — про величину розуму і спосібности, яка довершила таку працю. Чого ви не зробили би, колиб були на волі?!

— Може бути, що і нічого; сила мого мозку могла би пійти на марні справи. Бачиш, такий вже закон, що для видобутя всіх скарбів людського ума треба клопоту. Доперва напір запалює порох. Неволя зібрала в одну точку всі розсипані спосібности мого розуму; вони почали співділати дуже близко себе і в обмеженім просторі, а ти знаєш, що від тертя хмар повстає електрика, з електрики блискавка, а з блискавки світло.

— Ні, се менї невідоме — сказав Данте, немов виправдуючись за свою несвідомість. — Деякі річи, про які ви говорите, менї незрозумілі і я думаю, що ви дуже щасливі, що про них знаєте.

Фарія усміхнув ся.

— Тількож ти про щось більше мусів думати, ніж про сам подив що до мене. Чи так?

— Так.

— А ти менї про те ще нічого не сказав. Тепер же розказуй.

— Ось що в мене на гадці: ви оповіли менї історію свого житя, але ви не знаєте нічого про мене.

— Мій добрий друже — сказав тоді Фарія — твоє житє не продовжалось так довго, щоби обнимати великі і важні події.

— Моє житє, се одно велике горе — заговорив Данте — горе, на яке я не заслужив. І тому, щоби не дорікати більше Богу, як я се робив, я мушу признати виновниками моєї муки людий, які за ню відвічальні.

— Отже ти думаєш, що за тобою не було вини, яку тобі закидали?

— Зовсім не було! І на доказ сього поклену ся тим, що мені на світі найдорозше — батьком моїм і Маркидою.

Фарія закрив схов, присунув до кута постіль і тоді почав:

— Отже я рад, щоби ти оповів мені свою історію.

І Данте почав розказувати. Він оповів про три головні випадки — про подорож до Індій і дві чи три подорожи до Леванти*), а вкінци спинив ся на послідній подорожи. Тут розказав про смерть капітана Леклєра; про пакунок, який мав доручити найвисшому маршалкови; його з ним стрічу і що замісць пакунка одержав лист, заадресований до Ноартіє. Він оповів, як прибув до Марсилії і побачив ся з батьком; про відносини до Маркиди і заручини. Дальше про арештоване і допити в Палаті Справедливости, а вкінци його замкнене в Шато д'Іф. А від прибутя його сюда ніщо більше не було йому відоме; він не тямив навіть, як довго він тут перебуває.

Коли Данте закінчив, Фарія довго і поважно призадумав ся. Доперва по хвили зачав:

— Тут власне велике питане, що нагадує те, про що я недавно згадував, іменно, що людська природа виступає проти злочину, крім хиба такого випадку, де підлота зароджуєсь в підупавшій орґанізації. Штучна цивілізація зродила потреби, злочини і ложні смаки, які деколи стають такими сильними, що придушують в нас всі добрі почуваня і остаточно доводять нас до провин і підлоти. Звідси повстає правило: Коли бажаєш знайти творця злого вчинку, відшукай найперше, кому сей злий вчинок мігби вийти на користь? Кому хотілоб ся, щоби тебе не стало?

*) Левантою звуть краї чи околиці коло східної части Середземного моря, як: Туреччину, Сирію, Грецію, Єгипет і взагалі Малу Азію.

Данте подумав хвильку.

— Мій Боже — сказав він — хиба я комусь ставав в дорозі? Я ж такий невидний.

— Не говори так — почав Фарія — бо такій бесіді бракує розсудку і фільозофії. Все має звязь з окруженем, мій товаришу, почавши від короля, що стоїть на дорозі свому наслідникови, до робітника ,якого може инший замінити. Коли король вмирає, його наслідник перебирає його корону; коли робітник гине, то на його місце стає другий, вбирає його чоботи і бере його платню, яких 1200 лірів. Так! Ті 1200 лірів, се його державна платня і є для него так конечною, як для короля 12 міліонів. Кожда одиниця, від найвисшого до найнизшого становища, має відповідне місце на драбині суспільного житя і кругом неї знаходить ся маленькі світи потреб, що складають ся з вирів і прийнятих атомів, як світи Декарта*). Однакож ті світи завсїгди більші в відношеню до висоти, на якій стоять. Вони є наче стіжковатими спіралами, що стоять чубками до долу і держать ся силою рівноваги. Але... ти казав, що невдовзї ти мав стати капітаном Фараона?

— Так.

— А також мужем молодої і гарної дївчини?

— Дійсно.

— А тепер подумай, чи комусь не могло ходити о те, щоби ті дві річи не сповнили ся? Чи хтось міг бажати, щоби ти не був капітаном Фараона?

— Нї! На корабли всї мене любили, а що моряки мали самі право вибирати капітана, то зовсїм певно вибір впав би був на мене. Що правда, був, але тілько оден чоловік, що не був менї прихильний. Якийсь час передтим я з ним посперечав ся, а навіть хотів з ним побороти ся, однакож він на се не згодив ся.

— Отжеж йдемо вперед. А як же той чоловік звав ся?

— Данґляр.

— Чим він був на корабли?

— Був торговельним аґентом.

— А колиб ти був капітаном, чи держав би його?

— Зовсїм нї, колиб се від мене залежало; я нераз знаходив неточности в його рахунках.

---

*) Декарт — славний французький фільозоф, математик і письменник (1596—1650).

— Знов добре! Тепер скажи, чи хтось був при тім, коли ти впослідне говорив з капітаном Леклером?

— Ні, ми були зовсім самі.

— А чи міг вашу бесіду хтось підслухати?

— Так, міг, бо двері були отворені і... ага! тепер пригадую — сам Данґляр переходив, коли капітан давав мені пакунок для найвисшого маршалка.

— Сього вистарчить і ми тепер на властивій стежці. Чи брав ти кого виходячи на берег, коли прибув до ельбської пристани?

— Нікого.

— А хто дав тобі лист?

— Дав сам маршалок.

— А щож ти з листом зробив?

— Заховав у записник.

— Так ти мав з собою записник. Але чи міг ти мати в моряцькій кишени такий записник, щоби в нім урядовий лист змістив ся?

— Се правда. Я лишив був його на кораблі.

— Так очевидно ти вложив його до записника допєрва з поворотом до корабля.

— Розуміє́сь.

— А що ти робив з тим листом, коли вертав з Порто Феррайо до корабля?

— Я ніс його в руці.

— Отже коли ти прийшов, то всі на кораблі могли бачити, що ти ніс лист?

— Розуміє́сь, що могли.

— А певно бачив також Данґляр?

— Так! Бачив, як і всі.

— Колиж так, то тепер слухай і старай ся пригадати всі подробиці з часу арештованя. Чи пригадуєш слова, якими донос на тебе був зроблений.

— Пригадую. Я читав його три рази і він запав глубоко мені в память.

— Ану повтори його зміст.

Данте надумував ся хвильку, немов збираючи думки, а там казав:

—Зміст доносу був такий:

„Королівського прокуратора повідомляє прихильник трону і релігії, що Едмонд Данте, помічник капітана на корабли Фараон, який нині прибув з Смирни, пробуваючи в Неаполю і Порто Феррайо, дістав лист від Мурата для самозванця; а від самозванця дістав лист до комітету бонапартистів в Парижи. Доказ сього злочину можна буде знайти при нім, або в його батька, або в його кімнаті на корабли Фараон."

Фарія стиснув плечима.

— Справа ясна, як сонце — сказав він — і ти мусів бути дуже непідозріливої вдачі та доброго серця, коли не впав на причину цілої справи.

— Та чи ви справді так думаєте? Колиб так, то се була зрада голодранця!

— А який був звичайний почерк Данґляра?

— Його письмо було гарне.

— А яким письмом був написаний сей безіменний лист?

— Похиленим назад.

На лици Фарії показав ся усміх.

— Видно, що се було письмо удаване.

— Не знаю, але почерк був смілий, хоч і удаваний.

— Зажди хвильку — сказав Фарія. Після того він взяв перо, вмочив в чорнило і написав лівою рукою на полотні кілька слів, наслідуючи зміст доносу. За хвилю Данте подав ся назад і глядів на Фарію майже з острахом.

— Як се дивно! — сказав він по хвили. — Ваше письмо зовсім подібне до того, яким був писаний донос.

— Так? Але і не диво, бо донос мусів бути писаний лівою рукою. А що до сього, то я давно зауважив одну річ...

— Щож таке?

— Іменно те, що коли почерк правої руки кождого чоловіка инший, то почерк лівої у всіх людий дуже подібний.

— Так видно, що ви неодно бачили і зауважили.

— Ідімо дальше. Візмімо тепер друге питанє.... Чи не було когось, що був нерад твому вінчаню з Маркидою?

— Був. Се був молодий чоловік, що її також любив.

— А його імя?...

— Фернанд.

— Се еспанське імя?...

— Він був Катальонець*).

*) З Катальонії — провінції північно-західної Еспанії.

— А чи думаєш, що він міг би написати такий лист?

— Що до сього, то ні. Він позбув би ся мене скорше встромивши ніж в груди.

— Так, се відповідає еспанській вдачі. Еспанець готовий убити без намислу, але підступу він не ужиє.

— Важне ще одно — йому були незвісні деякі справи, які згадують ся в доносї.

— А ти про них з нїким не говорив?

— Зовсїм з нїким.

— Анї навіть з твоєю нареченою?

— Анї з нею.

— Коли так, то се без сумнїву Данґляр.

— І я тепер так думаю.

— Та зажди. Чи Данґляр був знакомий з Фернандом?

— Нї... Так, був... тепер пригадую, що був. Тепер пригадую...

— Що саме?

— Пригадую, що бачив, як сидїли разом в тїни альтани в передодень мого весїлля. Сидїли і бесїда їх мусїла бути дуже інтересною. Данґляр жартував, а Фернанд був блїдий і пригноблений.

— Чи вони були самі?

— Нї, з ними була трета особа, яку я знав добре і яка, як видно, з ними познакомила ся... се був кравець, по імени Кадерус. Він був вже добре підпитий. Та ось як воно! А нїколи на гадку не приходило! На столї коло них було чорнило, перо і папір. Ох, безсовісні, юдині зрадники! — крикнув Данте і вхопив себе за чоло.

— А чи є ще щобудь таке, що тобі хотїлоб ся знати? — запитав Фарія немов жартуючи.

— Все хотів би знати, що лише далоб ся вияснити — відповів Данте з запалом — а ви сягаєте так глубоко в зміст подій і розвязуєте їх, немов загадку. Ох, як бажав би я знати, чому не брали мене на другий допит, чому мене не судили і чому я опинив ся тут не перейшовши всего того?

— Се справа инша і сама собою поважнїйша — почав Фарія. — Шляхи справедливости бувають дуже часто занадто круті і тяжко знайти з них вихід. Все, що ми доси зробили, то дїточа забавка. І тому колиб мали приступити до прослїдженя найважнїйшої части, ти мусів би дати менї найподрібнїйші поясненя з кождого боку справи.

— Добре. Се я зроблю дуже радо, лише питайте мене, щирий мій друже, бо ви можете глубше заглянути в моє житє, ніж я сам...

— Так починаймо.... Найперше, хто робив перший допит — королівський прокуратор, його заступник, чи судія?

— Його заступник.

— Був се молодий чоловік, чи старий?

— Мав около 27 до 28 літ.

— Отже ще не зіпсований, але певно троха зарозумілий. А як він до тебе відносив ся?

— Більше лагідно, ніж строго.

— А чи розказав ти йому цілу історію?

— Так, розказав.

— А чи його відношенє до тебе змінило ся протягом допиту?

— Так! Він став неспокійний, коли прочитав лист, який мене перед него привів. Його зворушила небезпека в якій я знаходив ся

— В якій ти знаходив ся?

— Так.

— А в тім, що він тебе жалів, було ціле твоє нещастє, будь того певний!

— Але ж він ділом показав своє співчутє.

— В який спосіб?

— Він спалив одинокий доказ, на якім опиралась моя провина.

— Себто письмо, яке тебе оскаржувало?

— О, ні! Я розумію лист, який я мав доручити в Парижі.

— А чи ти певний, що він спалив?

— Він зробив се перед моїми очима.

— От бачиш! Се цілу справу зміняє. Той чоловік міг бути найбільшим поганцем, який лише може бути.

— Від ваших слів мороз йде поза плечі. Невжеж справді світ замешкують самі тигри та крокодилі?

— Так! Але двоногі тигри і крокодилі найгірше небезпечні. Однакож йдімо дальше... Що до сього листа, чи він спалив його при тобі?

— Спалив, зазначуючи виразно, що „Отсе нищу одинокий доказ, що істнує проти тебе”.

— А однакож сей вчинок настілько великодушний, що викликає підозріне.

— Ви так думаєте?

— Я певний того. А для кого був згаданий лист призначений?

— Для п. Ноартіє, ч. 13, вулиця Кокерон, в Парижу.

— Тепер ще одно питане: чи заступник прокуратора міг мати якийсь інтерес для знищеня листа?

— Чи міг?... Думаю, що се неможливе, тимбільше, що жадав від мене кілька разів приреченя, що я про него нікому не згадаю. Він робив се для мого власного добра. І не тілько се, бо він казав присягнути, що перед ніким не повторю імени того, для кого лист був призначений.

— Ноартіє! Ноартіє! — повторив Фарія — Ноартіє! Я знав чоловіка з подібним іменем на дворі етруської*) королеви... Ноартіє! Він підчас революції був жирондистом. А як називав ся заступник прокуратора?

— Віефорт.

Тут Фарія вибухнув сміхом, що було для Данта ще більше загадочне.

— Щож тут важного? — запитав він по хвили.

— А чи бачиш отсей промінь?

— Бачу.

— Отже і я бачу цілу твою справу може виразнійше, ніж ти отсей промінь сонця. Та тобі годі се розуміти. А ще скажи мені, чи заступник прокуратора виявляв велику прихильність до тебе та співчутє?

— Так.

— І сей добрий чоловік спалив такий важний лист?

— Так! Він спалив його перед моїми очима.

— І той що висилав людий на шибеницю, казав тобі не згадувати імени п. Нортіє?

— Розуміє́сь.

— А чи знаєш ти, приятелю, хто се такий той Ноартіє?

— Сього не знаю.

— Ноартіє, се батько заступника прокуратора.

Колиб грім був вдарив коло ніг Данта, або пекло отворило свою безодню, він не був би так перелякав ся, як тепер, коли почув слова Фарії — слова, що так несподівано

*) Етрурія — давне італійське князівство; тепер Тоскания і часть Умбрії.

відкрили перед ним цілу діявольську злобу, яка засудила його на житє в келії, що була гробом для живого чоловіка. Він зірвав ся, злапав ся обома руками за голову, немов боячи ся, щоби не розлетіла ся і задихуючись вимовив:

— Його батько! Його батько!...

— Так, його батько — сказав Фарія — якого імя є Ноартіє де Віефорт.

В тій хвили ясний промінь світла блиснув в голові Данта і йому стало ясне все, що доси було таке темне і загадочне. Зміна, яка зайшла у Віефорта підчас допитів, спалене листа, майже вимушене приречене, тон судії, що більше виглядав на просьбу, ніж на прощене кари — все тепер Дантови пригадало ся. З його уст вийшов крик умового болю і він мусів опертись об стіну, ніби пяний. Доперва по хвили, коли його сила почала вертати, він прожогом кинув ся до отвору, яким прийшов, крикнувши:

— Ах! Я мушу бути сам... мушу сам все те передумати.

Вернувши до своєї келії він присів на постіль і так вечером застав його ключник... Він сидів, справивши зір в якийсь далекий від него світ, строгий, понурий і мовчаливий. Так минали години, хоч вони видали ся Дантови одною хвилиною, а за той час він зробив страшну постанову і присягнув, що її виконає.

З задуми розбудив його голос Фарії, що прийшов запросити Данта до себе на вечеру. Ключник відвідав і його і тепер хвиля для обох була зовсім безпечна.

Треба сказати, що хоч Фарія вважали безумним, то все таки досить інтересним і може через те для него були у вязничного начальства деякі згляди. Йому давали кращий, білійший хліб, а кождої неділї приносили йому дещо вина. А що тепер була також неділя, тож Фарія попросив свого молодого товариша до себе на вечеру.

Данте не сперечав ся і пійшов певним і твердим кроком. На його лици зникли ознаки напруженя і вигляд став звичайним, майже спокійним. А однакож можна було доглянути на його лици якусь залїзну рішучість, за якою мусіла ховати ся глубока і вперта думка.

І допитливе око Фарії доглянуло зараз сю думку в души Данта.

— Я дуже жалую — сказав він — що поміг тобі вияснити цілу справу.

— Чому жалуєте? — спитав Данте.

— Тому, що в твоїм серци зродила ся нова жадоба — жадоба пімсти.

Гірка усмішка показала ся на лици Данта.

— Говорім про що инше — сказав він.

Фарія ще раз глянув на молодого свого товариша, похитав сумно головою, однакож не хотів йти наперекір висловленому бажаню і звів бесіду на инші справи.

Старий вязень належав до тих людий, які мають за собою широкий досвід і яких бесіда має завсігди богато корисних і важних вказівок та здорових відомостий. Дотогож в бесіді Фарії не було ніколи ні дрібки самолюбства; він говорив про все, лише обминав свої власні терпіня.

Данте слухав з найбільшою пошаною й увагою слів свого старого товариша. В словах Фарії було богато такого що приставало тісно до душі Данта і вповні годило ся з його поглядами; дещо зачіпало ті його відомости, які дало йому ремосло моряка; але було чимало такого, про що він не знав і воно приходило перед його ум, як аврора бореаліс*), що з'являє ся над мореплавцем в далеких північних ледових сторонах і освічує все кругом. Так ті нові думки були для Данта новим світлом, що відкривало перед ним виднокруги, яких він доси не знав і не бачив. Слухаючи свого досвідченого учителя, він розумів, що се мусить давати велике задоволенє, коли ум чоловка піднесеть ся до таких моральних, фільозофічних чи суспільних висот і може там перебувати.

— Ви мусите мене навчити бодай частинку того, що ви вмієте— сказав Данте — колиб тілько вам не було се тягаром. Я вірю, що такий вчений чоловік, як ви, більше мусить любити самоту, ніж докучливе товариство такого неука, як я. Та коли ви згодите ся на мою просьбу, то прирікаю вам, що ніколи словом про втечу не згадаю.

Фарія усміхнув ся.

— Товаришу — сказав він — людське знанє замикаєсь в дуже вузких рамцях. Колиб я навчив тебе математики, фізики, історії і трох, або чотирох новійших мов, які я знаю, тоді ти знав би тілько, як і я знаю. А щоби тобі все

*) Аврора бореаліс — так по латиньски звуть північне світло, північне сяєво.

твоє знанє передати, я потребую не більше, як два роки часу.

— Два роки! — аж скрикнув Данте — чи ви справді вірите, що за два роки я можу всї ті річи собі присвоїти?

— Очевидно за два роки ти не присвоїш вповні, не будеш міг ними практично послугувати ся, але зрозумієш їх засади. Вчити ся не є ще те саме, що вміти. Є люди вчені і є люди знаючі. Память виробляє перших, фільозофія*) других.

— Але чи можна фільозофії навчити ся?

— Нї, фільозофії навчити ся годї. Ґенїяльний ум вяже в одно здобутки науки і орудує ними — се фільозофія. Инакше можна сказати, що фільозофія, се блискуча хмарка, якої Христос діткнув ся своїми ногами, вступаючи на небо.

— Чогож найперше ви можете мене вчити? — запитав Данте. — Я готовий починати хочби і зараз. Науки я бажаю надівсе.

— Добре! — сказав Фарія.

Того самого вечера оба вязнї зробили начерк пляну, після якого наука мала би відбувати ся. В Данта була незвичайна память і дуже розвинена сила уяви. І так коли з одного боку практичний розум Данта був спосібний робити всякі можливі комбінації, то з другого його уява надавала житя і принади сухим математичним виводам, та неподатним, холодним лініям. Він і без того знав італійську мову, а також вивчив дещо з новогрецької, коли бував на сході. Отже при помочи сих йому легко приходило ся вивчувати инших ,не диво отже, що по шістьох місяцях науки він зачав говорити по еспанськи, анґлійськи і нїмецьки.

Весь час Данте не забував про дане приреченє — що не буде згадувати про втечу. Мабуть наука давала йому богато вдоволеня і питанє свободи стратило давне значінє, а може бути і так, що давши раз приреченє, Данте не відважив ся проти него пійти. Ми вже знаємо, що в таких випадках він був супроти себе дуже строгий.

Так минув цїлий рік і з приходом другого року Данте був зовсім иншим чоловіком.

Однакож що до самого Фарії, то Данте спостеріг, як

---

*) Фільозофія — наука про причини всїх явищ ума і світа; дошукуванє ся, вглублюванє ся. Фільозоф — мудрець.

той з кождим днем ставав сумнійшим; здавалось, що якась важка думка лежить в него на души. Деколи сидячи попадав він в глубоку задуму, тяжко вздихав, то знов зривав ся на ноги і довго-довго ходив по своїй вузкій келії. І коли одного дня зробив на маленькім просторі своєї кімнати кілька миль дороги, він нараз з'упинив ся і сказав піднесеним гоном:

— Ох! Колиб так не було сторожа!

— Коли того бажаєте, то його не буде — сказав Данте, який чуючи сї слова, дуже ясно висновував думку Фарії.

— Ні! — сказав він — я вже говорив тобі, що на виконане убійства я не годжу ся.

— Алеж таке убійство, колиб до него прийшло, буде для нашої свободи і ми до його виконаня спонукані почутєм самоохорони.

— Менше з тим! Я на се ніколи не згоджу ся.

— А прецінь ви про се думали.

— На лихо, думаю про се безнастанно.

— Можливо, що ви знайшли новий спосіб, при помочи якого можна вийти на волю?

— Так, я знайшов — знайшов спосіб до утечі, на такий випадок, колиб поставили сліпого і глухого сторожа, щоби нас стеріг.

— Він може стати глухим і сліпим! — сказав Данте так рішучо, що Фарія аж здрігнув ся.

— Ні, ні! се неможливе!

І на тім бесіда про втечу закінчила ся. На всі з'усиля Данта продовжати бесїду про сю справу, Фарія відповідав одною мовчанкою.

Минуло від того часу три місяці.

— Чи чуєш в собі подостатком сили? — запитав раз Фарія свого молодого товариша.

Данте не відповів, але взявши долото, зігнув його в підкову і зараз же напростував.

— А чи згодиш ся звести борбу зі сторожем, не заподіваючи йому каліцтва, хиба в неминучій конечности?

— За се ручу своєю честю.

— Коли так, то можемо забратись до виконаня нашого пляну.

— Як же довго треба, щоби довести нашу роботу до кінця? — запитав Данте.

— Найменше рік.

— А чи маємо її зараз зачати?

— Сейчас.

— Добре... тількож минувший рік минув для нас так бездільно — зауважив Данте.

— Невжеж справді ти уважаєш минувших дванайцять місяців страченими?

— Даруйте! — відповів Данте засоромившись.

— Так, так — сказав Фарія — що не роби, а чоловік є чоловіком і ти був би найкрасшим до сього приміром. Та послухай, який я маю плян...

Тут Фарія показав Дантови рисунок свого пляну. Була на нім зазначена келія Фарії, келія Данта, а побіч коридор, який їх лучить. Треба би отже туда зробити тунель, подібний, як в копальнях. Туда малиб оба вязні дістати ся під те місце, де стоїть вояк на сторожі. Туда треба би викопати більшу яму і ослабити каміня, яким виложена земля, до тої міри, щоби в відповідній хвили земля з вояком запала ся. Тепер треба би його звязати, поки він отямить ся і може ставити опір. Оба ж вязні мали видістатись на верх, перелізти через вікно і по драбині, яку має Фарія, спуститись на долину поза мур.

На такий плян очи Данта заяснїли втїхою, він потер руки з вдоволеня, що плян такий простий і певний.

Тогож самого дня оба вязні взяли ся до праці. Робота йшла жваво, а се тимбільше, що доси мали довгий відпочинок, не менше ж і тому, що тепер можна було певно сподівати ся, що їх бажаня сповнять ся.

Одинокою перешкодою в праци була для них та година, коли до келїй заходив ключник, а поза тим весь час був для них вільний. Щож до відвідин ключника, то вони так вправили собі слух, що могли почути, коли ключник доперва сходив по сходах до їхнього коритара і тому завсїгди мали час вернути до своїх келїй.

Щож до свіжої землї, яку викопували, то викидали її потрошка через вікно Данта та Фарії, розробивши її вперед на порох, так, що вітер забирав і розносив, не лишаючи найменшого слїду для підозріня.

Минав вже рік, а робота продовжала ся. Та і не диво, що йшла так поволи, бож одинокими знарядами були в них долото, ніж і деревляний дручок.

Але Фарія не забував також за науку. Він час від часу говорив з Дантом одною то другою мовою; деколи оповідав йому про важні події з історії народів і про великих і славних людий які лишили по собі безсмертну славу.

Треба і то знати, що Фарія був колись чоловіком широкого світа й обертав ся серед найвисшої кляси суспільности. І через те власне він вразив увагу Данта з самого початку тою сумовитою повагою, яку Данте і собі, завдяки природній ніжности його власної натури, скоро присвоїв, а якої йому передтим недоставало. А таку повагу стрічаємо головно в тих, що жили і виховували ся з людьми висшого роду і старанного виховання.

При кінци пятнайцятого місяця тунель був скінчений і під самою ґалерією викопана широка яма, так, що оба вязні чули дуже виразно хід вояка на сторожі, що ходив сюда і туда понад їх головами. Однакож догідна хвиля до утечі могла бути лише в ночи і тому треба було відложити виконане пляну до такої відповідної хвилі.

Але чим близше була та хвиля, яка мала освободити наших вязнів, тим більше ставали вони неспокійними. Що буде, коли земля над ямою завалить ся не в час? Для більшої певности вони підперли головний камінь над ямою куснем дерева, що знайшли копаючи підземний прохід.

Готовили ся до великої хвилі. Данте був занятий укріпленем підпори, а Фарія сидів в Дантовій келії, і стругав кілок, яким мали зачепити драбину для утечі. Нараз Данте почув голос Фарії — голос, який, як здавало ся, кликав помочи. Хвиля і Данте був вже коло свого старого друга і що ж він побачив? Посередині келії стояв Фарія; лице його було біле, на чоло виступив густий піт, а руки затиснені, мов задеревілі.

— Господи милосерний! — крикнув Данте — що з вами? Що стало ся?!

— Скоро! скоро! слухай, що скажу! — сказав Фарія.

Перестрашений Данте глянув ще раз на лице Фарії. Очи старого окружав синий перстень, губи стали бліді, розбурхане волосє . . . і Дантови вилетіло з рук долото і стукнуло об землю.

—Що се таке? Що таке?! . . .

— Гину — промовив через силу Фарія — слухай. Страшна, може навіть смертельна слабість прийшла на мене, я

чую, що напад наближає ся. Я мав подібний напад рік перед увязненем. І на сю хоробу є тілько одно средство, отже слухай... Біжи до моєї келії і піднеси ніжку мого ліжка. Ти побачиш, що вона в середині порожна і там захована малесенька кришталева фляшочка, наповнена до половини червоним плином. Принесеш мені її, або ні!... Мене тут можуть застати, отже доки в мене є ще троха сили, поможи мені дістати ся до моєї келії. Хто знає, що стане ся, коли напад продовжить ся?

Хоч як велике було нещастє, що дотогож нищило всї рожеві надії, однакож Данте не стратив рівноваги. Він сейчас кинув ся до отвору і потягнув за собою хорого Фарію. Він вчасти ніс, вчасти піддержував свого нещасного друга і вкінци вдало ся запровадити його на місце і положити на постели.

— Дякую — сказав тепер Фарія, а члени його тіла дрожали так, ніби в його жилах не було зовсїм крови, але лїд.

— Так, так, се та хороба і незадовго прийде параліж. Може бути, що коли хороба дійде до вершка, я буду лежати непорушно, як мертвий, без стогону і без віддиху. А може бути і так, що буду кидати ся, уста запінять ся і тогди мусиш дбати, щоби мого крику ніхто не почув, бо се дуже важна справа. Про се ти мусиш дуже дбати, бо колиб мій крик почули, то найправдоподібнійше мене перенеслиб до иншої части вязниці і ми розійшлиб ся на завсїгди. Колиж я зроблюсь зовсїм непорушним, зимним і неподатним, як труп, тогди — але не скорше, мусиш се тямити — розтвори долотом мої зуби і влий від 8 до 10 кропель того плину, а я може прийду до себе.

— Може? — крикнув Данте, злякавшись того слова „може”.

— Поможи! поможи! — була відповідь Фарії — я... я... вми... раю.., я...

Напад був такий сильний, що нещасний вязень не міг докінчити розпочатого реченя. Сильні корчі потрясли цїлим його тілом, очи вийшли на верх, уста скривили ся на одну сторону; його лице почервоніло, він пручав ся, точив піну, кидав собою і видавав найстрашнійші викрики. Однакож їх не чув ніхто крім Данта. Він накрив голову Фарії накривалами з постелї так, що голос губив ся таки в самій келії.

Напад тревав дві години. Слабість змучила його так, що виглядав немічний, як дитина, зимний і блідий, як мармур і знівечений, як очерет під ногами прохожих. Але слабість минала. Послідний корч потряс тілом і воно немов завмерло.

Коли все те стало ся, Данте чекав хвилї, коли здавало ся, що житє згасло! Тодї взяв долото, з трудом отворив сціплені зуби, відтак вляв в горло кілька крапель призначеного плину і нетерпеливо чекав наслідків.

Але минала година і ознак житя не було видно. І Данте зачав думати, що може він припізнив ся з поданем лїкарства і хопивши ся за голову, приглядав ся напозір мертвому тілу зі страхом і розпукою. Вкінци на лици лежачого зачав показувати ся слабий румянець, в очах зачала появляти ся свідомість, почув ся віддих і хорий зачав поволи рухати ся.

— Слава Богу! Слава Богу! — крикнув Данте, не тямлячи себе із радости.

Хорий не міг ще говорити, однакож нїмим рухом вказав на двері. Данте насторожив слух і почув якраз кроки зближаючого ся сторожа. Надходила якраз сема година, однакож нагле нещастє так запаморочило його, що він забув про се зовсім. Тепер скочив він в однїй хвили до отвору, закрив скоро камінь і поспішив до своєї келїї.

Ледво закрив ся отвір в келїї Данта, як втворили ся двері, і до середини увійшов сторож. Та Данте сидїв вже, як звичайно, на боцї постелї.

Але ще не затих скрипіт ключа, як Данте подав ся підкопом до свого хорого товариша. Поживи, яку полишив сторож, Данте і не думав тепер їсти. Він скоро підніс головою камінь, що закривав вхід і в однїй хвили став при постели хорого. Свідомість Фарії вернула зовсім, однакож він ще не вставав.

— Я не думав, що тебе вже побачу — сказав він до Данта слабим голосом.

— А чомуж се так? — запитав молодий вязень. — Хиба ви думали, що вмрете?

— Нї... Але до утечі все вже готове і я думав, що ти втечеш.

Сими словами вколов він Данта дуже болючо, однакож той запанував над собою.

— Та чи ви дійсно думали, що я можу вас оставити? — запитав він.

— Бачу вкінци, що я милив ся — відповів Фарія. — Але видиш! Отсей напад так дуже мене змучив і ослабив.

— Тимбільше треба вам бути спокійним, а сила скоро верне. — Сказавши се, він сів на боці постелі і почав терти холодні руки Фарії.

— Бачиш... Перший напад тревав всего пів години і отямившись я чув лише голод, а встати міг без чужої помочи. Тепер же не можу порушити анї правою ногою, нї рукою і в голові чую заворот, а се значить, що до мозку напливає богато крови. Слїдуючий напад або забере мене зі світа, або спаралїжує на цїле житє.

— Ви милите ся! ви милите ся! — перервав Данте — ви не умрете. Дотогож третий напад колиб і був, то буде тодї, коли ви будете вже на воли. Тодї буде можна вас вратувати таксамо, як тепер, бо буде змога дати в час всяку можливу поміч.

— Добрий мій друже — сказав Фарія — не дури себе. — Нинїшний атак засуджує мене на вічну вязницю. Хто не може ходити, той не зможе втечи.

— Нїчого! Ми почекаємо тиждень, місяць, два місяцї, коли буде треба. До того часу ваша сила верне. А тодї нам лишаєсь лише одно — назначити хвилю утечі і се зробить ся, коли буде видно, що ви зможете плисти, щоби на свободу дістати ся.

— Я вже плисти не буду міг нїколи — сказав сумно Фарія. — Отсе рамя спаралїжоване не на час, але на завсїгди. Піднеси, а побачиш, чи я милю ся.

Данте підніс руку Фарії і вона впала на постїль цїлим своїм тягаром. І Данте зітхнув важко.

— Щож, Едмонде, чи тепер ти певний? Сумнїватись не можна і я знаю, що кажу. Відколи я мав перший напад, я завсїгди над ним застановляв ся. Зрештою я того сподївав ся, бо се слабість родинна, дїдична. Мій батько і мій дїд від сеї слабости померли. Лїкарем, котрий приготовив менї сей лїк, якого я два рази щасливо уживав, був нїхто инший, як славний Кабаніс. Але і він предсказував менї те саме.

— Лїкар може помилити ся — впевняв Данте. — А що до вашої руки, то се ще зовсїм не мусить перешкодити нам

в утечі. Що ви не зможете плисти, се нічого. Я візьму вас на плечі і так попливемо оба.

— Мій сину — Сказав Фарія — ти моряк і знаєш се так добре, як і я, що чоловік з таким тягаром ледво зможе переплисти 50 кроків. І тому не дури себе такими надіями, що навіть твоє добре серце не зможе щиро в них повірити. Я мушу тут лишити ся, доки не прийде конець мого житя. Щож до тебе — ти молодий і відважний, ти не повинен через мене задержувати ся, але йди, втікай! Я звільняю тебе від даного мені приреченя.

Але видно було, що Данте думав що инше. Він підніс врочисто руку до гори і сказав торжественним голосом:

— Все добре! А тепер моя черга сказати своє слово... І ось на імя Христа присягаю, що доки ви живете, я вас не покину.

Фарія глянув на молодого чоловіка, що показав ся в сій хвили таким благородним, таким великодушним та вичитав із його лиця найтвердшу постанову і відданість праведному ділу.

— Дякую! дуже дякую! — почав тепер Фарія, простягнувши здорову свою руку — дякую за великодушність яку ти мені в сій хвили виявив! — І по хвили додав: — Може прийти час, коли одержиш нагороду за твою щирість. Але що я не можу, а ти не хочеш лишити сего місця, то треба конче закидати яму під ґалєрією. Може стати ся навіть таке, що вояк ненароком завважить з відгомону власних кроків, що там є порожнеча і зверне на се увагу начальства. Після того все відкриють і все закінчить ся так, що нас розділять. Отже найперше йди і зроби сю роботу, бо я тобі в ній помогти не всилі. Працюй цілу ніч і вернеш до мене аж тоді, коли сторож обійде келії. Маю тобі сказати щось дуже важного.

Данте взяв руку хорого і чутливо її стиснув. Фарія приязно усміхнув ся і молодий вязень відійшов, несучи з собою святу постанову все зробити і сповнити якнайкраще приречене, дане старому другови.

РОЗДІЛ XVIII.

Скарб.

Коли другого дня Данте вернув до келії товариша, він побачив, що Фарія сидів і виглядав спокійно і поважно. При світлі дня, що прокрадало ся через вузке вікно, було видно, що тримав він в здоровій своїй руці кусник паперу. Папір був розложений, однакож можна було заважити, що папір сей довго мусів бути звинений в трубку. Фарія мовчки показав папір Дантови.

— Що се? — запитав той.

— Придиви ся.

Данте почав уважно приглядати ся.

— Бачу — сказав він — напів спалений папір, а на нім ґотицькі букви, дивним якимсь чорнилом пописані.

— Сей папір, мій друже, я можу тепер тобі пожертвувати, відколи я досвідчив твоєї щирости. Сей папір, се великий скарб, половина якого від нині буде до тебе належати.

Холодний піт виступив на чоло Данта. Минуло тілько часу і Фарія словом не натякнув про якийсь скарб — скарб, через який всі уважали його божевільним. Сам Данте не хотів доторкатись тої непевної струни, а Фарія зі своєї сторони не доторкав її таксамо. І Данте поясняв собі мовчанку Фарії так, що дійсна умова слабість старого вязня проминула, а з нею проминула також уява скарбів. Почувшиж тепер про скарби, він запитав себе, чи давна слабість Фарії назад не вертає.

— Ваші скарби? — ледво проговорив він.

Фарія усміхнув ся.

— Так — сказав він. — В тебе благородне серце, Едмонде і я бачу дуже ясно, що діє ть ся в твоїй душі в сій хвили. Але я тебе запевняю, що я не божевільний. Скарб сей істнує, а коли я ним користуватись вже не буду, то будеш ти. Так, ти! Ніхто не хотів мене слухати, ані мені вірити, бо всі вважали мене безглуздим. Але ти знаєш мене краще, отже вислухай і вір, коли схочеш.

— Отже! — подумав Данте — страшна річ! Того ще було потрібно. — Після сего сказав він:

— Дорогий мій друже. Вчерашна слабість занадто вас перемучила, чи отже не було би краще вам ще відпочати. Прийде завтра і я радо вас послухаю, але нині вам потрібно відпочинку. Крім того справа скарбів для нас нині не така пекуча.

— А власне що пекуча! — відповів Фарія. — Хто знає, чи завтра напад слабости не повторить ся, а тоді все буде пропаще. Я нераз думав і з болем тішив ся, що майно, яке може ущасливити богато родин, не дістанеть ся в руки тим, які мене переслідують. Така думка була родом пімсти і я важив її нераз серед ночий моєї неволї і серед розпуки мого терпіня. Але через любов до тебе я всім все простив і коли бачу тебе в силї житя і перед тобою многонадійну будучність, то ніяково менї робить ся, що я сю справу так довго відтягав. І боязко менї стає, коли подумаю, що може ти не повіриш моїм словам .. А ти по всіх тих терпіняx міг би стати вкінци щасливим чоловіком.

Данте відвернув голову й зітхнув.

— Твоє недовіре ще не минуло, Едмонде — продовжав Фарія. — Мої слова тебе ще не переконали і я бачу, що ти потребуєш доказу. Колиж так, то читай отсе письмо, якого я не показував ще нікому.

— Завтра, мій друже — сказав Данте, не хотячи піддатись нерозумній бесїдї Фарії. — Відложім до завтра.

— Добре, до завтра не будемо про се говорити, однакож перечитай се письмо ще нинї.

Щоби вдоволити Фарію, Данте взяв недопалений кусень до рук і читав недокінчені лінії на куску недопаленого паперу — читав, як попало, тут-там, шукаючи якоїсь звяззи. Він перечитав між иншим ось що:

Можуть виносити около два міліони рим
підійми камінь, йду
блено два отвори, в тих печерах і скарб л
Сей скарб передаю і записую йому без за
слїдникови
Цвітня 25-го, 1498.

— І щож? — сказав Фарія, коли Данте перечитав послїдну стрічку.

— Щож — відповів Данте — бачу тут лише повривані

рядки письма, яке як видно, пошкодив вогонь. Зрозумілого нема тут нічого.

— Тобі незрозуміле воно, Едмонде, бо ти читаєш його доперва перший раз, але зовсім що инше для мене, що посивів, перечитуючи його цілими ночами. Розбирав я його зміст довго і вкінци вдало ся мені відбудувати кожду лінію і зрозуміти властиву думку.

— Чи думаєте, що вдало ся вам вірно відшукати те, що знищив вогонь?

— Я певний, що вдало ся; зрештою суди сам. Але найперше послухай історії того документу.

— Тихо! — зауважив Данте. — Чути кроки . . . йду. До побаченя!

Радіючи, що не буде чути історії, яка його лише запевнювала що до умової хороби Фарії, Данте поспішив до своєї келії. Рівночасно Фарія засунув ногою камінь і прикрив матою та нібито заняв ся чимнебудь.

Гостем, що прийшов, був сам начальник вязниць. Він почув від ключника про слабість Фарії і прийшов його відвідати.

Коли він увійшов, Фарія сидів. Він старав ся поводити так, щоби начальник не зауважив, що половина тіла вязня вже мертва. Фарія побоював ся, що начальник співчуваючи йому, може перенести його в инше місце і так розділити його з молодим товаришем. Однакож стало ся, як Фарія бажав — начальник лишив його, запевнившись, що не зайшло нічого незвичайного.

В тім самім часі Данте сидів на постели і пробував зібрати в одно розсіяні свої думки. Все, що вязало ся дотепер з особою Фарії, було таке розумне, величаве, льоґічне — він знав його лише таким, отже остілько тяжше було йому зрозуміти, як чоловік з одної сторони такий розумний, може з другої мати таку велику недостачу. Чи Фарія милить ся, що до посіданя скарбів, чи цілий світ милить ся що до Фарії?

Данте не опускав келії цілий день. Він хотів якнайдальше відсунути ту хвилю, коли запевнить ся, що Фарія умово хорий — а се було би для него страшним.

Під вечер, після відвідин ключника, Фарія не бачучи Данта, постановив сам до него дістати ся. І дуже настрашив ся Данте, коли почув, як старий чоловік силує ся дістати

до його келії — він же не може порушити ані ногою, ні рукою. Лише при допомозі Данта старий вязень дістав ся на верх.

— Ось тут таки маєш мене — сказав Фарія усміхнувшись. — Ти думав оминути мою щедрість, але не вдало ся. Слухай . . .

Данте бачив, що нікуди викрутити ся, посадив отже свого старого товариша на постели і сам сів коло него.

Фарія оповідає про папу Александра VI. і двох отроєних ним кардиналів.

— Тобі вже відомо — сказав Фарія — що я був секретарем і близьким товаришем кардинала Спади, посліднього з князів тогож роду. І я завдячую йому все те щастє, якого я зазнав колинебудь. Богатим він не був, хотяй богацтво його родини увійшло в приповідку; я нераз чув висказ: „Богатий, як Спада". Однакож се була більше слава, ніж маєток. В його палаті жив я, як в раю. Я вчив його братанича, який нині вже не жиє. І коли він лишив ся сам, я вернув до него, щоби відплатитись за ту щирість, яку він показував мені. Його дім не мав для мене жадних тайн. І я нераз бачив, як мій поважаний добродій записував якісь уваги в томах старих книжок і пильно шукав чогось між старинними рукописями. Одного дня, коли я зачав йому дорікати, що такі даремні розшукуваня тілько підкопують його здоровлє, він отворив том старинної історії, саме уступ, що відносив ся до міста Риму. Там, в двайцять девятім уступі, в ЖИТЮ ПАПИ АЛЕКСАНДРА VI., були ось ті слова, яких я ніколи не забуду:

— Великі війни Романії скінчили ся. Цезар Боржія, який закінчив свої побіди, потребував грошей, щоби закупити цілу Італію. Грошей потребував також папа Александер*), щоби покінчити рахунки з Людвиком XII, королем Франції, що був ще все таки досить могучим, помимо богатьох невдач. Не було иншого виходу, як спробувати якоїсь користної спекуляції, але се тяжко було зробити через те, що Італія була збіднїла. І в умі папи зродило ся дві думки: він рішив поставити двох кардиналів. —

*) Папа Александер VI., званий Боржія, став папою 1492 року, досягнувши папського уряду дорогою підкупства. Житє провадив дуже злочинне і розпустне, мав кількоро дітий, з яких більше з[...] — Люкреція і Цезар Боржія. Вмер 1503 — правдоподібно, що його струїли. Історія каже, що найбільше любив він в житю золото і жінок.

— Вибираючи дві найвисші особи з богачів Риму, святий отець мав на гадці ось що: Найперше він продасть дві високі гідности і два високі уряди, які ті два кардинали доси мали; крім того він продасть два кардинальські капелюхи. Крім того була тут ще одна користь, яку побачимо пізнійше.

— Після того папа і Цезар Боржія винайшли найперше двох кандидатів на будучих кардиналів, а тими були — Жан Роспілїосі, який в одній особі лучив чотири гідности святої столиці, і Цезара Спаду, одного з найповажнійших і найбогатших з римської шляхти. І оба вони горді люди добре зрозуміли, якою ціною треба купити в папи таку велику ласку. А незабаром Цезар Боржія порозумів ся з обома кандидатами, що мали купити такі визначні для них місця.

— Справа пішла добре. Роспілїосі і Спада заплатили великі суми за свої кардинальські гідности, а вісім инших заплатили за уряди, які кардинали мали передтим і так до папських схоўків вплинуло 800,000 корон.

— Але тепер приходило до послїдної части спекуляції. Папа обсипав обох нових кардиналів великими ласками. Він дав їм всї кардинальські клейноди; спонукав, щоби вони попродали свої маєтки і перенесли ся зовсім до Риму.

— І стало ся, що папа і Цезар Боржія запросили обох кардиналів на обід. А треба знати, що тут рішала ся справа злочинних перегонів між батьком і сином — між папою Александром і Цезаром Боржією.

— Цезар Боржія мав оден спосіб, який був в него готовий для його товаришів. Мав він славний ключ, яким просив декого отворити належачу до него шафу. А треба знати, що на ключи тім була невеличка остра скалка, якої ніби через недогляд не знищив пильник слюсара. Замок було отворити тяжко і коли чоловік посилував ся, щоби в замку ключ обернути, він притискав рукою сю остру скалку, проколював руку і другого дня він вже не жив. Скалка була затроєна.

— Однакож тойже Цезар Боржія мав другий спосіб. Він носив перстень з головкою льва тоді, коли хотів з ким на віки привитати ся. Він стискав руку приятеля, лев робив ранку на руці і протягом доби отруя вбивала чоловіка.

І Цезар власне предкладав батькови, щоби ужити клю-

ча, або перстеня, однакож Александер сказав: „Коли ми думаємо про тих двох гідних кардиналів, так запросімо їх на обід. Мені щось причуваєсь, що ми гроші дістанемо. Зрештою, ти, Цезарю, забуваєш, що отруя в жолудку ділає сейчас, а наслідки вколеня, або вкушеня приходять за день, або два". І Цезар дав переконати ся такими незбитими доказами і згодив ся на запрошене кардиналів на обід.

— Стіл приготовано в папськім винограднику, недалеко святого Петра в Оковах — прегарне мешкане, що було кардиналам добре відоме з оповіданя. — Росполіосі упоєний почутєм нової гідности, йшов на обід дуже радо. Щож до Спади, так той був чоловіком більше хитрим, прозірливим — отже перед відходом на обід він сів, взяв папір і перо і написав послідну волю. Опісля післав за братаничем, молодим і спосібним капітаном, якого дуже любив і казав чекати на себе коло винограднику. Однакож правдоподібно капітана слуга не застав.

— Спада знав значінє таких запросин. Від коли християнство здобуло силу в Римі, від тоді не було центуріона, що колись приходив від тирана і звіщав: „Цезар бажає твоєї смерти"; тепер був папський леґат, що приходив з усмішкою на устах і говорив: „Його святість просить вас до себе на обід".

— Около другої години Спада удав ся до винниці коло святого Петра в Оковах. Папа на него вже чекав. Перше, що вразило Спаду, було те, що побачив свого братанича в повнім костюмі і в товаристві Цезара Боржії. І Спада поблід, коли в додатку Цезар глянув згірдно на него, що було доказом, що все було предвиджене і плян добре приготований.

— Почав ся обід. Спаді вдало ся лише запитати братанича, чи він бачив післанця, на що той відповів, що ні, зрозумівши вповні вагу питаня. Однакож все було за пізно, бо братанич вже був випив склянку доброго вина, окремо для него приготованого. За хвилю побачив Спада, що йому також підсувають подібну другу склянку.

— Годину пізнійше лікар ствердив, що Спада і його братанич померли, наївшись отруйних губ. Спада вмер у воротях винограднику, а його братанич коло дверий свого дому, роблячи якісь знаки, яких його жінка не могла зрозуміти.

— Як тілько се стало ся, Цезар і папа кинули ся сейчас, щоби забрати маєток Спади, а щоби се лекше зробити, вони ніби зачали шукати паперів по умершім. Однакож їх пошукуваня були пусті. Знайшли вони лише кусник паперу, на якім Спада написав: „Записую мому братаничеви свої куфри і книжки, а між ними свій молитвенник в золотій окові і прошу, щоби задержав на спомин від щирого йому дядька".

— Син і батько шукали всюда. Знайшли молитвенник і дивували ся з його окови; вони забрали домашну обстанову, однакож не могли надивуватись, що не знайшли майна, за яким шукали. Одиноким майном були хиба ті скарби науки, що знаходили ся в бібліотеці і лябораторії.

— Се було майже все. Цезар і його батько шукали всюда, переглядали, перетрясали, однакож нічого не знайшли, або дуже мало — ледво кілька тисяч корон в плитах і тількож готовими грішми. Згадати також треба, що братанич перед смертю мав ще час сказати до своєї жінки: „Шукай між паперами мого дядька, а там знайдеш його завіщанє".

— Шукали вони богато пильнійше, ніж шукали би правні наслідники, але дармо. Правда, за Палятинським горбом було дві палаті і виноградник, однакож подібний маєток в тих часах не мав великої вартости, отже сього майна папське лакомство не зачепило. Воно лишило ся власністю родини помершого.

— Минали місяці, минали літа. Александра VI. отроєно і тобі відомо через яку помилку. Тодіж отроєно і Цезара, але йому вдало ся втічи з шкірою закрашеною, як вужа. Правда, опісля виросла нова шкіра, але отруя лишила на ній пятна, як на тигрови. Після того він мусів забрати ся з Риму й убив себе серед нічної бійки.

— Всі думали, що після смерти папи і його сина, родина Спадів заживе таким величавим житєм, яким жила тоді, коли Спада не був ще кардиналом. Однакож так не було. Величавости не було і всім дивна була така несподівана поміркованість недавно ще такої могучої родини.

— Здогади зродили поговір, що Цезар був хитрійшим політиком, ніж його батько і сам забрав майно обох кардиналів. Бо не треба забувати, що жертвою впав також кардинал Роспільозі; а що він був менше обережний, отже його весь маєток дістав ся в руки його убійників.

Тут звернув ся Фарія до Данта і сказав:

— Думаю, що все, що оповів я тобі доси, видаєсь тобі надто смішним...

— Зовсім ні, дорогий мій добродію — відповів Данте — зовсім противно. Мені видаєсь, що я читаю незвичайно захоплююче оповіданє. Будь ласка, говоріть дальше.

І Фарія продовжав:

— Родина Спадів немов зжила ся з родинним занепадом. Минали літа і деякі з тої ж родини були вояками, инші духовними, ще инші банкирами. Дехто став богатим, инший збіднів.

— І тепер власне я приходжу до послїдного з родини Спадів, якого я був секретарем — до князя Спади. Менї нераз доводило ся чути його нарікань на те, що його маєток не дорівнує його гідности, отже радив я йому, щоби решту майна зложив на доживотний дохід. Славний молитвенник кардинала лишив ся в родинї і сей тепер був його властителем. Його передавали батьки синам, памятаючи на заповіт кардинала, і берегли його, як велику святість. Се була гарна книжка, виписана ґотицьким письмом і так грубо окована золотом, що слуга завсїгди ніс її перед кардиналом, при великих торжествах.

— В родиннім архіві лишило ся дуже богато всяких документів отроєного кардинала з угод, контрактів, перґамінів — і я — зовсім таксамо, як і двайцять попередних секретарів і біблїотекарів — переглянув цїлий склад сих документів, хотяй помимо всїх старань, не знайшов в них нїчого окремо важного. Та всеж я читав, та записав навіть обширну історію родини Борджіїв, написав з тою цїлю, щоби запевнити ся, чи по смерти кардинала Цезара Спади маєток Борджіїв збільшив ся, бож він туди повинен був перейти. Тимчасом я побачив, що сюди перейшов лише маєток кардинала Роспілїосі.

— Через те висновок був лише оден: що з маєтку отроєного кардинала не скористала анї його родина, анї Борджії; що сей маєток лежить десь без властителя, як скарб з Арабських Ночий, який спочивав в скарбници землї під доглядом якогось духа. Я розшукував, обчисляв, переглядав тисячі разів прихід і видатки сеї родини на протязї 300 лїт, але все дармо. Я лишав ся завсїгди незнайком, а князь Спада убогим.

— Вкінци мій добродій вмер. З доживотного доходу

виділив родинні папери, цілу бібліотеку з 5000 томів і свій молитвенник. Все те він записав мені разом з тисячею римських корон готовими грішми, під тим услівєм, що 1) я щорічно буду відправляти Службу Божу за упокій його души і 2) напишу історію і змалюю дерево розросту славної родини Спадів. І все те я виповнив як найточнійше... Але Едмонде, будь терпеливий, ми зближаємо ся до кінця.

— В 1807 році, місяць перед моїм арештованем, а пятнайцять днів по смерти князя Спади, саме 25 грудня (бачиш, як ся дата запала мені в голову!) я перечитав вже тисячний раз папери, про які я говорив. Бачиш, палату продано чужому і я був примушений забрати ся з Риму і осісти в Фльоренції та забрати з собою 12,000 лірів, які в мене були, дальше бібліотеку і славний молитвенник.

— Та слухай, що дальше вийшло. Змучений напруженим слідженем, після обіду склонив я голову на руки і задрімав. Се було около третої години по полудни. Та пробудив ся я, коли годинник показував шесту. Я глянув — було темно. Я подзвонив, щоби принесли світло, але ніхто не прийшов. Треба було самому світло роздобути.

— Уважай, що дальше стало ся! Маючи перед собою конечність, я хотів сам собі послужити. Взяв я отже воскову свічку і зачав шукати за кусном паперу (скринка від сірників була порожна), щоби взяти вогню з печі, де було ще видно маленький вогник.

— Памятав я однакож, що на потемки можна взяти і вартісний папір; я хвильку надумував ся, а врешті нагадав, що в славнім молитвеннику я бачив кусень старого, пожовклого паперу, якого уживано сотки літ для зазначуваня сторін. Молитвенник лежав власне побіч мене. Я отворив його, знайшов папір, звинув, підійшов до печі і запалив.

— Однакож слухай, що було дальше! Коли вогонь зачав розширятись по папери, я зауважив, що близько вогню виступало якесь жовтаве письмо. Я настрашив ся. В одній хвили я загасив папір, засвітив свічку просто від вогню і отворив недопалений папір, щоби на него приглянути ся. Я побачив, що письмо було виписане тайним способом і ставало видне лише тоді, коли виставлене на ділане сильного тепла. Однакож більше, ніж трета часть паперу спопеліла. Се власне був той папір, який ти читав минувшого ранку. Перечитай його ще раз, а я опісля доповню тобі недокінчені реченя.

І Фарія з гордістю переможця подав папір Дантови. Письмо було писане подібним до ржі чорнилом і Данте почав читати як найуважнійше ось який зміст:

Дня 25 цвітня, 1498 року, будучи запр
Александра VI. і боячи ся, що він не будучи вд
схоче забрати в додатку мій маєток і зготує
і Бентеволіо, яких отроєно, я отсим перед
мому одинокому наслідникови, маєток, що
і яке відвідував зо мною, (а то
рова Монте Крісто), що складаєсь з
з діямантів і дорогого каміня. Тілько мені од
можуть виносити около два міліони рим
піднісши двайцятий камінь, йду
блено два отвори в тих печерах і скарб л
Сей скарб передаю і записую йому без за
слідникови.

Цвітня 25-го 1498. Цез

— А тепер — сказав Фарія — перечитай отсей другий папір! — і подав Дантови инший кусник паперу, де було написано ось що:

ошеним на обід до Його Святости
оволений платою за кардинальський капелюх,
мені долю кардиналів Капрара
аю мому сестрінцеви, Ґвідови Спаді, як
я заховав в відомім йому місци,
в печерах невеличкого ост-
золотих штаб, золотих монет,
ному відоме істноване тих скарбів, які
ських корон, а які він знайде
чи від малої річки на схід. Зро-
ежить в найдальшім куті другого.
стережень, як одинокому мому на-
ар † Спада.

Коли Данте дочитав до кінця, сказав до него Фарія:

— Зложи тепер оба кусні разом і читай та суди.

Коли Данте зложив оба кусні разом, то вийшло ось що:

Дня 25 цвітня 1498 року будучи запрошеним на обід до Його Святости Александра VI. і боячи ся, що він не будучи вдоволений платою за кардинальський капелюх, схоче забрати в додатку мій маєток і зготує мені долю кардиналів Капрара і Бентеволіо, яких отроєно, я отсим передаю мому сестрінцеви, Ґвідови Спаді, як мому одинокому наслідникови, маєток, що я заховав в відомім йому місци, і яке відвідував зо мною, (а то в печерах невеличкого острова Монте Крісто), що складаєсь з золотих штаб, золотих монет, з діямантів і дорогого каміня. Тілько мені одному відоме істноване тих скарбів, які можуть виносити

около два мілїони римських корон, а які він знайде піднісши двайцятий камінь, йдучи від малої річки на схід. Зроблено два отвори в тих печерах і скарб лежить в найдальшім куті другого. Сей скарб передаю і записую йому без застережень, як одинокому мому наслїдникови.

Цвітня 25-го 1498. Цезар † Спада.

— А чи тепер тобі ясно? — запитав Фарія, коли Данте дійшов до кінця.

— Се заява кардинала Спади, його послїдна воля, за якою тілько пошукували.

— Так! Шукали тисячі разів!

— А хтож доповнив те, що знищив вогонь?

— Я сам. Маючи перед собою оставший кусник паперу, я міряв довжину рядків і після того відгадував, що могло там неминуче бути. Се було те саме, що розшукувати печеру при помочи невеличкого проміня, що падає на нас згори.

— Я постановив сейчас туда вдати ся і вдав ся, беручи з собою розпочатий твір про цілість Італії. Тількож державна поліція, уявивши собі поділ провінций і йдучи та напекір тому, що задумував Наполеон по народженю сина, пильно слїдила за мною, а тепер мій наглий виїзд викликав зараз підозріне поліції і мене арештовано в хвили, коли я опускав Піомбіно. Тепер — звернув ся Фарія до Данта немов вітцівським тоном — тепер, мій дорогий, ти знаєш тілько, кілько і я знаю. Коли ми колибудь звідси втічемо, половина сього скарбу належить до тебе.

— Тілько-ж — зауважив Данте — чи сей скарб не має на світі більше правних наслїдників, ніж ми оба?

— Ні, ні! Що до сього, то можеш бути спокійний, бо ся родина вже вимерла. Послїдний князь Спада, крім того полишив мене своїм наслїдником, лишаючи менї сей славний молитвеник і все инше, що посїдав. Отже будь зовсїм спокійний. Коли заберемо сей скарб, то можемо уживати його без докору совісти.

— І ви кажете, що вартість сього маєтку виносить...

— Два мілїони римських корон, або около тринайцять мілїонів наших гроший.

— Неможливо! — сказав Данте, здивований такою великою сумою.

— Неможливо? Чому? Родина Спадів була одною з найстарших і наймогучійших в пятнайцятім столїтю. А в часах, коли не було такої спекуляції і промислових підпри-

нять, подібне нагромаджене маєтку не було рідкістю. Адже ж нині між римськими родинами є такі, що майже з голоду примирають, хотяй діяманти, які посідають, варта міліони. Але сих скарбів своїх предків вони не відважать ся позбути.

Дантови здавало ся, що се сон. Він стояв саме між недовірчивістю з одної сторони, а втіхою з другої.

— Сю тайну я так довго скривав перед тобою — говорив дальше Фарія — шоби тебе випробувати і тоді зробити тобі несподіванку. Колиб ми були втікли перед нападом моєї слабости, я був би забрав тебе на остров Монте Крісто. Але тепер — і Фарія сумно зітхнув — хиба ти мене туда запровадиш. Так, Едмонде! І ти не дякуєш мені...

І Данте відповів:

— Скарб належить до вас і лише до вас. До него я права не маю. Я не жаден ваш свояк.

Фарія глянув на Данта і сказав:

— Ти, Едмонде, є моїм сином, ти дитина моєї неволї. Моє становище засудило мене на безженність. І Бог післав менї потїху — тому, що не міг бути жонатим, післав менї сина і тому, що не можу вийти на волю, післав розраду.

І Фарія протягнув до Данта здорову руку, а Данте кинув ся йому на шию і заплакав.

РОЗДІЛ XIX.

Третий напад слабости.

Тепер Фарії здало ся, що сей маєток, який так довго був його тайною, став о много вартнїйшим; тепер він може ущасливити того, якого Фарія любив як рідного сина.

Кождого дня оповідав він Дантови, кілько добра може зробити добрий чоловік, маючи тринайцять або чотирнайцять мілїонів лїрів. А однакож вигляд Данта ставав рівночасно понурий — в його уяві ставала присяга пімсти і він уявляв собі, кілько лиха міг би таксамо зробити чоловік маючи такий маєток і давши волю бажаню пімсти.

Фарія був зовсім незнакомий з островом Монте Крісто, однакож Дантови сей остров був відомий, бо його корабель нераз туда переїздив. Знаходив ся він 25 миль від Піяноса, між островами Корсикою і Ельбою. Корабель Данта одного разу спинив ся був навіть коло Монте Крісто.

Остров сей незамешкалий людьми зовсім. Се одна скала, а його стіжковата форма нагадує, немов якась величезна сила виткнула його на верх з дна моря.

Данте нарисував Фарії вигляд і положенє острова, а знов Фарія дораджував способи, якими требаби сей скарб відшукати. Однакож Данте дивив ся на все те холодно й обережно. Одно — він запевнив ся тепер, що Фарія здоровий чоловік, а спосіб, яким дійшов до сього відкритя, ще більше піднесли його в очах Данта.

Всеж не хотіло ся йому вірити, що сей скарб, який міг колись бути там захований, знаходить ся там доси. Про колишнє істнованє скарбу він вже не сумнівав ся, але в істнованє його нині не хотів вірити.

Однакож здавалось немов би судьбі хотілось пригадати нашим вязням, що вони засуджені на вічну вязницю. Ґалерію від сторони моря, яка від давна була в звалищах, відбудовано. Її відновлено зовсім і при сім заповнено масою каміня яму, яку Данте передтим вчасти засипав землею. Колиб же не осторога Фарії, то лихо могло би було вийти богато більше, бо тоді плян їх утечі був би відкритий і обох вязнів розділено би на завсігди. Тепер же скінчило ся лише на тім, що перед ними поставлено нові і ще сильнійші двері.

— Ви бачите — сказав раз Данте до Фарії. — Бог не бажає, щоби я мав заслугу за те привязанє до вас, яке в мене є. Я обіцяв лишитись з вами власною волею, а тепер я не міг би не додержати мого приречення, коли навіть і хотів.

— Однакож для мене дорозша ваша присутність, великий мій добродію, ніж ті скарби, які чекають на мене під мертвою скалою на Монте Крісто; мені дорозша наша пять чи шість-годинна бесіда, яка провадить ся наперекір нашим доглядачам. Бо та бесіда була власне тим сонцем, що освітило мою невідучість, вона то збогатила мою память кількома мовами. Всі ті ріжні наукові відомости, які зробили ви для мене так легко доступними і ті засади, до яких ви

ті відомости в моїй свідомости звели — все те стало для мене і маєтком і задоволенєм. Се ціннійше в мене, ніж тони золота і скрині дорогих каменів. А все те я завдячую тілько вам і тому моя відданість вам така глубока.

Хотяй житє обох вязнів не було щасливе, однакож час втікав дуже скоро. Фарія згадавши раз про скарб, говорив о нім богато. Його предвиджуваня що до паралїжу, були слушні: права його рука і нога лишились непорушними. Однакож він не переставав обдумувати способів для утечі Данта.

Щож до згаданого вже документу, то Фарія заставив Данта вивчити його зміст на память. Папір може згубити ся, його може хтось забрати, а записаного в памяти не забере жадна сила.

Минуло трошка часу і Данте вмів на память цілий зміст, немов молитву. Однакож Фарії ходило також о те, щоби зміст документу нікому в руки не дістав ся і тому він спалив ту часть, яку він додав до того, що остало від вогню Тепер він не потребував бояти ся нічого. Данте цілий зміст мав в памяти, а з оставшого кусня ніхто не зрозуміє його значіня, хочби і дістав до рук.

Минали цілі години, в яких Фарія давав Дантови поученя, які можливости і задачі стоять перед ним, коли він буде на волї.

Однакож на початку всїх тих наук стояло одно питанє: коли Данте стане перший крок вільною ногою, йому треба якимсь способом дістати ся на остров Монте Крісто винайти причину, через яку можна би там лишити ся, не викликаючи до себе підозріня; оставши ж там знайти ту дивну печеру і пошукати в означенім місци — в найдальшім куті другого отвору.

Так час минав — хотяй може деколи повільно, але в усякім разї без нудоти. Хотяй тілесна сила і черствість Фарії підупала, однакож його ум був такий же ясний, як і перед тим. І він доповняв знанє Данта новими відомостями і так оба вязні були безнастанно заняті. Час йшов без особливших турбот, немов його берегло невидне людині око Провидіня.

Однакож під тим позірним супокоєм було в серци Данта, а таксамо і Фарії, чимало сердечних бажань і важких зітхань. Але вязні їх не висловляли оден перед другим, а

тілько перед собою, коли кождий з них спинював ся на хвильку в своїй самітній келії.

Одної ночи Данте нагло пробудив ся. Йому здало ся, що хтось кличе його по імени. Він втворив очи і почав вдивляти ся в непроглядну пітьму, в якій ніби ще лунав відгомін чийогось голосу.

— Боже великий — сказав він сам до себе — що се значить?

І він відсунув постіль, вийняв камінь і за хвильку був вже коло входу до келії Фарії. При світлі блимаючого каганця Данте побачив, що Фарія стояв блідий, придержуючись постелї. На його лици було видно ті самі страшні ознаки, що при минувшій слабости.

— Отже, товаришу — сказав Фарія побачивши Данта — ти розумієш, до чого приходить?

Сей несподіваний випадок серед ночи так прибив Данта, що він зовсім стратив розсудок. Він скочив до дверий і крикнув:

— Ратунку! Ратунку!

В Фарії було ще тілько сили, що спинив Данта.

— Мовчи — сказав він — а то пропадеш! Памятай о собі — щоби або не було гірше, як є, або можна звідси видістати ся. Треба було літ праці, щоби зробити те, що я зробив, а його можуть наші сторожі знищити в одній хвилині, колиб тілько довідали ся, що ми сходимо ся. Дальше-ж памятай, що мешкане, яке я лишу, не буде довго порожним. Невдовзі прийде сюда якась нещасна жертва і для неї ти будеш немов той ангел з неба. І хто знає... може се буде молодий, сильний і витревалий, як нині ти і поможе тобі вийти на волю. Може се буде хтось кращий, ніж я, що тілько спиняю тебе. Може вкінци Провидінє стає тобі до помочі і дасть тобі більше, ніж бере від тебе. Щож до мене, то мені прийшов час умерти.

— Не говоріть так! не говоріть так! — перервав Данте слова Фарії — сього не буде! Ви будете жити! будете жити!

Після того зібрав він в одно свої думки і силу, що під вагою хвилї була вийшла з під його контролї.

— Все буде якнайкраще — сказав він. — Я поміг вам першого разу, отже поможу і другий раз.

Сказавши се, він підніс ніжку постелї і витягнув маленьку посудинку з червоним плином.

— Бачите! — сказав він — ще лишило ся ось тілько. А може сим разом маєте инші вказівки, так скоро перекажіть мені їх.

— Надії тепер нема — відповів Фарія і похилив голову — але се нішо. Бог хоче, щоби чоловік, якого він сотворив, дорожив житєм і піддержував його і він защепив в його серци любов до житя. І чоловік береже, хоч яке його житє не було би важке і болюче.

— Так, так — додав Данте — і тому сим разом хороба перейде, як і перше!

— —Побачимо. Та ось зачинає мене брати дрощ. Чую, що кров напливає до мозку. Бачиш, починаю дрожати, зуби дзвонять і немов всї кости виходять зі своїх місць. За пять мінут слабість дійде до вершка, а за чверть години побачиш лише мертве тіло.

— Ах! — вирвало ся з грудий Данта, але більше нічого не міг сказати.

— Роби, як і перше, тілько не чекай так довго. Сила мого житя вже занадто вичерпалась — він глянув на непорушну руку і ногу — і смерть має перед собою лише половину роботи. Тепер дай мені дванайцять кропель, а не десять, як перше. Колиж побачиш, що до себе не приходжу, тодї вилий решту мені в горло. Се і все. А тепер положи мене на постіль, бо більше стояти не сила.

І Данте взяв старого, немов дитину і положив на постели.

— Тепер же — сказав дальше Фарія — ти друже був одиноким і великим моїм щастєм в сїм місци і я Небесам за тебе дуже вдячний. І тому в хвили, коли приходить ся нам на віки розставати, я бажаю тобі всякого щастя й успіху, який ти вповні заслужив. Сину мій, я благословлю тебе!

Данте при сих словах Фарії впав на коліна і поклав голову коло свого старого друга. А Фарія говорив дальше:

— Послухай ще, що скажу тобі в послїдній хвили мого житя. Скарб Спади істнує. Тепер хвиля Всевишнього і для мене нема вже анї далечини, анї перешкоди. Я сей скарб бачу в глубинї печери. Зір мій проникає до границь землї. Коли ж ти будеш свобідним, памятай бідного Фарію, якого цілий світ уважав божевільним, хоч він таким не був. Спіши на Монте Крісто і возьми, що тобі належить!... Ти-ж терпів так довго...

Немов щось потрясло цілим тілом хорого і припинило його бесіду. Данте підвів голову і побачив, що очи Фариї заходять кровю. Здавало ся, немов би сильною филею поплила кров з грудий до голови.

— Будь здоров! Будь здоров! — сказав ще Фарія, вдаривши рукою по руці Данта. — Будь здоров!...

— Ох, ні, ні! — крикнув Данте — сього не буде! Не буде!....

— Тихо! Тихо! — прошептав Фарія — щоби нас не розлучили, коли мене вратуєш.

— Ох, так, так! — почав Данте — ви будете жити. Я бачу, що напад зовсім не такий сильний, як перед тим. Ваше терпінє тепер менше.

— Ні, Данте, не дури себе. Терплю менше, бо менше є в мене сили для терпіня. В твоїм віці є віра в житє, а старі бачать смерть зовсім ясно. О!... вона вже тут, тут!... Я не бачу нічого... я не розумію... Дай руку, Данте... Прости...

Тут зібрав він ще раз всю свою силу, підвів ся і сказав:

— Монте Крісто! Не забуд!... Монте Крісто! — і сказавши се, упав на постіль.

Хвиля була страшна. Покручені члени, переповнені очи, кровава піна і непорушне тіло — все те замісць розумного єства, що жило тут перед хвилею.

Данте взяв лямпку і поставив на вистаючий над постелию камінь, звідки її дрожаче світло освітило викривлене лице і непорушне, деревіюче тіло. І Данте нетерпеливо чекав тої хвилї, коли мав дати цїлющого плину.

Коли йому здало ся, що хвиля вже надійшла, він взяв ніж, отворив зуби хорому, що сим разом не були такі сціпенїлі, і вливаючи числив кроплї одну за другою. Влив всїх дванайцять і чекав наслїдків. Плину лишало ся ще два рази тілько, як він сим разом дав хорому.

Він чекав десять мінут, чверть години, пів години, але хорий не виявив жадного руху. Його волосє встало на голові, на чоло виступив піт. Він почав числити секунди ударами свого серця. Вкінци подумав, що вже час зробити послїдну пробу. Сим разом не треба було отвирати уст, бо вони лишились отворені і він вилив весь плин просто в горло Фариї.

Немов електрика пробігла по тілї Фариї. Ціле тіло си-

льно задрожало, очи отворили ся так широко, що страшно було на них дивити ся. Хорий відітхнув дуже глубоко, захропів і поволи все вспокоїло ся. Очи лишили ся отворені.

Минала година, минуло півтора. Данте нахиляв ся часто над тілом, слідячи за віддихом і прислухуючись до битя серця. І він чув, як тіло холодніло, як удар серця ставав щораз більше невиразним і вкінци все затихло.

Послідна іскра житя в грудях загасла. Лице зарумянилось, очи лишились отворені і дивились ледяним поглядом.

Була шеста година рано. На дворі зачинало розвиднювати ся і мягке ранішне світло зазирнуло до вікна келії. Зазирнуло — і поблідло світло каганця. На лице мертвого лягла дивна тінь і деколи надавала йому вигляду житя.

Доки не прийшов ясний день, Данте не вірив, що Фарія не жиє. Але коли на дворі стало зовсім видно, він зрозумів, що він в келії сам оден, а побіч него труп. І мимоволі напав на него страх. Він не відважив ся діткнути ся руки, що звисала з постелі. Він не міг глянути на ті ледяні очи, які він старав ся кілька разів замкнути, але не вдавало ся — вони лишали ся отвореними.

Він загасив лямпу, старанно її заховав і тоді опустиов келію, закривши за собою отвір, як міг найкраще.

Се був час, коли ключник обходить келії. І він прийшов невдовзї до келії Данта, а там і до келії Фарії. Він поніс туда сніданок. Ключник покищо не знав, що стало ся.

З відходом ключника нетерпеливість Данта зросла безмірно. Що діеть ся в келії його товариша? І він за хвильку спустив ся до підземного проходу і спинив ся перед отвором до келії Фарії. Він почув кличі і невдовзї надійшли другі ключники. Дальше чути було жовнірські кроки, а за ними прийшов начальник вязниці.

Данте чув скрипіт постелї, на якій перевертали тіло; чув слова начальника, який приказував кропити лице водою, однакож бачучи, що вязень не показує ознак житя, післав за лікарем. Після того начальник вийшов. Опісля чув бесіду ключників—слова співчутя разом з голосним сміхом.

— Так, так! — сказав оден — безглуздий пійшов шукати скарбів. Щасливої йому подорожі.

— Еге! Числив міліони, а не має чим заплатити за похоронний наряд — сказав другий.

— Нічого! — сказав третий — наряд в нас не дорогий.

— А може — сказав хтось з попередних — його нарядять краще, бо він же священик.

— Пожди! пошанують його мішком — докинув инший.

Едмонд не пропустив ні слова, однакож не довідав ся богато нічого. Невдовзі голоси замовкли і Дантови здало ся, що з келії всі забрали ся. Однакож він не відважив ся піднести каменя, що закривав вхід, бо можливо, що хтось лишив ся сидіти коло трупа. Длятого сидів тихо, повздержуючи навіть свій власний віддих.

По годині він почув бесіду наново. Се прийшов начальник з лікарем і ще кимсь. Була хвиля мовчанки — знак, що лікар оглядав тіло. А невдовзі зажадав пояснень.

Лікар означив обяви слабости і заявив, що вязень не жиє. Після того лікар запитував про дещо, однакож і запити і відповіди були такі недбалі і байдужі, що обурювали Данта до глубини душі. Він не міг зрозуміти, чому сей вязень такий їм байдужий, коли для него він такий дорогий?

— Дуже сумно! — сказав начальник до лікаря, почувши що вязень не жиє — бо він був чоловіком спокійним, не зачіпав нікого, а крім того задоволений божевіллєм і не треба було за ним зовсім наглядати.

— Ах! — додав ключник — пощо було за ним наглядати? Він сидів би тут пятьдесять літ і не подумав би про втечу.

— А однакож — сказав начальник до лікаря — хотяй я певний, що ви не милите ся, а всеж хотів би я мати більшу певність, що він не жиє. Сього вимагає мій обовязок.

Знов хвиля мовчанки і Данте зрозумів, що лікар оглядає тіло ще раз.

— Можете бути зовсім спокійні — сказав лікар по хвили — він мертвий і я за се відповідаю.

— Так, пане — почав знов начальник — однакож закон вимагає від нас в таких випадках чогось більше, ніж стверджена смерти. І хотяй смерть певна, однакож краще би виповнити всі формальности, які закон вимагає.

— Добре — сказав лікар — розпечіть зелізо. Та всеж без того обійшло би ся.

Почувши приказ розпікати зелізо, Данте здрігнув ся. Він чув дальше, як хтось виходив, як скрипіли двері, як за хвилю знов хтось вернув і сказав:

— Ось жар готовий!

Знов хвиля мовчанки, а там почулось шкварчанє людського тіла і Дантови здалось, що він вже віддихає димом, що повстав при сій лікарській операції. Він виразно почув запах спаленого тіла і холодний піт виступив на його чоло. Данте був близький омлїня.

— Бачите, пане — сказав лікар — він зовсім мертвий. Лише мертвий не чує, коли йому печи пяту. Нещасний дурень вилічив ся вкінци з дурноти і увільнив ся з неволї.

— Чи його імя не було Фарія? — запитав хтось з вязничних урядників, що зайшов сюди з начальником.

— Так, се він. І він ставив претенсії, що се старинне імя. Се був дуже вчений і розумний з усїх боків чоловік, крім того, що відносило ся до його скарбів. Тут впертість його не мала границь.

— Се хороба, яку ми називаємо мономанїя — сказав лікар.

— А чи ніколи не було причини на него нарікати? — звернув ся начальник до ключника, який мав нагляд над Фарієм.

— Ніколи — відповів ключник — ніколи! Навіть противно — він деколи був навіть дуже інтересним, коли почав оповідати всякі історії. Одного разу було навіть таке, що він дав рецепту на слабість моєї жінки і поміг її.

— Так, так! — сказав лікар — не знав я, що маю сугерника. Але я сподіюсь, пане начальнику, що ви справите йому похорон з усякими почестями.

— Так, так! О се будьте спокійні — відповів начальник. Ми зашиємо його в найновійший мішок, який знайде ся. Чи не досить?

— А чи все те мусимо зробити в вашій присутности? — запитав ключник.

— Розуміє сь! Але спішіть ся, бо менї годї бути тут цїлу днину.

Знов хтось вийшов і за хвилю увійшов назад. Дальше почув ся шелест одежі, постіль заскрипіла і чути було, що люди підносять тягар. Ще хвиля і постіль заскрипіла наново, знак, що щось важке на ню покладено.

— А коли відбуде ся похорон — запитав котрийсь з доглядачів.

— Нинї вечером! — сказав начальник.

— А чи відбуде ся богослужене? — запитав хтось.

— Неможливо! Вчера приїхав до мене священик і дістав відпустку на тиждень; він поїхав до Гієре. І я сказав йому, що з помершими сам справлю ся. Колиб же в додатку бідний Фарія був не спішив ся, то мав би похорон.

— Не бійте ся! не бійте ся! — вмішав ся лікар, немов хотячи виявити перед всіми безбожність, властиву всім людям його фаху — він же сам церковник! Бог преціњ мусить взяти се на увагу і не допустить, щоби чорт священиком тішив ся.

При сих словах лікара по келії залунав голосний сміх. Сміялись ті, що зашивали в мішок тіло нещасного Фарії.

— Нині вечером — сказав начальник, коли все було скінчене.

— В котрій же годині? — запитав ключник.

— Може бути коло десятої.

— Чи до того часу треба при нім комусь бути?

— Пощо? Замкни так, немов він живий і то все.

Після того почулось, як виходили люди, хвильку було чути стукіт їх ніг, а там все затихло. Не стало людий, замовкли скрипучі завіси і лишила ся одна мовчазна смерть, яка заморожувала навіть душу молодого вязня.

Данте ждав хвильку, а там підніс головою камінь і глянув осторожно кругом. Не було нікого. І Данте відважив ся вступити до келії.

РОЗДІЛ XX.

Кладовище вязниці.

Бліде денне світло падало через закратоване вікно. На постели лежав труп Фарії, зашитий в грубий мішок — той мішок, який коштує дуже мало, як сказав ключник.

Все було скінчене. Фарія розлучив ся з Дантом на віки. Він не міг тепер бачити навіть померклих, ледяних очий свого дорогого товариша, які ще і по смерти не хотіли замкнути ся. Не міг стиснути тої руки, яка піднесла так високо його свідомість, його душу. Фарія, його добрий і по-

трібний товариш, вже не дихав.

І Данте сів на краю постелі, побіч тіла дорогого друга і попав в глубоку і чорну задуму.

Він був тепер знов сам, самісенький. Що-ж лишило ся для него? Чим він сам може чути ся серед отсеї тюремної пустелі? Скінчило ся — і він від тепер знов не почує голосу одинокої людини, яка привернула його до житя.

Чи не краще було би для него пійти слідами Фарії і розвязати ся з тою невиносимою тюремною мукою?

Думка про самовбійство, що давно забула ся, тепер знов стала перед Дантом.

— Колиб я вмер — сказав він собі — пішов би слідом за ним і певно знайшов би його на другім світі. Але як вмерти? Можна би — повторяв він собі — се легко. Можна мені лишитись тут, а коли хто прийде, кинутись на него, задушити і тогди ґільотина закінчить все.

Однакож буває нераз, що нім чоловік в розпуці вспів сам стати над пропастю, про яку думає, пропасть сама отвирається перед його душевними очима — отвирається, перестрашує і завертає чоловіка з дороги, яка мала закінчити ся загибелю. Зовсім подібне стало ся також з Дантом.

Йому нараз стало неначе соромно і він з'упинив ся.

— Вмерти? — запитав він себе — вмерти після того, як я перебув тут так довго і перетерпів тілько? Се можна було виправдати тогди, кілька літ передтим, а тепер се було би те саме, що мовчки піддаватись лихій долї. Ні! Треба жити, треба з'ужити всї способи. Аджеж передо мною великі задачі... Я мушу побороти всї перешкоди і вкінци стану вільним. Аджеж я мушу покарати тих, хто замкнув мене до сеї тюрми; а може знайду також товаришів, яких треба буде нагородити. Коли б же ні, тоді доперва опущу сю вязницю так, як опустив її Фарія...

Так думав Данте не рухаючись з місця. Здавало ся, що ціле його єство перемінилось в одну машину думок, глубоких, небуденних думок. Він перечисляв, він важив, він шукав твердого ґрунту, на якім би йому тепер стати.

Нараз нова думка виринула перед ним. І не була вона висновком його мірковань, ні! Вона з'явила ся сама собою.

І Данте встав, потер рукою чоло, немов би чув в голові заворот, обійшов після того кімнату два, або три рази і знов спинив ся коло постелі.

— Що се? — сказав він до себе — що се за думка? Може се палець божий... Лише мертві виходять з сеї вязниці, отже чи не вдалоб ся і мені вийти, колиб я став на місце мертвого?

Нова думка була дуже ясна і Данте не став більше над нею застановляти ся. Не тратячи хвилї він взяв ся до її виконаня.

Нахилившись над мішком, який окривав тіло Фарії, він розпоров його ножем, витягнув тіло і заніс до своєї келії. Тут положив його на своїй постели, накрив гарно, як накриває ся спляча людина, поцілував ще раз мертве чоло і старав ся ще раз примкнути очи мертвого, але се йому не вдало ся. Опісля обернув його лицем до стіни, з тою думкою, що прийде рано ключник і подумає, що вязень спить. А що се мертвий, про те довідають ся аж пізнійше.

Полагодивши все як найкраще, Данте вернув до келії Фарії, і забрав ся тут зараз до роботи. Він вліз в мішок, зашив його голкою, яку полишив Фарія і положив ся так, як лежав Фарія.

Колиб сейчас по тій роботі увійшов був до середини ключник, то певно почув би, як сильно било ся серце в грудях Данта. Він міг чекати, аж ключник вечером обійде келії, але бояв ся, що начальник може змінити думку і скаже забрати тіло вчаснійше. В такім випадку нагода втечі пропаде..

Тепер же справа складала ся не найгірше. Колиб погребники навіть і відкрили, що вони мають в мішку живого чоловіка, то і тоді він не піддасть ся; тоді він розпоре мішок від гори до долини і нагнавши їм страху, втіче. Колиб же доганяли — ужиє ножа.

Але сього може бути непотрібно. В такім разї занесуть його на цвинтар, положуть до гробу і будуть засипати. Тут він сперечатись не буде, однакож ледво вони віддалять ся, він спробує видістатись на верх. Земля прецінь легка. Він сподівав ся, що при його силї можна се зробити.

Данте був готовий і на таке, що вага землї буде за тяжка, тоді він задушить ся і все скінчить ся.

Так думаючи Данте забув, що він не їв нічого ще від попередного вечера. Йому се і на гадку не приходило. Його ум був занадто занятий одним, найважнійшим в сїй хвили і на що друге не лишало ся місця.

Першою небезпекою був вечірний прихід ключника. Що буде, коли він відкриє, що на постели лежить труп? Однакож ключникови і на гадку не приходило те, що думав Данте. Сеж було не перший раз, що він заставав Данта сплячого і тогди він ставив поживу на столику і мовчки забирав ся. Всеж таки Данте припускав, що ключник може заговорити, а не діставши відповіди, підійде до постелї і все відкриє ся.

І коли приходила сема година, для Данта розпочалась правдива мука. Він поклав одну руку на серце, щоби спиняти його удари, а другою обтирав холодний піт з чола. Час від часу дрож пробігала по його тілї, немов хтось накривав його зимним ледом і тодї йому здавало ся, що се приходить хвиля його смерти.

Однакож минула сема година і не чути було жадного руху. Се був знак, що дотепер все йшло добре. Перша небезпека минула, а се був добрий знак.

Доперва за довший час почув ся чийсь хід. Се могло вже бути коло десятої години, отже час, який начальник призначив на похорон. Се приходила важна для Данта хвиля, що мала рішати про його жите, або смерть. Він мимоволї припинив віддих і готовий був спинити навіть удар серця, колиб се було в його можности.

Людські кроки спинили ся перед дверми і чути було, що се кроки двох людий. Що се були грабарі, Данте запевнив ся, коли почув, що поставили на землю мари. Отворили ся за хвилю двері і Данте через мішок побачив світло і двох людий, що йшли до него, коли третий з лїхтаром стояв перед порогом.

В одній хвили взяли вони мішок з Дантом за кінцї.

— Як на старого, худого чоловіка, то він за тяжкий — сказав оден.

— Говорять, що кости старого з кождим роком дістають по пів фунта ваги — сказав другий, підносячи ноги Данта.

— А чи привязав ти тягар? — запитав знов перший.

— Нї! Пощо двигати! Я се зроблю там на місци — сказав другий.

— Се правда! — притакнув перший.

Чуючи се, Данте подумав:

— Чому про тягар вони говорять? Що се може значити?

Вони положили мішок на мари. Щоби вдавати померлого, Данте напружив ціле тіло і грабарі понесли його на двір. Нараз свіжий воздух овіяв Данта і він зрозумів, що се небажаний ніким західно-північний вітер.

Сього вітру не люблять передовсім моряки. Грабарі поступили ще около двайцять кроків і зупинили ся. Оден з них відійшов на бік і Данте чув, що чоловік пійшов по вимощеній земли.

— Деж я тепер знаходжу ся? — питав себе Данте.

— Але він дійсно тяжкий — завважив позіставший грабар, сідаючи на марах.

І Дантови прийшла думка, що тепер можна би тікати, однакож на се не міг рішити ся.

Світи мені дурню — почув він голос — а то не знайду, що мені треба.

І чоловік з ліхтарем віддалив ся, хоч його не прошено в чемний спосіб.

— І чогоб він шукав? — питав себе знов Данте. — Може лопати...

Нараз почув ся викрик, яким чоловік витав знайдену річ:

— Ось тут і є зовсім без клопоту!

— Певно, що без клопоту.

І чоловік підійшов до мар та положив щось тяжке побіч Данта. Опісля чоловік звязав ноги Данта, затягаючи шнурок так, що той почув немилий біль.

— Чи вузол готовий — запитав опісля оден.

— Готовий! І дуже добрий — відповів другий.

— Отже вперед!

І похід з марами пійшов дальше. Перейшовши пятьдесять кроків, похід спинив ся, отворились двері і грабарі понесли мари дальше. І тепер почув Данте дуже виразно шум филь, ударяючих об скали, на яких побудована вязниця.

— Погана погода! — зауважив оден з грабарів — немила купіль в морю в такій порі.

— Нехай вибачає — завважив другий — коли сам таку пору собі вибрав.

Після того залунав відповідний до бесіди сміх. А Дантови волосє стало дубом на голові.

— Врешті ми на місци — сказав оден.

— Ні! Треба трошка дальше, трошка дальше — заувважив другий. — Тямиш, як послїдний задержав ся був на скалї і що другого дня начальник піяв!

Вони поступили чотири, або пять кроків дальше і Данте почув, як вони взяли його — оден за голову, другий за ноги і почали розмахувати.

— Раз, два, три ... і за третим нехай йде! — сказав оден.

За третим разом Данте почув себе серед пустого простору. В одній хвили, він почав падати так скоро, що йому кров в жилах майже застигла. Він чув, що до ніг привязаний тягар, тягне його ще скорше в долину, однакож здалось йому, що він падає цілі лїта. Такою довгою видалась йому одна хвилина! Вкінци з страшним розгоном він упав в зимну, як лїд, воду. Тут не міг він не крикнути, однакож вода закрила його в одній хвилинї. Трийцять і шість фунтовий тягар потягнув його на спід.

Вода, в яку упав Данте, се було море, на березї якого побудована вязниця д'Іф. Се цвинтар для тих, що в сїй вязници проживають.

РОЗДЇЛ XXI.

Остров Тібулен.

Хотяй в голові Данта був заворот і віддихати було годї, однакож він задержав холодну свідомість. Маючи ніж на поготові, він в одній хвили розпоров мішок і скинув його з себе, однакож чув, що привязаний до ніг тягар тягне його в долину.

Зрозумівши се, він напружив всю силу, щоби розтяти шнур на ногах і се йому вдало ся, але рівночасно він почув, що дальше під водою бути годї, инакше мусїв би згинути без воздуха. Зібравши отже всю силу, він виринув понад воду.

Відотхнувши хвильку, він знов опустив ся в воду, боячи ся, що стоячі на березї грабарі можуть його побачити. Пли-

вучи попід воду, він виплив знов о яких пятьдесять кроків дальше і тут вже почув ся безпечнійшим.

Розглянувшись кругом, він побачив над собою чорне небо, а відомий йому вітер давав знати, що заносить ся на бурю. Перед ним була безкрая темна вода, що ревла і шуміла серед темної ночи.

Однакож страшнійшим, ніж чорне небо і розколихане море, був чорний привид за ним, що підносив ся до хмар а тим привидом була великанська, страшна скала, яка наче простягала рамена, щоби схватити нещасну жертву. А на самім її верху побачив Данте двох людий з ліхтаром, що дивили ся в море. Хто знає, чи не чули вони його крику?

І Данте знов пірнув і виплив знов аж за довшу хвилю. Зрештою таке поринане не було для него жадною трудністю; ще колись в Марсилії він пливацькими штуками викликав в усіх подив і здобув собі імя найкращого пливака в цілій пристани.

Коли по хвили він знов виплив на поверхню, світла на скалї вже не було.

Треба тепер було плисти в напрямі моря. Острови Ратоно і Помеґ найблизше звідси, але на них мешкають люди. Таксамо на острові Дом. Найбезпечнійшими лишались два острови Тібулєн і Лємер. Вони віддалені від вязниці д'Іф одну ліґу. І Данте постановив до них плисти.

Тількож як серед темної ночи до них трафити? Та на щастє він в тій хвилї побачив перед собою немов ясну звізду — маяк в Пляніє. Лишаючи се світло троха на право, Данте мав Тібулєн на ліво перед собою і туда треба було йому стреміти. Алеж, як вже сказано, туда було досить далеко, бо найменше одна ліґа.

Ще давнійше в вязници бувало таке, що Фарія бачучи, як Данте дармує, казав:

— Уважай друже! Часу дармо не гай, а то сила твоя підупаде. Силу треба вправляти, виробляти, инакше видіставшись на волю не зможеш плисти і втопиш ся у морю.

Слова тії пригадали ся Дантови в сій хвили і він пустив ся вперед, щоби переконати ся, чи сили в него є подостатком. Однакож йому здало ся, що вязниця не зменшила його сили і що йому в водї так легко і свобідно, як тоді, коли був ще хлопцем.

Тепер же страх подвоював його завзятє. Час від часу

він напружував ухо і прислухував ся, чи не чути чого небудь, чи не зближає ся погоня, однакож не було чути нічого. Після того він знов плив — кождого разу, коли филя піднесла його до гори, він пробував доглянути в темноті ціль своєї плавби.

Кілько разів надійшла більша, ніж звичайні, филя, Дантови здавало ся, що се човен погоні і тоді він плив з подвійною скорістю. Однакож таке силуване ся вичерпувало його силу.

Уже давно не видно стало того страховища, із якого мурів Данте освободив ся а однакож не здавалось йому, що він полишив його за собою. Він не бачив його, але чув його присутність. Минула година. Радіючи з волї Данте чув в собі подвійну силу і плив не зупиняючись.

— Я пливу вже годину — сказав Данте сам до себе — а хотяй вітер проти мене і спиняє мене, то всеж таки повинен би я бути близько Тібулена. Тількож що буде, коли я збив ся з потрібної дороги?

На сю думку Данте задрожав. Він бачив, що його сила вичерпує ся і хотів спочити на воді, як спочивають пливаки, однакож вітер був за сильний і филя за велика, отже годі було на воді спокійно держати ся.

— Щож! — сказав він собі — буду плисти, доки зможу, доки не змучу ся до послїдного, або не нападуть корчі і тоді все скінчить ся.

І він подав ся вперед несучи з собою важку розпуку.

Нараз здало ся йому, що небо стало ще темнійше, ніч ще чорнійша і густі хмари заступають йому дорогу. В тім же часі почув сильний біль в колїнї.

Перша думка, що зродила ся в него несвідомо, була, що се вдарила його куля погоні. В слїд за тим він почує вистріл... Однакож не було нічого чути. Він простягнув руку і почув опір; він пошукав ногою в споді і почув землю. Тепер доперва він зрозумів, що він брав за чорну хмару.

Серед темряви ночи перед ним встали безладно покладені скали, які наводили думку, що тут був колись величезний вогонь і він нараз скаменів і перемінив ся в ті безладні камені. Се був власне остров Тібулен.

Данте встав, поступив кілька кроків і з горячою молитвою положив ся на ґранітовій скалї, яка здалась йому на свободі мякшою, ніж пух. І не богато часу минуло, як

Данте попав в твердий, солодкий сон. Він був такий втомлений, що не чув, як дув вітер, як падав дощ.

Данте спав довший час, може з годину, не пробуджуючись. Та нараз пробудив ся. Йому здало ся, що потрясла ся скала на якій спав і він пробудив ся. Сильний грім давав знати, що починала ся туча. Чорне небо роздирали огненні блискавки, а скала під ногами Данта дрожала з переляку.

Данте не милив ся — він справді був на Тібулені. І він знав, що се остров дикий, але коли море вспокоїть ся, він перепливе на остров Лємер, таксамо незамешкалий людьми, однакож більший, і через те кращий для охорони.

Данте почав при світлї блискавки розглядати ся і побачив оподалїк скалу, що підносила ся високо і рівночасно оден її бік нависав так, що вигідно було під ним скрити ся. А тут дощ почав лити, мов з цебра. Цїлий остров дрожав; филї вдаряли могучо об скали, кидали краплї води далеко на беріг.

І Данте підійшов під навислу скалу, де почув себе більше безпечним. А однак злива так люто шалїла й остров так дрожав від могучих громів, що Данте почував заворот ґолови. Йому здавало ся, що він на припнятім корабли, який буря може зірвати і понести хто знає куда.

Мимоволї нагадав він те, про що доси не думав — він пригадав, що двайцять і чотири години не брав до уст поживи. При згадцї про поживу йому захотїло ся пити і він почав набирати пригорщею води з заглубини каменя і пив.

А буря шалїла невгомонно. Блискавицї роздирали темний небозвід від краю до краю, здавалось — отвирали на хвильку той ясний і чудний для нас світ, який є поза небозводом.

І при світлї блискавицї Данте побачив щось на морю між островом Лємер і Кроасель. Коли приглянув ся лїпше, зауважив, що се наче привид рибацького корабля, який буря кудась жене по филях. За хвильку він побачив його вже близше. Щоби остерегчи, Данте почав з усеї сили кричати, що недалеко скали, отже небезпека, однакож люди, що могли на корабли бути, розуміли би се і без него. При слїдуючій блискавцї Данте побачив чотирьох людий, які держались шнурів знищеного машта, а пятий держав ся поломаної керми.

Люди, яких він бачив, могли бачити Данта таксамо, бо

він чув дуже виразно їх крики. На знищенім машті тріпалось пірване вітрильне полотно. Але нараз шнури, що його держали пірвали ся і воно зникло — втонуло в темряві ночі.

Рівночасно почув ся розпучливий крик. Данте зрозумів, що до одного нещастя прилучило ся друге. Вилізши на скалу, Данте побачив за хвильку з корабля лише куснї, поміж якими визирали з води голови та руки нещасних людий. Але минула знов хвилька і все зникло. Корабля і людського житя мов не було.

Щоби ліпше запевнити ся про те, що перед хвилею бачив, Данте підійшов на сам берег. Не було видно нікого і нічого. Лише филї шуміли, бючись об надбережні скали.

Та одно зауважив Данте тепер — зауважив, що буря втихає. Стало видно, як величезні клуби хмар несуть ся на захід; вітер почав втихати і невдовзї показалось синє небо, засіяне ясними зорями. А в слїд за ними почали показувати ся червоні смуги; филї зачали блїднути і піна на їх хребтах ставала золотою. Се на світ благословило ся.

І Данте стояв нїмий і непорушний перед таким величавим явищем. Сидячи цілі літа в тюрмі, він забув, що на світї і таке буває. Він звернув очи в сторону вязниці і побачив понурі мури, що підносились високо до хмар, немов сторожили сю околицю.

Була пята година ранку. Світло сонця було недалеке. Море ставало спокійне.

— За дві, або три годинї — подумав собі Данте — ключник прийде до моєї келїї і знайде тїло мого доброго приятеля. Почнуть ся пошукуваня, а там дадуть знати про втечу. Людий, які кидали мене в море і які могли чути мій крик, зачнуть допитувати. А вслїд за тим виїдуть жовніри на човнах шукати за втікачем. Гарматний вистріл сповістить цілу околицю, щоби ніхто не приняв і не поміг втікачеви Марсильська поліція буде шукати мене на земли, а начальник вязниці зі своїми на морі. А я змерз, бо в ніщо одягнути нагого тіла; я голодний; я не маю навіть ножа, який винїс з вязниці. О, Господи! Довго я терпів, та в сїй хвили, коли я зовсім безпомічний, зішли менї свою поміч!

Коли Данте заносив так до Бога слова найгорячійшої молитви, побачив він гень далеко, де остров Помеґ, невеликий корабель, що здавав ся не більший від птаха. Але вправне око моряка не милило ся; Данте пізнав навіть, що

се оден зі звісних ґенуйських кораблів, які звуть тартанами. Він плив очевидно з Марсилії і скоро вибирав ся на море, як видно було по його прискоренім ході.

— Ох! — сказав Данте сам до себе — боюсь навіть подумати про те, що за пів години я міг би на сей корабель дістати ся, там мене не випитували би, не пізнали би і не віддали би марсильській поліції. Та щож робити? Яку історію міг би я про себе видумати? Я знаю тих людий — вони удають звичайних торговців, а на ділі се контрабандисти, які готові чоловіка за щобудь продати. Треба би хиба почекати... Тількож як? Щоби не прийшло ся вмерти голодовою смертю. Мине кілька годин і моя сила зовсім підупаде. Дотогож погоня... Та можливо, що вдасть ся оминути всі лиха, коли буду вдавати одного з членів розбитого сеї ночи корабля. А нікого нема, щоби менї перечив...

Так роздумуючи, Данте глянув в ту сторону, де розбив ся корабель і здрігнув ся. Червона моряцька шапка висїла на камени, немов уміщена там людською рукою, а недалеко плавали куснї знищеного судна. І в однїй хвили Данте зрозумів, що йому робити. Він взяв шапку і надів на голову, вхопив ся кусня дерева і поплив, щоби стрінути ся з надходячим здалека кораблем.

— Тепер я безпечний! — сказав він сам до себе і те запевнене додало йому нової сили.

Невдовзї корабель став видний. Однакож Дантови здало ся, що корабель вибрав собі дорогу між вязницею д'Іф і вежою Пляніє. І Данте зачав побоювати ся, що корабель може завчасу вибрати ся на море і з Дантом не зостріне ся. Але за час побачив він, що корабель звертає на ту дорогу, якою переїздять звичайно кораблї їдучі до Італії, себто поміж остров Жаро і Калярейнь.

Корабель з одного, а Данте з другого боку зближали ся до себе. Коли корабель знаходив ся чверть милї далеко, почав Данте давати знаки, щоби звернути на себе увагу. Він підносив ся понад воду і махав руками, однакож з корабля нїхто його не бачив. Крім того здавало ся, що корабель звертає і за хвилю полишить Данта поза собою.

Він думав кричати, але нагадав, що вітер знищить його голос. Одна втїха лишила ся Дантови — що взяв з собою кусень дерева; при його помочи він легко поверне знов на Тібулен.

Однак Данте не спускав ока з корабля. Ось він вже

богато близше, ніж був перед хвилею, але починає звертати в бік. В тій же хвили Данте, опираючись на дерево, підняв ся, кілько міг, понад воду і почав вимахувати шапкою і кричати.

Сим разом його побачили і почули і корабель в одній хвили звернув в його сторону. Данте побачив навіть, що забирають ся спускати ратунковий човен.

За хвилю двох сильних моряків скоренько веслували в сторону Данта. Щоби приспішити стрічу, він лишив дерево, якого доси держав ся і почав плисти проти них.

Однакож сила Данта зовсім вичерпала ся. Пустивши з рук дерево він побачив, що не довго на воді вдержить ся; руки і ноги задеревіли, в грудях не ставало віддиху.

Він крикнув ще раз. Два моряки подали ся вперед всею силою й оден з них крикнув по італійськи: „Держи ся!"

Та Данте не міг держати ся. Він ще чув поклик моряка, але в тій же хвилі його голову накрила наспіваюча филя. Однакож він добув послідної сили і видістав ся на верх, щоби ще раз крикнути і знов пійшов під воду, немов зелізна куля, привязана до ніг, тягнула його в долину.

Вода закрила його і крізь ню він наче бачив бліде небо і чорні хмари. Вкінци здалось йому, що хтось злапав його за волосє і витягнув на верх, але після того він нічого не памятав. Він зомлів.

Коли Данте отворив очи, він був на покладі корабля. І першою його думкою було: в якім напрямі корабель пливе? Вязниця д'Іф полишала ся далеко позаду і Данте, не могучи закрити вияву своєї радости, голосно викрикнув. Однакож ніхто і не підозрівав причини викрику; всі думали, що се викрик болю.

Як вже сказано, він лежав на покладі. Коло него був моряк — він натирав сукном члени його тіла. Другий, в якім він пізнав того, що кричав „Держись!" — тепер давав Дантови до уст руму. Був тут і третий моряк, капітан і взагалі провідник корабля, що приглядав ся ратункови, роздумуючи очевидно над тим, що подібна доля може стрінути кождого моряка нині чи завтра.

Кілька кропель руму відсвіжили силу Данта, а натиране привернуло його членам тепло і давну гнучкість.

— Хто ти такий? — запитав капітан ломаною французькою мовою.

— Я — відповів Данте не дуже доброю італійщиною — мальтійський моряк. Ми плили з Сиракуз і везли збіже, але захопила нас буря минувшої ночи коло рога Моржіон і розбила корабель до скал.

— Деж ти тут взяв ся, звідки? — запитав знов капітан.

— Власне з тих скал, на яких я щасливо виратував ся, коли тимчасом наш капітан і всі решта потопили ся. Бачучи ваш корабель, я поплив, держачись кусня дерева з розбитого корабля, инакше треба було гинути на безлюдних скалах. І був би згинув, колиб не ви... Я вже потапав, коли хтось злапав мене за волосє і виратував...

— Се я — сказав моряк смілого і щирого вигляду — і добре, що не було за пізно, бо ти вже потапав.

— Так, справді, так — сказав Данте протягаючи руку — і я тобі сердечно дякую.

— Я майже не міг рішити ся — почав дальше моряк — бо ти виглядав більше на волоцюгу, ніж на чесного чоловіка. Мені непевною була довга на шість цалів борода і довге волосє, що спадало аж на плечі.

Сі слова доперва пригадали Дантови, що він не стриг волося, ні не голив бороди від часу, як посадили його в вязничу келію. Та він сейчас надумав, що йому сказати.

— Справді ти міг таке думати — почав Данте зовсім спокійним тоном — бо я перед десять літами прирік в подяку Діві Марії Ґротській, що не буду стригчи волося і голоти бороди десять років, щоби вона прийшла мені в поміч в хвилі великої небезпеки. Та, бачите, незвичайне те, що нині якраз десять літ від часу приреченя, отже приреченє кінчить ся; і власне в день, коли приреченє скінчило ся, я попав в смертельну небезпеку і не згинув.

— Щож ми з тобою тепер зробимо? — спитав капітан.

— Що ваша воля. Мій капітан згинув, а я не злий моряк. Лишіть мене в першім порті, до якого прибудете. Я сейчас знайду місце на якім будь купецькім корабли.

— А чи знаєш ти Середземне море?

— Знаю, бо плавав по нім від дитинства.

— Чи знаєш найліпші пристани?

— Знаю... Мало є таких, до яких не в'їхав би і не виїхав би з замкненими очима.

— А я кажу — сказав моряк, який вратував Данта — коли те, що він говорить правдиве, то чому не мав би він лишити ся з нами?

— Коли те правдиве — сказав капітан голосом недовіря — але буває, що люди обіцюють богато, а роблять що друге.

— А я зроблю більше, ніж обіцюю — сказав Данте.

— Побачимо — сказав мов знехотя капітан.

— Куда ж ви їдете? — запитав Данте.

— До Ліворна.

— Коли так, то чому-ж ви пливете туда — чому не справляєте ся з вітром?

— Ми хочемо здалека обійти остров Ріон.

— Алеж ви можете обійти остров держачись двайцять сяжнів від берега.

— Коли так, то ставай до керми і покажи, що вмієш!

І Данте сейчас став коло керми. За першим легким потиском він зрозумів, що корабель не поганий; хоч може і є деякі недостачі в його будові, однакож добре ним орудувати. І він крикнув:

— Тепер кождий на своє місце!

Сейчас чотири моряки удали ся на свої місця, а капітан став з боку і приглядав ся.

— Потягнути всею силою! — крикнув Данте.

Моряки сповнили приказ.

— Звільнити! — знов приказав Данте.

Приказ знов сповнено і корабель поплив. як хотів Данте.

— Славно! — кликнув капітан.

— Славно! — повторили моряки. Від сеї хвилї зачали вони його щиро поважати, як чоловіка справного і знаючого діло. Всяке підозріне до него тепер зникло

— Бачите! — сказав Данте віддаючи керму — може я вам до чогобудь придав би ся, бодай підчас подорожи. Колиб же я не був вам потрібний, я лишу ся в Ліворні і з першого заробітку заплачу вам за одежу, що менї дали і за поживу, що дістаю.

— Добре, добре! — сказав капітан — погодимось, коли не будеш за богато вимагати.

— Візьму, що другі беруть, а все пійде як треба — відповів Данте.

— Се не буде слушно — сказав моряк, який виратував Данта—бо ти, як бачимо, більше вмієш, ніж хто будь з нас.

— А тебе що се обходить, Якопо? — звернув ся до него капітан. — Кождий може жадати, що хоче.

— Се правда — сказав Якопо — я лише звертав увагу.

— Ти краще зробиш, коли принесеш йому деякої одежі, коли маєш,

— Маю сорочку і пару штанів.

— Того мені власне потрібно — сказав Данте — а я скажу тобі за те щире спасибіг,

Якопо спустив ся сейчас в отвір і за хвилю з'явив ся з одежию, яку Данте вдягнув з найбільшим вдоволенем, Йому здало ся, що він переодягає ся в вільного чоловіка.

— А може ти чого більше потребуєш? — сказав капітан.

— Кусень хліба і дещо того знаменитого руму, який я вже кушав, бо я не їв вже довший час.

А треба нагадати собі, що Данте не їв нічого цілих сорок годин.

Сейчас принесли йому хліба, а Якопо приніс фляшку з румом.

— Тепер до роботи! — крикнув капітан до керманича. В тій хвили глянув Данте в напрямі вязниці д'Іф і рука з румом мимоволї спинила ся.

— Щось стало ся в Шато д'Іф — сказав капітан.

В слїд за клубком диму, який побачив Данте, почув ся тепер глухий гук гарматного вистрілу з мурів вязниці д'Іф. Моряки глянули оден на другого.

— Що се значить? — запитав ще раз капітан.

— Видно, що утік вязень і вони дають знак осторогі — відповів Данте, причім капітан глянув на него дуже пильно. Одакож Данте так спокійно підносив рум до уст і їв так спокійно, що колиб було в капітана якебудь підозрінє, то мусїло зникнути.

— Алеж се сильний рум — сказав Данте, витираючи піт з чола.

— Сяк чи так — говорив рівночасно до себе капітан, споглядаючи на Данта — колиб се про його втечу давали знак, то ще лїпше... Се рідкий набуток!

Удаючи змученого, Данте просив, щоби керманич віддав йому в руки керму. Се, очевидно, було на руку керманичеви і він глянув допитливо на капітана. Колиж сей потакнув, Данте заняв місце керманича і від тепер його очи були звернені на Марсилїю.

— Котрий се день в місяци? — запитав Данте мов ненароком в Якопа.

— Нині 28-го лютого.

— А рік?

— Хочеш знати, котрий рік?

— Так, хочу знати!

— А хибаж ти забув?

— Знаєш, товаришу, — відповів Данте усміхаючись, — минувшої ночи пережив я таке лихо, що стратив память. І день і рік випали мені з голови.

— Рік маємо 1829-ий.

І Дантови стало ясно, що від його арештованя минуло цілих чотирнайцять літ. Він мав девятнайцять літ, коли замкнули його в вязниці д'Іф, а тепер йому трийцять і три роки.

І болючий усміх пробіг по лици Данта. Він запитав себе, що стало ся з Маркидою, яка певно уважає його мертвим. І нараз його очи заблищали бажанєм відплати — відплати тром людям, які були причиною його довголітної муки. В його души виринула знов на верх постанова пімститись на Данґлярови, Фернандови і Віефортови за ті терпіня, які він мусів пережити в вязничій келії.

А його постанова була нині чимсь певнійшим, ніж нездійснимим бажанєм вязня... Його корабель посував ся так скоро, що ніхто не мігби його догонити. Кожда хвиля, кождий подув вітру наближав його до Ліворна.

РОЗДІЛ XXII.

Контрабандисти.

Не пробув Данте й одного дня на корабли, як вже добре зрозумів, з якими людьми він має до діла.

Поважний начальник „Молодої Амелії" (так називав ся ґенуйський корабель, на якім Данте знаходив ся) хоч не був в школї Фарії, як Данте, але говорив майже всіми мовами, яких уживають кругом великого озера, яке звуть „Середземним морем" — почавши арабською, а скінчивши провансальською.

Таке знанє мов давало йому змогу дуже легко порозумівати ся з усіми людьми, яких стрічав, не потребуючи зовсім послугувати ся переводчиками — людьми завсігди докучливими, а часто непевними.

Знанє мов давало йому змогу входити легко в знакомство і порозумінє або з кораблями, що здибав серед моря, або з малими суднами, що снують ся попри береги, або вкінци з тими людьми, яких повно в кождім порті, і які не належать до жадного краю, не мають жадного видного занятя і жиють неначе якимсь таємним способом, відомим хиба одному Провидіню.

А з такими людьми найбезпечнійше порозумівати ся без переводчиків.

Читачі можуть здогадувати ся, що Данте знаходив ся на корабли, що належав до контрабандистів*).

Капітан корабля приняв Данта на свій корабель зі свого рода недовірєм, а причина до сього лежала в висше сказанім. Капітан побоював ся, чи Данте не є тайним митовим урядником з побережа. Митові урядники на цілім побережу знали капітана дуже добре і він їх таксамо, а їх відносини були відносинами двох воюючих сторін, що поборюють себе щораз новими хитрощами.

Щож до Данта, то капітан з початку побоював ся чи не є він тайним аґентом податкового уряду, який сим способом хоче розвідати невідомі тайни підпольної торговлї.

Однакож підозрінє капітана зникло, коли приглянув ся він добре до поведеня Данта. Так міг поводити ся тілько дійсний моряк.

Та се було з початку, як тілько Данте дістав ся на корабель. Тодї то — коли над твердинею д'Іф показав ся клуб диму і почув ся гук вистрілу — він думав, чи не опинив ся на його корабли рівний царям, яких при входї і виходї витають вистрілами? Тепер же всяке підозрінє зовсім зникло.

І стало ся так, що Данте скоро побачив, з ким має до діла, хотяй ніхто не знав, хто такий Данте. І скілько підходили його з усіх боків, він не дав ся за ніщо злапати. Він описував якнайвірнійше Неаполь, і Мальту, які він знав не менше, як Марсилію. Так помимо того, що капітан був

*) Контрабандистами звуть ся люди, що перевозять, або переносять потайки всякі товари з одного краю до другого, обминаючи митову оплату й урядову заборону ввозу.

хитрий, а всеж Данте, завдяки моряцьким спосібностям, зумів його перехитрити.

А можливо, що капітан належав до тих талановитих людий, які знають богато тілько в области своїх інтересів і вірять лише в те, в що власна їх користь заставляє вірити.

Так поволи прибули вони до Ліворна. Тут Данта чекала инша проба — він мав запевнитись, чи пізнає себе самого. Аджеж він не бачив свого лиця цілих чотирнайцять літ!

В його уяві ще лишив ся образ його колишнього вигляду, а тепер він мав побачити себе, певна річ, богато иншим.

Товариші його вірили, що він дійсно був дав святе приречене, про яке ми вже згадували і що час з'обовязаня скінчив ся, як про се оповідав їм Данте.

Данте бував колись в Ліворні около двайцять разів і знав тут голяра на вулиці св. Фердинанда. Зайшов отже до него і тепер.

Голяр, певна річ, не пізнав його. Він глядів зі здивованем на чоловіка з довгим волосем і густою чорною бородою, який нагадував одну з славних голов Тічіяна*). В тих часах не було звичаю носити довге волосє і такі величезні бороди. Нині голяр без міри дивував би ся, колиб чоловік хотів в одній хвили позбавити себе таких поважних прикмет, набутих терпеливістю цілих довгих літ.

Але голяр в Ліворно забрав ся до роботи, не задаючи собі ніякого клопоту.

Коли голяр скінчив роботу, Данте сейчас глянув у зеркало, щоби себе побачити. Його борода зникла, його волосє стало коротке і рівне.

Вже попередно сказано, що Дантови було тепер 34 роки житя, а чотирнайцятий рік його вязниці. Так отже і сам вік і вязниця зробили велику переміну в його вигляді.

Данте увійшов до вязниці д'Іф круглотварим, веселим, щасливим молодцем, що прожив цілий вік до того часу без клопотів і з надією дальшого щасливого житя. Нині все змінило ся. Його кругле лице видовжило ся; його усміхнені уста прибрали поважний і строгий вигляд, черти, що вказують на чоловіка сильної постанови; на його чолї показали ся зморщки, знак напруженої думки; в його очах

*) Тічіян Вечелїо — славний італїйський маляр, що стоїть в ряді з Рафаелем Михайлом Анджельом. Родив ся 1477 року в Каподель Кадоре, вмер 1576 р.

бачить ся тепер смуток, а з їх глубин видістаєсь принагідно промінь недовіря і ненависти. Його лице, на яке літами не світило сонце, прибрало бліду, хоровиту краску, однакож та наука, яку здобув у вязниці, розливала по його виду якесь невловиме світло, надала йому ті черти, які свідчать про свідомість та про розум чоловіка.

Дотогож ростом Данте належав до людий не малих, словом — в будові його тіла зібрали ся і розвили ся найкращі сили фізичні і моральні.

Краса форми його будови заступила красу заокруглених форм мязів.

Часті молитви, журба і горячі благаня змінили його голос зовсім — надали йому тон дуже лагідний і звучний, який однакож міг перейти і в грізний та хрипкий.

Крім того його очи, що перебували цілі літа в темноті, здобули можність бачити дуже виразно і серед ночи — можність, яку має хиба вовк, або гієна.

Коли Данте оглянув себе, він усміхнув ся. Чи можливо, щоби хтось з давних товаришів, колиб нині ще дехто з них був, могли його пізнати? Аджеж він сам себе не пізнавав.

Капітанови „Нової Амелії" дуже ходило о те, щоби задержати при собі такого спосібного чоловіка, яким був Данте і він предложив йому кращу платню і взагалі користнійші услівя, на які, розуміє ся, Данте радо згодив ся.

Вийшовши від голяра, який привернув йому подобу громадського чоловіка, Данте справив собі найконечнійшу моряцьку одежу — білі штани, красу сорочку і шапку. Вернувши на корабель, він віддав Якопови його одежу, а коли став перед капітаном, той не міг його пізнати. Коли виратували Данта, він мав велике, покудовчене волосє, довгу бороду, дотогож на тілї осід з морської води, був тепер се гарний і поважний мущина, якому нема догани у нічім.

Вразила капітана нова особа Данта і він казав ще раз оповісти йому історію розбитя корабля, при чім повторив йому ще раз свої предложеня. Данте однакож мав свої пляни і через те згодив ся бути на службі „Молодої Амелії" не довше, як три місяці.

„Молода Амелія" мала дуже добірних моряків, що розуміли конечність послуху і через те дбали, щоби тратити на марне як найменше часу. Минув ледво тиждень від часу

приїзду до Ліворна*), а корабель був вже наладований крашеним мушліном, забороненою бавовняною матерією й англійським неоподаткованим тютюном. Капітанови ходило власно о те, щоби виїхати без оплати мита з пристані і висадити все те на берегах Корсики**). Там на всі ті річи чекали спекулянти, які мали перевезти їх до Франції.

І так Дантови довело ся знов плисти і бачити морський виднокруг, до якого його душа привикла з вчасного малку і про що тілько передумував у вязници.

Ґорґона лишила ся на правій, а Піяноса на лівій стороні і корабель поплив в напрямі землі, яка була вітчиною Паолі***) і Наполеона****). І коли другого ранку капітан корабля вийшов на поклад, то застав Данта спертого на ого рожу, як не зводив очий з вистаючих з води скал, що при ранїшнім сонцю світили ся срібним відблеском. Скали сї — се був власне остров Монте Крісто. І „Молода Амелїя" переплила попри него у віддалї три четвертих милї.

Дивлючись на Монте Крісто Данте думав, що треба би тілько скочити в воду і за пів години він був би на тім, так дуже інтереснім для него острові.

Однакож так не можна. Що почав би він там без приладів до копаня, та без збруї на випадок якої напасти? Крім того, що сказали би другі моряки, що сказав би капітан?

Нї, він мусить чекати догідної хвилї.

Щастем для него було, що він навчив ся чекати. На свободу він чекав цїлих чотирнайцять лїт, а тепер, коли вже на волі, він може почекати на богацтво шість місяців, або рік. Тай хиба не заміняв би він був свободи за маєток, колиб хотіли заміняти? Дотогож хто знає, чи всі ті маєтки не є сном — хоробливою уявою Фарії і чи вони разом з ним не загинули?

Правда, лист кардинала Спади був незвичайним і ясним...

І Данте повторив собі цїлий зміст сього листа від початку до кінця, не лишив анї одного слова.

---

*) Ліворно — визначна італїйська пристань і місто на західнім березї Італії, віддалене 60 миль від Фльоренції.

**) Корсика — остров на Середземнім морі, не надто далекий від західних берегів північної Італії.

***) Паскаль де Паолї — корсиканський патріот, що пробував здобути Корсиці независимість. Родився 1726, вмер 1807 року.

****) Наполеон Бонапарте, пізнїйший французький цїсар (1769 — 1821),

Надходив вечер, день кінчив ся, а з ним зачав зникати з очий остров Монте Крісто. Заходяче сонце ще позолотило його, а там — ніхто з моряків не міг би його вже побачити, крім Данта. Він бачив його ще довго і послідний з усіх забрав ся відпочивати.

Минув слідуючий день і „Молода Амелія" була вже коло берегів Корсики. Вечером було видно на березї позапалювані вогні, що були знаками, де найбезпечнійше наближатись до берега.

В одному місци підплили до корабля чотири човни, а з корабля спустили свій човен. Не минуло довго часу, як капітан порозумів ся зі знакомими йому людьми і до другої години рано всі річи були вже перевезені на берег.

Як точний був капітан корабля в інтересї, так точний був він і в виплаті. Слідуючого зараз вечера виплатив він кождому свому морякови сто тосканських лірів, або по 80 франків на французькі гроші. Крім того казав понаправляти, що попсувало ся і невдовзї пустили ся в напрямі Сардинії*), щоби там наладувати корабель і знов везти, куда треба.

Слідуюче ладоване переведено так само щасливо. Тепер ладунок складав ся головно з гаванських циґар і малаґських вин і все те треба було завести до князївства Люкка і виладувати з новим зиском.

Але при відїздї вийшов маленький клопіт з митовою полїцією, що була смертельним ворогом капітана „Молодої Амелії". Прийшло до бійки, в якій упав урядник митового уряду і два моряки були ранені. До ранених належав також Данте, якого куля зранила в ліве рамя.

Данте радів в души з сеї подїї і тїшив ся майже, що одержав рану. Аджеж се для него була школа, в якій він учив ся дивитись небезпеці сміло в очи і спокійно переносити терпіне. Коли прийшла небезпека, він зустрів її з холодним усміхом, а одержавши рану, він пригадав собі і повторив слова фільозофа: „Терпіне, ти не є нещастем чоловіка!"

Побіч того він дивив ся на убитого митового урядника і се не видавало ся йому нічим незвичайним. Можливо, що причиною такої нечулости було те, що підчас борби приплило до голови богато крови, чи може його людські почуваня стратили вразливість, досить того, що йому убите чо-

---

*) Сардинія — сусїдний остров коло Корсики.

ловіка не виглядало в сій хвили незвичайним вчинком.

А може се було і тому, що Данте йшов дорогою, якої бажав і стремів до ціли, яку вибрав — отже в такій хвили його серце мусіло бути тверде, як скала. Його увага мусіла мовчки попри такі випадки переходити.

Коли Данте ранений упав, підбіг до него Якопо. Він думав, що Данте убитий і тепер піднісши його, заняв ся ним як найліпше.

Виходить, що світ сей не такий добрий, як про се говорив доктор Панґльос, ані не такий злий, як Дантови здавало ся. Аджеж сей чоловік не мав чого від Данта сподївати ся, а прецінь виявив він тільки дбалости і привязаня до свого раненого товариша.

Та на щасте, як вже сказано, Данте був лише ранений і завдяки лічничим зілям, які контрабандисти купували від сардинських жінок, рана скоро загоїла ся.

Щоби випробувати щирість Якопа, Данте жертвував йому часть своєї платні, однакож той не приняв.

Таке безкористне привязане Якопа, яке він виявив до Данта від першої з ним стрічі, причинилось до того, що Данте поважав Якопа щораз більше. З своєї ж сторони Якопо свідомо чи несвідомо відчував моральну висшість Данта, якої може не бачив хто другий і власне на такій основі будувала ся і росла обопільна приязнь обох товаришів.

Минали дні, минали тижні. Коли погода була гарна і вітер віяв після бажань моряків, на кораблі не було роботи. Оден керманич мусів стояти безнастанно на своїм місци. І тоді то Данте сїдав побіч Якопа і починав його вчити, як колись нещасний Фарія вчив Данта. Він пояснював йому, на чім основуєсь штука мореплавства і розкривав перед ним цілу книгу природи — на небі і на земли, якої доси не розумів і не вмів читати Якопо.

Одного разу Якопо запитав:

— Яка ж користь убогому морякови з всего того знаня?

На те відповів Данте:

— А хто знає? Ти можеш колись стати капітаном корабля, як твій земляк, Бонапарте, став був цісарем.

Треба тут додати, що Якопо був Корсиканцем.

Минуло від того часу півтретя місяця. За той час Данте обзнакомив ся з штукою контрабанди так, як був вже знакомий з штукою мореплавства. Йому стали звісні всї контра

бандисти і він зрозумів всі тайні знаки, по яких подібні люди себе пізнавали.

Попри остров Монте Крісто він переїхав двайцять разів, однакож ні разу не було нагоди ступити там ногою. І він виробив собі з часом таку постанову: як тілько його умова з капітаном „Молодої Амелії" скінчить ся, він винаймить собі судно і видумавши якусь причину, поїде на Монте Крісто. Аджеж в него призбирало ся власних гроший сто пястрів. Поїхавши ж туда, він забере ся до пошукувань. Правда, ті, які повезлиб його туда, будуть слідити за його рухами, але сього вповні обминути годі. Всеж пробувати треба!...

Вязниця навчила Данта хитрости й осторожности, а однакож і його гнучкий розум не міг видумати способу, яким мігби він дістати ся на Монте Крісто зовсім без чужого товариства.

Коли в Данта були свої думки і пляни, то капітан думав власне про те, щоби задержати його в себе назавсігди. Думаючи се і маючи до Данта велике довіре, взяв він одного дня Данта під руку і запровадив до гостинниці при Віа дель Обліо, де найпередовійші контрабандисти Ліворна безпечно збирали ся. Тут обговорювали вони сміло свої справи.

Данте був доси в тім місци два чи три рази і бачучи тих смілих і завзятих людий, думав:

— Яку силу мав би чоловік, котрий зміг би поєднати всіх тих ріжнородних людий в одну силу і поводити ними для одної великої цїли!

Сим разом обговорювалась велика справа, що вязалась з кораблем, наладованим турецькими диванами, полотнами зі сходу й кашмірами*). Ходило о те, щоби вибрати якусь невтральну землю, де ті річи можна би виладувати і звідти перевезти куда слід. І колиб цїлий плян щасливо вдав ся, то зиск був би незвичайно великий: навіть кождий моряк дістав би пятьдесять, або шістьдесять пястрів.

Ріжні люди давали ріжні пляни, аж вкінци капітан „Молодої Амелії" піддав гадку, щоби всі ті річи виладували на острові Монте Крісто. Остров сей зовсім безпечний, бо безлюдний і нема там ні війська, ані митових урядів—немов би

*) Кашмірські шалї і хустки, зроблені з незвичайно тонкої вовни кашмірських і тибетанських овець і дуже дорогі.

то поганський божок, Меркурий, опікун купців і злодіїв, поставив його серед моря для своїх поклонників. Бо треба знати, що старинні Греки числили купців і злодіїв до одної ґрупи людий.

На згадку Монте Кріста в грудях Данта забило ся живійше серце. Щоби не звернути на себе уваги, він встав і почав ходити сюди і туди по задимленій кімнаті, в якій всї ріжнородні мови зливали ся в одну французьку мову.

Вкінци усів він коло двох мущин, що голосно про сю справу говорили. Вислїдом бесїди було рішене, щоби слїдуючого вечера удати ся на остров Монте Крісто.

Коли запитали Данта про його думку, він сказав, що він певний, що остров зовсїм безпечний і удавшись туда, можна цїлу справу перепровадити з найкращим зиском.

Плян удати ся на остров Монте Крісто всї приняли і рішили другого дня вечером відплисти до острова Монте Крісто.

РОЗДІЛ XXIII.

Остров Монте Крісто.

Буває нераз, що коли доля довгий час не годить чоловікови, то опісля, немов бажаючи нагородити заподіяну кривду, вкладає в його руки щасте навіть тодї, коли він того зовсїм не сподїєсь.

Так доля зачала і про Данта дбати. Коли його плян мав бути зовсїм инший, то доля мала свій плян — вона постановила запровадити Данта на остров, який довгий час був наче одинокою цїлю його житя; запровадити його так, щоби се не розбудило в нїкого найменшого підозріня.

Одна ніч ділила Данта від здїйсненя його найважнїйшого бажаня.

І власне та одна ніч була для Данта дуже неспокійна. Чого він не передумав! Яких можливостий користних і некористних не предвиджував! Коли замкнув очи до спаня, сейчас з'явив ся перед ним лист кардинала Спади, писаний

вогненними буквами. Сон його складав ся з найбільше дивовижних і неможливих образів.

Йому снило ся, що спускає ся до печери, якої і земля і стіни виложені смарагдами і рубінами, а якої стелю підпирали діямантові стовпи. А з стелї безнастанно капали дорогоцінні перли, як капає вода у вогких гірських печерах.

Данте дивував ся, розглядав ся, а там згромаджував все те богацтво і виносив на денне світло, де всї ті жемчуги переміняли ся в звичайні камінчики.

Він хотів знов вернути до тої таємної підземної скарбниці, однакож стежка покрутила ся і годі було знайти входу до печери. І дармо нагадував він чародійне слово, яким отворялись славні печери Алї Баби на бажанє арабського рибака. Слова не пригадав і перед ним безповоротно зникли скарби і опинили ся в руках духів...

Минула ніч і настав день, але не приніс спокою. Одно було краще, що тепер в парі з уявою йшов розум і Данте міг по власній воли укладати плян і творити свідомі комбінації.

Вкінци надійшов вечер, коли почали ся приготованя до відїзду. Воно і добре, що ті приготованя відвертали увагу других від Данта, який був настілько зворушений, що ледво міг себе опанувати.

Треба ще і те знати, що він постепенно здобував моральну силу над своїми товаришами, що був для них неначе командантом; а здобув він се своєю щиристю для всїх і тактовністю — його прикази були завсїгди зрозумілі, виразні і легкі до сповненя.

Капітан корабля розумів се, але не противив ся. Він чув силу Данта навіть над собою. В молодім чоловіцї він бачив свого природного наслїдника і жалував що в него нема дочки, щоби привязати до себе Данта ще й окремою родинною звязю.

О семій годинї вечером все було готове, а десять по семій обминули вони маяк, саме тодї, коли світло на нїм запалено.

Море було спокійне і під подувом лагідного полуднево-східного вітру корабель посував ся вперед. Ніч була ясна — на небі миготіли тисячі звізд.

Данте сказав усїм, що можуть йти на спочинок, бо він сам бере керму в руки і того було досить. Подібне нераз бувало. Деколи опановувало Дантом непереможне бажанє

самоти, а чи може самота бути повнійшою і більше миротворною для душі, як тоді, коли чоловік далеко серед моря і має тілько одного свідка — всевидюче око небес?!

В такій хвили самота залюднювалась думками; ніч освітлювалась уявою; самота оживлялась його предвиджуванями. Коли капітан пробудив ся, корабель посував ся силою всїх вітрил — анї малий клапоть полотна не лишав ся ненапнятим.

„Молода Амелїя" робила коло десять узлів на годину. Вже було видно Монте Крісто, що підносив ся щораз висше на краю виднокруга.

Тепер Данте передав нагляд над кораблем капітанови, а сам пішов і положив ся в гойданці. Однакож сон не приходив, помимо того, що і попередної ночі Данте не спав зовсім.

Полежавши дві години Данте вийшов на гору саме тоді, коли корабель мав минати остров Ельбу. Побіч них був остров Маречіяна, а ще дальше рівний та зелений остров Піяноса. Звідси видно було верх Монте Кріста, як позолочений сонцем блищав проти краю небозводу.

І Данте порадив керманичеви, щоби звернув троха в сторону і лишив Піяносу на правій стороні; так думав Данте скоротити дорогу о два, або три узли.

Около пятої по полудни Монте Крісто можна було бачити дуже виразно. Можна було відріжнити навіть всякі подробиці, а се тимбільше, що сонце над заходом робить воздух незвичайно прозорим.

Данте вдивляв ся вперто в скали острова, що блищали найріжнороднїйшими барвами — від ясно червонавої до темно синьої. Його лице час від часу румянїлось, його чоло ставало вогке. Нїколи грач, що ставить на непевне цїле своє майно ,не відчував того, що переживав Данте в сїй хвили.

Надійшла ніч. О 10-ій годині „Молода Амелїя" спинила ся коло берегів Монте Кріста. Тепер Данте не міг над собою запанувати і перший поспішив, щоби стати ногою на дорогу для него землю. І колиб був мав тілько відваги, він, як колись Брут*), поцілував би був Матїр-Землю, яка давала йому тілько житя, тілько надій.

Вечер був темний, але коло 11-ої години зза морської

---

*) Брут — основатель римської републики в 6-ім столїтю перед Христом.

поверхні виринув срібний місяць золотячи филї і прояснюючи скали другого Пелїону*).

Моряки „Молодої Амелії” знали дуже добре остров Монте Крісто; вони тут нераз спиняли ся. Щож до Данта, то він нераз переїздив туда удаючись до і з Леванти, однакож його нога на самім острові до того часу не була. Тепер він запитав Якопа:

— Де перебудемо ніч?

— На корабли — відповів Якопо.

— А чи не ліпше пійти до печер?

— Не знаю, щоби тут були які печери.

Холодний піт виступив на чоло Данта.

— Що... тут нема печер? — запитав він.

— Нема.

Данте замовк на хвилю. Його вразила заява Якопа і він почав шукати вдоволяючої розвязки. Може час позасував отвори печер — думав він — а може і навмисне їх позакривав сам кардинал Спада...

Лишалось одно — відшукати ті закриті печери. Але в ночи брати ся до такої роботи було немислимо і Данте відложив сю пекучу справу до раня. Вдодатку появив ся сиґнал на морі на віддалї одної ліґи, а що „Молода Амелія” відповіла таким же сиґналом, то се був знак, що треба брати ся до роботи. Після того корабель, що чекав оподалїк, зрозумівши, що все було, як треба, зблизив ся до острова і закинув якор при самім березї.

Почалось виладовуванє. Працюючи, Данте думав, щó відшукавши скарб, він не зможе втаїти зворушеня, не зможе не крикнути з радости, а се може зрадити його надії. Він почав застановляти ся навіть, чи дотепер не сказав уже чогось підозрілого і чи за ним вже не слідять, не здогадують ся. На щастє Данта на його сумовитім, поважнім лици анї смуток, нї радість не були для нікого надто замітними.

Його не підозрівав ніхто. І коли другого дня, взявши рушницю, куль і пороху, сказав товаришам, що хоче пійти убити дику козу, всї уважали се звичайною річию — бажанєм розривки і самоти.

---

*) Пелїон — гора в Тесалії в Греції. Давні грецькі оповіданя кажуть, що колись великани, Титани, поставили там гору Оссу, щоби з неї досягти неба і відобрати пановане богови Зевсови, однак се не вдало ся. Пелїон — символ невдач.

Тимчасом для Данта вийшла невигода. Якопо захотів йти разом з ним. Сперечатись не було можна.

Однакож доля Дантови була тепер ласкава. Ледво перейшли два товариші чверть ліґи, як вдало ся Дантови убити дикого цапа. Тепер попросив він Якопа, щоби заніс цапа до товаришів, а коли обід буде готовий, нехай вистрілом його повідомлять.

Свіже мясо, сухі овочі і троха вина Монте Пульчіяно — чи можна чогось більше бажати?

І Данте пійшов дальше, розглядаючись на право і ліво дуже пильно. Вийшовши на гору, він побачив в долині, тисячу стіп низше него, гурт товаришів, між якими був вже і Якопо; він бачив, як пильно вони брали ся до приготованя обіду, до якого він сам чимало причинив ся.

Сумний, мягкий усміх появив ся на устах Данта, коли стоячи на верху, він вдивляв ся в гурток своїх знакомих. Він думав, як може думати чоловік висший умом:

— За дві години ті люди відпливуть звідси — кождий з них о 50 пястрів богатійший, ніж доси — відпливуть наражувати житє, щоби других 50 пястрів заробити. Опісля повернуть до берега з 600 ліврами кождий, і розпустять їх, щоби зараз знов вертати до такогож непевного житя. В сій хвилї надія каже менї легковажити їх маленьке майно, але завтра... хто знає, чи надія не ошукає і не доведеть ся менї оставатись дальше між тими людьми і дорожити тим, чим вони дорожать...

Тут Данте призадумав ся, але за хвилю кликнув:

— Ох нї! Фарія в нічім не милив ся, не міг він отже і в сім випадку помилити ся. Колиб же і так було, тодї краще не жити, ніж провадити таке нужденне, безцільне житє!

Так минуло доперва три місяцї від часу, як Данте все був би дав за свободу; тепер свободи мав досить і бажав богацтва. Однакож не розумів того сам Данте. Само Провидїнє вложило в душу чоловіка сей закон, що хотяй сила чоловіка така ограничена, то його бажаня не мають границь.

Поміж двома скалами знайшов Данте прохід і ним пустив ся дальше. Можливо, що сею стежкою дотепер не ступала людська нога. Перейшовши сю стежку, Данте пустив ся дальше, не відходячи далеко від берега. Поступаючи він оглядав найдрібнїйшу річ, бажаючи доглянути слїди люд-

ської руки і здало ся йому вкінци, що дійсно такі сліди доглянув.

Час все закриває. Сліди людських рук на скалах покриває мохом, а моральні справи чоловіка покриває забутєм. Однакож знаки, яких треба було Дантови, не всї були закриті, хоч що правда, деколи губили ся вони під корчами і буряном. І щоби запевнитись, чи він іде властивою стежкою, Данте мусїв сї таємні знаки розшукувати.

Надія вступила в його груди.

Коли є сї потрібні йому знаки, то чому не мав би їх зробити сам розумний Спада, щоби в конечнім разї могли вказати дорогу до скарбів його своякови? Врештою місце само собою надавало ся для такої справи, як заховуванє скарбів.

Тількож таку надійну думку випередила друга. Хто знає, чи ті знаки не запровадили вже когось до того місця, за яким шукає Данте? Чи дійсно ті скарби дотепер на сїм острові доховали ся?

Так думаючи спостеріг він вкінци, що на віддалї яких 60 кроків від невеликої пристани всї знаки кінчили ся, а однак з печери не було і слїду. Перед ним була велика кругла скала, до якої вони провадили. І призадумав ся Данте питаючи себе, чи се, що йому здаєсь кінцем, не є допера початком того, за чим він шукає?

Коли Данте думав про своє, тодї його товариші були заняті приготованєм обіду. Вони принесли жерельної води, порозкладали хлїб і овочі і доглядали мяса, що пекло ся на вогни.

І власне в хвили, коли мясо мали забирати з вогню, побачили вони Данта, що мов кашмірська коза, скакав зі скали на скалу і дали йому вистрілом знак, щоби вертав на обід. Почувши вистріл Данте сейчас завернув і пустив ся бігцем в сторону, звідки його кликали. Рухи його були так смілі і певні, що цїлий гурток звернув на Данта очи — коли нараз нога його посовгла ся на камени і Данте зник, падаючи в долину.

Було ясно, що стало ся нещастє і всї кинули ся в сторону, де перед хвилею Данта бачили. Та перший з усїх прибіг до Данта Якопо.

Якопо знайшов Данта на земли, в крові і майже без

памяти. Він скотив ся зі скали 12 або 15 стіп високої. Тут уже надбігли і другі і зачали потовченого ратувати. Перше всього дали йому до уст руму, що поділало на него зовсім так, як тоді, коли виратували його з морських филь. За хвильку він прийшов до памяти і за час почав скаржитись на біль в коліні, на заворот голови і болї в крижах.

Лишало ся тепер одно — забрати його до берега, однакож при найменшім порушеню його, Данте видавав такий стогін, що брати його було майже неможливо. Навіть дотик Якопа був для него рівно болючим і він заявив, що при переношеню болю не видержить.

Розуміє ся само собою, що Данте не думав тепер про свій обід, однакож він зачав напирати на товаришів, щоби вертали, а вже пообідавши, можуть назад до него вернути. Щож до себе, то він запевняв, що нім до него вернуть, він почує себе о много краще.

Товаришів не треба було довго просити. Вони були голодні і через те ще більше манив їх до себе печений смачний цап.

Коли по годині вернули, побачили, що Данте доволїк ся яких дванайцять кроків на мох — знак, що сила його повертає.

Однакож полекша була недовга. Болї почали ся знов і Данте не позволяв брати себе з місця. Тимчасом капітан „Молодої Амелії" мусів відїздити, щоби слїдуючого ранку бути на границї Піємонту*) і Франції і старав ся всіми силами заохотити Данта, щоби позволив себе забрати, на що Данте начеб то і годив ся, однакож кожде порушенє спричинювало такий біль, що се було неможливе.

— Він поломав ребра — сказав потихо капітан — а однакож він гідний чоловік і лишати його не можна. Мусимо занести його на корабель.

Однакож всї заходи були даремні; Данте заявив що радше тут умре, нїж згодить ся терпіти муки при переношеню його до корабля.

— Та щоби хтось не казав, що ми покинули на за-

---

*) Піємонт — італїйська провінція, де випливає ріка По. Населенє славить ся ткацтвом.

гибіль чоловіка, ми задержимо ся тут до вечера. Нехай буде, що буде!

Така бесїда дуже здивувала моряків, хоч нїхто з них не сказав і слова. Всї знали капітана, як дуже строгого і точного чоловіка і се був перший випадок, де він відступав від правила.

Чуючи думку капітана, Данте заявив, що він не згодить ся, щоби через него нехтувати правила точности й обовязку. Він сказав:

— Нї, добродію, се вина моєї неосторожности. Краще буде, коли лишите менї троха поживи, рушницю, троха куль і пороху, щоби дещо убити, або в потребі оборонити ся, а крім того сокиру з джаґаном, щоби в випадку, колиб ви забавились скоро сюди вернути, я міг збудувати собі якийсь захист.

— Алеж ти згинеш з голоду.

— Нехай! — відповів Данте — але се краще, нїж терпіти такі муки, які спричинює найменший рух.

Капітан глянув в сторону, де стояв готовий до відїзду його корабель.

— Щож з тобою робити? — запитав він. — Самого лишати не можна, а відїздити треба.

— Їдьте, їдьте! — се було одно, при чому Данте непохитно стояв.

— Ми відїдемо на тиждень, а після того мусимо знова сюда вертати.

— Нї, — сказав Данте — колиб за два, або три днї ви побачили яке рибацьке судно, так пришлїть його сюда. Я заплачу 25 пястрів за перевіз мене до Лїворна. Колиб же такого не здибали, приїдьте самі за мною.

Капітан похитав головою.

— Послухай, капітане Балдї — сказав Якопо — спосіб на все знайдеть ся. Ви їдьте, а я лишу ся і догляну нашого товариша.

— Як? І хочеш зречи ся частини зарібку при подїлї?

— Так! — відповів Якопо без надуми.

— Ти гідний чоловік і добрий товариш — сказав Данте — і небо нагородить тебе за твоє добре серце, однакож я не бажаю, щоби хтобудь зо мною лишав ся. День, або два відпочинку і я прийду до себе, а вірю також, що знайду між скалами якісь зіля, помічні на потовчене.

І на устах Данта показав ся незвичайного роду усміх. Він стиснув дуже горячо руку Якопа і так добрі повариші розстали ся. Ніщо не могло захитати постанови Данта і він лишив ся на острові сам оден.

Контрабандисти відійшли, лишивши Дантови все, чого він хотів. Однакож не без глубокого співчутя покидали вони свого щирого товариша. Відходячи довго вони зупинялись і давали знаки щирого прощаня, на що Данте відповідав порушенєм руки.

Оставши сам оден, сказав до себе Данте:

— Дивна річ, що між того роду людьми можуть бути щирі товариші з такою посвятою.

Після того Данте виповз на скалу, з якої було видно ціле море і побачив, як „Молода Амелія" робила приготованя для відізду. А за годину від того часу корабель зник йому з очий — а бодай годі було його бачити з того місця, де Данте находив ся.

Тоді доперва Данте встав, чуючись легким і черствим, немов дика коза між корчами і зілями сих скал. Він взяв рушницю в одну руку, сокиру з джаґаном в другу і поспішив до скали, коло якої кінчили ся таємничі знаки.

— Тепер — крикнув він, пригадавши собі слова рибака з арабських казок, — тепер Сезаме отвори!

РОЗДІЛ XXIV.

Таємна печера.

Сонце дійшло майже до полудня і горячі його проміні падали на скали з такою силою, що здавало ся — мертва скала відчуває їх силу.

В корчах цьвірінькали тисячі пільних коників завзято, хоч і однозвучно; листки мірту й оливних деревин тріпотали і шелестіли на вітрі.

На кождім кроці, куда Данте ступав, просиплялись і забирались з дороги вужі, полискуючи проти сонця ясними красками. Далеко було видно дикі кози, що перебігали з горба на горб.

На ділі — остров був повний житя, хоч мимо того Данте чув ся самітним. Йому ставало ніяково — ніяково через те, що се був день і його може хтось підглянути. Він був непевний, чи нема когобудь другого, який би його міґ бачити.

Його непевність була така сильна, що в хвили, коли мав забирати ся до роботи, він перше зупинив ся, наладував рушницю, видрапав ся на найвисший шпиль скали і пильно оглянув кругом цілу околицю.

Однакож треба знати, що не манила його уваги ані Корсика, на якій можна було доглянути навіть доми, ані Сардинія, ані Ельба, ані береги Ґенуї ні Ліворна, які могло доглянути вправне око моряка. Ні — він глядів за кораблем, який відплив, полишивши його самого. Але корабель був далеко, обходив Корсику і Данте запевнив ся, що для него нема з тої сторони жадної небезпеки.

Після того він окинув зором найблизшу собі околицю. Він стояв на найвисшім шпилю острова мов фіґура на ґранітній підставі, а крім него не було видно нічого, що нагадувало би живу людину. Тілько синє море ворушилось, вдаряло до прибережних скал і покривало їх мракою піни, що при кождім ударі творила ся.

Розглянувшись, Данте зійшов обережно в долину, не хотячи, щоби повторило ся в дійсности те, що він зробив позірно, щоби опісля удавати потовченого.

Данте, як було вже сказано, відшукав знаки, полишені на скалах; він зауважив дальше, що вони провадили до малого потічка захованого мов купальня німфи*) давноминулих часів. І потічок той при входї до моря був настілько широкий і глубокий, що ним могло мале судно заїхати між береги і заховати ся зовсім від людського ока.

Йдучи за способами, якими Фарія так зручно послугував ся серед непевностий Дедалевого лябіринту**), Данте

*) Німфи — богині у вірувань давних Греків; вони мешкали в горах, гаях, морях, керницях, ріках, печерах і т. п. і ділили ся на більше громад, як: Океаніди, Нереїди, Нояди, Ереяди, Дрияди і другі. Німфи — се в великій мірі те, що наші русалки і так можна їх в нас звати.

**) В старих грецьких оповіданях говорить ся, що славний будівничий і винахідник, Дедаль, побудував на Креті величезний будинок, в якім було тілько покручених проходів і кімнат, що хто серед них увійшов, то мусів заблудити і загинути. Вийти з него було можна, розвиваючи від входу клубок ниток. В тім же лябіринті цар Мінос замкнув був Дедаля, але той утік, приліпивши собі воском крила.

почав думати, чи власне кардинал Спада не уживав сего потока, ховаючись від людських очий тоді, коли перевозив сюда свої скарби. А тут же кінчили ся таємні знаки і ся думка привела Данта назад до великого кусня скали, що тут лежала і від якої треба було починати пошукуваня. Може вона закривала вхід до печери?

Однакож одного не міг Данте зрозуміти — як можна було скалу, що важила кілька тонів, висадити на те місце? Для сього було би потрібно чимало людий.

Але нагло з'явила ся в него нова думка.

— Її могли не висаджувати, але спустити сюда з висшого місця — думав він.

Йдучи за здогадом почав він оглядати місце і справді побачив, що не милив ся. Сю скалу спущено по похилій площі сюда, де вона тепер була. Данте ставав щораз більше певний, що скала закриває вхід до печери.

А вже зовсім певним, що до того став він тоді, коли побачив, що там, де не приставав камінь, заповнено місце ріжнородними меншими каменями і камінчиками.

А час з свого боку робив своє. На каміннях почала творити ся верства землї, а на ній зачала рости трава, корчі.

Данте зачав брати ся до роботи. Він спробував розбивати і відривати менші камінці, але час зліпив їх в одноцілу масу. Та все таки по десятьох мінутах праці він побачив, що робота не дарма — він вибив діру, в яку можна було вложити руку.

Треба було тепер чогось, чим би можна заважити і колиб вдало ся, зрушити камінь, що закривав вхід до печери. Зрозумівши, чого треба, Данте одним скоком був вже коло оливного дерева, а за хвилю здоровезний дручок був вже готовий. Він почав камінь відважувати.

Однак вага була за велика. Здаєть ся, що сам Геракль*) не порушив би її з місця.

І почав тепер Данте себе питати — як таку скалу зрушити? А він же мусить се зробити!

Нараз його очи опинили ся на розї, повнім стрільного пороху, який лишив йому Якопо. Він зрадів. Аджеж се кращий спосіб, ніж всї другі.

---

*) Геракль (або Геркулес) — в оповіданях старинних Греків великий силач, що виконав незвичайних 12 робіт. Був він сином бога Зевса і Алькмени.

Не чекаючи довго, Данте приладив місце і наповнив його порогом. З хустини зробив ґніт при помочи якого мав запалити порох. Коли все було готове, запалив і сховав ся за недалеку скалу.

Минула недовга хвиля, як наступив вибух. Камінь, о який Дантови ходило розсипав ся і половина його ледво держала ся, схиливши ся до моря. Вибух заворушив все живе — від малих комах, до великого вужа, що пересунув ся попри Данта втікаючи.

З завмершим віддихом скочив Данте до того місця, яке уважав дверми до зачарованої скарбниці. Оглядаючи зрозумів він, що найважнійша часть роботи вже зроблена.

Не надумуючись взяв він дручок, заважив і камінь порушив ся, зачав хилити ся, а там і покотив ся і пропав під водою.

Тепер доперва побачив Данте, що він на властивій дорозі. Перед ним був квадратовий камінь, в середині якого було причіплене велике зелізне кільце — як видно для підношеня. Сейчас вложив він дручок, в кільце, напружив всю силу і камінь подав ся за дручком, а під ним показав ся отвір до печери, що починав ся начеб то сходами, що губили ся десь під землею.

Здавалоб ся, що Данте повинен би тепер з криком радости кинути ся до печери, а однакож так не було. Він поблїд і призадумав ся.

— Треба бути мущиною — сказав він сам до себе. — Хвиля важна і рішаюча. Я до противностий привик і тому невдача не повинна мене дивувати А все-ж... Яка користь була би з усіх терпінь, яких довело ся менї зазнати? Довго надія тїшила серце, але тепер...Фарія про се мріяв, але хто знає, чи Спада думав заховувати тут скарби. Може думав навіть, але не заховав. А колиб і заховав, то хиба не дошукав би ся їх Цезар Борджія — той невтомимий рабівник? Хиба він не міг шукати, розшукувати, як ось я тепер і був в сїй печері скорше ніж я?

Тепер, коли найбільша перешкода була усунена, Данте не міг рішити ся поступити дальше. Він дивив ся на отвір і здавало ся, що всї дотеперішні бажаня зникли з його душі.

— Тепер я нічого не сподію ся — сказав він сам до се-

бе — бо се було би навіть дурнотою чогось сподівати ся. Одно хиба — цікавість. Більше нічого!

Колиб хтобудь посторонний бачив тепер Данта, він не відгадав би, що се той сам Данте, який доси тілько і жив тим, що нараз немов то стало йому так мало інтересне.

— Так, так — повторяв він дальше — Боржія мусів тут бути, з ліхтарем в одній і мечем в другій руці; збурив все, забрав і знов отвір засипав, щоби ще когось ошукати. Певно... ось — там поставив був навіть сторожів, щоби ніхто непожаданий не міг перешкодити його роботі.

А однакож таке запевнюване себе не мало дійсної основи і через те зараз зникло.

— Ні — сказав по хвили Данте — колиб Цезар Боржія тут був і забрав скарби, то не дбав би зовсім, щоби порожну і безвартну печеру назад закривати. В него час був дорогий і на такі дурниці він жалував би труду. Аджеж для него ціла Італія, як сам говорив, була лише деревом, з якого він обривав листки за листками. Ні! Треба йти!

Після тих слів почав Данте спускатись обережно до печери, повторяючи собі наймудрійше в такім непевнім випадку слово: „Може”.

Перше, що здивувало Данта, було те — що в печері не було так темно, як він сподівав ся, ані воздух не був зовсім тяжкий, ні заплїснїлий. Він побачив, що в даху печери є розпалини і шпари, через які видно синє небо, видно рослини на скалї. Воздух був свіжий і навіть надто теплий. Побувши в печері хвильку Данте так освоїв ся з сумерком, що міг якнайвиразнійше бачити кожду річ, кождий кутик. Ґранїтові стїни печери блищали немов діяманти.

— Отсе ті скарби — сказав до себе Данте, усміхнувшись — їх бачив в снї бідний Фарія і тїшив ся марними надіями!

Але в тій же хвилинї пригадав собі Данте слова, які вивчив на память: „в найдальшім кутї другого отвору” — звучав документ кардинала. Дотепер Данте був доперва в першій печері; треба отже шукати другої.

І він почав шукати.

Виходило зовсїм природно, що друга печера мусїла посувати ся дальше в скалу. Він почав оглядати каменї і почав стукати в ті місця, де наймовірнїйше мігби бути перехід до другої печери, який Спада для остороги міг забудувати.

Перші удари не звіщали нічого доброго. Голос був глухий, камінний, а з ним зимний піт зачав виступати на чоло Данта. Однакож вкінци здало ся йому, що часть стіни звучить так, немов би за нею був порожний простір.

Можливо, що ріжниці такого звуку не спостеріг би ніхто, крім чоловіка-вязня, якого ухо цілі літа вправляло ся в надслухуваню.

Та Данте, подібно як Цезар Боржія, вмів цінити час. Щоби бути зовсім певним, він найперше обстукав всі стіни, а коли запевнив ся, що подібного відгомону нема деинде, тоді доперва забрав ся до роботи.

Підійшовши до підозрілої части стіни, він ударив джаґаном раз і другий, як зараз побачив, що будова стіни штучна. На стіну був наложений тинк, що під ударами почав обсипати ся, а під ним показали ся дрібнійші камені. І Дантови нараз стало ясно, що отвір закрито каменями, наложено тинку і помальовано так, щоби се виглядало на ґраніт. І коли за дальшим ударом конець джаґана попав між два камені, Данте був зовсім певний, що знайшов те, чого шукав.

Дуже дивна людська натура. Оскілько більше Данте запевняв ся, що Фарія був правий, оскілько більше доказів попадало йому під руки, остілько більше немов би то зневірював ся — не хотів вірити. Здавалось би, що тепер, коли треба було зробити послідний крок, щоби досягнути цїли, сила і завзяте Данта повинна рости, тимчасом було воно зовсім противно. Джаґан випав йому з рук, а властиво він поставив його під стіну, потер рукою чоло і вибіг з печери.

Колиб хтось запитав його, чому покинув дальшу роботу, він певно сказав би, що хотів запевнити ся, чи хто його не підглядає, однакож дійсна причина була деинде — він бояв ся, щоби не зімлїти. На острові, крім него, не було нікого, а в далечині хиба можна було добачити кілька рибацьких суден, яких зовсім не було чого бояти ся.

Хоч Данте того дня не їв ще нічого, однакож про голод він і не думав. Він поспішно взяв кілька кропель руму і знов побіг до печери.

Джаґан, що не належить зовсім до легких річий, здавав ся Дантови легким, мов пірє. Він вхопив його без надуми і почав бити в стіну.

По кількох ударах побачив він, що камені не зліплені

цементом, а тільки покладені одні на другі і загладжені тинком. Він заважив оден камінь і викотив зовсім. І він почав витягати камінь за каменем.

Отвір до другої печери був готовий, однакож прийшла знов для Данта хвиля надуми, що одначе тревала досить коротко. Минула хвиля і він був в другій печері.

Друга печера була менша і темнійша. Воздух тут був якраз такий, якого Данте сподівав ся в першій печері. Почувши такий воздух, Данте задержав ся хвильку при вході, поки найде сюда воздух свіжий.

На ліво від входу був віддалений темний кут, хоч очи Данта могли і в нім бачити все досить виразно. Ціла печера була зовсім порожна.

Колиб в сій печері мав бути скарб, то був він неминуче в тім найтемнійшім куті.

Не надумуючись довго, Данте підійшов до того-ж кута і вдарив джаґаном землю. За пятим, або шестим ударом джаґан зачепив зелїзну річ.

Певно, що ніколи похоронний дзвін не зробив на нікого такого важкого вражіня, як удар джаґана об зелїзо. Колиб Дантови хто був сказав, що його пошукуваня марні, то був би він не зблїд більше, як тепер.

Він ударив ще раз і тепер джаґан ударив в щось мякше від зелїза, але твердше, ніж земля. І Данте подумав:

— Се певно деревляна скриня, окована зелїзом.

В тій же хвили неначе якась тінь промайнула поперед отвір печери. Данте хопив рушницю і вибіг до сходів печери. Показало ся, що се перейшла дика коза, заслонюючи сонце остілько, що се можна було зауважити в темній печері. Коза пасла ся недалеко і для Данта була добра нагода роздобути мяса на вечеру. Однакож він тямив, що вистріл може звернути увагу непрошеного гостя, колиб припадково такий був недалеко.

Данте надумував ся хвильку, а там взяв часть галузи живичного дерева, запалив і пішов до печери, мов з лямпою. Йому хотіло ся точно все бачити.

Він приніс вогонь над те місце, де перед хвилею працював і побачив, що не милив ся — його джаґан дійсно спинив ся на дереві і зелїзі. І поклавши вогонь на земли, він забрав ся знов до роботи.

За хвилю зібрав він верству землї на просторі квадратового метра і показало ся, що в земли є дійсно дубова

скриня, окована сталевими штабами. На середині віка була срібна бляха, з гербом родини Спадів, а то — меч і путня, а над ними кардинальський капелюх. Данте, побачивши сі знаки, зараз пригадав їх з описів Фарії.

Не було тепер сумніву, що скарб містить ся в тій скрини, бо пощо хтобудь мав би так заховувати порожну скриню?

Після того Данте відгорнув землю з боків скрині і показали ся два замки та ручки до підношеня покриті прикрасами, які в тодішних часах були в звичаю.

Коли однакож Данте спробував скриню підняти, то побачив, що се неможливе. Він спробував отворити віко, але замки були неподатні.

Не надумуючись довго, він заложив острий кінець джаґана між віко і скриню, потиснув з усеї сили і нараз віко відскочило від сторони завісів, разом з куснем дошки, до якої були прикріплені завіси.

Якийсь неописаний заворот наступив в голові Данта. Він вхопив рушницю і поставив її побіч себе. Опісля закрив очи руками, як чоловік, що з темного місця вийде нараз на сонічне світло. Доперва по хвили відняв він руку і глянув перед себе. Однакож і тепер ще стояв він непорушно, нїби боячи ся рушити ся з місця.

Скриня, що була тепер отворена, ділила ся на три перегороди. В першій перегороді були насипані золоті гроші — червінці; в другій золоті штаби, зовсім невигладжені, що для ока не були принадними, коли їх велика вартість була невідома. В третій перегороді були цілі пригорщі перел, рубінів, діямантів й инших дорогих каменїв.

Холод пройняв Данта, коли він вкінци, діткнув ся тих скарбів. Він брав в руки, важив, оглядав. Золото було важке; дорогі камені падаючи з руки видавали такий звук, як падаюче скло.

Запевнившись, що він вкінци досягнув того, що протягом його побуту на волї було найвисшим щастем в його уяві, Данте вибіг з печери, мов без тямки. За хвильку він стояв вже на найвисшій скалї, з якої було видно ціле море довкруги.

Не було видно нікого. Він був сам оден — сам оден разом з тими незмірними богацтвами!

І коли він так стояв на шпилю скали, він ще раз поставив собі питане:

— Чи се все, що я бачу, дійсність, чи може гарний, а заразом страшний сон?

В грудях Данта горів вогонь жадоби дивити ся на своє щастє, а однакож на се не було в него сили. Він злапав ся руками за голову, ніби хотів задержати свідомість, що немов почала його опускати. За хвилю почав він бігати, викрикуючи, мов дитина і полохаючи кози та птахи. Він настілько стратив рівновагу, що не міг сього не робити; всяка контроля над собою була для него неможлива.

Доперва змучивши ся, він зупинив ся. Однакож і тепер ще не був певний, чи те, що дієть ся, не є сном, уявою. Щоби ще раз переконатись, чи се не сон, він побіг знов до печери.

Коли Данте глянув вдруге на свої скарби, він перестав сумнївати ся. Тепер він упав на коліна і почав молити ся такою молитвою, якої зміст одному лише Богу зрозумілий.

Молитва принесла йому спокій і рівновагу і доперва тепер почав він своє правдиве щастє розуміти.

Після того вже з холоднійшим серцем зачав він перечисляти своє добро. Золотих штаб була тисяча, а кожда штаба важила від двох до трох фунтів. Золотих корон начислив купу з 25 тисяч корон, а кожда корона мала вартість около 80 сучасних йому лірів. Однакож перегорода була випорожнена лише до половини. Щож до дорогих каменїв, то було їх десять повних пригорщей, а між ними було богато таких, що цїннї були не тілько самі собою, але і тим викінченєм, тими художними різьбами й уґрупованєм, які самі собою мають велику цїну.

Ніч захопила Данта в печері. Не хотячи тут ночувати, він взяв рушницю і вийшов. Тепер доперва прийшла Дантови на гадку вечера і він, добувши кусень хлїба і троха руму, повечеряв і положив ся при самім входї до печери.

РОЗДІЛ XXV.

Невідомий.

Ранок, якого Данте так нетерпеливо чекав, вкінци надійшов. Ледво зачинало днїти, як Данте вже не міг спати. Він встав і зараз же вийшов на той самий шпиль скали, на якім був попереднього дня. Йому хотїло ся перше всього оглянути околицю, хоч тепер, як і дня попереднього, він не побачив нїчого інтересного.

Зі сходом сонця Данте повільним кроком пішов до печери. Спішити ся не було потреби. Тут він відкрив скриню, відчислив собі кількасот золотих гроший, взяв таке число дорогих каменїв, яких продажа може йому дати змогу забрати решту скарбу, а там закрив скриню, засипав землею і камінєм так, щоби нїхто не міг і догадувати ся, що тут була людська нога.

Опісля вийшов з печери і таксамо старанно закрив вхід до печери. Він закидав його камінєм і землею, на якій понасаджував корчів і трави та зїля, приніс води і попідливав їх, одним словом — затер всякі слїди людської роботи в тім місци. Опісля він позатирав навіть слїди власних ніг в тій околици, де була печера і зачав нетерпеливо чекати повороту товаришів.

Сидїти тут довше не мав він потреби. Дивитись на мертве золото чи дорогий камінь він тепер не міг, не потребував. Йому хотїло ся вернути до людий і зажити свобідним, широким житєм, добути поважне становище, силу і значінє, на які маєток дає змогу.

Коли надійшов шестий день побуту Данта на Монт Крісто, побачив він, що його товариші не забули за него. Далеко на площі моря показав ся корабель, в якім пізнав він власне „Молоду Амелїю”.

Товариші застали Данта на березї. Відповідаючи на їх запити він сказав, що чує ся богато краще, хоч і не зовсїм ще так, як би хотїв.

Від себе товариші оповіли Дантови, що хотяй їхня

поїздка щасливо удала ся, однакож набрали ся троха страху. Вже кінчили виладовувати річи, як довідали ся, що з Тульону*) виїхав урядовий корабель, щоби їх переловити. Треба було сейчас утікати і то всею силою, на яку можна було спромогти ся, жалуючи притім, що нема Данта, якого вправність тут дуже придала би ся. Та мимо того урядовий корабель їх майже догонив. однакож надійшла темна ніч і так вдало ся їм скрити ся з очий ворога. Поза сим всі були вдоволені з поділу зиску і Якопо не міг віджалувати, що Данте не був з ними і через те стратив поважну суму зарібку, бо аж 50 пястрів.

Слухаючи всего того, Данте заховував ся зовсім спокійно і рівнодушно, немов вповні піддаючись волї судьби. А що „Молода Амелїя" прибула сюда лише за ним, отже того самого вечера відплила до Лїворна.

Що діяло ся тепер в души Данта, які пляни снували ся йому в голові, можна собі уявити.

Прибувши до Лїворна він сейчас зайшов до Жида, що торгував дорогими каменями і продав чотири великі діяманти по 5,000 лїр кождий. Так нараз в посїданю Данта було 20,000 лїрів.

Треба однакож згадати те, що Данте побоював ся, щоби купець не почав випитувати, звідки в него взяли ся такі дорогі річи, та сей, очевидно, бачучи, що моряк ставить цїну о много меншу, ніж можна було сподївати ся, не хотїв заходити в розпити. Він знав, що така мовчанка принесе йому бодай чотири тисячі зарібку.

Маючи гроші, Данте не сидів на місци. Він купив сейчас невеличке судно і подарував його Якопови, а крім того дав ще сто пястрів для наєму потрібних людий — а все те зробив з тою умовою, що Якопо поїде сейчас до Марсилїї і розвідає про старого чоловіка, Людвика Данта, що мешкав колись на Мейлянській вулици та про молоду женщину, Маркиду, що мешкає в такім то катальонськім селї.

І тепер вже прийшла черга на Якопа думати, що все те є для него сном. І сам Данте став для него загадкою. Хто він такий?

Однакож для Данта не було трудности дати Якопови пояснене. Він просто сказав, що йому моряком не треба

*) Тульон — місто і головна пристань французької фльоти над Середземним Морем.

було бути ніколи, а коли був ним, то лише тому, що таке було в него бажане. Але се робив він наперекір всім своїм близьким і через те мав з ними деякі грошеві трудности. Тепер же стало ся так, що оден з його свояків умер, лишаючи йому цілий свій маєток...

Того роду оповідане не викликало в Якопа найменшого сумніву. Висше образоване Данта мусіло би кождого запевнити, що сей чоловік не міг вийти з убогої кляси.

А що власне тепер кінчила ся угода його служби на „Молодій Амелії", він розпращав ся з капітаном, з яким весь час жив дуже дружно. Що правда, капітан дуже нерадо з ним розставав ся, однакож чуючи про великий маєтковий спадок, він зовсім не пробував Данта при собі задержувати.

Прийшов другий день і Якопо відплив до Марсилії, одержавши рівночасно припоручене, щоби звідтам вертав до острова Монте Крісто, а там Данте буде вже на него ждати.

Як тілько судно Якопа зникло з очий, пійшов Данте ще раз між своїх другів з „Молодої Амелії", щоби ще раз з ними попращати ся. Та на самих словах не кінчило ся, бо Данте при пращаню пороздавав на спомин грошеві дарунки, що, розуміє ся, ще більше піднесло його в очах усіх і з'єднало йому ще більше довіре. Щож до капітана, то обіцяв з ним переписувати ся, як тільки рішить ся на якісь пляни що до будучности.

Попращавшись, Данте удав ся до Ґенуї.

Щасте хотіло, що в хвили, коли Данте там прибув, випробовувано невеликий новий корабель, побудований для якогось богатого Анґлійця. І сей корабель якраз припав Дантови до вподоби. Розвідав ся він сейчас що до ціни і йому сказали, що Анґлієць має заплатити 40,000 лірів. Щоби стати властителем сего корабля, Данте предложив від себе 60,000 під тим услівєм, що йому передадуть корабель сейчас в посідане.

Для будівничого кораблів се було на руку, тимбільше, що Анґлієць поїхав до Швайцарії і мав вернути за місяць, а за той час можна було инший подібний корабель побудувати.

Купна доверщено в одній годині. Данте пійшов з будівничим до знакомого Жида. На хвилю вийшов із Жидом до другої кімнати, а коли вернули, той сейчас виплатив будів-

ничому 60,000 лірів, а Данте став властителем корабля.

Заробивши на продажі будівничий хотів зробити Дантови прислугу тим, що готов був постарати ся для него о моряків, потрібних для такого корабля, на що Данте відповів, що він випробує корабель сам оден — і тілько просив, щоби будівничий зробив в головах його постелі тайний закамарок, який, мовляв, на всякий випадок може придати ся. Він дав міру на такий сховок і другого дня все було готове.

Другого дня Данте виплив з Ґенуї при здвизі великої товпи народу. Кождий хотів бачити еспанського богача, як говорило ся, який пускає ся на море сам оден.

Данте орудував кораблем знаменито. Кілька поворотів переконали Данта, що Ґенуенці були справді такими знаменитими майстрами в будові кораблів, як їх славили.

Товпа проводила корабель очима, доки могла його бачити. Якже корабель зник з очий, почали ся здогади і міркованя, куда корабель міг поплисти. Одні говорили, що він удав ся до Корсики, инші, що до Ельби; дехто готовий був йти в заклад, що він поплив до Еспанії, а були і такі, які впевняли всїх, що він поплив до Африки. Однакож ніхто і не подумав, що він поплив до Монте Крісто.

Надходив вечер, коли Данте другого дня прибув до Монте Крісто. Саме те, що його корабель переплив сю віддаль в 34-ох годинах, свідчило, що його будова була знаменита.

Данте оглянув пильно береги острова і замісць зупинити ся на звичайнім місци, де всі зупиняли ся, він заховав свій корабель в невеликий залив, що провадив власне до печери зі скарбами.

Після того оглянув він остров, але той був такий же пустий, як і завсігди.

Другого дня раненько забрав ся Данте до переношеня скарбу і перед вечером весь скарб був вже захований в тайнім сховку корабля.

Минав тиждень, Данте весь час був занятий випробовуванем корабля, як випробовують коний, призначених для важних цілий, аж доки не зрозумів вповні його хиб і його добрих сторін.

Осьмого дня побачив він, як мале судно наближало ся до острова, розпустивши всі вітрила. Приглянувши ся пильно, пізнав Данте, що се судно, яке він дав Якопови.

Данте дав знак, відомий морякам і йому таким же знаком відповіли з судна. По двох годинах судно Якопа спочивало побіч корабля Данта.

Вісти, які привіз Якопо, були дуже сумні. Старий Данте вже не жив, Маркида десь зникла...

Данте слухав оповідань Якопа начеб то зовсім спокійно, однакож на душі йому було дуже важко. Розвідавши про все, він удав ся сам оден на берег і перебув там кілька годин сам з собою, а се був знак його журби. На смерть батька він був приготований, але що стало ся з Маркидою?

Повернувши, він взяв двох моряків Якопа на свій корабель і приказав плисти до Марсилії.

Однакож щоби хтось міг розвідати ся про всі інтересні Дантови справи, він сам мусів би виявити йому тайну своєї особи. Виходило, що лише сам Данте може зробити собі таку прислугу, що зрештою було зовсім можливе, бо годі було думати, щоби хтось міг Данта пізнати, се одно, а друге — саме богацтво мусіло усувати всяке підозріне, хочби таке і було.

Так отже одного дня прибули до порту в Марсилії два судна — корабель Данта і помічне судно Якопа і спинили ся якраз в тім місци, де перед літами саджали Данта на корабель, щоби відвезти його до вязниці д'Іф.

І мабуть через сї спомини Данте тепер побачивши наближаючого ся карантанного жандарма, задрожав, хоч назверх заховав якнайбільшу холоднокровність. Він показав жандармови англійський пашпорт, який роздобув в Ліворні і сейчас дістав дозвіл висідати. Аджеж відомо, що англійські пашпорти Французи більше поважають ніж свої власні.

Першою пригодою на березї була для Данта стріча з моряком, що служив колись під його рукою на кораблі Фараон. Підійшовши до чоловіка він почав розпитувати про се і те, слїдячи притім пильно, чи чоловік не стане відгадувати, кого має перед собою. Однакож ані в бесїдї, ані в поглядї чоловіка не було жадного підозрілого натяку; чоловік дивив ся на Данта, як на чужинця, з яким перший раз в житю зійшов ся.

Поговоривши, Данте дав чоловікови гріш, як нагороду за його приязність і ввічливість і пішов дальше. Та ледво поступив кілька кроків, як чоловік догонив його і сказав:

— Даруйте, добродію, але я вірю, що ви помилились;

ви казали, що даєте мені два франки, а дали мені подвійного наполеондора.

— Дякую тобі, друже, — відповів Данте — справді я зробив маленьку помилку; але поважаючи свою чесноту, я даю тобі ще одного подвійного наполеондора. Випий за моє здоровле з товаришами.

Се здивувало моряка так, що він забув навіть подякувати Дантови. Він лише дивив ся за ним вслід, не могучи вийти з дива, що таке можливе. Колиж Данте зник йому з очий, моряк сказав сам до себе:

— Видно, що се прибув до нас якийсь князь з Індій.

Тимчасом же Данте був занятий чим иншим. Кождий крок викликав в него нові спогади, нові почуваня. Аджеж з тими місцями вязали ся найважнійші, ніколи незатерті спомини його житя. Кожде дерево, кожда вулиця нагадувала щось близке, дороге.

Але коли дійшов до кінця вулиці Ноає і наблизив ся до Мейлянської вулиці, затрясли ся під ним коліна і він мало не упав під колеса переїзджаючого воза. З трудом прийшов він до дому, в якім колись мешкав його батько.

Неначе ненароком упав зір Данта на те місце, де батько любив плекати цвіти і щож? Місце було пусте — знак, що не було кому про цвіти дбати.

Оперши
сь об дерево, він довго дивив ся на той убогий дім, поки вкінци підійшов, постукав до дверий і запитав, чи нема тут кімнати до винайму. Йому відповіли відмовно. Тоді Данте зачав просити, щоби йому позволили оглянути дві кімнаті на четвертім поверху.

Вволюючи просьбі Данта, управитель дому пійшов до людий, що винаймали згадані кімнати і попросив їх, щоби позволили чужинцеви їх оглянути. В них мешкала молода пара, що доперва перед тижнем побрала ся.

го. Обстанова була инша; річий, з якими він зріс і які знав що до найменших подробиць, тут зовсім не було; одні стіни лишили ся незміненими. Одно хиба, що постіль стояла в тім самім місци, що і за давних часів.

Очи Данта зайшли сльозами, коли нагадав, що на сім власне місци його батько вмирав ждучи сина і не діждав ся.

Молоді мешканці дуже дивували ся, бачучи сльози в очах незнакомого, однакож догадували сь, що смуток його може бути для него великою святістю і не відважили ся

питати його о причину. Як свідомі люди, вони лишили його самого, щоби не звязувати болю його душі своєю присутністю. Колиж Данте відходив, вони сказали йому ввічливо, що коли се місце йому чимбудь дороге, він може завсїгди зайти а їхні двері будуть для него завсїгди отворені.

Переходячи попри одні двері на третому поверсї, Данте зупинив ся і запитав, чи тут і доси кравець Кадерус живе, на що йому відповіли, що Кадерус через клопоти збіднів і держить тепер малу гостинницю при дорозї з Белеґард до Бокейр. Другою особою, про яку Данте розпитав, був власти̇тель дому, з якого він виходив і записав собі точне число дому і вулицю де той живе.

Відкладати справи Данте не хотїв і тому сейчас удав ся до властителя будинку, який був йому таким дорогим і купив його за 25 тисяч лірів, переплативши найменше 10 тисяч. Колиб однакож властитель жадав був десять разів тілько, Данте дав би був без намислу.

Імя, під яким Данте тепер виступав, було — лорд Вилмор і на таке імя був вироблений його пашпорт.

Тогож самого дня нотар, який перепроваджував купно, повідомив людий, які мешкали в двох кімнатах на четвертім поверху, о які Дантови найбільше ходило, щоби вибрали собі які будь другі, навіть кращі, за ту саму цїну, а теперішні кімнати нехай віддадуть новому властителеви будинку.

Сей незрозумілий нікому випадок дав чимало матеріялу до балачки та всяких можливих здогадів, хоч все, що говорило ся не відповідало дійсности.

Однакож зацікавлене зросло найвисше, коли стало відомо, що той сам дивний чоловік другого дня удав ся до села Каталяну, де заходив до хати бідного рибака, богато говорив і випитував про людий, які протягом 15 літ або померли, або забрали ся з сих сторін. Колиж відходив, то подарував рибакови нове рибацьке судно з усїми сїтями і другими приладами. Здивований рибак не вспів ще подякувати свому добродієви, як той вийшов із його хатини а по хвилї, давши прикази своїм морякам, самий всїв на коня і виїхав з Марсилїї.

РОЗДІЛ XXVI.

Гостинниця Пон-ді-Ґар.

Хто подорожував пішки по полудневій Франції, той може собі пригадати, що між місточком Бокейр і Беллеґард є невеличка коршма-гостинниця, перед котрою був вивішений на блясі карикатурний малюнок Пон ді Ґарда. Коло гостинниці є немов то невеличкий городець і досить замітна брама, що наче на те була тут, щоби звертати на себе увагу прохожих і проїзших.

І на тім то городі стояло кілька оливних та фіґових дерев, що мучили ся тут під палючим сонцем полудневої Франції. А поміж тими слабовитими деревами росла всяка всячина — чосник, помідори та инші городові рослини; на самій же середині города росла одна одинока сосна, рівнож така миршава, як і другі її сусіди.

Ціла околиця, про яку йде бесіда, більше подібна до якогось запорошеного озера, ніж до твердої землі. Рослинність тут слаба; можна, що правда, знайти тут часом небогато пшениці, однакож її тут сіють вперті люди, радше на пробу, щоби переконати ся, чи вкінци під убійчим жаром сонця не зачне рости збіже більше поміркованих околиць.

Тимчасом невблагане сонце все вялить. Одним тільки коникам воно не шкодить — ховаючись попід листки і стебла вони наповняють воздух безконечним цьвірінькан̂ем.

Властителем гостинниці протягом весьмох літ був чоловік з жінкою і держали двоє слуг; дівчина, Трінета, послугувала в домі, а Пако, доглядав стайні. Однакож удержуван̂е гостинниці з тяжкою бідою давало прожиток її властителеви. Відколи викопано канал між Бокейром й Айґемортом, майже весь переїздовий рух переніс ся на канал. Що перше возили вози і фіякри, тепер везли всякого рода судна. А власне згаданий канал сусідував з гостинницею.

Властитель гостинниці був чоловіком 40 до 45 літ, високий, сильний, костистий, гарний примірник мешканців полудневого підсоня. Мав він глубоко осаджені, темні, проникливі очи, горбатий ніс і зуби білі, як в мясоїдних звірів. Волосє на голові було таке саме, як і його борода, густе і кучеряве а серед него видніло кілька срібних волосків. З природи чорняве лице ще більше почорніло від сонічного жару; аджеж хиба то одну годину перестояв він кождої днини на сінешнім порозі, виглядаючи гостий? А він вистоював так вже цілі літа, без капелюха, обвязавши лише голову червоною хустинкою, після еспанського звичаю.

Чоловіком, про якого говоримо, був відомий вже нам Кадерус. Жінка його, яка походила з родини Раделів, була неподібна до свого чоловіка — бліда, марна, слабовита. Родом була вона з околиць Арлю, де жіноцтво увійшло в приповідку задля своєї краси, однакож час, і злидні давно вже стерли з її лиця давну принаду. Нині вона сиділа цілими днями на кріслї, або лежала на постели, коли її чоловік волів стояти на порозі, щоби не чути скарг та нарікань своєї подруги. Зрештою коли треба було щось жінці відповісти, він відповідав:

— Мовчи, Карконто; не ми тому винні, що Бог так дав.

Треба знати, що жінка Кадеруса звала ся Магдалина, але в тій части Франції, де Кадерус жив, був звичай, що кожду особу кликали якимсь окремим іменем, що найбільше могло пристати до її натури і до людського смаку. Тому то хоч жінка Кадеруса і звала ся Магдалина, він кликав її Карконтою, бо так звало ся її рідне село. Мабуть ся назва видавалася йому дуже гарною.

Не можна одначе думати, що здаючись на присуд Провидіня, Кадерус не відчував нужди, яку переживав. Він добре розумів, яким ворогом був для него той нещасний канал; як він забирав всіх тих, що не поминули би його гостинниці, колиб каналу зовсім не було. Не могли його також не вражати постійні нарікання жінки. Правда, був він чоловік дуже невибагливий, поміркований, але всеж було в нім бажанє, як в усіх людий, бодай назверх виказувати достаток, а се остілько більше, що за старих добрих часів не було гостини, не було забави, не було святкованя, де би не був Кадерус з жінкою між першими го-

стями. Він одягав ся в пестру одежу, яку носять в полудневій Франції в великі свята і при всяких торжествах, одежу, що немов лучить в собі дві ноші — катальонську й андалюзійську. Певна річ, що свому чоловікови дорівнувала й Карконта, вбираючись так, як в сій стороні найкраще було можна — а треба знати, що жіночу ношу в сї сторони занесено з Греції та Арабії.

Ті часи минули давно. Не стало дорогих ланцюшків до годинника, поминали ся жіночі прикраси на шию, всякі дорогі вишивані одежі, дорогі панчохи, срібні защіпки до черевиків — все минуло ся. І коли не стало всего того, Кадерус перестав зовсім вчащати на громадські сходини. Він замкнув ся в чотирьох стінах свого дому і вузких межах свого подвіря, хоч в душі спомини про колишнє ранили його душу і наповняли груди глухою ненавистю до нинішньої лихої долї.

Була горяча-прегоряча днина. Кадерус стояв, як завсїгди, на порозї і глядів в далечінь, куда простягав ся шлях, що йшов попри його гостинницю, однакож живої душі не було видно довкруги. Нараз почув ся клич жінки і Кадерус, що був одинокою людиною, яку можна було бачити в тій горячій порі на широкім просторі, сховав ся серед чотирьох стїн.

Колиб Кадерус був постояв хвильку довше, був би побачив, що в далечині на шляху показав ся їздець на кони. Колиб його хтобудь стрів на дорозї, то був би бачив, що їздцем був священик. Під ним був гарний, угорської раси кінь, а на голові їздця був чорний, трирожний капелюх.

Прибувши перед гостинницю, священик спинив коня і привязав до лати, прибитої до стовпа. Опісля обтер піт з чола червоною хустиною, підійшов до дверий і застукав закованою в зелїзо палицею.

В тій же хвили на подвірю показав ся собака і почав завзято гавкати. Видно було, що до чужих людий він не дуже привик.

За маленький часок почув ся за дверми гриміт — се Кадерус, чуючи стукіт, спішив по сходах на долину. Отворивши двері він зачав запрошувати гостя і вспокоювати собаку.

— Мовчи! мовчи, Марґотін! — гримнув він на собаку,

а звернувшись до гостя почав: — Не бійтесь, добродію; він гавкає богато, але нікого не кусає. Така вже його натура. Прошу, прошу зайти... може позволите склянку доброго вина, бо днина горяча..

Се він говорив дивлячись в першій мірі на собаку, але коли глянув вкінци пильнійше на гостя і побачив, що се священик, він трошка змішав ся.

— Даруйте, даруйте отче — почав він — що я з початку не доглянув, хто приходить під мій дах. Сеж для мене велика честь! Будь ласка, отче, до середини, може зможу чимбудь служити. Все, що маю, даю на ваші услуги.

Священик глянув допитливим зором на Кадеруса, повівши оком від голови до ніг. Здавало ся, що і Кадерус дивив ся на гостя незвичайно, однакож священик зараз зрозумів, що властитель гостинниці був лише здивований прибутєм такого незвичайного гостя і він почав, акцентуючи слова вчасти по італійськи:

— Ласкавий добродію, чи ваше імя Кадерус?

— Так, отче, так, ви вгадали — відповів запитаний здивувавшись ще раз таким запитом — моє імя Ґаспар Кадерус і на ваші услуги....

— Ґаспар Кадерус! — повторив священик — і я власне рад, що вас здибав. Чи не жили ви колись на Мейлянській улици на третім поверсї малого дому?

— Так, я там жив.

— І ви мабуть занимали ся колись кравецтвом?

— Так! Однак кравецтво опісля не оплачувало ся навіть остілько, щоби можна вижити і тоді я забрав ся звідтам. Нинї менї навіть дивно, що люди тримають ся такого горячого міста. А там горячо... як от нинї... Чи не позволите чогось для відсвіженя?

— Добре. Дайте менї склянку найлїпшого вина, що маєте, а там ще поговоримо.

— Сейчас, отче добродію, до ваших услуг — сказав Кадерус кинувшись митю до пивниці. Він радів, що вкінци знайшов ся гість, від якого буде можна дещо вторгувати, та не менше було йому інтересно довідатись, для чого священик ним інтересує ся.

За пять мінут вернув господар гостинниці і побачив, що священик сидів на стільци при столї, а коло него

був Марґотін, собака; він положив писок на коліна гостеви і дивив ся йому пильно в очи.

— Чи ви живете тут самі? — запитав священик.

— Сам, майже сам. Моя жінка мусить лежати, бо хора і ще коло неї треба догляду. Погано.

— Отжеж ви жонаті? — питав дальше священик, оглядаючи убогу обстанову мешканя.

— Жонатий, і як бачите, живемо убого. Але щоби бути богатим, не досить бути чесним чоловіком.

Священик при сих словах глянув пильно на Кадеруса.

— Так, так, отче — говорив дальше Кадерус — се я можу бодай про себе одного сказати.

— Остілько краще для вас — почав священик — коли воно дійсно так є, бо я свято переконаний, що нині чи завтра за добрі діла буде нагорода, а за злі кара.

— Подібні слова, як ви отче кажете — відповів Кадерус — належать до вашого духовного становища і ваш обовязок їх повтаряти, але кождий чоловік може їм не вірити, коли хоче.

— Ви добродію милите ся — почав знов священик — і я можу власною моєю особою доказати вам правду моїх слів.

Кадерус здивував ся.

— Як же ви, отче, се розумієте? — запитав він.

— Перше всього для мене важне, що ви є тим, за яким я шукав.

— Чогож властиво вам від мене треба?

— Мені треба, чи ви в роках 1814 або 1815 знали що-будь про молодого моряка, що звав ся Данте?

— Данте? Чи я знав бідного Едмонда? Думаю, що я знав. Він був навіть одним з моїх найблизших приятелів! — закликав Кадерус і його лице стало майже сине.

— Отже ви пригадали мені, що справді Данте звав ся Едмонд — сказав священик.

— Що він звав ся так, се таке певне, як те, що я зву ся Ґаспар Кадерус, але будьте ласкаві, отче, сказати мені, що стало ся з бідним Едмондом. Чи знали ви його також? Чи він жиє і чи на воли? Чи щасливий він і де проживає?

— Він умер в вязници — відповів священик — вмер нещасливійшим чоловіком, ніж ті злочинці, що покутують за гріхи на тульонських шибеницях.

Лице Кадеруса, що доси було переповнене кровю, нараз стало бліде, як крейда. Він відвернув ся і священик заважив, як він обтирав сльозу кінцем червоної хустини, якою голова була обвязана.

— Бідний — почав знов Кадерус — і тут маєте довід, що ласкавий Господь є ласкавим тілько для злих. Що не казати, а світ стає гіршим з кождим днем. Коли Бог дійсно ненавидить грішників, як се говорить ся, то чому не зішле він сірчаного вогню і не спалить сеї грішної землї?

— Ви так говорите, бо вам Данте був близьким — заважив священик.

— Я любив його, хоч признаю ся, що був оден випадок, де я завидував його щастю. Однакож можу присягнути перед вами, отче, що від того часу я глубоко і щиро болїв над його недолею.

Тут наступила коротка мовчанка, підчас якої священик пильно слїдив за виразом лиця властителя гостинниці. По хвили відозвав ся Кадерус:

— Отче, чи ви самі знали того хлопця?

— Мене кликали до него, коли він умирав. Я сповідав його.

— Від чого-ж він вмер? — запитав Кадерус таким голосом, мов би йому горло щось заступило.

— Від чого? Вязниця причиною смерти всїх тих, що в трийцятім роцї житя мусять вмирати.

Кадерус обтер піт, що виступив йому на чоло.

— Для мене одно важне — продовжав священик — що навіть в послїднїй перед смертю хвилї свідчив ся іменем Спасителя, що він не знає, за що його засудили.

— Се правда, се правда — зачав понуро Кадерус — він не міг знати. Він правду говорив.

— І я вірив, що він говорить правду. Він то власне просив мене, щоби я розвязав загадку, якої він не міг розвязати і щоби виказати його невинність, про яку хтобудь міг би сумнївати ся.

Лице Кадеруса ставало щораз більше понуре, а священик говорив дальше:

— Разом з Едмондом сидїв в вязници богатий Анґлїєць і його вкінци освободили. А що він жив з Едмондом дуже дружно й Едмонд дуже дбав про него, коли той був хорий, отже той-то Анґлїєць виходячи на волю, подарував

Едмондови на доказ вдячности дорогий діямант. Розуміється, що ціною такого діяманту можна було підкупити вязничних сторожів, однакож Едмонд такого щастя не пробував. Він не довіряв сторожам, які могли би діямант взяти, а вязня оскаржити, що він рад з вязниці втічи, а тоді все пропало би. Щоби отже не наразитись на гірше, він задержав діямант при собі, сподіючись, що вийшовши на волю він купить за него маєток.

— Я думаю — запитав Кадерус — що се був діямант великої вартости?

— Великої, то правда — відповів священик — а вже для такого, як Едмонд... Ціна його під сей час яких пятьдесять тисяч лірів.

— Господи! — закликав Кадерус — сеж сума! Пятьдесять тисяч лірів!... Діямант мусів бути такий, як горіх!

— Ні, таким великим він не був — сказав священик — а зрештою ви самі можете його бачити, бо я маю його з собою.

Очи Кадеруса в одній хвили спинили ся на одежі священика, немов шукали за діямантом. Священик же тимчасом сягнув до кишені, виняв невеличку скриночку, оправлену в чорну шкіру і, отворивши, показав Кадерусови блискучий камінь, оправлений в перстень незвичайно штучної роботи.

— Невжеж сей камінь коштував би пятьдесять тисяч! — закликав Кадерус, пильно придивляючись.

— Так! Він коштує тілько навіть без оправи, а оправа окремо коштує нещобудь.

При тих словах священик вложив діямант до скринки і сховав в кишеню.

— Якжеж вам, отче, той діямант дістав ся? — запитав Кадерус — чи він сам передав вам його на власність?

— Так, він дав, але не на власність — відповів священик — він лише припоручив мені виконане його послідної волі. Умираючи Едмонд сказав: „Колись мав я чотирьох щирих і вірних товаришів, крім дівчини, з якою я був заручений і вірю свято, що вони журили ся моєю недолею". А одним з тих товаришів, оскілько пригадую, є власне Кадерус.

Властитель гостинниці задрожав.

— Другим, про якого Едмонд згадував — продовжав священик немов не звертаючи на Кадеруса уваги — звав

ся Данґляр, а третий, хоч і був суперником, однакож мимо того був щирим другом...

На устах Кадеруса показала ся усмішка. Він хотів щось заговорити, однакож священик рухом руки здержав його і сам продовжав:

— Позвольте мені докінчити, а тоді вже ви зробите можливі уваги. — Отжеж — третий хоч і суперник, але був щирим другом і він звав ся Фернанд. Щож до дівчини, з якою Данте був заручений, то її імя було... ні, забув я в сій хвили її імя.

— Маркида! — підхопив Кадерус.

— Маркида — повторив священик — Маркида, тепер пригадую.

— А дальше, отче? — зачав допитувати ся Кадерус.

— Будь ласка принести мені склянку води — сказав священик.

Кадерус приніс сейчас. Напившись священик вернув знов до бесіди і почав:

— Тепер... на чому-то ми стали?

— Що дівчина звала ся Маркида.

— Справді. Отже вам треба поїхати до Марсилії, бо того жадає від вас сам Данте, бо хиба ні?

— Коли така його воля так і поїду.

— Так. Діямант треба продати і гроші розділити на пять частий і кождому зі згаданих осіб, які його любили, віддати рівну часть. Така його воля!

— На пять... Чомуж на пять — запитав Кадерус — коли ви згадували тілько чотири особи?

— Я згадав чотири, бо пята вже не жиє. Пятою особою, про яку Едмонд згадував, був його батько.

— Так, так, він нещасний справді умер — майже простогнав Кадерус — нещасний чоловік!

— Я довідав ся про се в Марсилії — продовжав священик — однакож він вмер давно і я не міг про подробиці його смерти розвідатись. Можливо, що ви щобудь більше знаєте про його послідні хвилї?

— Що до мене, то ледво чи може знати хтось краще, ніж я. Ми мешкали на однім майже поверсі. Він умер оден рік по тім, як зник його син.

— Від чогож він вмер?

— Лікарі казали, що причиною було якесь внутрішне

запалене, а знакомі говорили, що вмер з журби за сином; що-ж до мене, то я був майже при його смерти і можу сказати, що се було що инше.

— Що-ж такого? — запитав священик здрігнувшись.

— Він умер з голоду.

— З голоду! — закликав священик, зірвавшись з місця. — З голоду згинув? Бездомним псам, що волочать ся по вулицях милосерна рука кидає поживу, то хиба-ж можливо, щоби люди позволили християнинови з голоду вмирати? Ні, се неможливо!

— А прецінь так було — повторив Кадерус.

— Не так воно, як ти кажеш — почув ся голос зі сходів — тай пощо тобі мішати ся до чужих справ?

Бесідуючі оглянули ся і побачили схоровану женщину, що стояла на верху сходів, опершись на поруче. То була Карконта. Після того вона зійшла обережно на долину і сіла на послідним ступни сходів.

— Чому ти жінко до нас мішаєш ся? — звернув ся до неї Кадерус. — Сей добродій питає про справи, а сама вже чемність вимагає, щоби вволити його воли.

— Так, так, але треба думати, що говориш. Хто знає, які ціли можуть мати люди, тебе питаючи!

— Я даю вам слово чести, добродійко — сказав священик — що в мене нема на думці нічого злого супроти вас, чи кого другого і ваш чоловік зовсім немає чого бояти ся, коли мені щиро розказує.

— Нічого бояти ся!... Зачинаєте гарними обіцянками, потім кажете, що нічого не треба бояти ся, а потім підете і забудете, що обіцяли. За час, на нас може спасти лихо і навіть не будемо зовсім знати, звідки прийшло.

— Будьте спокійні, добра жінко — сказав священик — ніяке лихо від мене для вас не вийде.

Після того Карконта похитала головою і пішла по сходах на гору; однакож сіла там в такім місци, де могла чути кожде слово бесіди мущин. Тимчасом же священик випив знов склянку води, щоби вспокоїти зворушене і, помовчавши після того хвильку почав:

— Виходить, що нещасного чоловіка всі були опустили, коли він вмер в такій нужді.

— Так виходить, однакож були люди, що дуже ним клопотали ся. До тих належала Маркида, про яку ми вже

говорили, а також Морель; однакож Фернанда старий Данте чомусь не міг стерпіти — говорив Кадерус з гіркою усмішкою — того самого Фернанда, про якого ви задували, як вірного приятеля Данта.

— А хибаж він таким не був? — запитав священик.

— Чоловіче, чоловіче! — почув ся голос зі сходів — пощо ти заходиш в таку бесіду?!

Кадерус не відповів на слова жінки нічого, хоч видно було невдоволене з вмішуваня ся жінки в його бесіду, але продовжав дальше:

— Скажіть отче, чи може чоловік бути вірним товаришем тому, чию жінку він хоче забрати? А в Данта було золоте серце і він вірив, що всі йому товариші, хто лише словом се заявив. Нещасний чоловік. Та одно бодай добре, що він не відкрив їх облуди, а то він певно на смертельній постели їм того не простив би. А проклін вмираючого страшніюший, ніж ненависть жиючого чоловіка.

— Простаку, простаку! — почуло ся зі сходів.

— То ви знаєте про лицемірство Фернанда супроти Данта? — запитав священик.

— Я! Думаю, що ніхто не міг краще знати.

— Інтересна справа! І як се властиво було? — запитав священик.

— Ґаспар! Ґаспар! — почув ся голос Каркон̀ти — я не радила би тобі про ті справи говорити.

Кадерус подумав хвильку.

— Можливо, що твоя правда — звернув ся він до жінки — і треба тебе послухати.

— Отже не думаєте вияснити подробиць тих справ, про які ви натякнули? — спитав священик.

— Пощо сього? Хиба з того вийде кому яке добро? — відповів Кадерус. — Колиб Данте жив і прийшов до мене та запитав, хто йому щирий товариш, а хто лицемір, я певно сказав би, але тепер . . . коли він не жиє, то не може ані бути перед ними осторожним, ані мстити ся на них, отже краще буде, коли такі справи підуть в забутє.

— Може воно і так — почав тоді священик — однакож такі лицеміри і зрадники одержать таку саму нагороду, як і щирі други, а того ви чейже не бажаєте.

Кадерус призадумав ся.

— Се правда — сказав він — дар нещасного Едмонда

не належить таким, як Фернанд і Данґляр; зрештою се для них було би краплею в мори.

— А нагадай собі, що вони можуть роздавити тебе в одній хвили! — почув ся знов голос зі сходів.

— Невжеж вони справді такі богаті і могучі? — запитав священик.

— То ви мабуть не знаєте їх історії?

— Не знаю і тому рад почути.

Здавало ся, що Кадерус надумував ся хвильку, а там сказав:

— Воно би можна, але на се треба богато часу.

— Можливо — почав тепер священик тоном, з якого пробивала ся повна байдужність — і се вже залежить від вас — оповідати, чи ні. Зі своєї сторони я дуже поважаю ваші погляди на сї справи і тому уважаю вашу волю святою. Щож до мене, то я сповню совісно обовязок, який на мене вложив вмираючий чоловік. І першою справою в мене є — продати сей діямант.

При тих словах священик знов виняв скринку, отворив, взяв дорогоцінний камінь і поставив його в таке освітлене, що його блеск був звернений до очий Кадеруса.

— Жінко, жінко! — закликав він майже захриплим від зворушеня голосом — ходи сюди і глянь на сей дорогоцінний діямант!

— Діямант?!... — повторила Карконта, встаючи і зступаючи досить твердим кроком — про який діямант ти говориш?

— Про який?! Хибаж ти не чула нашої бесіди?... Се бач, діямант, який Данте вмираючи казав продати і гроші поділити між його батька, Маркиду, Фернанда, Данґляра і мене. Сей брилянт варта щонайменше пятьдесять тисяч лірів!

— Ох, що за гарний діямант! — скрикнула Карконта.

— А бачиш, жінко, що пята часть його вартости належить до нас — чиж не так? — звернув ся Кадерус до священика.

— Справді так — відповів священик — з тим додатком, що до вашої части належить четвертина з тої части, яку мав взяти старий Данте. Думаю, що я маю право розділити частину помершого Данта між чотирох, які жиють.

— А чомуж між чотирох? — запитав Кадерус.

— Тому що ті чотири були Дантовими приятелями.

— Але хиба можна приятелями звати тих, що ошукують і нищать тебе? — сказала ніби до себе Карконта.

— Розуміє ся — підхопив вслід за нею Кадерус — які вони приятелі?! І про те саме я вже згадував. Воно булоб подоптанем справедливости — нагороджувати зрадників.

— Затямте — почав тепер священик, ховаючи діямант — що тут не моя вина, але ваша, коли я зроблю так, а не инакше. Тепер лишаєсь одно: ви дайте мені адреси Едмондових товаришів, щоби я міг виповнити послідне його бажанє.

Ті слова зробили на Кадеруса дуже важке вражінє і грубі краплї поту появили ся на його чолї. Тимчасом священик встав і вийшов, щоби подивити ся, чи кінь його відпочив для дальшої дороги.

Кадерус і Карконта зглянули ся на себе.

— Сей діямант мігби цїлий нам дістати ся — сказав Кадерус.

— Невжеж справдї? — відповіла жінка.

— Розуміє сь! Я вірю, що священик нас не ошукає, на те ж він священик.

— Коли так — відповіла Карконта — то роби, як знаєш. Я від усього вмиваю руки.

То сказавши, вона пішла по сходах до гори, трясучись цїла, як в пропасниці. Вийшовши вона ще раз обернула ся і пригадала чоловікови, щоби уважав, що робить, на що Кадерус відповів, що вже рішив сю справу. По сім пішла вона до кімнати і сїла в крісло, наче омлїла.

— Щож ви думаєте? — запитав священик повернувши до середини.

— Хочу сказати вам все, що знаю — відповів Кадерус.

— Воно мабуть ще найкраща річ — сказав священик — але зовсім не тому, що мені хотілоб ся знати про справи, які для мене загалом чужі, тільки тому, що так ви поможете розділити поручене мені майно справедливо, по заслузї, отже тим самим після бажань того, хто мені те майно передав.

— Так, так! Я зроблю, що зможу — відповів Кадерус і в його очах було видно надію на успіх і жадобу.

— Отже починайте — звернув ся священик прямо до Кадеруса.

— Ні, заждімо хвильку — зауважив Кадерус — бо нам може хтобудь перервати в найінтереснійшім місци, а се не було би добре. Воно також краще, щоби про вашу у нас гостину ніхто не знав.

При тих словах Кадерус підійшов до дверий і замкнув їх так, як замикав лише на ніч. Тимчасом же священик пересунув своє крісло в найтемнійший кут, де він буде в тіни, а на Кадеруса мусить падати як найбільше світла. Усівши, він зложив руки, схилив голову, як той, що очікує чого небудь. За хвильку Кадерус поставив столець і сів напроти священика.

— А памятай, що я тебе до того не силую! — почув ся голос з гори.

— Досить, досить! — відповів Кадерус — лиши мені цілу справу. Я все беру на свою відвічальність.

Після того він зачав оповідати.

РОЗДІЛ XXVII.

Розказ.

— Перше всього — сказав Кадерус — я мушу попросити вас о одну річ.

— Що-ж таке? — запитав священик.

— Мені ходить о те — відповів Кадерус — що колиб ви колинебудь хотіли послугуватись відомостями, які я відкриваю, ви не повинні виявити, від кого ви їх маєте. Особи, про які буду говорити, се сильні і могучі люди і під дотиком їх пальців я розсипав би ся, як скло.

— Що до сього, то будьте спокійні — зачав запевняти священик — бо всі сповіди кінчать ся в моїй души. Памятайте, що мені ходить головно о те, щоби відповідно до заслуг розділити нагороду. Говоріть отже без застережень, як знаєте; скажіть цілу правду. Дотого-ж я не Француз, але Італієць і поладнавши справу, вертаю назад до монастира.

Се послідне зовсім вспокоїло Кадеруса.

— О се мені ходило — сказав він — і тепер я відкрию

вам вповні, яка була приязнь тих людий, до яких бідний Едмонд мав тілько довіря.

— Перше всього розкажіть про його батька — зауважив священик — бо померший говорив мені про него дуже богато.

— Се дуже сумна історія — сказав Кадерус — і можливо, що ви початок її знаєте.

— Так — відповів священик — Едмонд оповів мені дуже подрібно все аж до часу, як його арештовано недалеко Марсилії.

— Так, так, його арештовано в гостинниці. Я все те ще нині бачу мов живе.

— А чи не були тоді його заручини?

— Справді були. Забава була весела, ніхто про лихо не думав, аж нараз увійшов поліцийний комісар з чотирма жовнірами й арештував Едмонда.

— Власне до сеї хвилі все мені відоме — сказав священик. — Данте знав лише те, що з ним стало ся, однакож опісля не бачив тих пятьох осіб, про які я згадую.

— Не бачив... Воно так було — почав оповідати Кадерус. — Після арештованя Морель почав розвідувати ся про причини арештованя і довідав ся про дуже сумні річи. Тямлю добре, як батько Едмонда вернувши до дому, переходив цілу ніч по своїй кімнаті. Він мешкав на горі і я чув його кроки. Я чув його біль і сам не міг цілу ніч спати. Кождий його крок немов притискав мої груди. Другого дня Маркида прибула до Марсилії, щоби просити в Вільфорта помочи, однакож вернула з нічим. Тоді вона відвідала старого Данта. Побачивши його таким нещасним і довідавшись, що він зовсім не спав і не їв нічого від часу, як Едмонда арештовано, вона зачала просити його, щоби йшов з нею, а вона буде його доглядати, однакож старий не згодив ся. Він сказав: „Я не покину сього кутка, бо знаю, що син мій любить мене, як ніхто другий і коли вийде на волю, він першого мене відвідає. Щож було би, колиб вернувши, він мене тут не застав?" І я чув все те через вікно, бо мені дуже хотіло ся, щоби Маркида забрала його з собою. Його кроки серед ночі понад моєю головою не давали мені спокою.

— Але чи ви не ходили до него і не старали ся його потішити? — запитав священик.

— Ах, отче — відповів Кадерус — не можна потішити того, хто не хоче, щоби його потішати, а старий Данте власне до таких належав. Крім того мені здавало ся, що йому не мило мене бачити. Та однакож одної ночи почув я, що старий плаче і не втерпів — пішов на гору до нього. Я створив двері і побачив, що старий уже не плаче, але молить ся. Нині годі мені повторити всі слова тої незвичайної молитви. Се було щось більше ніж побожність; більше ніж смуток і я, що ненавиджу Єзуїтів, сказав собі: „Яке щастє, що Бог не дав мені дітий! Колиб мені прийшло ся переживати подібний смуток, а я не знайшов в своїй души таких слів, як отсей чоловік, я скочив би в море, щоби положити всему конець".

— Бідний батько! — зітхнув священик, а Кадерус говорив дальше:

— Після того жив він з дня на день більше і більше одиноким. Морель і Маркида відвідували його часто, однакож двері були завсігди замкнені, хоч я знав, що він нігде не вийшов. Він на стукіт не відповідав, немов не було його зовсім в дома. Та стало ся одного разу, що коли позволив вступити Маркиді до своєї кімнати і вона зачала потішати його, він сказав: „Будь певна, моя дорога дочко, що Едмонд не жиє. Не нам чекати його, бо він чекає нас. Я рад, що я старий і скорше його побачу". Таке вже буває, що коли ті, яких відвідуємо, нас смутять, ми перестаємо їх відвідувати. Так поволи всі його опустили. Лише час від часу я бачив, як заходили до него зовсім незнакомі і виносили якісь клунки і я догадав ся, що старий випродує річи, щоби роздобути гроший на поживу. Вкінци не мав чим заплатити за мешканє і властитель грозив, що його викине. Старий зачав просити, щоби його на тиждень лишили в спокою і властитель на се згодив ся. Все те мені відоме, бо властитель будинку заходив до мене й оповідав. Через три дні після того я чув його хід по кімнаті, а четвертого я не чув вже нічого. Тоді постановив я піти до него на всякий випадок і пішов. Двері були заперті і через дірку в замку я побачив його дуже блідим. Думаючи, що він хорий, я сейчас дав знати Морелеви і Маркиді. Невдовзі прийшли вони обоє і Морель закликав лікаря. Оглянувши старого лікар сказав, що се все наслідки хорого жолудка і приказав бути

поміркованим в їді. Я рівнож був там тоді і пригадую, яку усмішку викликала в старого така рецепта. І від того часу дверий не замикав; а їв також дуже мало, кажучи, що слухає приказу лікаря.

Голос болю вирвав ся з уст священика.

— Правда, що інтересна історія? — запитав Кадерус.

— Невдовзі Маркида прийшла знов і бачучи, що він дуже підупав на силї, хотіла за всяку ціну взяти його до свого дому. Те саме хотів зробити Морель, він хотів забрати старого силою, однакож той так опирав ся і кричав, що мусіли його лишити. Після того Маркида лишила ся, а Морель вийшов, вказавши Маркиді, що він лишив на примурку калитку з грішми. Однакож старий не хотів брати поживи, покликаючись немов на рішене лікаря і по вісьмох днях посту старий вмер, проклинаючи тих, що довели його до такої нужди. Вмираючи він сказав Маркиді: „Коли побачиш мого Едмонда, скажи йому, що благословлю його вмираючи".

Священик встав з крісла, обійшов два рази кімнату і дрожачою рукою стиснув себе за горло.

— Ви отже вірите, що старий вмер...

— З голоду, отче, з голоду — сказав Кадерус. — Я се так добре знаю, як знаю, що ми оба християни.

Священик сягнув рукою до стола, взяв склянку з водою, випив і тоді сів на кріслі, блідий і знесилений.

— Се страшна подія! — сказав він.

— Остілько страшнійша — додав Кадерус — що причиною її не був Бог, а люди.

— Тепер оповіджте мені про тих людий, що убили сина розпукою, а батька голодом. Оповіджте так щиро, як лише можете, що се за люди?

— Таких було двох — почав Кадерус — оден став ворогом Едмонда з заздрости, а другий з гордости — Фернанд і Данґляр.

— А чи знаєте, як та заздрість виявила ся?

— Вони оскаржили Едмонда, як аґента бонапартистів.

— А хто з них двох його оскаржив? Хто був провідником такої роботи?

— Оба, добродію. Оден написав лист, а другий подав на почту.

— А де згаданий лист писали?

— В Резерві, в передодень заручин.

— Се так було, так було! — сказав до себе священик. — О, Фаріє, як вмів ти судити людий і їх вчинки!

— Про що ви питаєте? — почав допитуватись Кадерус.

— Нічого, нічого! Говоріть дальше — сказав священик.

— Се було так, що Данґляр написав лист лівою рукою, щоби його письма ніхто не пізнав, а Фернанд заніс лист на почту.

— Отжеж — закликав нагло священик — ви там були також!

— Я?!... Хто вам сказав, що я там був?

Священик побачив, що пішов за далеко і додав скоро:

— Ніхто. Але щоби все так добре знати, то треба було там конче бути.

— Се правда, се правда — сказав Кадерус загикуючись — я там справді був.

— І ви не протестували проти такого вчинку? Коли ні, тоді ви були їх спільником.

— Добродію — почав тепер Кадерус — вони так мене напоїли, що я майже зовсім стратив свідомість того, що робить ся. Я лише розумів, що діеть ся, але ваги тої роботи я не міг розуміти. Я говорив все, що чоловік в пянім стані може сказати, а вони запевняли мене, що вся їх робота, се лише невинний жарт.

— Жарт... Але другого дня ви вже мусіли розуміти, що діє ся і ви не казали нічого, хоч бачили, що Данта арештують?

— Так, добродію, я там був і хотів говорити, але Данґляр мене здержав. Він сказав: „Коли Данте дійсно був винен і висідав на Ельбу; коли йому дійсно передали лист до комітету бонапартистів в Парижу; коли згаданий лист в него знайдуть — всі, що його піддержують, будуть карані, як його спільники". І я настрашив ся. Політичні відносини були тоді дуже непевні і повні всіх можливих небезпек і через те я тримав язик за зубами.

— Я отже розумію, що ви лише позволили, щоби справа йшла своїм ходом, і то все.

— Так добродію і про те я згадую з болем в день і в ночи. Клену ся вам, що часто молю в Бога прощеня, будучи ще того свідомим, що се одинокий вчинок в моїм житю, за який можу собі дорікати. Нині я покутую за хвилю

самолюбства і тому на нарікання жінки я відповідаю: „Мовчи! все від Бога!"

І Кадерус похилив голову, виявляючи всі ознаки щирого жалю.

— Ви говорите щиро — сказав священик — а хто себе оскаржує, той заслугує на прощене.

— Так, тількож Едмонд вмер не простивши мені.

— Він не знав про все те — сказав священик.

— Однакож він знає тепер — перервав Кадерус — бо кажуть, що мертвим все відоме.

Настала хвиля мовчанки. Священик встав і перейшов ся по кімнаті. Опісля сів і почав:

— Ви згадували кілька разів Мореля . . . Хто саме він є?

— Властитель корабля Фараон й щирий опікун Данта.

— Якжеж він ставив ся до цілої сеї події? — запитав священик.

— Морель ставив ся, як чесний чоловік, виявивши чимало відваги і співчутя. Він вставляв ся за Едмондом двайцять разів. Коли цісар вернув, він писав, просив, грозив до тої міри, що опісля його посуджували і переслідували, як бонапартиста. Десять разів він відвідував старого Данта і хотів забрати його до свого дому, а день чи два перед смертю, як я вже говорив, лишив калитку з грішми і ними заплачено довги старого і похоронні видатки. Батько Едмонда вмер так, як і жив — не заподіявши шкоди нікому. Ся калитка є доси в мене, велика, з шовковоі червоної матерії.

— А чи Морель ще жиє?

— Так.

— Таких людий Господь любить — зауважив священик. — А чи богатий він нині, щасливий?

Кадерус гірко усміхнув ся.

— Богатий, як я нині.

— Невжеж справді він нині убогий? — запитав священик.

— Він з'убожів до послідного, став майже предметом насміху.

— Невжеж так дуже?! . . .

— Справді так — відповів Кадерус. — По 25 літах праці, в яких здобув собі славу дуже поважного марсильського купця, він вкінци зійшов на бідака. В двох літах він стратив два кораблі, дальше потерпів через банкроцтво трох вели-

ких банків і тепер його одинокою надією є той сам Фараон, який колись був під проводом Данта. Він тепер має вернути з набором з Індій. Коли6 ще і сей корабель загинув, як попередні, Морель зовсім знищений.

А чи є в него жінка і діти? — запитав священик.

— Так, є в него жінка, дуже примірна женщина; є дочка, що готовила ся вийти замуж, однакож родина жениха не позволяє тепер дружити ся з дочкою з'убожілого батька. Є також син, служить ляйтнантом в армії. Можете отже розуміти, що се все тимбільше добиває чоловіка. Я вірю, що колиб він був сам оден, так відобрав би собі житє і був би всьому конець.

— Страшно! — сказав священик, похитавши головою.

— Так, отче, бачите, як Небо нагороджує чесноту — додав Кадерус. — Те саме і зо мною. В цілім моїм житю не зробив я лихого вчинку, крім одного випадку, про який вам оповів, а моя жінка хора, до жадної роботи неспосібна і мені прийдеть ся вмирати голодовою смертю, як старому Дантови. Тимчасом же Фернанд і Данґляр роскішно живуть.

— Чому-ж се в них так? — запитав священик.

— Чому? Тому, що їм все щастить, а чесним людям все йде проти їх волі.

— Візьмім Данґляра, він найбільше винен за злочин, як же в життю з ним бувало?

— Як бувало?... Він виїхав з Марсилії і за порученем Мореля, який не знав про його вчинок, став касієром еспанського банку. Підчас війни Еспанії він був в комісаріяті француської армії і доробив ся маєтку. Опісля зачав грошеву спекуляцію, причім збільшив маєток в троє, або четверо. Крім того оженив ся він з дочкою свого банкира, опісля-ж повдовів й оженив ся вдруге з вдовою, панею де Нарґон, дочкою Сервіє, що є надворним секретарем короля і має там великий вплив. Він нині міліонер і через те дістав титул ґрафа. Його звуть нині князем Данґляром. На вулиці Монт Блянк він має готель, в стайнях десять коний, шість льокаїв, а кілько соток тисяч в усяких закамарках, того нам не знати.

— Ох — сказав священик питаючим тоном — але чи Данґляр нині щасливий...

— Щасливий! — повторив Кадерус — годі про се сказати. Щастє і нещастє, се такі справи, що про них знає

тілько сам їх властитель і чотири стіни його мешканя; однакож стіни хоч і мають уха, але не говорять. Коли маєток дає щастє, то Данґляр щасливий.

— А Фернанд?

— З Фернандом ще инша історія.

— Дивні річи — сказав священик. — Він же мабуть чоловік без ширшого образованя і невжеж він міг також вибити ся на верх?

— Се якраз кождого дивує — відповів Кадерус. — В його житю мусить бути якась загадочна тайна.

— Якжеж назверх виглядало те здобуванє майна чи становища? — запитав знов священик.

— Що до того, то він здобув одно і друге — відповів запитаний.

— Незвичайні історії доводить ся мені чути.

— Незвичайні? Ви послухайте дальше, а побачите, що се за історії. Що до Фернанда, то перед поворотом цїсаря його записали до війська. Бурбони, що правда, лишили його спокійно в Катальонії, однакож Наполеон був строгий і Фернанд мусів йти до військової служби. Мене взяли таксамо, але що я був старший і жонатий, отже мене післали на побережа. Фернанд же пішов до правильної армії і був навіть в битві. Зараз слїдуючої по битві ночи Фернанда поставили вартовим при дверех ґенерала, який тайком порозумів ся з ворогом. Тої-ж самої ночи ґенерал рішивсь перейти до Анґлїйцїв і предложив Фернандови, щоби йшов разом з ним. Фернанд згодив ся і пішов. І стало ся таке, що вчинок, який поставив би був Фернанда перед военний суд, колиб Наполеон вдержав ся, був в Бурбонів заслугою. Він вернув до Франції з еполєтами низшого ляйтнанта і за впливом ґенерала став капітаном 1823 р. в часї еспанської війни, себто в часї, коли Данґляр зачинав свої спекуляції.

— Фернанд був Еспанець і коли його вислано до Еспанії, щоби розвідав ся про настрій його земляків, він зійшов ся з Данґляром, порозумів ся і дістав для свого ґенерала підмогу, давши від себе певні з'обовязаня; опісля провадив свій полк відомими йому гірськими стежками і зробив таку прислугу в сій короткій виправі, що по забраню Трокадеро його іменовано полковником. Крім того дали йому титул ґрафа і хрест Почетного Леґіону.

— Призначене! призначене! — заговорив мов до себе священик.

— Так, так, однакож се ще не все. По закінченю еспанської війни для Фернанда прийшов застій. Та на щасте почала ся борба Греків з Турками о свободу. Се було на руку Франції і хоч явно не помагала, то і не спиняла тих, що давали Грекам поміч. Використовуючи нагоду Фернанд удав ся до Греції, де вступив до армії. По якімсь часі стало відомим, що Фернанд вступив на службу до Алї Паші, в степени головного інструктора. Алї Пашу, як відомо, убито, однакож він ще передтим щедро Фернанда за його прислугу нагородив, передавши йому поважну грошеву суму, з якою він вернув до Европи, де признано йому степень заступника ґенерала.

— Так, що тепер... — почав питати священик.

— Так, що тепер — продовжав Кадерус — він є властителем величавого готелю, ч. 22 на вулици Гелдер в Парижі.

Священик з великого здивованя отворив легко уста і не рухав ся хвильку, як чоловік, що не може рішити ся, однакож вкінци запанувавши над собою він запитав:

— А Маркида? Чув я, що вона десь зникла.

— Її доля таксамо пощастила — відповів Кадерус. — Вона зникла, як сонце за хмарою, щоби за хвилю ще кращим блеском засвітити. Вона нинї великою панею в Парижі.

— Менї здаеть ся — сказав священик — що ви оповідаете менї дивний сон. Говоріть, говоріть дальше!

І Кадерус продовжав:

— Коли Едмонда не стало, Маркида попала в чорну розпуку. Я вже оповідав про її стараня у Віефорта, про її дбалість про старого Данта. Серед цїлого того нещастя ще одно лихо спало на Маркиду. Фернанда вона любила, як брата, не знаючи про його лицемірство і тепер він був би для неї одиноким приятелем, однакож і він забрав ся з сеї сторони. І бідна дївчина тяжко журила ся. Не стало Едмонда, не було й Фернанда. Протягом трох місяців бідна дївчина немало сліз пролила.

— Вернувши одного вечера до дому, Маркида побачила несподївано Фернанда. Він був вбраний в уніформі підляйтнанта. Тепер їй здало ся, що частинка її щастя до неї вернула. Не було милого, так був бодай товариш — вона

тепер не зовсім опущена. Правда, вона Фернанда не любила ніксли, не любила його й тепер. Її серце належало до иншого, однакож хто знає, що з ним стало ся? Чи він жиє, чи вмер. Та Маркида не могла викинути його з памяти.

— Можливо, що колиб був жив батько Едмонда, Маркида не була би чулась такою опущеною. Тоді все таки була би мала бодай з ким журити ся, а тепер... А Фернанд почувши, що старий Данте вмер, вернув, однакож про свою любов не згадував Се він згадав аж при другій стрічі, однакож Маркида свою відповідь відложила на шість місяців.

Священик слухав уважно оповіданя, а там сказав:

— Коли весь час почислити, то вийде вісімнайцять місяців. — Опісля мовби то до себе сказав, повторяючи слова поета: „Податливосте! твоє імя женщина" ... А що дальше? — звернув ся він до Кадеруса.

— Шість місяців опісля відбув ся слюб — продовжав Кадерус. — Та хоч в очах людий вона була спокійна, була вдоволена, вона майже вмлївала, коли переходила коло того місця, де арештовано її Едмонда і де відбули ся її з ним заручини. Що-ж до Фернанда, то він був більше щасливий, однакож вічно був в страху, що Данте може вернути ся і через те дуже квапив ся, щоби забрати ся з Маркидою в инші сторони. До того зрештою були і другі причини і він вісім днів по весілю забрав ся з Марсилії.

— А чи бачили ви Маркиду колибудь опісля? — запитав священик.

— Так, я бачив її підчас еспанської війни, в Перпіняні, де Фернанд був її лишив і де вона клопоталась вихованем свого сина.

Священик здрігнув ся.

— Свого сина? — запитав він.

— Так, малого Альберта — відповів Кадерус.

— Клопоталась вихованем? — начеб то здивував ся священик. — Клопотатись вихованем значить — треба самому мати висше образоване, а від Едмонда я чув, що Маркида була звичайною дочкою рибака, невченою, хоч і дуже гарною.

Кадерус махнув рукою.

— Е! — сказав він — Едмонд сам не розумів добре своєї судженої. Маркида могла би бути королевою, колиб корони клали на голови найкращих і наймудрійших. Вона

підносила ся зі зростом маєтку і вивчила штуку рисованя, музику — всего вивчилась. Зрештою, нехай се між нами лишаєсь, я вірю, що вона вчила ся всего того в тій цїли, щоби за наукою забути свою журбу, влегчити тягар серця. Однакож тепер вона без сумніву мусїла лишити давну журбу. Аджеж така богата, графиня . . . А всеж . . .

— Що всеж? — запитав священик.

— Таке — відповів Кадерус — я певний, що вона не належить до щасливих.

— Чомуж ви так думаєте?

— До сього в мене є більше причин. Коли я опинив ся в великій нуждї, я думав, що товариші менї поможуть. Я удав ся до Данґляра, однакож він не хотїв навіть впустити мене до себе. Подібне і з Фернандом; він прислав менї всего сто лїрів своїм льокаєм.

— Отже ви їх самих не бачили?

— Нї. Але бачив Маркиду, або по теперішньому — мадам де Морсерф.

— Бачили? Як же се було?

— Було се, добродію, так, що коли відходив я з нїчим, коло моїх ніг впала мошонка, в якій було двайцять пять люїдорів. Я скоро глянув, звідки се упало і побачив Маркиду, що сейчас закрила вікно заслоною.

— А що з Віефортом? — запитав священик.

— З Віефортом . . . Ми близько нїколи не стояли, я його не знав і не мав дїла до него.

— А чи не відомо вам, що з ним стало ся і яка була його участь в цїлій історії з Едмондом?

— Нї! Я лише знаю, що невдовзї після арешту він оженив з панною де Сен-Меран і виїхав з Марсилії. Без сумніву він щасливий чоловік, богатий же, на високім становищу. Всї вони щасливі, крім мене одного . . .

— Ви милите ся, друже — сказав священик — бо Господь часом довго терпить кривду, але вкінци прикладає до безбожних міру справедливости.

Говорячи се священик виняв діямант з кишенї і подаючи його Кадерусови, сказав:

— Ось, друже, брилянт! Беріть його, він ваш.

Кадерус отворив широко очи.

— Ви жартуєте з мене, отче — сказав він.

— Нї, не жартую — відповів священик — але беру

справу зовсім поважно. На ділі Едмонд мав лише одного товариша, отже нема між кого ділити сеї дорогої річи. Беріть, продайте, а дістанете за него найменше 50,000. Тоді заживете щасливійше.

— Добродію — майже вистогнав Кадерус, протягаючи боязко одну руку, а другою обтираючи піт з чола — колиб ви не жартували з людського нещастя...

— Будьте спокійні — відповів священик — бо я знаю, що се таке людське щастє і нещастє і не беру таких справ легкодушно. Отже беріть, але в заміну мусите мені дати...

Кадерус, що діткнув ся вже був брилянта, відтягнув наглo руку. Священик усміхнув ся.

— В заміну мусите дати мені на памятку шовкову мошонку Мореля, про яку ви згадували, що її переховуєте.

Здивований до надміру Кадерус підійшов до дубової скрині, отворив, виняв помняту шовкову торбинку з мідяною, колись позолоченою оковою і передав священикови, а священик дав в заміну діямант. Кадерус ледво міг вірити, що се все дійсність і сказав:

— Ви божий чоловік, отче. Адже ніхто не знав, що Едмонд передав вам таку дорогоцінну річ і ви могли її безпечно в себе задержати.

— Ніхто не знав, але Господь знає — відповів священик, після чого встав, взяв капелюх та рукавиці і додав: —

— Отже все, що ви мені оповіли, є святою правдою — чи так?

— Так, до подробиць так — сказав Кадерус — і коли хочете ще раз запевнитись, то ось вам святий Хрест і Біблія моєї жінки — беріть їх, а я поклавши на них руку присягну, що все, що я оповів, є святою правдою, яка мені відома...

— Я вірю вам — перервав його бесіду священик, запевнившись з тону і вислову про щирість Кадеруса — вірю і бажаю, щоби сей дарунок Едмонда приніс вам щастє. Прощайте! Я вертаю в свої сторони з між людий, які заподівають лихо одні другим.

Словам подяки зі сторони Кадеруса не було кінця ні міри і священик з трудом міг з ним розпращати ся. Коли врешті всів на коня і відїхав, то Кадерус ще довго стояв на порозі і час від часу, коли священик оглядав ся, махав йому в подяку рукою.

Нараз голос Карконти відвернув його увагу від відїзджаючого дивного гостя.

— Чи се все правдиве, що я чула? — запитала вона.

— Себто, що діямант дістав ся нам одним?

— А вжеж.

— Отже бачиш, що він наш. Ось він!

Жінка дивила ся на дорогий камінь якось понуро, а там сказала:

— А що буде, коли се зовсім не діямант? Може се лише наслідуване.

Кадерус поблід.

— Наслідуване? Так пощож чоловік нам його давав би?

— Щоби довідатись про тебе і про твої тайни.

Таке припущене дуже прибило Кадеруса. Він хвильку мовчав, а там заложив капелюх на голову і сказав:

— Ми скоро довідаємо ся.

— Як?

— Так, що тепер в Бокейр ярмарок і є там чимало ювілерів, отже від них довідаю ся. Доглядай дому, а за дві годині я буду назад в дома.

З тими словами Кадерус вийшов і майже побіг дорогою в напрямі противнім тому, в якім поїхав незнакомий.

Дивлячись в слід за чоловіком Карконта сказала:

— Пятьдесять тисяч лірів, се велика сума гроший, але чи се вже щастє?...

РОЗДІЛ XXVIII.

Вязничий реєстр.

Другого дня після того, як Кадерус мав незвичайного гостя, начальника Марсилії відвідав представитель римської банкової фірми „Томас і Френч". Був се чоловік около 32 роки віку, одягнений елеґантно, з вигляду й акценту нагадуючий Анґлійця. Він звернув ся до начальника Марсилії отсими словами:

— Добродію, я головний представитель фірми „Томас і Френч" в Римі. Протягом послідних десяти років наша фірма мала тісні зносини з фірмою „Морель і Син" в Марсилії.

Наших гроший згадана фірма має сто тисяч лірів, або менще більше таку суму, а тепер власне ходять чутки, що фірма „Морель і Син" опинила ся над пропастю. Се власне спонукало мене удати ся до вас, щоби розвідати подрібнійше про згадану фірму.

— Пане — відповів начальник міста — се всім відоме, що протягом чотирох чи пятьох літ Морелеви не щастило. Він стратив чотири чи пять кораблів, а крім того потерпів богато через банкроцтво инших фірм. Однакож чогось певнійшого про фінансовий стан його фірми сказати не можу, хоч моїх гроший має вона около 10,000 лірів. Одно хиба скажу, що сам Морель є чоловіком незвичайно чесним і загально поважаним; скажу, приміром, що не відомий ні оден випадок, деби він не виповнив даних з'обовязань як найточнійше. Коли однакож вам треба близших подробиць, так радив би я вам удатись до інспектора вязниць де Бовіля, ч. 15 Нуей вулиця. Оскілько відоме, то сей чоловік має в згаданій фірмі коло 200,000 лірів, отже через те вже саме він мусить мати про фірму подрібнійші відомости.

Не забираючи начальникови міста богато часу, Анґлієць подякував і вийшов спокійним, певним кроком, яким славлять ся якраз сини Анґлії.

Інспектор вязниць був в своїм приватнім кабінеті, коли зайшов до него Анґлієць, представитель вже відомої нам римської фірми. Здавало ся, що інспектор мусів мати чимало клопотів і що тії ж клопоти в сій хвили лежали йому чималою вагою на души. Анґлієць увійшовши поздоровив інспектора подібно, як і начальника Марсилії і сейчас пояснив причину свого приходу, на що інспектор відповів:

— Ваші, пане, побоюваня, на жаль, оправдані, бо чоловік, якого бачите перед собою також в розпуці. Фірма Мореля має моїх гроший 200,000 лірів і та сума є приданим моєї дочки, що за два тижні має вийти замуж. Щож до згаданої суми, то половину її має фірма виплатити на 15-го сего місяця, а половину 15-го місяця слідуючого. Я предложив Морелеви жадане виплати сеї суми і він перед хвилею був в мене з сею справою, однакож сказав, що коли його корабель Фараон верне з Індій — він згадану суму зможе виплатити, в противнім же разї се буде зовсім неможливе.

— Се рівнозначне з припиненем виплати — зауважив Анґлієць.

— Так, се те саме, що приготоване до банкроцтва — додав інспектор.

Анґлієць надумував ся хвильку, а там почав:

— Кредит того роду мусить прибивати чоловіка.

— Сказавши правду, я вважаю все страченим — підхопив інспектор.

— А що було би, колиб я купив у вас папери що до сього кредиту?

— Ви?

— Так, я!

— Розуміє ся з неймовірною знижкою.

— Ні, за 200,000 лірів. Наша фірма в подібний спосіб завсїгди поступає.

— І ви заплатите...

— Заплачу готівкою.

При тих словах Анґлієць виняв вязку банкнотів, якою було можна виплатити два рази по 200,000.

На лици інспектора засяв промінь вдоволеня, хоч він старав ся се закрити і зауважив:

— Пане, я повинен вам сказати, що ви не зможете відобрати більше, як шість процент всеї суми.

— Се не моя справа — відповів Анґлієць — се справа фірми, якої я є представителем і в імени якої я ділаю. Можливо що фірма має невідомі менї причини так поступати, приміром хоче приспішити упадок фірми „Морель і Син". Я знаю лише, що я можу виплатити вам повну суму сейчас, коли всі претенсії передасьте моїй фірмі. А від себе я жадаю лише комісового.

— Зовсім слушно! — притакнув інспектор. — Звичайна висота комісового оден і пів процент, однакож ви можете жадати два, три, пять процент, а навіть більше. Прошу жадати...

Анґлієць усміхнув ся.

— Даруйте — сказав він — однакож я поступаю так, як моя фірма. Я хочу зовсім иншого комісового.

— Будь ласка!...

— Чи ви інспектор вязниць, добродію?

— Так. Я маю сей уряд чотирнайцять літ.

— Чи ви провадите спис вязнів?

— Так.

— А чи в тих списах є уваги, що відносять ся до особи вязнїв?

— Там є окремі звіти для кождого з них.

— Так... В мене добродію, така справа... Я виховував ся в Римі, а моїм головним інструктором був священик, який опісля нагло десь зник. Опісля я довідав ся, що його замкнули в Шато д'Іф і менї хотїлоб ся знати щонебудь про його смерть.

— Яке було його імя?

— Фарія.

— О, я добре його пригадую — сказав інспектор — він був божевільним.

— Таке говорять.

— Він був ним дійсно.

— Зовсім можливо. А в чім іменно виявляло ся його божевілле?

— Він уявив собі, що є власпителем величезних скарбів і предкладав урядови великі суми, коли його увільнять.

— Нещасний! І він вже не жиє?

— Він вмер перед пять чи шість місяцями... в лютім.

— Сильна у вас память, добродію, коли ви так точно памятаєте дати.

— Я памятаю сей випадок через те, що з ним вязала ся ширша історія.

— А чи не можна менї про неї дізнати ся? — запитав Анґлїєць з виразом заінтересованя.

— Ох, пане, історія широка й інтересна і коротко можна переповісти її так: Келія Фарії була віддалена сорок, або пятьдесять стіп від Бонапартового аґента, що причинив ся дуже до його повороту 1815 року, чоловіка дуже рішучого і небезпечного.

— От як! — наче здивував ся Анґлїєць.

— Так було. Я сам в 1816, або 1817 роцї мав нагоду бачити того небезпечного чоловіка; до його келії йшло ся в товаристві узброєних жовнїрів. І згаданий чоловік зробив на мене велике враженє. Виразу його лиця я нїколи не забуду.

Анґлїєць начеб то усміхнув ся.

— Ви, добродію, згадували, що їх келії були віддалені...

— Так, так, келії були віддалені о пятьдесять стіп.

Опісля виявило ся, що Едмонд Данте...

— Чи се імя того небезпечного вязня? — перервав Анґлієць.

— Так! І той то Едмонд Данте роздобув десь якихсь інструментів, чи сам зробив, і викопав підземний хідник, яким оба вязні сходили ся.

— Очевидно був в них намір утікати.

— Без сумніву. Але на їх нещасте Фарія дістав напад каталепсії і вмер.

— Ось як! Значить ся зовсім природна причина стала їм на дорозі.

— Так, оскілько се відносить ся до Фарії. Зовсім що друге можна сказати про Данта. Виходить, що він сподівав ся, що померших вязнів хоронять на цвинтару, як инших людий. Коли отже Фарія вмер, Данте переніс його до своєї келії і положив на свою постелю, а сам зашив ся в мішок, з якого виняв Фарію.

— Незвичайний помисл і відвага! — закликав счудований Анґлієць.

— Незвичайний, се правда. Однакож тим самим засудив він себе на смерть і освободив уряд від довголітного клопоту.

— Як же до сього прийшло?

— Не вгадуєте як?

— Ні!

— Се стало ся ось як... Шато д'Іф немає цвитара і померших кидає ся в море, привязавши до ніг 36-фунтовий тягар.

— Отжеж?... — почав допитуватись Анґлієць, неначе б йому справа і тепер була ще неясною.

— Отжеж — повторив інспектор — привязали 36-фунтовий тягар і кинули в море.

— Невжеж? — закликав Анґлієць.

— Справді так стало ся. Можна уявити собі, що думав він, коли зачав летіти з високого берега в глубину на скали. Варта було бачити тоді його лице.

— Тількож се було неможливе — зауважив Анґлієць.

— Неможливе, се правда, однакож я собі уявляю — сказав інспектор і почав сміяти ся.

Смішно стало й Анґлійцеви, хоч його сміх був дуже помірковааний, майже холодний, бо така вже прикмета анґлійської раси. По хвили Анґлієць перший почав:

— І невжеж сей вязень втопив ся?

— Без сумніву!

— І начальник вязниці мусів почути себе свобіднійшим, позбувшись небезпечного чоловіка?

— Розуміє́сь!

— І я думаю, що цілий сей випадок занотовано в урядових документах?

— Так! складено формальну заяву про його смерть. Його свояки можуть мати інтерес в його житю, або смерти; їм се може бути потрібно знати.

— Припустімо, що після него лишив ся якийсь маєток, отже можуть ділити ся ним, як спадщиною?

— Розуміє́сь! Вони можуть зажадати посвідки його смерти, коли вона їм потрібна.

— Ось воно як! — сказав Анґлієць — але вернімо до спису вязнів.

— Дійсно ся подія відвела нас від властивої справи. Так ви раді бачити всі документи, що відносять ся до Фарії. Чоловік він був гідний, се мушу признати?

— Коли ласка...

— Дуже рад вам послужити. Зайдіть до моєї канцелярії, добродію, а там все на ваші услуги — і оба бесідуючи подали ся до канцелярії.

Анґлієць побачив тут взірцевий порядок. Кождий спис мав своє число і своє місце. Коли Анґлієць усів, інспектор положив перед ним спис вязнів вязниці д'Іф, а сам сів в куті і почав переглядати часопись. Анґлієць мав отже повну свободу переглядати інтересний йому спис.

Історія, яку оповів інспектор Анґлійцеви, мусіла дуже заінтересувати Анґлійця, і він переглянувши документи Фарії, почав перекидати картки, аж вкінци прийшов до місця, де були зібрані всі відомости, що відносили ся до Данта Все було уложене після певного ладу — донос, розслід, просьба Мореля, уваги Вієфорта. І переглядаючи, він зложив тихенько папір, на якім був написаний донос на Данта і сховав до кишені; перечитав розслід справи і не побачив там імени Ноартіє; переглянув просьбу Мореля, на якій була дата 10 цвітня 1815, в якій Морель за порадою заступника прокуратора силував ся виказати всі заслуги Данта віддані Наполеонови (а тоді власне Наполеон правив Францією), а які заява Вієфорта робила неоспоримими.

Тепер справа стала зовсім ясною. Згадану просьбу Мореля до Наполєона здержав Віефорт і не позволив її зайти до рук цісаря, а та сама просьба по упадку Наполєона стала страшною зброєю проти Данта в руках королївського прокуратора. Зовсім зрозумілою супроти всего того була увага в реєстрі при імени Данта, де було сказано:

ЕДМОНД ДАНТЕ	Незмірно завзятий бонапартист; брав участь в повороті з Ельби. Треба мати над ним найострійший надзір.

Під сею увагою була дописка иншої руки: „Гляди повисшу увагу — нічого зробити не можна".

Переглядаючи порівняв увагу при імени Данта, в якій сказано, що Данте завзятий бонапартист, з заявою Віефорта на просьбі Мореля і побачив, що в обох випадках письмо належало до одної руки, себто писав його Віефорт.

Щож до дописки під увагою Віефорта, то з її змісту всякий мусів би дорозуміти ся, що сю дописку зробив якийсь інспектор, який хвилево був Дантом заінтересував ся, однакож, взявши на увагу обтяжаючий зміст відомостий про вязня, уважав неможливим щобудь для него зробити.

Як вже було сказано, інспектор через особисті причини, а не менше з чемности, лишив Анґлійця самого при реєстрі вязнів, а сам сів на боці і почав читати часопись. Читаючи він не бачив, як Анґлієць зложив і заховав в кишеню донос написаний Данґляром в холодку коло Резерви, на якім була почтова печатка Марсилії з датою 2 марта і часом доручення 6 годиною пополудни.

Треба однакож додати, що колиб інспектор був навіть бачив, що Анґлієць присвоїв собі якийсь клапоть паперу, він бувби не спречав ся. Що варта клапоть паперу, а ще більше тоді, коли ходить о 200,000 лірів?

— Дякую! — сказав вкінци Анґлієць, замикаючи голосно реєстр — вже маю все, що хотів мати. Тепер же на мене черга виповнити обовязок. З вашої сторони звольте виповнити потрібну форму і потвердити одержане готівки, а я передам вам гроші в сій хвили.

Сказавши се Анґлієць встав, щоби дати місце інспекторови, який сейчас усів і почав виповняти потрібні рубрики, коли тимчасом Анґлієць числив гроші при другім столї.

РОЗДІЛ XXIX.

Фірма „Морель і Син".

Хто виїхав би був в Марсилії перед кількома літами, знаючи зблизька фірму Морель і Син, а тепер вернув назад, то застав би велику зміну. Колись кипіло тут здорове, веселе житє в кождім кутику, всюда видно було щастє і достаток. З усіх усюдів дивились на тебе веселі облича, бігала радо канцелярська обслуга, перекликались весело всякі робітники; на площі перед будинком завсігди чекали своєї черги паки і звої всяких купецьких товарів — а нині куда обернеш ся, всюда сум і пригноблене. Коритарі пусті; в канцеляріях лишило ся ледво двох писарів.

Оден з них був чоловіком 23 або 24 і звав ся Емануїл Ербо. Він любив дочку Мореля і лишив ся на службі помимо того, що товариші всіми силами намовляли його сю службу лишити.

Другим, що лишив ся на услугах Мореля, був старий касієр, на одно око сліпий, якого в добрих часах, коли будинок Мореля був подібний до вулия, прозвали Коклесом. Се призвище дали йому жартом, без лихої думки і воно так пристало до него, що здало ся для него самого, його власним іменем.

Коклес лишив ся в Мореля, хоч з його становищем зайшла велика зміна. Він тепер був касієром, а рівночасно був начеб-то звичайним слугою. Однакож сам він лишив ся тим, що був завсігди — добрим, терпеливим, відданий цілою душею обовязкам, але строгий там, де треба було мати до діла з аритметикою. В знаню рахунків не переважив би його ніхто на світі; не було ключки, якої б він не добачив і не вмів користно обминути.

Одним словом — коли всякі лиха, що спали на Мореля, потрясли цілою фірмою, то оден Коклес лишив ся незахитаним. Але причиною такої витревалости було не так привязане, як глубоке переконане.

Коли корабель зачинає поволи тонути, тоді щурі за-

чинають поволи, але постійно, його опускати, а послідний щур опускає його тоді, коли за хвилю корабель має піти на дно моря. Зовсім подібне явище відбувало ся в будинку Мореля — прислуга поволи, але постійно лишала будинок, аж вкінци він лишив ся майже порожним. Але питанє — чому вони забирають ся? — було для Коклєкса малої ваги. Його переконанє основувалось на аритметиці. Він протягом двайцять літ бачив, як всі рахунки виплачувало ся з найбільшою точністю, отже годі було тепер повірити, що сей лад мав би тепер чомусь змінити ся. Допускати зміну в сім випадку було те саме, що вірити мельникови, що ріка, яка двайцять літ вправляла в рух його млин, одного дня перестане плисти зовсім.

До тогож часу не стало ся нічого такого, що могло би захитати віру Коклекса; адже всі рахунки послідного місяця виплачено з найбільшою точністю. Власне в послідних днях Коклекс відкрив помилку Мореля, якою передав чотирнайцять су; сі гроші приніс він Морелеви, який вложив їх до майже порожного сховку сказавши: „Ти, Коклєсе, перла між касієрами".

Така похвала Мореля дуже вдоволила такого чесного чоловіка, яким був Коклєс — вдоволила більше, ніж колиб дістав в дарунку 50 фунтів штерлінгів.

Однакож помимо найліпших бажань з кождим днем приходило до гіршого. Щоби виплатити з'обовязаня слідуючого місяця, треба було стягнути гроші з усіх можливих жерел. Щоби не звернути уваги загалу, як в послідній хвили він хоче вратувати себе, Морель заздалегідь поїхав до Бокейр, де продав дорогоцінности жінки і дочки і ще деякі вартні свої власні річи. І так сумою так добутою можна було на короткий час вратувати повагу фірми, однакож не на довго. Неприхильні поголоски про лихий стан фірми заступили дорогу до позичок, а тут 15-го сего місяця треба було виплатити 100,000 лірів Бовілеви, а таку-ж саму суму 15-го слідуючого місяця тій-же самій особі.

Одинокою дошкою ратунку лишав ся для Мореля його корабель, „Фараон", який мав вернути з Індій. Однакож надія була дуже непевна. Чужий корабель, що вернув з Індій до Марсилії, привіз вістку про виїзд Фараона, однакож сей корабель прибув ще перед двома тижнями, а від того часу не було про Фараона жадної вістки.

В такім стані знаходила ся фірма Мореля, коли до неї завитав аґент римської фірми — Томсом і Френч.

Першим, що зустрів аґента, був Емануїл. Він був свідомий, що кождий новий гість приносив важку новину — кождий приходив предкладати рахунок для виплати — і через те, щоби заощадити Морелеви важкого клопоту, він побачивши перед собою Анґлійця, хотів сам почати з ним бесіду, однакож той заявив, що його справа вимагає особистого побаченя з самим Морелем.

Після того Емануїл покликав Коклеса і приказав запровадити незнакомого до Морелевого відділу.

Йдучи за Коклесом Анґлієць стрів на сходах гарну дівчину около шіснайцяти літ, що неспокійно дивила ся на незнакомого.

— Чи пан Морель в канцелярії, панно Юліє? — запитав Коклес дівчини.

— Так, мабуть що є — відповіла дівчина надумуючись, — але ви ще загляньте до канцелярії, а коли є, то донесіть йому про прибутє отсего добродія.

— Доносити про моє прибутє годі — зауважив Анґлієць — бо пан Морель мене особисто не знає, анї не знає мого імени; нехай сей добродій донесе, що прибув довірений аґент фірми Томсон і Френч з Риму, з якою ваш батько остає в зносинах.

Дівчина зблідла, почувши се і почала сходити на діл, коли аґент і Коклес подали ся на гору. Дівчина зайшла до канцелярії, де урядував Емануїл, — а Коклес попровадив Анґлійця через кількоро дверий, поки опинили ся в ждальни. Замкнувши за собою на ключ двері, пішов Коклес до сусідної кімнати. Вернувши за хвильку, він дав знак гостеви, що може увійти.

Коли Анґлієць увійшов, Морель сидів над грубою книгою, що містила в собі всі довжні з'обовязаня — себто всі довги, які мала фірма Мореля.

При вступі незнакомого Морель замкнув книгу, встав і попросив гостя сідати.

Чотирнайцять літ немало перемінили вигляд Мореля. Тодї він мав 36 літ, нинї 50. Волосє побілїло; час і клопоти поорали чоло глубокими зморщками. Колишнїй веселий, проникливий, а притім рішучий погляд став нинї змученим і боязким.

— Ви, добродію, хочете поговорити зі мною? — запитав Морель незнакомого.

— Так! І вам вже відомо від кого я приходжу?

— Мій касієр доніс мені, що ви представитель фірми Томсон і Френч.

— Зовсім слушно! А діло моє ось в чім: Фірма Томсон і Френч має сего місяця виплатити около 400,000 лірів у Франції, отже зібрала всї з'обовязаня з вашими підписами й уповажнила мене предложити їх вам до заплаченя. Ваша точність у виплаті від давна нашій фірмі відома.

Морель зітхнув важко, потер рукою чоло, вкрите краплями поту і почав:

— Отже ви маєте мої з'обовязаня?

— Так, і то на значну суму.

— На кількож саме?

Анґлієць сягнув до кишені, виняв жмуток паперів і почав:

— Ось рахунок інспектора вязниць, Бовіля, на 200,000 лірів, який наша фірма купила. Думаю, що ви про сей рахунок знаете?

— Так! Він вручив менї гроші на чотири і пів процент около пять літ назад.

— Коли-ж приходить день звороту?

— Половина на 15-го сего місяця, а половина на 15-го слідуючого.

— Якраз так. А крім того в наших руках инші рахунки на 32,500 лірів з вашими підписами і підписами попередних властителїв тих рахунків.

Можна було бачити, як під вагою виголошуваних сум ціла фіґура Мореля подавала ся.

— А чи се все? — запитав він Анґлійця.

— Не зовсім. Ось є ще рахунки Паскаля, а також фірми Вайлд і Турнер в Марсилії, що виносять около 55,000 лірів, або всего разом 287,500 лірів.

Можна хиба здогадувати ся, що переживав Морель в згаданій хвили.

— 287,500 лірів! — повторив він.

— Так, пане — притакнув Анґлієць — і я не хочу промовчувати одного факту: доси ваша точність і совісність здобула вам широку славу, однакож в послїдних часах зачали ходити в Марсилії поголоски, що ви нинї не маєте змоги виповнити ваших з'обовязань.

На таку отверту, майже простацьку бесїду Анґлїйця, Морель поблїд не до пізнаня.

— Пане — почав він — від часу, як перебрав я сей інтерес від мого батька, минуло більше ніж 24 роки, а батько сам провадив його 35 літ, однакож нїколи імя Морелів не допустило супроти себе недовіря.

— Менї се відоме — відповів Анґлїєць — і тому тепер, як чесний чоловік, скажіть менї отверто, чи зможете предложені рахунки залагодити з повною точністю?

— На отверті питаня повинно ся давати отверті відповіди — сказав Морель. — Отжеж... заплачу, коли корабель поверне щасливо, бо тодї зможу дістати позичку, яка через ріжні нещасні випадки для мене замкнена. Колиб однакож „Фараон" загинув, тодї всяка можність для мене зникла.

І в очах Мореля показали ся сльози.

— А що-ж буде, коли-б корабель затонув? — запитав знов Анґлїєць.

Тяжко давати таку відповідь — відповів Морель — однакож привикши до нешасть, я мушу привикати і до сорому. І тому скажу коротко, що тодї мушу оголосити банкроцтво.

— Так! Однакож, думаю, можуть знайти ся приятелї, що вам поможуть.

Морель болючо усміхнув ся.

— В інтересї, добродїю — сказав він — нема приятелів, а лише кореспонденти.

— Се правда! — притакнув Анґлїєць. — Отже вам лишає ся лиш одна надія?

— Одна.

— Послїдна?

— Послїдна.

— Отже коли вона не справдить ся...

— Тодї я пропащий, зовсїм пропащий!

Анґлїєць хвильку призадумав ся.

— Власне в часї — сказав він — коли я йшов сюда, якийсь корабель прибув до пристанї.

— Я про се знаю — відповів Морель, — бо оден з моїх людий з копули будинка виглядає час від часу Фараона. І він менї сю вістку приніс.

— І се не ваш корабель?

— Нї, се корабель з Бордо, „Ля Жіронд". Він вернув з Індій, однакож се не мій.

— Так може він бачив ваш корабель і привіз про него вістку?

— Вістку... Тут мушу виявити перед вами ще одно: Я вже бою ся почути про „Фараона" якубудь вістку. Непевність, се ще надія. — Тут зниживши тон, Морель додав: — Те опізнене не є природне. „Фараон" виплив з Калькути*) 5-го лютого і повинен би тут бути місяць тому назад.

В тім почули ся за дверми якісь голоси.

— Що се таке? Що означують ті голоси? — запитав Анґлієць дивуючись.

— Що се? — повторив майже рівночасно також Морель.

Голоси на сходах стали виразнійшими, почув ся немов придушений плач. Було ясно, що до дверий зближає ся цілий гурт людий.

Морель встав, підійшов до дверий, однакож сили його опустили і він мусів сісти на найблизше крісло.

Вкінци голоси притихли, однакож було видно, що Морель чогось сподіє ся. Щось викликало голоси, отже мусять бути якісь наслідки.

Анґлієць, що не зводив уваги з дверий, чув, немов до дверий підійшло кількох людий і при самих дверах спинили ся. Дальше стало чути, що хтось відмикає двері до ждальні, а за тим почув ся скрипіт завісів.

— Ключі від сих дверий має лише дві особі, Юлія і Коклес — сказав мов би то до себе Морель. Та в тій же хвили отворили ся другі двері і на порозі показала ся дівчина з заплаканими очима. Морель встав. Він хотів говорити, та не знав що.

— Ох, простіть — сказала дівчина — що таку лиху вістку приношу.

З сими словами дівчина кинула ся на шию батькови.

— Щож, чи Фараон пропав? — запитав вкінци Морель.

Дівчина не відповіла, тілько притакнула рухом голови.

— А моряки?

— Вратували ся. Їх вратував корабель, що тепер сюда прибув.

Почувши се, Морель підніс руки до гори з виразом найбільшої резиґнації.

— Дякую тобі, Боже — сказав він — що на мені однім лихо кінчить ся!

---

*) Калькута — столиця Індій, резиденція ґенерального ґубернатора. Важний осередок сухопутньої і морської торговлі.

Однакож Анґлієць добачив сльозу в очах Мореля.

— Ходіть же, ходіть сюда! — закликав Морель по хвилині — бо думаю, що ви всі є тут.

Ледво вимовив Морель ті слова, як до кімнати увійшла заплакана його жінка. За нею увійшов Емануїл, а за порогом показали ся моряцькі лиця вісьмох, або девятьох мущин. Побачивши їх, Анґлієць наче здрігнув ся і поступив крок вперед. Однакож сейчас задержав ся і відійшов в найдальший куток кімнати.

— Якжеж, мої добрі, все те стало ся? — запитав Морель.

— Ходи близше, Пенельоне — кликнув молодий моряк — і розкажи все подрібно!

За покликом вийшов на середину старий, обгорілий моряк, обертаючи останки капелюха в руках.

— Добрий день, пане Морель! — сказав він, немов то він вчера Мореля бачив.

— Добрий день, Пенельоне! А де-ж капітан?

— Він слабий і лишив ся в Пальмі, але дасть Бог, за кілька днів він буде тут здоровий.

— Так розкажи Пенельоне, як те стало ся!

Пенельон, що звик був безнастанно жувати тютюн, плюнув найперше через поріг, обтер уста і почав:

— Бачите, пане Морель, ми були десь між рогом Білим і рогом Боґадор і під подувом полуднево-західного вітру плили всею силою, коли капітан Ґомар підійшов до мене. А передтим вітру не було цілий тиждень. Я був тоді при кермі і капітан запитав: „Що, Пенельоне, думаєш ти про ті хмари, що ось там показують ся?" — Я сам на них дивлю ся — відповів я — і вони чомусь надто скоро підносять ся. Крім того вони незвичайно чорні, а то добра не ворожить. — „Така й моя думка — сказав капітан — і треба мати себе на осторозі. В нас розпущено за богато вітрил. Гей! Звинути горішне полотно!"

— Ледво його приказ сповнено, як повіяв сильнїйший вітер і корабель перехилив ся на бік. Тоді каже капітан: — „Полотен ще забогато; звиніть головне вітрило!"

— За пять мінут не стало головного вітрила; лишилось саме передове і побічні.

— За хвилю каже знов капітан: — „Пенельоне, ти чомусь покручуєш головою". — Мені здаєсь — відповів я — що на тім не треба кінчити...

— А капітан мені: — „Може ти маєш слушність, Пенельоне, — можемо мати сильну бурю, ураґан". — А я думаю кажу я тоді — що можемо мати навіть щось більше, таке, що не має і назви.

— На щастє капітан зрозумів мене і казав зараз позвивати бічні полотна...

Тут заговорив несподівано Анґлієць, що доси спокійно слухав:

— Того замало на тих полудневих водах — сказав він — я зібрав би всі вітрила на чотири фалди і позбув ся передного.

На голос Анґлійця, рівний, звінкий і несподіваний всі здрігнули ся. Пенельон приклав навіть руку до очий, щоби добре придивити ся тому, хто так відважно осуджував розпорядки його капітана.

— Ми зробили ще краще — сказав Пенельон по хвили — ми звернули корабель проти вітру і поздіймали сейчас всі полотна що до одного.

— Тількож корабель був занадто старий, щоби на таке відважитись — знов зауважив Анґлієць.

— Еге-ж, еге-ж — притакнув Пенельон — се нас якраз згубило. Кидало нами дванайцять годин без відпочинку, а там корабель зачав протікати. І се зауважив капітан та каже: — „Чи ми не тонемо, мій друже? Давай мені керму, а сам зійди на долину" — Коли я після того на долину зайшов, вже води було три стопи. І я зачав сейчас кричати, щоби всі ставали до помпів, однакож було вже запізно. Оскілько завзятійше ми помпали, остілько більше вода прибувала.

— По чотирох годинах я сказав: Видно, що топимо ся, так і топім ся! Сяк, чи так, а раз вмирати треба! Тоді капітан каже до мене: — „Невжеж се твоя послідна рада, Пенельоне?! Дуже добре — заждіть хвильку!"

— Сказавши се він скочив до своєї каюти і за хвильку вернув з двома пістолями. — „Я розчереплю голову, кождому — сказав він — хто відступить від помпи!" —

— Розумно поступив! — зауважив Анґлієць.

— Розумно! — повторив Пенельон. — Ніщо не дає чоловікови тілько відваги, як се. Але за якийсь час вітер втих і море вспокоїло ся. Ми помпали дальше, однакож вода в корабли безнастанно підносила ся. Правда, підносила ся всего два цалї на годину, але за дванайцять годин мало її

бути дві стопі. А дві стопі з трома попередними, се вже пять.

— І каже тоді капітан: — „Ходіть хлопці! Ми зробили все, що було в нашій силї і пан Морель не зможе нам робити докорів. Доси ми ратували корабель, а тепер ратуймо бодай себе. На човни, хлопції і то сейчас!"

— Бачите — зачав ніби виправдовуватись Пенельон — моряк привязаний до корабля, але і жите йому дороге. І тому два рази не треба було нам говорити. Зрештою кождий з нас бачив, що корабель тоне і немов кличе, щоби забирати ся.

— За хвильку човен був на воді і ми почали всїдати. Капітан всїв послїдний, а властиво я злапав його обіруч, трутив до човна і сам за ним скочив. І в хвили, як ми сїли, поміст корабля розтріс ся з гарматним гуком. По десятьох мінутах почав йти під воду перед корабля, потім зачав крутити ся, а там пійшов на дно.

— Протягом трох днів в човнї ми не мали нї поживи, нї води. Приходило до того, що зачинали вже радити ся, кого з нас першого мають їсти, щоби всїм не погинути, але на щасте ми побачили „Ля Жіронд". Ми дали знак, нас побачили і забрали до себе. І отсе, пане Морель, цїла історія і нема в нїй дрібки неправди. Чи так, хлопції?! —

Глухе притакуване почулось з гуртка моряків, а се був знак, що Пенельон оповів так, як було.

Морель слухав оповіданя уважно і зовсїм спокійно, а там сказав:

— Я знаю, що за се нікого винувати не можна. Нїхто тут не винен, бо се присуд долї. На те була Божа воля і я приймаю її присуд спокійно. А тепер — кілько платнї вам належить ся?

— Ох, пане Морель, не час тепер про се говорити — почулось з гуртка моряків.

— Нї, я думаю, що власне на се пора.

— Коли так, то за три місяцї — сказав Пенельон.

— Коклесе, виплати кождому з тих щирих людий по 200 лірів — приказав Морель. В инших часах я сказав би в подібнім випадку: дай їм ще по 200 лірів дарунку, а тепер годі. Часи змінили ся і тих небогато гроший, що маю в руках, не мої.

Тут Пенельон відвернув ся до товаришів, сказав майже

шепотом кілька слів, а відтак звернувшись до Мореля почав:

— Що до того, пане Морель, що до того...

— До чого? — запитав Морель.

— Що до гроший.

— Ну?

— Ми думаємо, що по 50 лірів на тепер буде для нас досить, а решту зачекаємо...

— Дякую, мої други, сердечно дякую! — сказав Морель, зворушений щирістю моряків. Але гроші беріть і коли знайдете нові місця, так нанимайтесь на роботу. Тепер ви свобідні.

Послідні слова мов громом вдарили кождого моряка.

— Так невжеж ви, пане Морель, віддалюєте нас? — запитав Пенельон -- чим же ми провинились?

— Нічим, нічим, мої други — почав поясняти Морель --- але я лишив ся без кораблів, отже не потребую моряків.

— Без кораблів!... Однакож ми готові почекати, доки ви нового корабля не збудуєте.

-— Ні, годі! В мене нема ані кораблів, ані гроший на будову і через те найліпшої вашої волі приняти не можу.

— Нема гроший... Тоді пощо нам платити? Краще вже ходімо, куда Фараон пійшов!...

— Ні, мої дорогі други — перервав слова Пенельона Морель — не сперечайтесь. Лишіть мене, а дасть Бог кращих часів, ми знов зійдемо ся. Емануїле, йди з ними і доглянь, щоби мій приказ виповнено.

— То прийдуть, пане Морель, такі часи, що ми ще зійдемо ся?

-- Так, мій друже! Я вірю, що такі часи прийдуть, однакож мусимо почекати.

За сим словом Коклес вийшов перший, а за ним моряки, а послідний вийшов Емануїл.

— А тепер лишіть нас — відозвав ся Морель до жінки і дочки — мені треба з отсим добродієм поговорити.

Тут він глянув на Англійця, що стояв в куті і до цілої бесіди не мішав ся, крім тих кількох слів, які вже знаємо. Вслід за Морелем глянули на чужинця також обі женщини і зібрались до відходу. Одно можна було зауважити — Юлія виходячи глянула на чужинця немов би зором благання, а чужинець відповів ледво замітним, але незвичайним

теплим усміхом, незвичайним для особи такої строгої вдачі, якою був чужинець. За хвильку в кімнаті було лише двох мущин.

— Отжеж так, добродію — почав Морель сідаючи — ви все чули і бачили і мені не лишаєсь нїщо, що мігби вам сказати.

— Бачу — відповів Анґлієць, — що нове і без вашої вини нещасте вас постигло і се власне спонукує мене йти вам з допомогою.

— Ох, пане! — аж скрикнув Морель.

— Пождіть, будь ласка!... Думаю, що я є одним з ваших найбільших кредиторів?

— Хочби те, що час ваших рахунків попереджає всї другі.

— А чи раді б ви, щоби час продовжити?

— Продовжене вратувало би мою честь і моє жите.

— На як довгий час раді б ви відтягнути?

Морель призадумав ся.

— Два місяці — сказав він по надумі.

— Я дам вам три.

— Так, однакож, чи фірма Томсон і Френч згодить ся?

— Нічого! Я все беру на себе. Нинї маємо 5-го червня.

— Так.

— Добре. Дату виплати переносимо на 5-го вересня і тодї в 11-ій годинї (тепер вказівка на годиннику стояла рівнож на 11 годинї) я прийду за грішми.

— Дуже вдячний! Тодї заплачу... а нї, то не буде мене між живими.

Сї послїдні слова Морель сказав таким тихим голосом, що чужинець не міг їх чути.

Після того виповнено потрібні формальности і Морель почув себе на три місяці спокійнїйшим, в яких буде міг постягати довги і розглянути ся за иншими способами ратунку.

Дякуючи з щирої душі, Морель відпровадив Анґлійця аж до сходів. Сходячи в долину чужинець здибав на сходах Юлїю, що, як здавалось, йшла на гору, хоч на дїлї вона чекала на него.

— Ох, пане! — сказала вона, немов не знаючи, що дальше говорити.

— Одного доброго дня ви дістанете лист з підписом „Синбад Моряк" — сказав чужинець — і поступайте точно

так, як вам в листі буде приказано.

— Добре, пане.

— Чи прирікаєте, що все зробите?

— Свято прирікаю.

— Добре. До побаченя! Заховайте і надальше ту щирість і чистість душі, яка є у вас нині, а я вірю, що ви одержите слушну нагороду і Емануїл буде вашим мужем.

Почувши се Юлія начеб то скрикнула і зачервоніла ся. Чужинець махнув на пращанє рукою і пійшов по сходах на долину.

На подвірю він побачив Пенельона, що стоячи держав звій сотки лірів в руці і очевидно не міг рішити ся, чи їх задержати, чи віддати.

— Ходи, добрий друже зо мною — звернув ся до него Анґлієць — мені треба з тобою поговорити.

РОЗДІЛ XXX.

День 5-го вересня.

Відложенє виплати з'обовязань було для Мореля неначе знаком, що доля вкінци стає для него ласкавійша. Тогож самого дня оповів він про все жінці, дочці й Емануїлови і над родиною знов засвітив промінь спокою і надії на кращі часи.

А однакож грошеве положенє Мореля не богато через відложенє виплати поправило ся. Він мав инші з'обовязаня, а в інтересі, як він сам говорив, нема товаришів, тілько кореспонденти.

Коли Морель подрібно розважив цілу справу з відложенєм виплати, то здало ся йому, що фірма Томсон і Френч в відтягненю виплати мала лише свої власні самолюбні інтереси. Після міркувань Мореля згадана фірма мусіла так думати:

— Треба піддержати чоловіка, що винен нам суму понад його сили, а опісля хоч одержимо не більше, як шість

або вісім процент всеї суми, однакож позбудемо ся фірми, що стоїть нам на дорозї.

В подібнім положеню, як був Морель, не можна було инакше думати.

Від того часу житє йшло звичайною ходою. До Мореля зголошували ся кредитори в означених для них часї і Коклєс дуже точно виплачував предложені рахунки, як і доси. Оден Морель здавав собі вповні справу зі свого положеня; він то оден розумів, що колиб йому прийшлось було виплатити 15-го сего місяця рахунок інспектора вязниць на 50,000 лірів, а 31-го 32,500 лірів, виплату яких відложено, він бувби вже зруйнований.

Загальне переконанє купецького світа було тепер таке, що ваги лиха, яке тепер Мореля придавило, він не видержить. І власне через те здивованє усіх було більше, коли минув місяць і Морель виплатив усї з'обовязаня дуже точно.

Однакож се не відродило ще довіря до фірми Мореля. Хто помилив ся доси, той запевняв себе, що з кінцем слїдуючого місяця фірма Мореля перестане істнувати. Однакож і сї продовжені сподїваня таксамо не справдились.

Другий місяць минув серед неописаних клопотів Мореля, щоби звести кінцї з кінцями. Давнійше міг він затягнути позичку в кождім банку на суму, якої бажав і на час, який був йому потрібний, а нинї не міг позичити незначної суми на протяг 90 днів. На щастє в него ще були деякі певні жерела доходів і власне вони допомогли йому виповнити з'обовязаня до кінця липня.

Що-ж до аґента Томсона і Френча, то його в Марсилії більше не бачили. Він виїхав з Марсилії по двох чи трох днях побуту, а що він не здибав ся з нїким крім начальника міста, інспектора вязниць і Мореля, отже хиба в тих трох осіб могла лишити ся про него згадка.

Не відомо було також, куда дїли ся моряки з Фараона. Очевидно знайшли занятє на новім кораблi, бо в містї їх більше нїхто не бачив.

Коли капітан Ґомар прийшов до здоровля, він повернув до Марсилії, однакож не відважив ся зайти до Мореля. Перший зайшов до капітана сам Морель, який знаючи з оповіданя Пенельона про щирі стараня капітана вратувати корабель, хотїв дати йому признанє його щирої працї. Він при-

ніс капітанови також належну йому платню, якої той не мав відваги впоминати ся.

Вертаючи від капітана, Морель стрів на сходах Пенельсна, що йшов на гору. Перше, що міг би завважити всякий, хто знав Пенельона, був його новий одяг. Було видно, що одержаних гроший не змарнував.

Побачивши свого недавного роботодавця, Пенельон змішав ся. Здавалось, що йому стало соромно при сій стрічі, наче-б він чим провинив ся. Коли однакож Морель подав йому руку, Пенельон стиснув її з усією щирістю прихильного Морелеви чоловіка.

Змішане Пенельона пояснив собі Морель зовсім просто. Чоловікови стало ніяково, думав він, що я побачив його краще прибраного, як звичайно. Ніяково йому через те, що я готов подумати, що коли мені преважке горе, то йому моє горе байдуже — звичайно нове занятє і вдоволений. А може навіть він пійшов похвалитись свому капітанови, що знайшов нового доброго роботодавця; може навіть тойже прислав його до капітана, щоби той обняв управу корабля.

— Щирі люде! — сказав Морель до себе, йдучи дорогою. — Дай Господи, щоби вас тепер инші так любили, як я вас любив і щоби були вони щасливійші, ніж я нині!

Минув липень, минув і серпень серед безпримірних клопотів Мореля, щоби роздобути новий і піддержати старий кредит.

Серпня 20-го почала ся в Марсилії балачка, що Морель виїхав з міста, а се мало бути знаком упадку його фірми. Говорили, що сам Морель не хотів бути свідком послідної важкої хвилї і полишив головного секретара і касієра, щоби його особу виручили.

Однакож наперекір всім сподіванкам послідний день серпня не приніс нічого нового. В день 31-го серпня Коклес стояв за зелїзною перегородою, оглядав предкладані довжні папери і виплачував кождий повною сумою до послідного. Прийшли навіть два непредвиджені рахунки, однакож і ті Коклес сейчас точно виплатив.

Все те ставало для загалу щораз більше незрозумілим. Толковано на всякі можливі лади і остаточний вислїд був такий, що Морель не встоїть довше, як до кінця вересня.

З початком вересня Морель вернув до дому. Його ви-

ждали дуже нетерпеливо, надіючись, що поїздка до Парижа поправить безвихідне положенє. Морель сподівав ся, що дістане якубудь поміч від Данґляра, що був тепер дуже богатим і який завдячував своє нинїшне становище і маєток Морелеви; він же за його порукою і впливом дістав місце в еспанськім банку, де зачало рости його богацтво.

Тепер маєток Данґляра оцінювали на 6 до 8 міліонів лірів, а крім того неограничений кредит.

Щоби отже вратувати Мореля, Данґляр не потребував дати анї одного цента. Треба було лише поручитись за него, а маєток і повага його давного добродія були би вратовані.

Морель не від нинї думав про Данґляра, однакож в души чув незрозумілу нехіть вдаватись до него, якої не міг побороти. Треба було аж крайно безвихідного положеня, щоби спробувати сего послїдного ратунку.

Але почутє Мореля було вповні оправдане — він вернув подвійно пригнобленим, бо Данґляр відмовив всякої помочи. Тягар грошевих клопотів збільшив ся ще вагою невдячности.

Однакож Морель не нарікав. Він обняв плачучу жінку і дочку, стиснув по товариськи руку Емануїла і, пійшовши до свого кабінету, казав покликати до себе Коклеса.

— Отже виходить — звернулись обі женщини до Емануїла — що ми знищені.

Сейчас по тім мати і дочка порадились, щоби Юлїя написала до брата, який служить при війську, щоби приїхав як найскорше. Бідні женщини чули, що треба зібрати всю силу, щоб зовсім не упасти під вагою лиха. Вони вдодатку знали, що молодий Максимілїян Морель хоч ледво 22-лїтний мущина, а преціньь має великий вплив на старого Мореля. Він був чоловіком сильної волї і здорової, холодної думки.

Старий Морель числив ся з сином не від нинї. Хотячи вибрати якесь становище для сина, він не хотів рішати сам, але запитав сина про його бажанє. В сина-ж з природи був нахил до військового житя і тепер він віддав ся вибраному напрямови з цїлим запалом молодого мущини. Він скінчив політехнічну школу з признанєм і вийшов з неї низшим ляйтнантом пятьдесять третого полку.

В роли низшого ляйтнанта Максимілїян оставав цїлий рік і вже сподівав ся посуненя до висшого степеня. Що-ж

до товаришів по службі, то в усіх він мав славу строгого вояка — строгого не тілько для других, але ще більше для себе самого і се власне придбало йому прозвиско Стоїка*). Розуміє-сь, що богато з тих, які його так прозивали, самі не знали дійсного значіня і походженя такого слова; вони повторяли се прозвиско тому, що другі його уживали.

Отже того-то молодого чоловіка закликала мати і дочка сподіючись, що вже недалеко та хвиля, коли треба буде піддержки. І не помилили ся. Невдовзї побачили вони Коклеса, що вийшов з кабінету Мореля а був він заклопотаний і блїдий; здавало ся — всї члени його тїла дрожали. Вони хотїли зайти з ним в бесїду, однакож він не зупинив ся, а тілько відходячи сказав:

— Горе, страшне горе! хто би був міг його сподївати ся!

За хвильку побачила Юлїя, як Коклес ніс на гору дві чи три рахункові книги і торбину з грішми.

Морель сейчас переглянув рахунки і перечислив всї гроші, які були до його розпорядимости. Всїх гроший було шість, або вісім тисяч лірів; крім того до 5-го вересня могло ще прийти чотири до пять тисяч. В найкращім разї міг він назбирати не більше, як 14,000 лірів і з ними треба було приступати до виплати рахунків, що виносили 287,500 лірів. Хиба-ж можна про виплату думати?

Прийшовши на обід, Морель здавав ся зовсїм спокійним, однакож той власне спокій був для обох женщин дуже підозрилим. Після обіду він звичайно любив виходити до клюбу, де пив каву і читав „Семафора"; нинї однакож він від обіду пійшов прямо до своєї канцелярії.

Щож до Коклеса, то він був зовсїм приголомшений. Часть дня переходив по подвірю без цїли, сїдав то тут, то там на камени, забувши навіть, що сонце немилосердно пече ненакриту капелюхом голову.

В тім самім часї Емануїл старав ся потїшати жінок, однакож як в такім положеню потїшати? Аджеж він сам знав найкраще всї подробицї положеня, не міг отже запев-

*) Стоїками звали учеників грецького фільозофа Зена, що основав був свою школу в Атенах 340 року перед Христом. Зено вчив, що чоловік повинен як добро, так і зло приймати холодно; не позволяти собі анї на великі радощі, анї на великий смуток. Між стоїками були люди незвичайно характерні і моральні — що дорівнювали найкращим людям з первісних християн.

няти, що не стане ть ся те, що мусить стати ся.

Прийшов вечер. Дочка і мати сподівали ся, що Морель зайде до них, однакож не зайшов. Він перейшов ледво чутно попри їх двері, зайшов до своєї спальні і замкнув двері за собою.

Юлія пійшла спати. Минуло після того пів години, як її мати скинула черевики, вийшла обережно з кімнати і підійшла до дверий свого мужа, щоби через дірку замка побачити, що він в сій хвили робить.

Не спала також Юлія. Вона випередила матір і власне мати її застала вже при дверях Мореля.

— Батько пише — сказала Юлія, звернувшись до матери.

Більше слів не було, однакож обі женщини розуміли вагу страшної хвилї.

Мовчки мати глянула ще раз до кімнати свого мужа — він писав. Однакож мати завважила, чого дочка не бачила — що Морель пише на урядовім папери. В одній хвили в її голові промайнула думка, що він пише послідну волю; вона задрожала, однакож не промовила слова.

Слїдуючого дня Морель виглядав зовсім спокійним. До канцеляриї пійшов в звичайнім часї і на обід прийшов, як завсїгди. Однакож при обіді посадив дочку коло себе, пестив її і тулив її голову до своїх грудий.

Вечером Юлія сказала матери, що хоч батько на зверх зовсім спокійний, то вона зауважила, що удари його серця незвичайно сильні.

Слїдуючі два днї минули подібним ладом.

Вечером 4-го вересня Морель сказав дочцї, щоби дала ключ від його канцеляриї. Таке жадане батька болючо вразило дівчину, як лихий знак. Чому батько жадає того ключа, який вона завсїгди мала в своїх руках і який від неї відбирав батько за кару хиба ще в дитинстві, коли чим була провинила ся?

— Чим я провинила ся, отче — запитала вона — що відбираєте від мене сей ключ?

— Нічим, моя дочко — відповів Морель і рівночасно дві сльози заблисли в його очах — нічим, але він менї потрібний.

— Я лишила його мабуть в своїй кімнатї — сказала вона хитруючи і неначеб то пійшла його шукати, а в самій річи побігла порадити ся Емануїла.

— Ключа батькови не давай — сказав Емануїл — а завтра рано, коли можливо, не лишай його ані на хвилю.

По такій одначе пораді Юлія не стала певнійшою, що їй робити.

Через цілу ніч з 4-го на 5-го вересня мати Юлії таксамо наслухувала за кождим шелестом. Вона чула, як Морель до 3-ої години не переставав ходити по кімнаті. Знак — що був надмірно розстроєний. Доперва о третій годині положив ся спати. Мати і дочка провели ніч разом — вони очікували приїзду Максиміліяна.

В 8-ій годині рано Морель вступив до кімнати. Він був спокійний, однакож неспокійна ніч лишила сліди на його обличу; він був блідий і змучений і тому обі женщини не відважили ся його питати, як спав. Здавало ся одначе, що Морель якийсь прихильнійший до жінки і чутливійший для дочки, ніж завсігди. Він довго дивив ся на Юлію і поцілував її.

Юлія памятала слова Емануїла і коли батько виходив з кімнати, вийшла за ним, однакож батько сказав:

— Лиши ся з матірю!

Коли дівчина, мов не чуючи батькового наказу, не лишала ся, він повторив ще раз:

— Лиши ся, я так хочу!

Се був перший раз, коли Морель зажадав від дочки послуху, висказуючи його подібним тоном, однакож Юлія чула, що се тон батьківський, щирий і тому лишила ся на місци, німа і непорушна.

Минула хвиля і Юлія не була свідома, що з нею діяло ся. Чи думала вона щонебудь, чи не думала нічого, вона сама не знала. Нараз двері отворили ся і на порозі показав ся Максиміліян.

— Максиміліян! Брате, братчику! — крикнула вона мов зі сну пробудившись.

Після сердечної стрічі з сестрою і матірю, Максиміліян почав поспішно питати:

— Перше всього скажіть, що стало ся? Ваш лист дуже мене перестрашив і я виїхав ні хвильки не спиняючись.

— Юліє — сказала мати до дочки — йди і скажи батькови, що Максиміліян приїхав.

Не дослухавши слів матері, Юлія скочила до дверий, але зараз на сходах зустріла незнакомого чоловіка, який поздоровивши її, запитав:

— Чи се ви панна Юлія Морель?

— Так — відповіла Юлія здивовано — що інтересного скажете? Я вас зовсім не знаю.

— Прочитайте сейчас отсей лист — сказав незнакомий — він відносить ся до найкращих інтересів вашого батька.

Дівчина взяла з поспіхом лист, отворила і почала читати:

Йди сейчас на Мейлянську вулицю і зайди до дому під ч. 15. Там попроси сторожа, щоби дав ключ від кімнати на четвертім поверху. Зайшовши до віддїлу на згаданім поверху, забери торбинку, вбрану в червоний шовк, що лежить на примурку і дай свому батькови. Важне, щоби він одержав її перед 11-ою годиною. Ти обіцяла виповнити мій приказ без застережень. Нагадай обіцянку.

Синбад Моряк.

Перечитавши, дівчина радісно скрикнула та оглянулась, щоби в незнакомого дещо більше розпитати, однакож його вже не було. Вона глянула на лист ще раз і побачила там дописку, якої перше не зауважила, де було написано:

Конечним є, щоби ти пійшла, де тобі приказано, сама особисто і без жадного товариства. Колиб з тобою йшов хто другий, або замісць тебе йшов хто инший, то сторож скаже, що про цілу справу нічого не знає.

Ся дописка зажурила дівчину. Хто знає, чи нема тут для неї якої небезпеки? Може тут хтось має лихі заміри супроти неї?

Юлія не могла сама рішити, що їй робити і задумала попросити поради, однакож тим дорадником не мали бути анї мати, анї брат, тільки Емануїл. Не чекаючи, вона поспішила до близького її серцю чоловіка, розказала слова аґента і приреченє, що виповнить його жаданє і показала теперішний лист.

— Ти мусиш йти — була відповідь Емануїла.

— Йти туди?

— Так. Я пійду з тобою.

— Так, але-ж тут сказано, що я мушу бути сама.

— Ти будеш сама. Я зажду на розї вулиці, а колиб ти забавилась довше, так я пійду за тобою і тодї горе тому, на кого-б ти поскаржила ся.

— Отже твоя думка така, що менї треба йти? — запитала ще раз дівчина.

— Так! Аджеж незнакомий сказав тобі що се відносить ся до щастя твого батька.

— А хиба-ж мому батькови дійсно грозить велика небезпека?

Емануіл не відповідав; він надумував ся, поки заговорив.

— Слухай — сказав він — нині 5-го вересня?

— Так.

— Нині отже в 11-ій годині твій батько має виплатити около 300,000 лірів.

— Я се знаю.

— А він не має більше, як 15,000.

— Що-ж може стати ся?

— Стане ся таке, що коли твій батько перед одинайцятою годиною не знайде когось, хто би йому поміг, то о дванайцятій треба буде оголосити банкроцтво.

— Коли так, то ходімо!....

Коли Юлія була занята своїми клопотами, то мати оповідала синови все, що було в неї на души. Максиміліян знав і без того, що після таких нещасть, яких зазнав в послідних часах його батько, положенє його мусить бути погане, однакож не сподівав ся, що клопоти зайшли так далеко. Тепер се вразило його мов грім.

Розвідавши від матери про подробиці, він побіг скоро на гору, щоби побачитись з батьком, однакож в канцеляріі батька не було. Оглянувшись кругом, Максиміліян побачив батька, як виходив зі спальні. Морель побачивши сина, скрикнув. Його приїзду він зовсім не сподівав ся.

Старий Морель побачивши сина, не рушив ся з місця, а синови здало ся, що батько наче-б щось ховає за пазухою. Максиміліян скочив до батька і кинув ся йому на шию і рівночасно положив руку батькови на груди.

— Отче — сказав він, нагло відскочивши — пощо вам тих пістолів?

— Сего власне я бояв ся — відповів батько.

— Пощо-ж, пощо-ж тоі зброї? — почав допитувати ся син.

— Максиміліяне! — почав старий Морель, дивлячись вперто на сина — ти чоловік, що розуміє свою честь. Ходи а я тобі поясню.

Твердим кроком пішов батько до своєї канцеляріі, коли тимчасом син ледво міг вдержати ся на ногах, поступаючи за батьком.

Старий Морель отворив двері і знов замкнув їх за со-

бою, коли син увійшов за ним і тоді оба підійшли до стола. Він положив пістолї на столї і вказав синови рукою на отворену рахункову книжку. Ся книжка показувала подрібно цїлий стан, в якім Морель сьогодня находив ся. За пів години треба було виплатити 287,500 лїрів, а в руках було всего 15,257 лїрів.

— Читай — сказав батько синови.

Коли Максимілїян переглядав рахунки, батько не сказав й одного слова. Що-ж міг би він сказати? Хиба бесїда може змінити невблагані цифри?

— А чи спробували ви, отче, всїх заходів, щоби відвернути сю катастрофу? — запитав син по хвили.

— Так, я пробував.

— Чи нема ще якого жерела доходу, на якім можна би оперти ся?

— Жадного.

— Ужито, значить, всїх можливостий?

— Всїх.

— Так отже за пів години наш дім має покрити ся соромом? — сказав Максимілїян понурим голосом.

— Лише одна кров змиває сором — додав холодно старий Морель.

— Я вас, отче, тепер розумію — сказав Максимілїян, простягаючи руку по пістоль — оден буде для вас, другий для мене.

Батько здержав руку сина:

— Твоя-ж мати, твоя сестра! Хто буде про них дбати?

Дрож пробігла по тїлї Максимілїяна.

— Отче — сказав він — чи сим приказуєте менї жити?

— Так, Максимілїяне! Се твій обовязок. В тебе холодний, здоровий ум. В тебе небуденні спосібности. Більше нїчого не приказую і не жадаю. Я хочу лише, щоби ти увійшов в моє положенє, поставив себе на моє місце і зрозумів мене.

Максимілїян на хвильку призадумав ся. На його лици показав ся відбиток повної резиґнациї. Він зняв свої еполети, знак військового степеня.

— Нехай буде і так, отче! — сказав він, простягаючи руку батькови — умирайте спокійно. Я остану ся жити.

Морель мало не кинув ся синови в ноги, але Максимілїян вхопив його в свої обійми і ті дві гідні душі злили ся були на хвильку в одно тїсне єство.

— Ти бачиш сам — сказав по хвили батько — що тут нема моєї вини.

На лици Максиміліяна показалась усмішка.

— Я знаю, отче, що ви найчеснійший чоловік, якого я коли знав.

— Добре сину... тепер вже все ясне. Відійди ж тепер до матері і сестри.

— Отче, — почав ще Максиміліян, приклякнувши — благослови мене.

Морель пригорнув сина до себе і поцілував в чоло та сказав:

— Так... Я благословлю тебе іменем своїм й іменами трох поколінь чесних твоїх предків, які говорять тобі через мене: „Будівлю, яку знищила негода, можна відбудувати наново". Хто побачить мою смерть, той зжалить ся над тобою. Може тобі дадуть змогу, якої не дали мені. Дбай, щоби не треба ніколи повторяти нинїшнього сорому. Йди, бери ся до праці; здобувай чесно і відважно! Жийте, ти, мати і сестра, якнайбільше ощадно — так, щоби маєток тих, для яких я з'обовязаний, зростав і збільшав ся в твоїх руках. Спогадай, який величавий буде той день, коли приверне ся давна повага нашого дому і ти в отсій самій канцелярії будеш міг сказати: „Мій батько вмер, не могучи зробити того, що я зробив, однакож він вмер спокійно, будучи певним, що я докінчу його роботу".

— Отче, мій отче — закликав тепер Максиміліян — чому-б же вам не жити?

— Ні, Максиміліяне. Колиб я жив, все стало би проти мене. Мою роботу вязали би з сумнївом, співчутє стало би ненавистю. Коли-б я жив, то мене вважали би нічим більше, як банкротом, чоловіком, що не додержав слова. Коли-ж я вмру, тогди мій труп є трупом чесного чоловіка, але нещасливого. Коли-б я жив, то найблизші мої товариші будуть обминати мій поріг; коли вмру, за моїм тілом пійде ціла Марсилїя з сльозами і співчутєм, відпроваджуючи мене на вічний спокій. І коли мене не стане між живими, ти сам можеш глянути кождому сміло в очи і сказати: „Я син того, що не хотів жити, коли раз в житю не міг додержати даного слова". А тепер лиши мене самого і старай ся, щоби твоя мати і сестра мені не перешкаджали.

Нараз якийсь неясний проміньчик надії заблис в души

Максимиліяна, хоч він не міг навіть знати, звідки він з'явив ся. Йому здало ся, що треба повздержати батькову постанову і він сказав:

— А чи не хочете, отче, ще раз побачити моєї сестри?

Морель покрутив головою.

— Ні! Я бачив її нині рано і попращав ся з нею.

— Так може є ще для мене якісь окремі припорученя — продовжав питанє син.

— Так, мій сину, і святий приказ.

— Кажіть, отче, що таке.

— Фірма Томсона і Френча є одинокою, що показала для мене співчутє, хоч не моя річ судити, чи вона поступила так з людяности, чи з власного інтересу. Аґент згаданої фірми, який за десять мінут прийде сюда за відбором 287,500 лірів, сам предложив мені відложенє виплати на три місяці. Подбай отже, щоби з'обовязаня дані згаданій фірмі виплатити найперше і щоби згаданий чоловік лишив ся святим в твоїй памяти.

— Отче, я все зроблю — сказав Максиміліян.

— А тепер будь здоров, Максиміліяне! Йди, лиши мене! Я хочу бути сам оден. Знайдеш мою послідну волю в столику моєї спальні.

Однакож Максиміліян не рухав ся з місця. Він хотів йти, але не міг.

— Послухай, Максиміліяне — продовжав Морель — припустімо, що я був би вояком, як ось ти. Мені приказано зробити наступ і ти знав би, що я мушу згинути, однакож чи не сказав би ти мені тоді, як сказав перед хвилею: „Йдіть, отче, бо саме отяганє ся наносить сором, а сама смерть красша, ніж пятно сорому?"

— Очевидно так! — повторив Максиміліян і обняв батька, після чого додав: „Нехай і так буде, мій отче!" Сказавши се, вийшов з канцелярії.

По відході сина Морель дивив ся хвильку непорушно на двері, а там подзвонив. За хвильку увійшов Коклес.

Коклес не був нині таким чоловіком, як завсігди; події послідних днів зовсім його прибили. Думка, що фірма Мореля мусить припинити виплату, лягла більшим тягаром на його душу, ніж звичайних двайцять літ віку.

— Мій поважаний друже — сказав Морель тоном, який не дасть ся описати — ти лиши ся в передній кімнаті. Коли аґент фірми Томсон і Френч, якого ти бачив перед трома

місяцями, зайде, звісти мене про його прихід.

Коклєс не відповів нічого. Він притакнув рухом голови, вийшов до передної кімнати і усів там.

Лишившись сам, Морель звернув очи на годинник. За сїм мінут мала бути одинайцята. Вказівка посувала ся скорше, ніж колибудь дотепер. Мо̂релеви навіть здавало ся, що він виразно бачить її рух.

Що діяло ся в сїй хвили в души Мореля, того жадне перо описати не може. Треба уявити собі, що чоловік в силї віку, поважаний доси людьми, маючи побіч себе рідню, чує себе примушеним злиднями сходити передчасно зі світа. Що діялось в його души, можна було вгадувати по його спітнїлім чолї і по очах повних слїз.

Вказівка годинника посунула ся вперед. Пістолї були ґотові. Морель взяв оден з них і вимовив імя дочки, опісля положив пістоль, взяв перо і написав кілька слів. Йому здавало ся, що він не попращав ся з дочкою, як повинен.

Його очи знов звернули ся на годинник. Він не числив вже мінут, але секунди. В його руках знов опинила ся смертоносна збруя і він здрігнув ся відтягаючи курок. На чоло виступив йому холодний піт. Скрип сходів дав знати, що хтось виходить на гору. За хвильку двері його кабінету (канцелярії) отворили ся.

Однакож Морель не оглядав ся на двері; він вірив, що почує слова Коклеса про відвідини аґента фірми Томсона і Френча. Пістоль Морель держав в руці, звернений проти своєї голови.

Нараз роздав ся жіночий крик — то був голос його дочки. Він оглянув ся, побачив Юлїю і пістоль випав йому з рук.

— Отче, мій отче — почала задихана Юлїя — ми вратовані!

З тими словами кинула ся на шию батькови.

— Вратовані? Що ти під сим розумієш, моя дитино? — почав допитувати ся батько, не розуміючи, в чім вона бачить спасенє.

— Вратовані! вратовані! — і з сими словами подала батькови торбинку, яку перед хвилею в такий таємний спосіб одержала.

Взявши в руки подану річ, Морель задрожав — йому напів пригадало ся, що се колишня його власна торбинка. Глянувши-ж до неї він знайшов посвідку, що сума 287,500

лірів фірмі Томсон і Френч вповні вже виплачена і посвідка була підписана згаданою фірмою. Крім того він знайшов брилянт, величини волоського горіха, а при нім слова на клаптику перґаміну: „Юлії на придане”.

Морель потер рукою чоло — йому здавало ся, що се сон. В тій хвили годинник почав бити одинайцяту і кождий удар молоточка по дзвінку падав рівночасно і на серце Мореля.

Відітхнувши глубоко, Морель почав:

— Поясни-ж, моя дитино, де ти взяла те все?

— В домі на Мейлянській вулици, під ч. 15, на примурку в малій кімнаті на четвертім поверху.

— Так отжеж се не твоя торбинка! — скрикнув Морель.

Юлїя замісць відповіди дала батькови лист, який одержала сего ранку.

— А чи ти ходила туди сама одна? — запитав батько, перечитавши лист.

— Ні, зо мною ходив Емануїл. Він мав чекати на мене на розі вулиці, однакож я не застала його там, коли вертала.

— Пане Морель! — почув ся на сходах клич — пане Морель!

— Се-ж його голос! — сказала Юлія. В тій же хвили увійшов Емануїл і в найбільшім одушевленню заявив:

— Фараон! Фараон!

— Фараон? — здивував ся Морель — що се ти говориш, друже? Хиба не знаєш, що Фараон потонув?

— Фараон, пане! — відповів Емануїл — дають знак, що Фараон прибув до пристані!

Морель не міг вдержати ся на ногах і впав у крісло. Сили опустили його зовсім. Він ніяк не міг вірити, а радше не міг зрозуміти ходу подій, які виглядали на звичайні байки, а преціжь ставали перед ним, як дійсні річи. Тут увійшов також Максиміліян.

— Отче, — сказав він — як можна було говорити, що Фараон затонув, коли він ось прибув? З вежі дали знак, що він зближаєсь до пристані, а тепер говорять, що вже прибув.

— Мої дорогі други — почав Морель — колиб то все була правда, то се було би хиба чудо Небес. Се-ж неможливе! неможливе!

Але-ж таксамо була дійсною його колишня торбинка на гроші, з посвідкою заплаченої суми і дорогим брилянтом, хоч все те здавалось немислимим.

— Пане, що се значить — закликав входячи Коклєс — невжеж Фараон?...

— Ходімо, други мої — сказав тепер Морель встаючи з крісла — ходімо і побачимо самі, наскілько в сім правди, а Господь нехай має нас в своїй ласці, коли сі вісти неправдиві.

Сходячи по сходах Морель здибав жінку, яка доси не відважила ся йти на гору. Не минула довша хвиля, як всі гуртом були вже коло пристані. Товпа, що зібрала ся тут великим числом, розступила ся перед Морелем. Кругом було чути тілько слово: Фараон! Фараон!...

На превелике диво Мореля і його другів перед вежею св. Івана справді стояв корабель з великим білим написом: „Фараон, Морель і Син, Марсилія". Корабель був зовсім такий, яким всі знали корабель Мореля і набір привіз той сам, якого Морель виглядав. Корабель закинув якор, позвивав вітрила і нараз Морель побачив свого капітана Ґомара, як давав прикази і Пенельона, як кланяв ся Морелеви.

Сумнівати ся довше було годі; десять тисяч людий були свідками того, що здавало ся таким неймовірним.

Не видержав старий батько, кинув ся на шию синови і рясні сльози полили ся з його очий, а вслід за тим почулись оплески співчутя і поважаня тисячної громади, зібраної коло пристані.

А коли все те діяло ся, то подальше на боці стояв незнакомий чоловік з чорною бородою, приглядав ся уважно всему, що діяло ся і сказав до себе півголосом:

— Будьте щасливими, чесні души! Нехай боже благословене зійде на вас за всі добродійства, яких від вас зазнали і зазнають люди і нехай моя вдяка спочине під крилами вашої доброти!

Невимовною радістю засяло лице незнакомого і він подав ся сейчас в долину по сходах, що служать до висїданя. Лише чути було, як незнакомий крикнув тричи:

— Якопо! Якопо! Якопо!

За хвилю до сходів прибуло невелике суденце, забрало незнакомого і повезло до яхту, що стояв оподалік. Тут було видно, як незнакомий вискочив на поміст зі справністю моряка і звернув очи в ту сторону, де перед хвилею сам був Там побачив він Мореля, як Морель плакав; як тиснули ся до него люди з усїх сторін і стискали йому щиро руку; як лице Мореля сіяло вдякою для того добродія, якого він не

знав а якому міг занести найглубший вислів подяки лиш через Того, Котрий оден знав, хто був тим невідомим добродієм.

— А тепер прощайте мої дорогі! — сказав до себе незнакомий. — Провидіне позволило мені винагородити добрих людий, а тепер пійду карати винних.

Після тих слів він дав знак і яхт в одній хвили подав ся на море.

РОЗДІЛ XXXI.

Італія — Синбад Моряк.

На початку 1838 року мешкало в Фльоренції двох молодців, що належали до найвисших суспільних кругів Парижа: Віцеґраф Альберт де Морсерф і барон Франц д'Епіней. Оба вони рішили перевести карнавал*) в Римі, де Франц, що вже чотири роки мешкає в Італії, буде Альбертови переводчиком.

Але що потрібно чимало приготовань, щоби можна в Римі підчас карнавалу не мати непотрібних трудностий, отже оба згадані вже передтим написали до власгителя англійського готелю, добродія Пастріні, щоби задержав для них вигідні кімнати. Невдовзі Пастріні відповів, що має всего дві кімнаті і кабінет на другім поверсі, які може винаймити за невелику винагороду — одного люїдора на день.

Оба товариші на се згодили ся, але що часу перед карнавалом лишало ся ще богато, отже Альберт постановив поїхати ще до Неаполю.

Що-ж до Франца, то він лишив ся у Фльоренції і шукав тут нагоди для веселого проведеня часу. Відвідав він найінтереснійші місця, побував в гостинах фльорентійської шляхти, а коли не було більше нічого нового й інтересного, постановив відвідати колиску Наполеона, остров Корсику, та остров Ельбу, де Наполеон був на засланю.

---

*) Карнавал — запусти. В римо-католицьких краях так звуть ті гучні і галасливі забави, що відбувають ся в послідні тижни перед Великим Постом.

Одного вечера відчепив він ланцюх, що придержував барку*) в пристани Ліворні, обвинув себе плащем і сказавши морякам: „До Ельби!" — положив ся спати.

Барка вилетіла з пристані, як птах і слідуючого ранку Франц висів в пристани Ферраджо. Тут він оглянув цілий остров, відгадував кождий слід велитня віків на сім острові, а опісля відплив до Марчіяни. По двох годинах він опинив ся в Піяносі, де він сподівав ся бачити величезні стада перелітаючих червоних куропатв.

Тут однакож йому не повело ся. Йому вдало ся вбити ледво кілька куропатв, отже вернув до човна дуже розчарований.

— Ах! — сказав капітан човна — коли-б пан ґраф забажав, то можна мати знамениті лови.

— Де-ж саме — запитав Франц.

— Чи бачите ось там остров? — і капітан вказав пальцем на стіжковату масу, що підносила ся понад море.

— Що-ж се за остров?

— Остров Монте Крісто?

— Але-ж в мене нема дозволу на тім острові стріляти.

— Пан ґраф не потребує дозволу, бо остров незамешкалий.

— Невжеж?! Незамешкалий остров на Середземнім морю мусить бути рідкістю.

— Так, тілько-ж се зовсім природне. Остров настілько скалистий, що нема на нім більшого кусня землї пригожого до управи.

— До кого-ж належить сей остров?

— До Тосканії*).

— Яка-ж ззірина там водить ся?

— Тисячі диких кіз.

— Так чим же вони жиють — лижуть скали? — запитав Франц з усміхом недовіря.

— Зовсім ні, бо там росте чимало бурянів, корчів і дерев, що почіпляли ся шпар та розколин між скалами.

— А де переночую?

— Переночувати можна або в прибережних печерах, або таки на човні. Коли-б же ваша воля, то можемо сейчас відплисти, як тілько лови закінчать ся. Плисти можемо в но-

*) Барка — малий корабель; човен без помосту.

**) Тосканія — провінція Італії, колись князівство. Столиця Тосканії — Фльоренція.

чи, так, як в день, а колиб вітер притих, тоді маємо весла.

Францови лишало ся досить часу, а що не треба було клопотатись мешканем в Римі, він згодив ся поїхати на Монте Крісто.

Діставши згоду Франца, моряки зачали потихо переговорювати між собою. Се зауважив Франц.

— Невжеж є перед нами якісь трудности, або небезпека? — запитав він.

— Ні, але мусимо упередити пана ґрафа, що сей остров уважаєсь протизаконним?

— Що се значить?

— Остров сей хоч і незамешкалий, однакож час від часу є пристановищем морським розбишакам та контрабандистам, що прибувають сюда з Корсики, Сардинії й Африки. Коли-б же хтобудь доніс, що ми там були, то по повороті до Ліворна ми мусіли би стояти шість днів в кварантані.

— Шість днів, се троха за богато, мої хлопці.

— Хто одначе сказав би, що ви були на Монте Крісто?

— Я про се не потребую казати — відповів Франц.

— І ми таксамо.

— Отже їдьмо!

Капітан дав знак і барка за хвилю виплила на море. Коли морячи поставали на своїх місцях, три на переді і оден при кермі, Франц почав з капітаном бесіду.

— Ви говорили мені — сказав він — що на острові перебувають часом контрабандисти і я думаю, що се щось зовсім відмінне від диких кіз.

— Так, пане ґрафе.

— Знав я про контрабандистів — почав Франц — однакож я вірив, що після занятя Альжиру і знищеня реґенцій контрабандисти істнують лише в повістях Купера і капітана Маріята.

— Ви пане ґрафе помиляєтесь. Нині є морські розбишаки, є контрабандисти, про яких думало ся, що їх винищив папа Лев XII. і вони то кождого дня обрабовують подорожних в Римі. Хиба пан ґраф не чув, як перед шістьма місяцями такі розбійники напали французького представителя при Ватикані і зовсім обрабували?

— Так, я се чув.

— Отжеж! Колиб пан ґраф жив в Ліворні, як ось ми, то чув би час від часу, як приміром мале купецьке судно, або

англійський яхт, якого сподівали ся в Бастії, в Порто Ферраджіо, або Чівіта Векчія, зовсім не прибув і ніхто не знає, що з ним стало ся. Дехто припускає, що таке судно розбило ся дебудь об скали і затонуло, а на ділі тою скалою був вузкий, довгий човен, з шістьма, або вісьмома людьми, що серед темної ночі напали несподівано коло якого пустого острова й обрабували, як рабують розбійники на дорозі, того, що переходить краєм ліса.

— Коли так, то чомуж обрабовані не заносять скарг перед француський, сардинський або тосканський уряд — запитав Франц.

— Чому?

— Так, чому?

— Тому, що вони найперше переносять на свій човен все, що вважають вартним; опісля звязують руки і ноги тих, яких судно обрабували. Відтак привязують до ніг і голови 24-фунтову кулю кождому, а опісля пробивають дно судна і так лишають. Минає десять мінут і судно зачинає хитати ся і тонути. Воно підносить ся, то опадає, а вкінци роздаєсь гук, як гарматний стріл — то воздух розриває поміст судна. Після того судно ще хвильку крутить ся, а там западаєсь в безодню.. Отже бачите, чому нема скарг?!

Дуже можливо, що колиб капітан був оповів все те перед від'їздом, Франц був би не згодив ся на таку подорож, перед якою були можливі такі непринадні несподіванки. Однакож тепер не хотів страху показувати.

Франц належав до тих людий, що не любили самі йти назустріч небезпеці, однакож коли небезпека стане перед ними, вони вміють задержати холодну рівновагу. Він був з тих, що дивлять ся сміло в очи ворогови, розважно обчисляють кождий рух і кожду хвилинку, з тою цілю, щоби їх удару, завданого ворогови, не треба вдруге повторяти.

— Мій друже — почав він тепер тоном найбільшої байдужности — я блукав по Сицилії і Калябрії*), плавав два місяці по Архіпеляґу**), однакож не бачив доси і тіни морського розбишаки.

*) Калябрія — врожайна провінція, в полуднево-західній Італії.

**) Архіпеляґ — Еґейське море коло Греції, засіяне великим числом островів; деколи так звесь який небудь простір моря, засіяний густо островами.

— Я не говорю, щоби вас відтягати від ваших плянів — почав пояснити капітан — але ви мене питали, отже я відповідав, а більше нічого.

— Добре, добре, мій друже, мене власне дуже заінтересувало ваше оповідане і я рад слухати, поки доїдемо до Монте Крісто.

Вітер був сильний; судно посувало ся шість, або сім вузлів на годину і до острова ставало щораз близше. Минуло ще троха часу і Франц побачив, як острів наче підносив ся скоро з води над поверхню моря.

Вечер був недалеко, коли вже можна було дуже виразно бачити безладно скидані на купу скали острова, з між яких виростали буряни, корчі та низшого роду дерева.

Що до моряків, так ті назверх виглядали зовсім спокійними, однакож вправне око могло зауважити, як пильно вони розглядали блискучу поверхню, по якій посували ся і на якій видно було у віддалі кілька рибацьких човнів з білими вітрилами.

До острова було ще пятнайцять миль, коли сонце готовилось до заходу. В послідних його проміннях цілий остров став поважнійшим, ніж звичайно; кожда скала, кожда заглубина виступила повним своїм єством перед очи глядачів. Однакож така хвиля стояла недовго — з моря зачали підносити ся тіни і поволи закрили цілий остров.

Ніч одначе не була перешкодою для моряків. Вони знали кожду скалу з Тосканського архіпеляґу. Корсика давно зникла, Монте Кріста також не можна було доглянути, однакож керманич держав керму з такою певністю що до напряму, немов йому зовсім виразно було видно ціль, до якої наближав ся.

Від заходу сонця минула година, коли Францови здало ся, що на лівій стороні він бачить в далечині якусь темну масу. Се могла бути земля, але могла бути також хмара і тому Франц уважав за краще про сю річ зовсім не питати.

Нараз на тій чорній масі показало ся велике світло. Земля може бути подібна до хмари, але світло не може бути метеором*).

— Що се за світло? — запитав Франц.

— Тихо! — звернув увагу капітан — се вогонь.

— Але-ж ви говорили, що остров незамешканий.

*) Метеор — падаюча звізда.

— Я казав, що там нема сталих мешканців, однакож говорив, що на острів деколи заїздять контрабандисти.

— І морські розбишаки також?

— Так, вони також! І власне через те я дав приказ обминути остров. Бачите, що вогонь лишає ся за нами!

— Так, але для мене все те дуже загадочне. Коли ті люди не раді, щоби їх бачили, то як можуть на такім видним місци розкладати вогонь?

— О се нїщо! — відповів капітан. — Хто знає положене острова, той знає, що вогню не видно анї з боку, анї від Піяноса, а тілько від моря.

— Чи отже думаєте, що сей вогонь свідчить про немилих гостей?

— Про се треба власне розвідатись.

— А чи се можливо?

— Так. Зараз побачите.

Капітан порадив ся з товаришами і по пяти мінутах судно зачало звертати. Вони завернули в ту сторону, звідки прибули і по кількох мінутах плавби світло зникло з очий. Тут напрям знов змінено і за хвилю судно опинило ся пятьдесять кроків від острова. Капітан поспускав вітрила і судно спинило ся.

Все те робило ся при найбільшій мовчанці. Відколи змінено напрям, нїхто не обізвав ся нї одним словом.

Капітан, що предложив Францови сю поїздку, брав всю відвічальність на себе. Його моряки, приготовляючи весла, пильно глядїли за його рухами. Видно, хотїли бути готові до відпливу, колиб того було потрібно.

Щож до Франца, так той наладував обі рушниці і карабін і чекав спокійно, що буде дальше.

Коли все те робило ся, капітан скинув сорочку, стягнув штани в поясї, а що вже передтим скинув черевики і пончохи, отже більше не було що скидати. Він приложив до уст палець на знак мовчанки, спустив ся тихесенько в море і поплив до берега. Не було чути найменшого плюскоту, тілько ледво видний відблиск води вказував слід, куди капітан посував ся.

Вкінци і сей відблиск зник, а се було знаком, що капітан опинив ся на земли.

Позіставші на судні сидїли в найбільшій мовчанці.

Минуло пів години, як стало видно, що капітан вертає

до судна. Хвилька часу і він опинив ся на судні між своїми.

— Ну, і що-ж? — запитав і Франц і моряки в оден голос.

Се еспанські контрабандисти, але є між ними двох бандитів з Корсики.

— Так що-ж ті корсиканські бандити мають спільного з еспанськими контрабандистами?

— Що-ж! — почав тепер капітан тоном глубокої християнської побожности — ми мусимо завсігди помагати одні другим. Буває, що бандитів припруть дебуть жандарми, або стрілці, отже що тоді їм робити? Бачучи човен, як от наш, вони звертають ся до добрих людий і просять помочи. Чи-ж можна їм в такій лихій годині відмовити помочи? Ми тоді їх забираємо і для більшої певности випливаємо на море. Нас се нічого не коштує, а людям ратує ся житє, а бодай свободу. Опісля з вдячности ті самі люди радо вкажуть нам місце, де можна виладувати товари без клопоту.

— Ох! — сказав Франц здивувавшись — так ви деколи займаєте ся також контрабандою?

— Так, пане графе, чоловік всім потрошка займає ся; якось же треба жити... І капітан засміяв ся таким сміхом, якого не можна описати.

— Отже ви знаєте тих людий, що є тепер на Монте Крісто?

— Знаю. Ми, моряки, як масони — пізнаємо ся по даних знаках.

— І думаєте, що нам нема небезпеки, колиб ми висіли?

— Зовсім нема! Аджеж контрабандисти не злодії.

— Тілько-ж ті корсиканські рабівники, що вони?

— Ех! Се-ж не їх вина, що вони бандити — сказав капітан — тут вина властий.

— Чому властий?

— Якраз тому, що вони переслїдують людий за те, що ті відплатили ся ворогови, наче-б то обовязок відплати не лежав в звичаю Корсиканців.

— Як відплатили ся?

— Я розумію, що вбили ворога.

— Інтересне! Та покищо попросімо гостинности в тих контрабандистів і бандитів. Чи думаєте, пане капітане, що приймуть нас, як гостий?

— Без сумніву.

— Кількож їх є?

— Чотирох і два бандити.

— Власне таке число, як і нас. Колиб щось небажане вийшло, наша сила може їхній рівнати ся. Отже висідаймо!

— Добре, тілько-ж я думаю поступати осторожно...

— Ще краще! Будь, пане капітане, розумний, як Нестор*), а хитрий, як Одисей**) і роби як знаєш.

— Отже перше всего — мовчанка! — сказав капітан.

Приказ капітана став сейчас ділом. Що-ж до Франца, то його положенє було дійсно дуже непевне і він його таким бачив. Він був сам оден між чужими людьми, яких не знав, серед ночи і нікого кругом него близшого. Чужі люди, що були з ним, знали добре, що він мав з собою кілька тисяч лірів. Він бачив, як вони по сто разів оглядали ловецьку збрую, яка дійсно була дуже гарна, оглядали з захопленєм, а може і з заздрістю.

Не досить того. Він готовив ся висідати на остров маючи побіч себе сих непевних людий — на остров, що називав ся дуже християнським іменем, однакож міг стати для него Голгофтою. Пригадалась йому історія про затоплювані розбишаками кораблї і що перше здавало ся таким неймовірним, тепер було таки можливим.

Серед свідомости всего того Франц не спускав ока з сих непевних людий і не відходив від збруї ні на хвилину.

За хвильку судно почало посувати ся по темних филях. Франц, якого очи освоїли ся вже з темнотою ночи, міг виразно відріжняти величезну ґранітову скалу, попри яку судно посувало ся. Коли обминули вистаючий ґранітовий клин, що висував ся далеко на море, Франц побачив оподалік на березї зовсїм виразно розложений вогонь, кругом якого сиділо пять, або шість осіб. Ярка полумінь освічувала поверхню моря на сто кроків довкруги.

Зпочатку капітан держав судно здалека, аж коли порівняв ся з вогнем, завернув круто і поплив впрост до вог-

---

*) Нестор — король Пильосу, оден з найповажнїйших, найстарших і наймудрійших грецьких героїв в часї троянської війни.

**) Одисей — князь Ітаки, оден з героїв троянської війни, що здобув собі славу відвагою і мудрими порадами. Та славнїйший він поворотом з під Трої до дому — поворотом, що тревав 10 лїт і під час якого зазнав він чимало пригод. Сей поворот описав широко грецький поет Гомер п. заг. Одисея. Одисея звуть також Улїссесом.

ню, затягнувши разом з моряками якусь рибацьку пісню.

При перших звуках пісні, люде, що сиділи кругом вогню, повставали і пійшли до берега. Їх очи гляділи вперто на зближаюче ся судно, начеб хотіли вгадати силу і заміри нових гостий.

На ділі-ж інтерес до наближаючого ся судна був невеликий. Не чекаючи, поки воно зблизить ся до берега, вони вернули до вогню, де пекла ся ціла коза. На березі лишив ся всего оден чоловік.

Коли судно було двайцять кроків від берега, чоловік на березі, що був очевидно сторожем, зробив військовий рух карабіном і запитав голосно по сардиньски:

— Хто наближає ся?

Франц приготовив в тій хвили три рушниці. Капітан відповів на запит рівнож по сардиньски, чого Франц не міг розуміти, але догадував ся, що про него говорять.

— Чи пан ґраф подасть своє дійсне імя, чи хоче лишитись інкоґніто?*) — запитав капітан Франца.

— Моє імя мусить лишити ся невідомим. Скажіть лише, що я Француз, який подорожує для приємности.

Як тілько капітан передав сю відповідь, сторож дав якийсь приказ одному з людий, що були коло вогню і той сейчас зник між скалами.

Після того ніхто не сказав слова — кождий був занятий своєю роботою. Франц переправляв ся на берег, моряки клопотали ся вітрилами, а контрабандисти доглядали вечері. Однакож під тою позірною байдужністю відчував ся напружений настрій — кождий пильно слідив за другим, сього не показуючи.

Чоловік, якого кудась вислано, вернув за хвилю з зовсім противної сторони. Коли він дав знак сторожеви, той сейчас звернув ся до судна кликнувши:

— С'акоммоді!

Італійське слово „с'акоммоді" значить по нашому: раді, просимо, витайте в нас, будьте в нас гостями.

Моряки не ждали. Почувши запросини, вони вдарили веслами і за хвилину барка була вже коло самого берега.

Перший вискочив капітан і переговорив кілька слів з сторожем. За ним висіли другі моряки, а послідна черга

*) Інкоґніто — неясний, закритий стан. Особа, що виступає дебудь так, щоби ніхто не знав, хто вона дійсно є.

припала Францови. Одну з його рушниць ніс сам капітан, другу инший моряк, а трету сам Франц, перевісивши через плечі. Ані одежею, ані взагалі нічим Франц не міг викликати до себе в нікого підозріня. Звичайний чоловік.

Судно припняли до берега і всі подали ся дальше, щоби знайти місце пригідне для спочинку. Коли однакож таке місце знайшли і спинили ся, контрабандист, що стояв на сторожи, дав знак, щоби перейшли на инше місце.

Капітан, що був провідником знакомої вже нам громадки, звернув в противну сторону. Два моряки, що коло вогню контрабандистів запалили смолоскипи й освічували дорогу, зайшли на невеличку площу, обведену скалами, в яких висічені були немов комірки з сїдалом для військових сторожів. Кругом же в розколинах скал росло кілька миршавих дубів і густі міртові корчі.

При світлї смолоскипа Франц побачив на земли чимало попелу — знак, що тут частенько спиняли ся гостї, що приїздили на сей остров.

Почувши під собою тверду землю і побачивши байдуже, коли вже не товариське відношенє до його гуртка зовсїм чужих людий, Франц забув все, що доси його клопотало і його апетит привів йому на гадку печеню, яку бачив переходячи попри вогонь. Уява свіжої печенї так заострила його апетит, що він сейчас звернув капітанови увагу на конечність вечері, на що той відповів:

— Що-ж, се дуже легка справа. Аджеж на суднї маємо хліб, вино, пів тузина куропатв і можемо також розвести вогонь, щоби їх приготовити. Крім того, коли вас, пане ґрафе, занадто манить печеня з кози, так можу піти і дістати кусень взамін за куропатву.

— Ви вродили ся, пане капітане, для переговорів, отже спробуйте і сим разом.

Коли капітан відійшов, моряки почали збирати сухе бадилє на вогонь. А Францови не сходила з гадки свіжа печеня з козячого мяса.

Поки вогонь запалили, капітан вже вернув в якімсь дивнім настрою.

— Що-ж нового — запитав Франц — чи не годять ся на заміну?

— Зовсїм противно, пане ґрафе. Коли начальникови

сказали, що ви Француз, так він рішив запросити вас до себе — будете вечеряти.

— Виходить, що той начальник дуже ввічливий і я не маю причини відмовляти таким запросинам, головнож тоді, коли можу мати свою вечеру з собою.

— Що до сього — зауважив капітан — то в него є всього подостатком. Тількож він ставить вам одно усліве, нім увійдете до його дому.

— До дому? Значить ся — він тут побудував дім?

— Ні, однакож має дуже вигідний дім, так бодай говорять.

— А ви знаєте того чоловіка?

— Знаю з оповіданя.

— Добрий він чи злий?

— Всілякий!

— От і маєш! Яке-ж ставить він мені усліве?

— Щоби вас проваджено до того мешканя з завязаними очима і щоби ви зняли завязку аж тоді, коли він сам вам прикаже.

Чуючи таке, Франц глянув на капітана так, мов би питав, що він про все те думає. Положенє Франца було дійсно загадочне, капітан се розумів і тому додав:

— Над сим справді можна призадуматись.

— А як би ви, пане капітан, поступили в сім випадку? — запитав Франц.

— Я, що не маю нічого до страченя, йшов би.

— Ви йшли би?

— Чому-ж ні? Хоч би для самої цікавости.

— Хибаж справді може бути там щось інтересне?

— Слухайте — почав тепер капітан шептом — коли вірити тому, що я чув, то він мешкає в печері, з якою королівська палата може хиба рівнати ся.

— Нісенітниця! — сказав Франц немов з досадою.

— Ні, пане ґрафе, се не є нісенітниця. Се дійсна правда! Керманич з корабля „Ст. Фердинанд" був там раз й опісля довгий час не міг вийти з подиву. Присягає, що там такі богацтва, про які хиба в байках оповідають.

— Отжеж такими історіями ви примусите мене відвідати ту зачаровану печеру Алї Баби.

— Я оповідаю лише те, що чув від других.

— Отже радите мені приняти запросини?

— Ні, пане ґрафе, тут ваша воля робити, як бажаєте. Радити, ні відраджувати не беру ся.

Франц почав важити справу. Вийшло, що коли чоловік сам такий богатий, то не може бути бесіди про рабункові заміри. Небезпеки, значить, нема і ціла справа зовсім певно закінчить ся на гостині і добрій вечері, отже він запросини приймає. І капітан пійшов з такою відповідю на запросини.

Франц був розумним чоловіком і постановив довідати ся якнайбільше про загадочного чоловіка. Він наблизив ся до моряка, що скубав куропатву і почав питати, як контрабандисти сюда дістали ся, коли не видно довкруги жадного корабля?

— Се ніщо — відповів запитаний — але я їх корабель добре знаю.

— Невже-ж гарний мусить бути?

— Я не бажав би кращого для подорожі і довкола землї.

— Якаж його величина?

— Около сто тонів, однакож се така будова, що видержить найгірше лихо. Се корабель того роду, що Анґлійці звуть яхт.

— Де його збудовано?

— Не знаю, однакож вірю, що в Ґенуї.

— Якже-ж провідник контрабандистів відважив ся будувати корабель для таких цілей в Ґенуї?

— Я не говорив, що його властитель є контрабандистом — зауважив моряк.

— Ні, тілько-ж, здаєть ся менї, капітан про се згадував.

— Капітан бачив корабель лише здалека; він з ніким з корабля навіть не говорив.

— Коли той чоловік не є контрабандистом, то хто-ж він?

— Богатий пан, що подорожує для приємности.

— Ось тобі історія — подумав Франц — ще більше загадочна історія, бо заяви про него двох людий не годять ся. Яке-ж його імя?

— Коли його запитаєте, він зве себе Синбадом Моряком, але я сумніваю ся, чи се його дійсне імя.

— Синбад Моряк?

— Так.

— А де він мешкає?

— На морю.

— З якого краю він походить?

— Не знаю.

— Чи бачили ви його колинебудь?

— Деколи.

— Що-ж він за чоловік?

— Самі побачите.

— Де-ж він мене прийме?

— Без сумніву в підземній палаті, про яку капітан згадував.

— А чи не було в вас коли охоти пошукати тої зачарованої палати?

— Чому ні і шукали нераз, але не знайшли нічого. Правда, є тут печера, звичайна печера, однакож з отвору до палати найменшого сліду. Кажуть, що двері до неї отвирають ся не ключем, але маґічним словом.

— Вкінци бачу — муркнув до себе Франц — що се одна з історій „Арабських Ночей".

— Їх ексцеленція ждуть на вас — почув ся голос, в якім Франц сейчас пізнав голос сторожа.

Зі сторожем було ще двох людий, очевидно моряків з яхту. Франц, не питаючи нічого, виняв з кишені хустину і дав чоловікови, який його повідомляв. Не кажучи ні слова вони завязали йому очи, дбаючи притім пильно, щоби завязка була певною. Після того зажадали ще окремого приречення, що він не рушить завязки, доки не прикажуть її зняти.

Коли все було готове, двох людий взяло його попід руки і повели за сторожем, що йшов вперед.

Коли перейшли яких трийцять кроків, запах печені нагадав, що переходять коло місця, де був вогонь. Звідси повели його дальше мабуть в тім напрямі, в якім не дозволено їм було на ніч з'упиняти ся. За хвилю почув ся новий воздух — знак, що входять до печери. По кількох секундах дальшого ходу почув ся скрипіт і Франц спостеріг, що атмосфера знов зміняє ся на милу, запашну. Вкінци почув під ногами грубий мягкий килим і провідники, спинивши ся, лишили його самого і відійшли.

Була хвилька мовчанки. Франц стояв і ждав. Нараз задзвеніла гарна французька бесіда, неначе з слабим відтінком чужої вимови:

— Витайте, добродію! Будь ласка зняти завязку.

Можна вже догадуватись, що Францови не треба було

сего два рази повтаряти. Він сейчас зняв завязку і побачив перед собою чоловіка 38 до 40 літ віку, одягненого в туніський одяг — себто в червоній шапочці з довгим синим шовковим кутасом; в чорній камізельці, повишиваній золотом; в червоних штанах і таких же довгих панчохах, рівнож золотом гафтованих та жовтих пантофлях. Підперезаний був дорогим кашміровим поясом, за яким видно було не дуже острий штилет.

Мимо блідого, вчасти оливного лиця, чоловік той виглядав дуже гарно — його очи були проникливі і повні житя; його ніс, що був в рівній з чолом лінії, представляв дуже гарно грецький тип; а під гарними вусами ховали ся білі, як перли гарні зуби.

Та може найбільше звертало на себе увагу його бліде лице. Здавало ся, що блідість його лиця, се блідість чоловіка, що довго лежав в гробі і ще не міг відзискати здорового вигляду.

Чоловік той був не надто високого росту, але дуже гарно збудований і як всі мешканці полудня, мав невеликі руки і ноги.

Однакож найважнійше, що вразило Франца, була богата, майже казочна обстанова, про яку чув від капітана й уважав тоді видумкою.

Ціла велика кімната була оббита дорогою червоною турецькою матерією — гарним кармазином з золотими квітами. На найдальшій стіні був розвішений дорогий килим, на якім висіла всякого роду збруя, прикрашена дорогими каменями. Зі стелі звисала лямпа з венецького скла, незвичайно гарного виробу і барви. На помості незвичайно великий турецький диван чудесної роботи. Заслони при дверах й окови були рівнож дорогі і зпоза одної заслони продирало ся ярке світло — видно, що кімната за заслоною була незвичайно освічена.

Після того, як Франц зняв завязку, довшу хвилю була мовчанка. Видно, що господар дому не хотів переривати захопленя, в яке попав його гість і лише з вдоволенем слідив за кождим рухом і виразом лиця здивованого чоловіка.

— Перше всего мушу просити у вас прощеня, поважаний наш гостю і добродію—почав вкінци господар дому— за ті неприємности, яких одначе вимагала осторога з моєї сторони. Бачите, поважаний наш гостю, остров сей пустий

і я сам часто звідси виїзджаю, отже коли би хто довідав ся про моє мешкане, я вернувши не застав би його таким, яким лишаю. І не тілько що його обрабували би, але я не мав би свого власного, тихого кутка на земли, де би міг спочити тоді, коли мені хочеть ся зовсім від світа себе відгородити. Від себе я витаю вас, добродію, дуже сердечно і перше всего постараю ся о вечеру, яка подорожному чоловікови і щирому гостеви завсігди належить ся.

Слова властителя палати звеніли, як звінкий металь і всяка непевність, що була доси в душі Франца, зовсім зникла. Він запевнив ся, що має перед собою чоловіка великої душі і розуму і він сказав:

— Вельмиповажаний пане! Мені зовсім зрозуміле те, що стало ся, бо-ж прецінь завсігди завязувано очи тим, що колибудь входили до зачарованих палат. І я навіть дуже рад і вдячний вам за вашу ласку, бо те, що бачу, се ніщо инше, як дальший хід історії з „Тисяч і одної ночи”.

— Друга справа — почав знов господар дому — се те, що колиб був гостий сподівав ся, був би відповіднійше пригодив ся. Тепер же прийміть те, що знайшло ся для невеликої, але щирої вечері. Та хто знає, чи стіл вже приготовано?

В тій же самій хвили піднесла ся заслона й увійшов чорний. як вуголь мурин, вбраний в білу одежу, та дав знак, що вечера готова і жде на столі.

— Тепер — сказав незнакомий до Франца — не знаю, чи згодите ся зі мною, але по моїй думці, нема більшої неприємности для людий, яким треба бути разом кілька годин і вони не знають імени і титулів одні других. Мушу одначе застерегти собі одно: не хочу надуживати прав гостинности і вимагати вашого імени чи титулу; для чисто практичної конечности можете назвати себе яким будь іменем, а я зі своєї сторони скажу, що мене привикли люди звати Синбад Моряк.

— Що до мене — відповів тепер напів жартом Франц — то моє нинішне положене нагадує зовсім положене Алядина з „Чудесної Лямпи”, нехай отже я підчас сеї гостини зву ся Алядином. Для мене крім того буде ще і та приємність, що мені буде здавати ся, що я знаходжу ся дійсно десь далеко на Сході, куда переніс мене в казкові країни якийсь добрий дух.

— Тепер, отже пане Алядине — почав дальше незнакомий — ви вже чули, що нас жде вечера, прошу отже увійти до їдальної, а я, що є нині на ваших услугах, піду вперед показати вам місце.

За сим словом Синбад розсунув заслону і повів гостя до другої кімнати.

Францови довело ся побачити тут нові дива. Ся кімната була також незвичайно богата, як і попередна, хоч обстанова тут була инша. Стіни її були з гарного мармору з дорогоцінними різьбами, а на двох кінцях просторої подовгої салї стояли дві великі статуї з кошиками в руках. В тих кошиках були чотири піраміди добірних овочів — були тут ананаси з Сицилії, ґранати з Маляґи*), помаранчі, дактилї та ще деякі овочі з Тунїсу**). Що-ж до вечері, то складала ся вона з бажантів, обложених корсиканськими шпаками; шинка з дика в студенци; мясо з козла приготоване на татарський лад, а дальше риба та раки. Крім того між важнїйшими стравами подавано перекуски. Щож до начиня, то більші миски були срібні, а тарелї з японської порцеляни.

Франц бачучи все те, кілька разів протирав очи, щоби запевнити ся, чи се не сон.

Вечеряючим услугував згадуваний вже мурин, якому імя було Алї. Що-ж до господаря, так той час від часу припрошував гостя — просив покушати чого небудь, а вкінци звів бесіду на мурина.

— Бачите — сказав він — як сильно сей чоловік до мене привязаний? В него тілько й думки, щоби менї догодити, а все те робить він з вдячности за те, що колись я вратував йому житє.

Алї не розумів французької бесіди, однакож зрозумів, що про него говорить ся, отже приступив і поцїлував руку Синбада.

— А чи не буде з моеї сторони великою смілістю запитати, при якій нагоді вам, пане Синбад, довело ся сповнити такий гарний вчинок? — запитав Франц.

— Річ зовсім проста — відповів господар — він бідняга чимсь був провинив ся, отже бей***), його пан, засудив його на смерть в той спосіб, що одного дня мали йому втяти

*) Маляґа — місто і пристань в Еспанії, 65 анґ. миль на північний схід від проливу Ґібральтару.

**) Тунїс — край в північній Африцї.

***) Бей — начальник провінції в турецькій державі.

язик, другого руку, а третого голову. Коли я довідав ся, що йому язик вже відтяли, пішов я до бея і заявив, що куплю Алї, та пожертвував йому гарну рушницю. Бей зпочатку не міг рішити ся, бо шкода було пускати з рук жертву, однакож вкінци, коли я додав анґлїйський ловецький ніж, він віддав менї свою жертву з тим услівем, що нога бідного Алі більше не стане на туніську землю. Що до сього услівя, то воно одначе злишне, бо Алї і без того ховає ся під поміст корабля, як тілько вздрить берег Африки. Щож до мене, то я дістав, що хотів — менї давно хотіло ся мати німого слугу.

— Так ви мабуть проводите час в подорожах, як колишний славний моряк, якого імя ви маєте? — запитав Франц.

— Ви вгадали! Я давно прирік вести таке житє, прирік ще тодї, коли мав мало надїї, що буду міг приречене виповнити — сказав незнакомий з якимсь дивним усміхом. — Я зробив навіть більше приречень, які в слушнім часї сподїюсь виконати.

Синбад говорив сї слова тоном зовсїм спокійним, однакож в нїм вчувала ся немов якась жорстокість.

— Ви, пане Синбад, мусїли в житю богато перетерпіти? Синбад неначе задрожав.

— З чого-ж ви, добродію, се висновуєте?

— З усего — з тону вашої бесїди, з вашого погляду, з блїдої краски лиця, а навіть з способу житя, який провадите.

— Я? Я живу найщасливійшим житєм, яке знаю — се дійсне житє паші. Я володар всего. Яке місце менї до вподоби, там перебуваю, а коли накучить ся — лишаю. Я вільний, як птах. Моя прислуга жде безнастанно на прикази. Коли забажаю, вириваю з рук людської справедливости бандитів, за якими вона шукає, або злочинців, за якими попитує. Бачите, я вимірюю власну справедливість мовчки і певно, без проволоки і відклику; справедливість, яка засуджує, або увільняє. Ох! Колиб вам довело ся спробувати подібного житя, вам не хотїлоб ся иншого і ви верталиб до світа хиба тодї, колиб там мали виконати велику задачу

— Примірем виконати пімсту — зауважив Франц.

Незнакомий глянув на Франца тим проникливим зором, що сягає до глубини душі і найтайнїйших думок чоловіка.

— Чому пімсту? — запитав він.

— Мені здаєть ся, що ви будучи переслїдуваним, маєте страшні рахунки до полагодженя із своїми ворогами.

— Ах! — засміяв ся Синбад, причім показав ся ряд білих зубів — не зовсїм влучна відгадка. Ви маєте в менї перед собою рід фільософа. Може прийти день, коли поїду до Парижа соперничити з Апертом, або з тим добродієм що в синім плащи.

— А чи се буде перша ваша подорож того роду?

— Так. Я можу виглядати вам дивним, однакож запевняю вас, що в тім не моя вина, що я з сим так довго відтягав. Та колись я до того візьму ся.

— А чи думаєте скоро туда їхати?

— Я не знаю. Се залежить від обставин, що можуть вийти з усяких комбінацій.

— Що до мене, то я бажав би бути тодї також в Парижи, щоби по змозї відплатити ся за ту гостинність, якої я зазнаю на Монте Крісто.

— Будьте певні, добродію, що се і для мене було би втїхою, однакож жаль, що коли там поїду, то ледво чи хто буде про се знати.

При балачцї поступала вечера, яка немов була приготована виключно для Франца, бо господар дому ледво дотикав ся страви — якою нежданий гість так дуже любував ся.

Алї приніс перекуску, а властиво забрав кошички з рук статуї і поставив їх на столї. Між кошичками-ж поставив срібну посудинку, накриту такою-ж накривкою. Алї ставив сю посудинку так обережно, що се звернуло увагу Франца. Він навіть відважив ся піднести накривку і заглянути до посудинки — там був немов рід найкращих комфітур, чи тісточок, зеленявого вигляду, яких Франц в житю не бачив. Однакож накриваючи посудинку він не знав, що в нїй знаходить ся, як не знав і перед тим.

— Вам інтересно знати, що в тій вазї знаходить ся, правда? — запитав господар жартуючи.

— Признаюсь, що інтересно.

— Отже-ж скажу вам, що се амброзія*), яку колись

*) Амброзія — пахуча пожива, яку їли мешкаючі на Олимпі, боги — після вірувань старинних Греків. — Вона давала безсмертну молодість і красу. Божеський напиток звав ся Нектар.

Гебе*) ставила на столі перед Зевсом.

— Тілько-ж — зауважив Франц — ся амброзія переходячи людські руки, стратила небесну назву. Мені хотіло-б ся знати, як туземною мовою звати сей присмак, до якого одначе, признаю ся, в мене нема апетиту?

— Ах! се нагадує наш земний початок — почав господар дому. — Часто переходячи попри щастє — не бачимо його, а коли бачимо — не пізнаємо.

— Коли ви, добродію, є наскрізь чоловіком і золото є вашим богом, тоді покушайте сеї поживи, а копальні Перу, Ґузерату і Ґольконди отворять ся перед вами.

— Коли ви поет — з'їджте її дрібку, а перед вами зникне дійсність і ви опините ся в країні найкращих мрій.

— Коли ви чоловік великих стремлінь і бажаєте земної слави, покушайте її, а за годину ви будете чути себе царем не якогось одного краю, але цілого безграничного світа. Чи-ж се вас не захоплює? І гляньте, як легко все те осягнути!

Се сказавши господар дому відкрив посудинку з дорогоцінною поживою, набрав ложечку, взяв до уст і замкнувши очи, зачав пережовувати. По хвили Франц сказав:

— Радби я таки знати, що се за така дорогоцінна річ.

— А чи знаєте ви щобудь про Старця з Гори, який хотів убити Филипа Августа?

— Знаю.

— Отже знаєте, що він панував над долиною, яка була під горою і відси його прозвиско. В долині були чудні сади, які понасаджував Гасан-бен-Сабах, а в тих садах були павільони, до яких він запрошував лише вибранців. Марко Польо**) оповідає, що старець давав їм їсти якогось роду рослину, яка переносила їх до вічно цвитучого Раю, якого нема нїгде тут на земли. Розуміє сь, що все те, що ті щасливці вважали дійсністю, був лише сон, уява, однакож все те було таке солодке, таке величаве, що ті люди готові були дати тіло і душу за чоловіка, що робив їх такими ща-

---

*) Гебе — богиня вічної молодости, дочка Зевса і Гери, найстаршого бога і богині в грецьких віруванях. Вона звичайно угощала богів. Пізнійше стала жінкою силача Геракля, коли того боги взяли до своєї громади і зробили безсмертним.

**) Марко Польо — славний вандрівник, що родив ся в Венеції 1271. Перебував довший час на дворі Великого Хана, татарського цїсара. Вертаючи він дістав ся до вязниці, в якій сидячи написав історію своїх пригод, в якій вперве познакомив Европу з Азією. Вмер 1323 р.

сливими. Вони були раді виповняти всі його прикази.

— Ага! — закликав тепер Франц — тепер я знаю: сею рослиною була рослина „гашиш"*). Я знаю її бодай з назви.

— Дійсно так, пане Алядин! Се гашиш — найкращий і найчистійший гашиш з Александрії. Се виріб славного Абу-Ґора, одинокого чоловіка, якому належало-б ся поставити палату з написом: „Вдячний світ творцеви щастя".

— Вкінци і в мене повстає бажане переконатись про правду тих великих похвал, які чую.

— Зовсім природно. Треба спробувати, памятаючи притім одно: Не ограничатись на першій пробі. В усіх випадках треба набувати привичку до нових вражінь — будь вони лагідні, чи сильні; смутні чи веселі. Та часть людської природи, що хилить ся на сторону терпіня, ставить ся ворожо до сеї божеської річи, але на се не треба зважати. Натуру треба побороти, а тоді чоловік увійде в країну найкращих снів, які одначе стануть дійсністю до тої міри, що иншої дійсности чоловік не схоче.

Франц не відповів нічого, тілько набрав ложечкою вихвалюваної поживи якраз тілько, що і господар і поніс до уст. По хвили сказав:

— Не знаю, які будуть наслідки, однакож сам смак зовсім не такий чудний, як можна було надіяти ся.

— Се ніщо. Треба піднести ся в почутю смаку до тої висоти, на якій доперва почує ся і зрозуміє ся дійсну взнеслість сеї поживи. До богатьох страв, як кава, чай і другі, ми потрошка привикали. Уживайте його протягом тижня, а побачите, що нема на світі нічого смачнійшого і більше бажаного. Та покищо перейдімо до другої кімнати, де Алі подасть каву і люльку.

Трета кімната, до якої вступили, була не менше богата, як і попередні. Вона була кругла і величавий диван окружав її зовсім. Та диван, стіни і стеля були покриті дорогими шкірами, мягкими і пухкими, які можна собі лише уявити. Були шкіри львів з північної Африки з великими гривами; красі шкіри тигрів з Бенґалю; шкіри пантер з полудневої Африки, сибірських медведів, норвежських лисів та ще деякі. І всі вони так приставали до себе, що ходило ся по них, як по наймякшій густій траві.

*) Гашиш — звичайно опяняючий напиток з індійських конопель. Сі конопл́і також курять, або уживають в инший спосіб, щоби викликати приємний настрій.

Господар і його гість положили ся на килимі. Алї позапалював ясмінові люльки з бурштиновими цибухами.

Коли Алї забрав ся готовити каву, оба позіставші віддали ся задумі. Мабуть курене є товаришем мовчанки. Господар курячи заняв ся думкою, яка, як здавало ся, не покидала його і підчас бесїди, а Франц попав в той спокійний стан, який приходить завсїгди при куреню доброго тютюну, коли то з димом відлїтають всї клопоти і чоловік бачить себе спокійним і щасливим.

За часину Алї приніс каву.

— Якжеж ви, добродію, волите пити — по французьки чи турецьки, сильну, чи слабу; з цукром чи без цукру; кипучу, чи холодну? Для вас всяка є готова.

— Я волю по турецьки —. відповів Франц.

— Слушно, слушно, що в вас є смак до орієнтального*) житя. Ох, ті Орієнтальцї! Вони одинокі знають, як жити! Що до мене, то коли полагоджу справи в Парижи, так поїду на Схід вмирати. І коли знов схочете мене бачити, так шукайте мене в Каїрі, Багдадї, або Іспаганї**).

— Ах, се найлекша на світї річ — закликав Франц, бо я чую, як в мене на раменах ростуть вірлинї крила і на них я облечу світ протягом двайцять чотирох годин.

— От, от, бачите? Се гашиш так дїлає — сказав господар дому. Розвинїть же ваші крила і летїть в надлюдські країни. Не бійте ся нїчого, бо коло вас є сторожа. Коли-б ваші крила розтопили ся, як колись Ікарови***), від сонця, то ми вас приймемо.

Після того він сказав до Алї кілька слів по арабськи, який сейчас віддалив ся, однакож спинив ся недалеко. Що-ж до Франца, то зайшла в нім велика переміна. З його свідомости зникли всї земні труди і клопоти, його тїло здало ся легким, наче воздух. Прозорість і далекосяглість його ума зросла в безконечність. Перед ним зачав розтягати ся необмежений простір, повний краси, сонця, запаху. Він на човнї серед моря. Почув ся спів моряків, такий чистий і

---

*) Орієнт — Схід, Азія; орієнтальний — східний, азійський.

**) Каїро — столиця Єгипту. Багдад — місто над рікою Тигром в Азії (Мезопотамії), давно славний осередок арабської культури. Іспаган — давна столиця Персії — славний осередок магометанської науки.

***) Ікар — син Дедаля, що летїв з острова Крети, приробивши собі воскові крила, коли однакож занадто зблизив ся до сонця, воно розтопило крила і він впав в море і потонув. Таке оповідали старинні Греки.

звучний, що булаб се справді божеська музика на земли, коли-б можна її під ноти записати.

Йому здало ся, що бачить Монте Крісто, але не був се скалистий остров, як передтим, тілько пишна оаза*) серед пустині.

Вслід за тим побачив він, що човен підпливає до острова і спів моряків стає щораз виразнійший, підносить ся до небозводу — немов би Амфіон**) бажав ще раз сотворити чудо звуками музики і збудувати нове місто.

За хвилю човен пристанув і торкнув ся берега острова, та так легко, як поцілунок матери торкає ся личка дитини. Хвиля і він входить до печери серед неописаної музики. Кругом роскіш, а посеред усего того стрічає він свого загадочного господаря і німого Алї.

За хвилю однак образи мішають ся, блїднуть, зникають і він знов бачить себе серед звичайних стін підземної палати. Перед ним знов статуї трох славних старинних красавиць і начеб-то вони підійшли і стали коло него. Його очи почали замикати ся. Він ще раз глянув на статую і вона була цїла оповита заслоною. Та се була послїдна іскра свідомости. Після того всяка свідомість зникла.

---

*) Оаза — місце в пустини, звичайно долина, де ростуть дерева.

**) Амфіон — син Зевса й Антіопи, про якого Греки розказували, що видумав ліру і силою її звуків побудував мур кругом міста Тебів.

ЗМІСТ:

Справлене Похибок:

Сторона		є	має бути
5 — 21	рядок з гори	Коклє	Коклєс
6 — 3	рядок з гори	Джакопо	Якопо
17 — 5	рядок з долини	лище	лише
35 — 5	рядок з гори	вона	воно
55 — 6	рядок з гори	Се-Меран	Сен-Меран
56 — 22	рядок з гори	то	та
63 — 21	рядок з гори	банапартський	бонапартський
67 — 3	рядок з гори	брагаю	благаю
90 — 20	рядок з гори	сво.	свої
96 — 1	рядок з долини	Дантре	Дандре
99 — 19	рядок з гори	держув	держу
100 — 15	рядок з долини	нзеначними	незначними
142 — 18	рядок з долини	1915	1815
146 — 7	рядок з гори	які	яку
155 — 5	рядок з долини	напіру-	папіру-

241 — над 9 рядком з долини бракує слідуюча лінія:
Увійшовши, Данте не побачив тут нічого йому відомо-

302 — 19	рядок з долини	морячи	моряки

